Kalbin Zümrüt Tepeleri

M. Fethullah Gülen

2

KALBİN ZÜMRÜT TEPELERİ
- 2 -

M. Fethullah Gülen

ISBN
978-975-315-109-2

Yayın Numarası
182

Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Temmuz 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31
Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Riyâzet

Hayatın disipline edilmesi; yeyip-içme ve yatıp-kalkmanın hamd ü şükür gayeli ve ihtiyaç ölçüleriyle mukayyet hâle getirilerek dengelenmesi şeklinde yorumlayacağımız riyâzet; *sofiye ıstılahında*, nefsin terbiyesi ve ahlâkın tehzibi mânâlarında kullanılmış, yemek-içmek-uyumak dahil, nefsin arzu ettiği şeylere karşı kesin tavır belirleyerek cismanî istekleri gemleme yolu kabul edilmiştir.

Zühd ü takva ve kurb u mükâşefe maksadıyla, dünyanın beden-i hayvanîye bakan zevklerinden kaçınma ve nefsin bâlâpervâzâne arzu ve "dayatma"larına karşı, kalbî ve ruhî hayat atmosferine sığınarak, vicdanî ve iradî melekeleri harekete geçirip sürekli Allah yolunda olabilme de riyâzetin bir diğer yorumu.

Tasavvufta belli işaret kristalleri sayılan "hâl" ve "makam" rıza ve muhabbet yörüngeli Hak yolculuğunda, riyazâtla ulaşılan ve duyulan bir kısım ukbâ buudlu televvünlere ve televvünler ötesi tariflere sığmayan zevk-i ruhanî havuzlarıdır. Bu havuzlara ulaşabilme ve onlarda ruhun muhabbet ve rıza kanatlı ferah-fezâ dünyasını duyma, yaşama hep riyâzetin kolları arasında, nefsin terbiyesi ve ruhun tehzibi vadilerinde gerçekleşir.

Riyâzet insanı, aynı zamanda bir sadakat eridir. O hem Hak'la muamelesinde hem de halkla münasebetlerinde hep vefa ve sadakat peşindedir. Zaten, insanın, dünyevî eğilimlerden ve cismanî temayüllerden sıyrılarak, kendini Cenâb-ı Hakk'a adayıp, hakikat eri olmayı hedeflemesi mânâsına gelen riyazetin gayesi de, nefsin terbiye edilip insanlığa yükseltilmesi, Allah sevgisinin, insanî duygu, düşünce ve davranışların kaynağı hâline getirilmesi; yani hep Allah için düşünülmesi, Allah için konuşulması, Allah için muhabbet duyulması "lillâh, livechillâh, lieclillâh" dairesi içinde kalınarak, her zaman Hakk'ın soluklanmasından ibaret sayılmıştır.

Bazılarına göre riyâzet, nefsin horlanıp hakir görülmesi şeklinde de yorumlanmıştır ki, bunu fenalıktan başka bir şey düşünmeyen "nefs-i emmare"ye veya hodgâmlık cihetiyle insanın kendi kendini sıfırlayıp enaniyetten tecerrüdüne ya da şahsî arzuları itibarıyla *"Ölmeden evvel ölünüz!"* teklifine bir cevap sayılabilecek mahiyetteki bedenî istekleriyle ölme mânâsına hamletmek mümkündür. Bu itibarla da buna, "terbiye-i nefs" değil de "riyâzet-i nefs" demek daha uygun olur ki; tıpkı toprak gibi nefsin de didik didik edilip sürülmesi, bağrına iyi ve güzel şeylerin nüvelerinin saçılması, üzerine, varlığın esas unsurları sayılan su, hava ve ateşin salınması suretiyle

yoğrulması, yumuşatılması ve güllere, çiçeklere kâselik yapabilecek kıvama getirilmesi demektir ki:

خَاك شُو خَاك تَا بَروُيد گُل......كه بَجُز خَاك نِيست كهِ مَظهَرِ گُل

"Toprak ol toprak ki, gül bitsin; zira topraktan başkası gülün mazharı değildir.." sözleri de zannediyorum bu terbiye ve tekâmülü, bu mahviyet ve tevazuu anlatmaktadır.

Ayrıca, tasavvuf düşüncesinde, nefsi, kendi boşluklarından, kendi zaaflarından uzaklaştırarak ona ikinci bir tabiat kazandırma mânâsına "riyazâtü'l-edeb"; sülûkte, muradın çok iyi belirlenip tek hedef hâline getirilmesi mânâsına "riyazâtü't-taleb" şeklinde ikili bir yaklaşım da söz konusu olmuştur ama, bunları da yine, nefsin terbiyesi ve ahlâkın tehzibi mânâlarına ircâ ederek yorumlayabiliriz. Lücce sahibinin:

حِكمَتْ اَندَر رَنج تَن تَهذِيبِ عَقل و جَان اَست

"Teni incitmedeki hikmet akl ü cânın tehzibidir." şeklindeki sözleri de bu mülâhazayı teyit eder mahiyettedir.

Riyâzet mevzuunda, riyâzet erbabınca, farklı şöyle bir taksime de gidilmiştir:

a. *Mübtedîlerin riyazâtı* ki; ilim ile ahlâkın, ihlâs ile amelin tehzib edilip, tam bir hakşinaslıkla Hakk'ın da halkın da hukukuna riayetten ibaret görülmüştür.

b. *Yolun sonuna yaklaşmışların riyazâtı* ki, iç dünyası itibarıyla sâlikin, bütün bütün ağyârdan tecerrüd edip, derûnundaki nokta-i istinad ve nokta-i istimdadın sesini alarak, sürekli vicdan ibresinin gösterdiği istikameti takip etmesi.. dahası onun yol mülâhazası ve yolculuk televvünatını tamamen unutması şeklinde yorumlanmıştır.

c. *Müntehîlerin riyazâtı ki*, hâl ve zevk itibarıyla şahid ve meşhûd ikiliğinden kurtularak cem'ü'l-cem –ileride üzerinde durulacak– mertebesine yürünmesinin yani kalbin derinliklerinde esmâ ve sıfâtın vahdetini duyarak Mün'im'i aynen Müntakim, Kâbız'ı tıpkı Bâsıt, Mâni'i de Mu'tî gibi görüp zevketmek, farklı ve birbirine zıt gibi görünen esmâ-i ilâhî, sıfât-ı sübhânî ve onların bütün eserlerini denge ve uyum televvünüyle bir tek şey gibi duyup hazzetmenin unvanı saymışlardır.

Hürriyet

Meşru her isteğin, herhangi bir engelle karşılaşmadan gerçekleştirilmesi.. veya herhangi bir baskı, mahkûmiyet, boyunduruk altında bulunmama hâli.. ya da seçme, seçilme ve hareket serbestisi şeklinde yorumlanan hürriyet, ister düşünce tarihi, ister hukuk açısından üzerinde en çok yazı yazılan ve söz söylenen bir mefhum.

İnsanın temel hakları kabul edilip üzerinde durulan hürriyetler; şahsî haklar, siyasî haklar, umumî haklar kategorileri ve bunların teferruatı sayılan, inanma, ibadet etme, barınma, çalışma, mülk edinme, düşünme, düşünülen şeyleri ifade etme hürriyetlerinden, seçme, seçilme, danışma, denetleme, vazife verme, vazifeden alma, aday olma hürriyetlerine kadar pek çok çeşitleriyle Kalbin Zümrüt Tepeleri'ne, doğrudan doğruya mevzu teşkil etmeseler de, her zaman insanoğlunun en önemli meseleleri olarak kabul edilegelmiştir.

Hürriyet; insan vicdanının önemli bir rüknü sayılan iradenin en esaslı rengi, en ehemmiyetli fakültesi ve en hayatî bir buudu olarak Allah'ın insanoğluna en müstesna ihsanlarından biridir. Bu büyük ve müstesna ihsan, İslâm literatüründe, ferdin kendi haklarına sahip olması şeklinde tarif edilmiştir ki; vuzûhu biraz da aksinin kavranılmasına bağlıdır. Bunun aksi ise, ferdin haklarına başkasının sahip olmasıdır ki, bu da düpedüz kölelik demektir. İnsana bu hakları, hususî bir çerçevede bahşeden Allah'tır. Bu itibarla da insanın, bu hakları değiştirmeye, tebdil etmeye, satmaya hakkı yoktur. Hürriyetle alâkalı bu günahlardan birini işleyen insan, insanlığının bir bölümünü yitirmiş sayılacağı gibi, Allah indinde de ciddî bir sorumluluk altına girmiş sayılır. Zira, böyle bir anlayış ve davranış her şeyden evvel insanî değerlere karşı saygısızlık demektir. Böyle bir saygısızlığı irtikâp edenin, kendi varlığının şuurunda olduğu söylenemez; kendini idrak edememiş birinin de, gerçek mârifet, muhabbet ve Hakk'a kulluktan nasibi yoktur.

Hulâsa olarak diyebiliriz ki, Allah'ı tanımayan haknâşinasların, insanî haklara sahip olma mânâsında, hür olduklarından bahsedilemeyeceği gibi, Allah'tan başkasına kul olma düşüncesinden sıyrılamamış kimselerin de hürriyetlerinden söz etmek mümkün değildir.

Ancak bütün bunlar, Kalbin Zümrüt Tepeleri'ne esas teşkil eden hürriyet için birer mebâdî mahiyetindedir ve "maksûdun bizzat" sayılmazlar.

Tasavvufta hürriyet; insanın Allah'tan gayri hiçbir şey ve hiçbir kimsenin

boyunduruğu altına girmemesi, hiçbir şeye serfürû etmemesi mânâsına hamledilmiştir ki, riyâzetin en önemli meyvelerinden biri sayılır.. ve kalbin Hakk'ı gösteren bir mir'ât-ı mücellâ hâline gelmesinin de en açık emaresidir. Bin riyâzet veya inayetle bu noktaya ulaşmış hak yolcusu, kalben, topyekün varlık ve eşya ile alâkasını keser; hürriyet semalarında pervâz eden hülyaları, hürriyet iştiyakıyla şahlanan gönlü, hürriyet mırıldanan duyguları ve egosunu saran kayıtları bir bir kırmış benliğiyle, biricik mihrabına yönelir ve Hz. Hâris İbn Mâlik el-Ensarî felsefesiyle, düşünce dantelasını ötelere ait atkılar üzerinde örgüler durur.

Evet, gerçek hürriyet ancak, insanın dünyevî endişelerden, mal-menal gibi gailelerden kalben sıyrılıp, âlem-i halka ait bütün hususiyetleri ve âlem-i emre ait bütün derinlikleriyle Hakk'a yönelmesi sayesinde gerçekleşebilir. Büyükler bu düşünceyi ifade için:

بَند بَكُسِل بَاشُ آزاد اَى بُسَر......چَند بَاشِي بَندِ سِيمُ و بَندِزَر

"Evlât, kölelik bağını çöz ve azat ol; daha ne kadar zaman altın ve gümüşün esiri olarak kalacaksın?" demişlerdir ki, Hz. Cüneyd'in hürriyeti kendisine soranlara: *"Cenâb-ı Hakk'a bağlılıktan başka bütün kayıtlardan kurtulduğun zaman gerçek hürriyeti tatmış olursun."* şeklindeki cevabı da aynı gerçeğin bir başka şekildeki ifadesinden ibarettir.

Evet, eğer hürriyet, Cenâb-ı Hakk'a hâlisâne kullukla mebsûten mütenasip (doğru orantılı) ise –ki öyledir– hayatlarını başkalarının gölgelerinde geçirenlerin hür olduklarını söylemek oldukça zor, hatta imkânsızdır. Konu ile alâkalı, bir hak dostu şöyle der:

كُوسِ نَاموس أرزَنِي اَزْ چَرخ اَنجُم بَر گُزَار
چُون دَفِ رُسوَاييست اينْ پُر جَلَا جِل چَنبَراست

"Eğer nâmus davulunu çalmak istersen, yıldızlar çarkından geç; zira zillerle dolu bu çember bir rüsvalık defidir."

Hakikî hürriyet kemal-i ubûdiyetin lâzımıdır; bu iki şeyi eş anlamlı bile kabul edebiliriz. Bu itibarla, denebilir ki insan, Allah'a kulluğu ölçüsünde hürdür. Kulluktan nasipsiz olanlar hür olamayacakları gibi, gerçek insanî değerleri kavramaları da mümkün değildir. Zira bunlar, hiçbir zaman beden ve cismaniyetin girdaplarından kurtulamaz, kalbin, ruhun hayat ufkuna ulaşamaz ve özlerini kendine has derinlikleriyle duyamazlar.

Hayatını, hep bedenî mülâhazalar ağında geçiren, mazhar olduğu nimetler karşısında iki büklüm olacağına küstahlaşan, üzerindeki ilâhî mevhibeleri bozbulanık hırslarla yaşayan, kazandığında şımarıklaşan, kaybettiğinde inkisardan inkisara düşen ve elindeki imkânları yitireceği endişesiyle tir tir titreyen bir tali'siz, cihanlara sultan olsa da hür değildir.

Evet, kalb, değişik matluplara, mahbuplara, maksudlara dilbeste olduğu sürece kat'iyen hür olamaz. Değişik mülâhazalarla sürekli başkalarına bedel ödeyen birisi nasıl hür olabilir ki.! Rica ederim, ömrünü bir kısım dünyevî çıkarlar ve cismanî hazlar karşılığında şuna-buna ipotek etmiş birinin hür olmasına imkân var mı?.

Allah'ın bir insanı, kesrete müptelâ edip, onun kalbini fâniyât u zâilât arenası hâline getirmesi ve onu hep cismaniyetin girdaplarında dolaştırması böyle bir tali'siz için en büyük "mekr-i ilâhî" olmasına karşılık, bir diğerinin, bâtınını, dünyanın; nefis ve hevesâtımıza bakan yanlarına karşı kapaması; diğer bir ifadeyle, kalbi dünyadan, dünyayı da kalbten uzaklaştırması en büyük bir ihsan-ı ilâhîdir. Bu ise insanı gerçek hürriyete taşıyan bir mânevî köprüdür.

Îsâr

İnsanın, başkalarını kendisine tercih etmesi mânâsına gelen îsâr; ahlâkçılara göre, toplumun menfaat ve çıkarlarını şahsî çıkarlarından önce düşünmek.. tasavvuf erbabınca ise, en hâlisâne bir tefânî düşüncesiyle topyekün şahsîliklere karşı bütün bütün kapanıp, yaşama zevkleri yerine yaşatma hazlarıyla var olmanın unvanı kabul edilegelmiştir.

Îsârın tam karşıtı "şuhh"tan doğan cimrilik ve şahsî çıkar duygusudur ki, Hak'tan, halktan ve Cennet'ten uzak kalmanın âmili sayılmıştır.[1] Evet, "şuhh"tan "buhl" diyeceğimiz cimrilik; "îsâr" ruhundan da "cûd", "sehâ" ve "ihsan" sözcükleriyle ifade edeceğimiz cömertlik, semâhat ve civanmertlik doğmuştur. Cûd: ferd-i mü'minin, gönlünde herhangi bir rahatsızlık duymadan, sahip olduğu şeylerin, hiç olmazsa bir kısmını infak etmesinin ve başkaları için o kadar var olabilmesinin adıdır.

Sehâ; mü'minin, infakı ve başkalarını düşünmeyi önde götürmesi ve kendi mutluluğu içinde, hatta onun da önünde onların mutluluğunu düşünebilmesi, ihsan ise; onun, ihtiyacı olduğu hâlde başkalarını kendine tercih edebilmesidir ki:

وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

"Onlar, mü'minlere verilen şeylerden nefislerinde herhangi bir kaygı duymaz ve muhtaç olsalar bile onları kendilerine tercih ederler."[2] âyetiyle işaret edilmek istenen îsâr zirvesi de işte budur. Biz, buna, o has ve enfes tarifiyle ihsan da diyebiliriz.

Îsârın gayri ihtiyarî olanına "esere" denir ki, ortada çiğnenen bir hak söz konusu değilse sabır vâridâtından öte bir meziyeti yoktur ve kat'iyen îsâr seviyesinde de değildir.

Yukarıda yarım yamalak karşılıklarıyla aktarmaya çalıştığımız cûd ve sehâ, aynı zamanda seviye ve derece farkını da ifade etmek üzere şöyle sıralanabilir:

1. Hak yolunda ve O'ndan ötürü îmân ve ehl-i îmân uğrunda candan geçilmesidir ki, civanmertliğin zirvesi sayılır.

2. Riyâset ve makam mevzuunda her türlü fedakârlıkta bulunmadır ki, birincisine nisbeten bir kadem daha geri kabul edilmiştir.

3. Maddî refah ve mutlulukta başkalarını düşünme ki, öncekilere göre oldukça ucuz bir kahramanlıktır.

4. Bedel ve karşılık beklentisine girmeden ilim ve fikir bezlinde bulunmak ki diğerleri kadar ağır olmasa gerek.

5. Sa'yin semeresini infak ki, zekât ve sadaka gibi sorumluluklarımız bu cümleden sayılabilir.

6. Güler yüz, tatlı dil ve değişik hayırlara vesile olma ki, hemen herkesin muvaffak olabileceği bir hayır türüdür.

Bunlardan birincisi, cûd ve sehânın zirvesi, îsârın da esaslı bir derinliğidir ki, ona muvaffak olmak her babayiğidin kârı değildir. Bu babayiğitliği Baharistan sahibi şöyle seslendirir:

بَسِيم و زَر جَوَانمَردِي تَوَان كَرد......خُوش آنكَس كه جَوَانمَردِي بَجَان كَرد

"Gümüş ve altınla cömertlikte bulunmak kolaydır; hoştur o kimse ki, canıyla cömertlik eder."

İnsanların temsil durumları itibarıyla îsâr da kendi içinde derece derecedir:

1. Başkalarını yedirip içirip kendisinin aç ve susuz durması ve başkalarını görüp gözettiği hâlde kendisini yer yer ihmal etmesi ki, herhangi bir kul hakkını çiğnememe kaydıyla ebrâr ahlâkındandır ve insanı evc-i kemalât-ı insaniyeye çıkarır.

2. Herkese ve her şeye rağmen, Allah'ın ona olan bütün ihsanlarını, sadece ve sadece O'nun rızasını düşünerek bezletmektir; bezlettikten sonra da düşünmemektir ki mukarrabînin tavrıdır. Bu tavrın temsilcilerinde verme hazzı birkaç kadem daha alma sevincinin önündedir.

3. "Îsâr-u îsârillâh" sözleriyle ifade edilen hâldir ki; apaçık hususî mazhariyetlere bile birer mahmil bularak, ücret ve huzûzât vaktinde bütün mevhibeleri nisyana gömüp, sadece ve sadece O'nu duyup, O'nun varlığının ziyasının gölgesi olduğunu hissetmektir ki, "Akrabü'l-Mukarrabîn"in yoludur. Bu mânâda, Hz. Şeref-i Nev-i İnsan ve Ferîd-i Kevn ü Zaman bir îsâr kahramanıdır; O kahramanın miracı da bu engin arayış sayesinde O'nu aranan biri hâline getirmenin serencâmesidir.. O'nun gökler ötesi âlemlerden, dönüp insanlar arasına inmesi hiç kimseye nasip olmayan bir "îsâr" derecesi ise, ümmeti adına Cennet'ten çıkıp cehennemlere gözyaşı salması, salıp bütün

insanları dilemesi de hiç kimsenin tasavvur bile edemeyeceği bir başka îsâr derinliğidir.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا بِجَاهِ نَبِيِّكَ الْمُصْطَفٰى مِنَ الَّذِينَ (لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ)[3]

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ.

1 Bkz.: Tirmizî, *birr* 40; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 3/27.

2 Haşir sûresi 59/9.

3 Haşir sûresi 59/9.

Edep

Akıllılık, usluluk, hâl, tavır ve davranış güzelliği veya insanlara iyi muamelede bulunma mânâlarına gelen edep; sofîlerce "edeb-i şeriat", "edeb-i hizmet", "edeb-i Hak" unvanları altında yanlışlıklardan korunma ve yanlışlığa sürükleyen sebep ve sâikleri bilmekten ibaret sayılmıştır. *Edeb-i şeriat*: Dinin usûlünü bilip uygulamak; *edeb-i hizmet*: Cehd ü gayret ve hizmette her zaman birkaç kadem önde; ücret, takdir ve bilinmede birkaç kadem geride bulunmak; ayrıca, esbaba tevessülde kusur etmemenin yanında bütün iyilik ve güzellikleri Allah'tan bilmek; *edeb-i Hak* da: Hakk'a yakınlığı temkinle bezeyip, şatahat ve laubaliliğe girmemekten ibarettir.

Bir diğer yaklaşım da, "edeb-i şeriat", "edeb-i tarikat", "edeb-i mârifet" ve "edeb-i hakikat" şeklindedir ki; *birincisi*: Allah Rasûlü'nün, hususî, umumî, kavlî, fiilî, hâlî ve takrîrî bütün sünnetlerini hayata geçirip yaşamak; *ikincisi*: Mürşid ve muallime karşı tam teslimiyet, tam muhabbet, ölesiye hizmet, sohbete devam ve kalbinde itiraza yer vermemek; *üçüncüsü*: Yakınlık ve temkin dengesini, havf ve recâ muvazenesini, lütuflara mazhariyet ve acz ü fakr mülâhazasını muhafaza etmek; *dördüncüsü*: Cenâb-ı Hakk'a tahsis-i nazarla beklentilere girmemek, endişelere düşmemek ve gönül gözlerini ağyar hayalinden bile korumak şeklinde yorumlamışlardır.

Aslında, bir bakıma tasavvuf da "edep" demektir.. her "vakit", her "hâl" ve her "makam"ın hususî edebiyle bir edep.

Ne var ki, bu edeplerden her biri, insanın iç âleminde gerçekleştirebildiği ölçüde, onun ahlâk, tavır ve davranışlarında da kalıcı olabilir; yoksa, vicdanın enginlikleri ve duyguların derinlikleriyle bütünleşememiş bir edebin devam ve temadisi söz konusu olmadığı gibi, insanı, iç âlemine göre değerlendiren Allah nezdinde de bunlar, hiçbir kıymeti haiz değildirler. O rengin ve zengin ifadeleriyle hem edebi hem de edebin bu farklı yanlarını Hz. Mevlâna ne hoş ifade eder:

پیش اَهلِ دِل اَدَب بَر بَاطِنَست......زَانکِه اِیشَان بَر سَرَائِر فَاطِن اَست

پیش اَهلِ تَن ادَب بَر ظَاهِرَست......کِه خُدَا زِ ایشَان نَهانرَا سَاترست

اَز خُدَا جُوِییم تَوفیق ادَب......بِي ادَب مَحرُوم گَشت اَز لُطفِ رَب

"Gönül erbabınca edep bâtınîdir; zira onlar, sırlara açık ve muttalîdirler.

Beden insanı olan ehl-i ten nezdinde ise edep zâhirîdir; çünkü Cenâb-ı Hak onlardan bâtınî olan şeyleri gizlemiştir. Biz, her zaman Allah'tan edebe muvaffak olmayı dileriz, (zira) edebi olmayan, Cenâb-ı Hakk'ın lütfundan mahrumdur."

Ebû Nasr Tûsî'ye göre edep, şu üç maddede hulâsa edilebilir:

1. Söz üstadları ve sözde süs arayanların edebi ki, gönlün sesi ve soluğu olmaması itibarıyla tasavvufçularca "kîl u kâl" sayılmıştır.

2. Din-i Mübîn-i İslâm'ı, kalbî ve ruhî hayat seviyesinde temsil edenlerin edebi ki, nefsin riyazâtla, duyguların muhabbet ve mehâfetle yoğrulması ve kılı kırk yararcasına şer'î hudutlara riayetten ibaret olan şer'î edep.

3. Sürekli muhâsebe ve murâkabe ile, "tecellîgâh-ı ilâhî" olan kalbi pâk tutanların edebi ki, hayallerine bile, huzurun edebine muhalif herhangi bir hâlin târî olmaması şeklinde yorumlanmıştır.

Hakikat erleri, her mânâdaki edebe fevkalâde önem vermiş ve onu insan ruhuyla bütünleştirme istikametinde her türlü takdirin üstünde bir cehd göstermiş, bu konuda dünya kadar söz söylemiş ve bu sözleri en hâlisâne duygularla temsil etmeye çalışmışlardır.

İşte o altın sözlerin mîrî olanlarından biri:

لِكُلِّ شَـيْءٍ زِينَةٌ فِي الْوَرٰى......وَزِينَةُ الْمَرْءِ تَـمَـامُ الْأَدَبِ

قَـدْ يَشْـرُفُ الْمَرْءُ بِاٰدَابِهِ......فِينَا وَإِنْ كَانَ وَضِيعَ النَّسَـبِ

"İnsanlar arasında her şeyin bir süs ve zînet yanı vardır; insanoğlunun zîneti ise, edebindeki tamamiyettedir. İnsan vardır ki o, nesebiyle göz doldurmasa bile, âdâbıyla mazhar-ı şereftir."

Ve işte Divan-ı Ali'den, halk üslûbuyla söylenmiş bir başka cevher:

لَيْسَ الْبَلِيَّةُ فِي أَيَّامِنَا عَجَبْ......بَلِ السَّلَامَةُ فِيهَا أَعْجَبُ الْأَعْجَبْ

لَيْسَ الْجَمَالُ بِأَثْوَابٍ تُزَيِّنُهَا......إِنَّ الْجَمَالَ جَمَالُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبْ

"Şimdilerde belâ şâyân-ı taaccüp değildir; asıl insanı şaşkınlığa sevkeden şey bunca belâlar içinde salim kalabilmektir. Güzellik, giyilen elbisenin insana kazandırdığı güzellik değildir; hakikî güzellik, ilim ve edep güzelliğidir."

Avarif'te de, edeple alâkalı şu ürperten tespit yer almakta: *"İman tevhidi gerektirir; tevhidi olmayanın imanı da yoktur. Tevhid dinî esasların hayata*

geçirilmesini iktiza eder, dinî hayatı olmayanın tevhidi olduğu da söylenemez. Dinin hayata hayat olması edebi zarurî kılar, edebi olmayanın müteşerrî olabileceğini düşünmek bir tenakuzdur.” Nasıl olmasın ki:

أَنبِيَا چُون بَا ادَب رَفتَند رَاه......هَر يكي شُـد خَاصّ دَرگَاهِ إله

“Zira nebiler, katettikleri yolu edeple katettiler. Katetti ve her biri Allah dergâhının seçkini hâline geldi.”

Ayrıca edebi, fiilî ve kavlî diye ikiye ayıranlar da olmuştur ki, biz bunlardan fiilî olanının, edebin genel tarifleri içinde üzerinde durmuş ve izah etmeye çalışmıştık. Şimdi bir kere daha hatırlatmak üzere, o konuda söylenmiş bazı değerli sözleri kaydedip geçelim:

Edepdir kişinin dâim libâsı
Edepsiz kişi üryâna benzer.

....

Edep ehl-i ilimden hâlî olmaz
Edepsiz ilim okuyan âlim olmaz

....

Edep iledir nizâm-ı âlem
Edep iledir kemal-i âdem

Kavlî edep, düşüncede safvetin, gönülde istikametin, Allah'la engin bir münasebetin ifadesi açısından, asırlarca hem medrese hem de tekyede, hakkında çok şey söylenmiş bir konudur.

Vehbî:

Boşboğazlık ile açma deheni, lîk âdâbıyla söyle sözünü!
Eyle evvel sözüne endişe, sonra düşmeyesin teşvişe.!

sözleriyle katılır bu melek-enîs örfaneye.

Bir başkası da:

Edep bir tâc imiş nûr-i Hudâ'dan,
Giy ol tâcı emin ol her belâdan!

ifadeleriyle soluklar edep adına hislerini.

Hz. Mevlâna'nın:

خَوَاجَه دَريَاب كِه جَان دَر تَن انسَان اَدَبَست...

matlaıyla o uzun ve latîflerden latîf edeble alâkalı manzumesi ise,

takdirlerimizi aşacak mahiyettedir:

"Efendi bil ki, insanın tenindeki cân edepdir. İnsanoğlunun göz ve kalb nuru edepdir. Âdem bir ulvî âlemdendir, süflîden değil; bu dönen kümbetin hem dönmesi hem de revnak ve zîneti edepdir. Şeytanın başına ayağını koymak istersen, gözünü iyi aç, şeytanın canını çıkaran edepdir! İnsanoğlu eğer edepden yoksun ise, o insan değildir; zira insanoğlu ile hayvan arasındaki fark edepdir. Aç gözlerini bak, Allah kelâmı olan Kur'ân âyet âyet edeptir. Akıldan sordum: 'İman nedir?' Akıl kalb kulağına 'İman edepdir.' dedi."

İslâm'ın, güzel kabul ettiği söz ve davranışlar şeklindeki tarifiyle, edebin ahlâkla alâkalı olanı ve Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtü vesselâm), kavli, fiili ve takrîriyle şekillenen, şekillenip fıkha esas teşkil eden kısmı ayrı bir tahlil konusu ve bu çerçevenin dışında kalırlar..

اَللّٰهُمَّ وَفِّقْنَا إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى،

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

İlim

İnsan duyularıyla elde edilen veya Allah'ın (celle celâluhu) vahiy ve ilham yoluyla bildirdiği bilgi ki, zaman zaman onun herhangi bir tezahürünü ifade sadedinde: Gerçeğe, vâkıa uygun bilgi veya bir şeyi olduğu gibi kavrama mânâlarına da hamledilmiştir. Aynı zamanda, ilim, kesin olsun olmasın, tasavvur veya hüküm olarak, mutlak mânâda idrak etme, düşünme ve anlama mânâlarına da gelir. Hatta çok defa, ilim sözcüğüyle mârifet mânâsını kasdettiğimiz de olur.

İlim bahsinde, hangi konunun bizi daha çok alâkadar ettiği belli olmakla beraber, az dahi olsa, ilim, ilmin sebepleri ve bölümleri gibi bir kısım tasavvurî taksimlere temasın yararlı olacağına inanıyorum.

İlim, kendi içinde *vasıtalı* ve *vasıtasız* olmak üzere *ikiye* ayrılır:

a- Her insan ayrı ayrı bir kısım hususiyetlerle yaratılmıştır. Bu hususiyetleri bilmek, değerlendirmek her ferde vasıtasız olarak verilmiş bir bilgi mevhibesidir. İnsanın, havasızlık, susuzluk, açlık, tasa, sevinç gibi hususları idrak etmesi.. ve çocukların süt emmesi, kuşların uçması, balıkların yüzmesi, bülbülün yuva örmesi, yeni doğmuş yavruların kendileri için tehlikeli sayılan şeylerden sakınmaları gibi özelliklere veya bu özelliklerle hayatları için yapılması lâzım gelen şeyleri anlamaları mânâsına gelen şuur veya idrake vasıtasız ilim diyoruz.

b- Buna karşılık, akıl ve hisler aracılığıyla öğrenilen ilimler de vasıtalı ilimlerdir. Maddî şeylerle alâkalı bilgiler daha çok, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıyla elde edilir. Fizik ötesi bilgiler ise, zihin, muhakeme, kalb, sır, hafî, ahfâ, hatta sâika ve şâika yollarıyla..

Konuyla alâkalı değişik bir taksim de, *ilmin elde edilme yolları* açısından karşımıza çıkar. İslâm'a göre *ilmin sebepleri üçtür*:

1. Göz, kulak, burun, dil ve deriden ibaret olan, bizim *"sağlam duyu organları"* dediğimiz *"havâss-ı selîme."*

2. *"Haber-i sâdık"* sözcüğüyle ifade edeceğimiz doğru haber ki, o da kendi içinde ikiye ayrılır:

a. Yalan üzerinde ittifakları mümkün olmayacak kadar çok sayıdaki bir cemaatin ihbârı mânâsına gelen *"mütevatir haber."*

b. Allah tarafından gönderilen peygamberlerin mesajları mânâsına *"haber-i*

resûl.”

3. İlmin üçüncü sebebi de *akıl*dır. İster düşünülmeden hemen akılla bilinen bedihiyyât kabîlinden olsun, isterse düşünülerek ve istidlâl yoluyla ulaşılan bilgiler nev’inden olsun, bu kabîl mâkulâtın zâhirî sebebi akıldır.

Bundan başka ilim, *aklî ve naklî* olmak üzere *ikiye* ayrılır.

Bunlardan birincisini şu üç kategoride hulâsa etmek mümkündür:

1. Sağlık ve eğitim gibi *topluma lüzumlu ilimlerdir* ki, lüzumları nisbetinde *vacip* veya *farz-ı kifaye* sayılmışlardır.

2. Din nazarında *mezmum olan ilimlerdir* ki, sihir, simya, remil, tılsım ve hokkabazlık gibi mârifetleri bu cümleden sayabiliriz.

3. *Mübah ve icabında vacib sayılan ilimler*dir ki, hendese, hesap, kelâm, tıp, fizik, kimya ve tarih gibi ilimler bu kategori içinde mütalâa edilirler.

Naklî ilimler de kendi içinde *mükâşefe ve muamele* adlarıyla iki bölümde hulâsa edilmişlerdir. Bunlardan *muamele kısmı*, fiil ve terkten ibaret olmak üzere *dört bölüm*de ele alınmıştır:

1. *Usûl* ki; Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas’tan ibarettir. Aynı zamanda bunlara *“edille-i şer’iyye”* de denir.

2. *Fürû* ki; bunlar da, ibadet, muamelât, münakehât ve ukûbât gibi adlarla kitaplarda yerlerini almışlardır.

3. *Mukaddimât* ki; lügat, sarf, nahiv, maânî, beyan, bedî gibi ilimlerdir.. ve bunlar, hadis, tefsir, fıkıh ilimlerini sıhhatli anlama yolunda sadece birer vasıtadırlar.

4. *Mütemmimât* ki; bu da tamamen Kur’ân ilimleriyle alâkalıdır. Kur’ân’ın lafzıyla alâkalı olan kısmı: Mehâric, tashîh-i huruf, aşere, takrib unvanlarıyla.. mânâsına taalluk eden bölümler, tefsir ve tevil adlarıyla.. ahkâmıyla alâkalı kısımlar da usûl kitaplarının konusu olan, nâsih-mensûh, hâss-âmm, celî-hafî, hakikat-mecaz-kinaye, mücmel-müfesser, muhkem-müteşabih gibi isim ve unvanlarla ele alınmış ve işlenmişlerdir.

Naklî ilimlerin mükâşefe kısmına gelince, bu da, ledünnî ve vicdanî namlarıyla iki bölümde mütalâa edilmiştir ki, “Kalbin Zümrüt Tepeleri”ni doğrudan doğruya alâkadar eden de işte bu bölümdür. Bu bölümde ele alınıp işlenen şeyler, bir açıdan müstakil gibi görünse de, esasen bunlar da yine Kitap ve Sünnet’e dayanmaktadır. Bu temiz kaynaklardan istinbat edilmeyen, Kitap ve Sünnet filtresinden geçmeyen vâridât ve mevhibeler kuşkuyla karşılanır.

Bunların hücciyetleri bir yana, sübjektif bağlayıcılıklarının olduğu bile söylenemez.

Hz. Cüneyd: "Peygambere uğramayan yollar kapalıdır, neticeye ulaştırmaz" veya "Kitap ve Sünnet bilmeyenin arkasından gidilmez!" sözleriyle..

Ebû Hafs: "Her zaman hâl ve davranışlarını Kitap ve Sünnet'e göre değerlendirmeyen ve kendini kontrol etmeyen, bu meydanın erlerinden sayılmaz" beyanıyla..

Ebû Süleyman ed-Dârânî: "Kalbe gelen vâridâtı ancak Kitap ve Sünnet gibi iki şahid-i sadıkla kabul ederim." tembihiyle..

Ebû Yezîd: "Otuz sene nefsime karşı mücahedede bulundum, ilmî ölçülere riayet kadar ona ağır gelen bir şey görmedim." tespitleri ve "Bir insana göklerde tayarân etme kerametinin verildiğini görseniz dahi aldanmamalısınız; onun emirler, nehiyler ve şer'î hudutlara riayet mevzuundaki hassasiyetine bakmalısınız!" ikazlarıyla..

Ebû Saidi'l-Harrâz: "Dinin ruhuna muhalif olan bâtın, bâtıldır." vecizesiyle..

Ebû'l-Kâsım Nasrâbâzî: "Tasavvufun özü, Kitap ve Sünnet'e sımsıkı sarılmak, hevâ ve bid'atlerden uzak kalmak, kusurlardan dolayı herkesi mâzur görebilmek, evrâd ü ezkârda tekâsül göstermemek, elden geldiğince ruhsatlardan uzak durmak ve dinde şahsî yorumlardan sakınmaktan ibarettir." irşadıyla bu önemli hususu ders veriyor olsalar gerek.. ve daha nicelerinin, konuyla alâkalı ne lâl ü güher ifadeleri..!

Bu meydanın erlerine göre "ilim" "hâl"den önce gelir. Zira "hâl" tamamen ilme tâbidir. Aslında ilim enbiyânın mirası, âlimler de bu peygamber terikesinin vârisleridirler. Bu konuda [1] اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ ferman-ı Nebevîsi, ulemâ için pâyeler üstü bir pâye ifade eder.

Gerçeğin ilmi veya gerçeğe ulaştıran bilgi, kalblerin hayatı, basîretlerin nuru, sinelerin vesile-i inşirahı, akılların cevelangâhı, ruhların lezzet kaynağı, hayrette kalanların rehberi ve dostu, yalnızların "enîs ü celîs"i, meleklerin temenna durdukları kıymetler üstü kıymeti haiz, arz televvünlü, sema kaynaklı bir maidedir.

Evet, ilim, imana önemli bir basamak, hidayet ve dalâleti, şüphe ve yakîni birbirinden ayıran esaslı bir mihenk ve insanın insanî yanlarını ortaya çıkaran ilâhî bir sırdır.

بَعِلْمَسْتْ آدَمِي اِنسَانِ مُطلَق......چُو عِلمَش نِيست شُد حَيوَانِ

مُطلَق

عَمَلِ بِي عِلْمْ بَاشَدْ جَهْلِ مُطلَق......بَجَهل اَى جَان نَـشَايَد يَافتَن حَقّ

“Âdemoğlu ilimle mutlak insan, ilim olmayınca da mutlak hayvandır. İlimsiz amel mutlak cehalet, ey cân cehaletle Hak bulunmaz.” diyen hak dostu mübalağa etmemiş olsa gerek...

Tasavvuf erbabınca ilim; akıl, sem’ u basar yoluyla elde edilen bilgi ve mârifetten daha çok, verâlardan akıp gelen tecellî-i ilm-i ilâhî dalga boylu öyle bir nur ve ziyadır ki, gelir bütün ruhu sarar ve insanın derûnundaki sır yamaçlarında, hafî tepelerinde, ahfâ zirvelerinde çiçek çiçek tüllenir ve hep Sonsuz’un vâridâtıyla gürler. Bu ilâhî tecellîye mazhariyetin *mebdei*, sır ve ötesinin Şems-i Ezel’e teveccühü, beden ve cismaniyetin kalb ve ruh seviyesine yükselmesi ve sinenin iman, muhabbet, aşk ve cezbe ile Zât-ı Hakk’a yönelmesi; *müntehâsı* da ilm-i ledünnîdir.

İlm-i ledünnî: [2] وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا fehvâsınca, berzahsız, hicapsız doğrudan doğruya “Hazîratü’l-Kuds”den insanî enginliklere yağan bir bârân-ı rahmettir. Kulluktaki derinlik, Allah ve Resûlü’ne karşı vefâ ve sadakat, duyguların rıza eksenli, davranışların ihlâs yörüngeli olması ve kalbin de yakînden yakîne koşması, ledünnî vâridât için, hatta o vâridâtın sağanak sağanak boşalması için bir yol ve bir şart-ı âdîdir.

Bütün enbiyânın ilmi, Cenâb-ı Hakk’ın vahyi ve talimiyle zuhura gelmesi açısından bilasale ilm-i ledünnî olduğu gibi, onların arkalarından giden ilhama mazhar evliyâ ve asfiyânın ilimleri de bittebaiyye o mâhrûların (ay yüzlüler) ziya-i ilimlerinin şuâları olması itibarıyla ledünnî sayılır. Bu ilmin Hz. Hızır’a tahsisi, belli bir zaman, belli bir makam ve belli bir hâl itibarıyladır ki, o ilmin bazı cüz’iyâtı açısından Hz. Hızır, kendine fâik olan bazı zatlara, mercuhun hususî bir kısım meselelerde râcihe tereccühü nev’inden öne geçmiştir. Yoksa onun ne Hz. Musa’ya ne de diğer ulü’l-azm zatlara üstünlüğü söz konusu değildir.

Ayrıca, Hz. Musa’nın ilmi, ilâhî ahkâmın mârifeti ve bu mârifetin, eşyanın perde önü ve perde arkası muvazenesini koruma gibi bir derinliğe açık olmasına karşılık, Hz. Hızır’ın bilgisi daha çok eşyanın bâtınına ait idi. Nitekim, bu ayrıma, Hz. Musa ile konuşması esnasında Hızır da işaret eder:

“Yâ Musa! Ben Allah’ın bana talim ettiği bir ilme sahibim ki, sen onu bilemezsin. Sen de, Allah’ın sana talim ettiği bir bilgiye maliksin ki, ben onu bilemem.”[3]

Evet, ilm-i ledünnî, talim ve taallümle elde edilmeyip Cenâb-ı Hakk’ın hususî bir mevhibesi ve bir kuvve-i kudsiyesinin nuranî tecellîsidir. Bu tecellî, sanattan Sâni’e eserden Müessir’e giden bir bilgi olmaktan daha çok, Sâni’den zîşuur sanata, Müessir’den esere akan bir mârifettir. Hatta o, esrar-ı Hakk’a ait mahrem vâridâtın insan ruhunda taayyününden ibaret sayılmıştır.

وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ.

1 *“Âlimler, peygamberlerin (aleyhimüssalâtü vesselâm) vârisleridir.”* (Buhârî, *ilim* 10 (bab başlığında); Tirmizî, *ilim* 19; Ebû Dâvûd, *ilim* 1)

2 *“Biz ona nezdimizden Rabbanî bir ilim öğretmiştik.”* (Kehf sûresi 18/65)

3 Buhârî, *ilim* 44, *enbiyâ* 27, *tefsîru sûre* (18) 2, 4; Müslim, *fedâil* 172. Ayrıca bkz.: *“Biz ona nezdimizden Rabbanî bir ilim öğretmiştik.”* (Kehf sûresi 18/65)

Hikmet

İlim, irfan, fıkıh, felsefe, sebeplerin ruhunu kavrama, eşyanın perde önü ve perde arkasına ıttıla, kâinat kitabı ve dinin özündeki fayda, maslahat ve gayelere vukuf gibi.. pek çok mânâlara gelen hikmet; *hakikat ulemâsınca* daha çok, *faydalı ilim ve salih amel beraberliği* şeklinde yorumlanmıştır ki, bunlardan biri diğerinin iradî sonucu, beriki de bir kısım yeni mevhibelerin başlangıcı ve mukaddimesidir.

Yukarıdaki yaklaşımı nazar-ı itibara alarak bazıları, tıpkı aklı, "amelî ve nazarî" şeklinde iki bölümde ele aldıkları gibi, hikmeti de "amelî ve nazarî" diye iki kısma taksim etmişlerdir. *Nazarî hikmet*, varlık ve hâdiseleri, bir meşher gibi temâşâ etmek; bir kitap gibi okumak; bir senfoni gibi dinlemek; her zaman eşyanın perde arkasını kollamak; fizik ve metafizik dünyalardaki sırlı münasebetleri mütalâa etmek, çözmeye çalışmak ameliyesi, cehdi ve mevhibesidir.

Amelî hikmete gelince o, böyle nazarî bir yolla elde edilen ilim, irfan, alâka, münasebet ve kulluk şuuruyla bu meşherin sahibine, bu kitabın kâtibine, bu koronun idarecisine yönelip ubûdiyetle O'nu aramak, aşkla, şevkle hep O'na koşmak, hayret ve dehşetle O'nun huzurunda olmanın saygı ve mehâbetini yaşamaktır. Bu itibarla da hikmeti, *evveli* tefekkür, tefahhus, tecessüs ve temâşâ; *ortası* itaat ve ibadet; *sonu* da zevk-i ruhanî ve ebedî saadet şeklinde hulâsa edebiliriz.

Ayrıca bu önemli hususların yanında, Kur'ân'ın hikmetle alâkalı şu tesbitleri de her biri başlı başına birer esas sayılacak mahiyettedir.

1. Hikmet, Kur'ân'ın incelikleri ve sırları mânâsına gelir ki, bu, aynı zamanda Kur'ân'ın şerh ve izah ettiği kâinat kitabının da sırları ve incelikleri demektir. Bu gerçeğe Kur'ân:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

"Allah hikmeti dilediğine verir; kime de hikmet verilirse, ona bol bol hayır verilmiş demektir."[1] âyetiyle işaret eder.

2. Peygamberlik ve esrar-ı risalet ki, bu mânâ, hadisçilerce Sünnet'e hamledilmiştir ve وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Allah Davud'a (aleyhisselâm) saltanat ve hikmet verdi."*[2] veya وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ *"And olsun biz*

Lokman'a hikmet verdik."[3] gibi âyetler bu gerçeği ihtar eder.

3. Nazarî ve amelî hikmet mânâlarını da ihtiva eden bir câmiiyetle hayırhahlıktır ki, أُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ *"İnsanları Rabbin yoluna hikmet ve mev'ize-i hasene ile davet et!.."*[4] mealindeki âyetler de bu anlamdaki hikmeti hatırlatır.

Hikmeti, *yerli yerince davranma ve her şeyi yerli yerince kullanma* şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Mutedil ve müstakim olma mânâlarına da gelen bu son tespiti şu şekilde biraz daha açmak mümkündür:

1. İfrat ve tefrite girmeden her şeyin hakkını verip itidali korumak.. sorumluluklarımızı şer'î çerçeve içinde anlamak ve yerine getirmek.. esbap dairesi içinde kaldığımız sürece sebeplere riayette kusur etmemek.. iyiliklerde dahi olsa aşırılığa girmeyip dinin, her şart altında yaşanılırlığı düşüncesini korumak.. ve hayatı Sünnet programlı yaşamaya çalışmak..

2. Hakk'ın takdirlerini kendi tercihlerimiz önünde düşünmek ve O'nun şer'î ve kevnî her türlü icraatını gönül rızasıyla karşılayıp, ömürlerimizi أَسْلِمْ تَسْلَمْ *"Teslim ol, selâmeti bul!"*[5] çizgisinde sürdürerek "her işte hikmeti vardır, abes fiil işlemez Allah" mülâhazasını bir lahza bile hatırdan çıkarmamak..

3. Düşünce ve davranışlarımızda, peygamberâne bir azim ve idrakle قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ اتَّبَعَنِي *"De ki: İşte benim yolum; basîret üzere Allah'a davet ediyorum.. ben de, bana tâbi olanlar da..."*[6] gerçeğini ruhlarımızda duyup her şeyi Fetanet-i Âzam'ın vesayetinde basîretle planlayıp icra etmek bu hikmet telakkilerinin birer televvünü sayılabilir.

Büyük ölçüde hikmetin kaynağı vahiy ve ilhamdır. Bu açıdan da, peygamberlerin ve derecesine göre diğer mürşidlerin, metâları hikmet birer hakîm olduklarını söylemek yerinde bir tespit olsa gerek. Zira bu zatlar, kendilerine sığınan gönül ve ruh hastalarını "tıbb-ı ruhanî" ile tedavi eder ve ellerinden geldiğince onların kalbî hayatlarını "ahlâk-ı rezile" virüslerinden temiz tutmaya çalışırlar.

Bu itibarla da, onların hareket sahaları ve meşguliyet alanlarını da göz önünde bulundurarak, aşağıdaki önemli meselelerin tahlili içinde işaret nev'inden bir kere daha "hikmet" demek istiyoruz:

1. Hikmet; bir düşünce, tasavvur ve davranış bütünlüğüdür. Evet düşüncede isabet, ifadede gereklilik ve ölçü, sonra da o çizgide hareket tam bir hikmet televvünüdür..

2. İlimde yakîn, amelde sağlamlık ve itkan hikmete bir diğer yaklaşım.. buna ilmin amel ile ve sanat ruhunun itkanla beslenmesi de diyebiliriz.

3. Dinin gaye ve maksatlarını kavrayıp, onu ferden temsil etmenin yanında, topyekün hayata hayat kılma düşünce ve cehdi de hikmetin bir başka çizgisi.

4. Varlığın özü ve iç yüzündeki gerçeği, her nesneye ait ayrı ayrı hususiyetleri ve bu hususiyetler arasındaki münasebetleri, Yaratıcı tarafından hedeflenen gayeleri idrak ve şuur da hikmetin ayrı bir buudu..

5. Sebepler ve illetler âlemine yönelerek, varlığı fayda ve maslahat yanlarıyla görüp tanımak, tahlil ve terkiplerde bulunmak, Yaratıcı'nın halifesi olma unvanıyla, O'nun izni ve emri dairesinde varlığa müdahale, hilâfet televvünlü, sanat buudlu hikmetin ayrı bir yanı.

6. Nizam ve âhengiyle kâinattaki her şeyin yerli yerinde olması ilâhî hikmetinden hareketle, kendi dünyamızda bu denge ve düzenin korunmasına riayet, arz, atmosfer ve semalardaki muvazenenin muhafazası istikametinde değişik ad ve unvanlarla değişik ilim dallarını geliştirmesi de hikmetin ayrı bir yorumu.

7. Her zaman en iyi hedefleri takip ederek, sevk ve idare edilenler arasında, iyilik ve güzellik arayışları içinde bulunmak, insanlarla muamelelerimizde ilâhî ahlâkla tahalluk etmek suretiyle arzı ve arzdaki idarî sistemleri semavîleştirme gayreti göstererek peygamberlerin gönderilme gayelerini gerçekleştirmek de hikmetin bir diğer enfes tarafı...

İnsanoğlu her zaman, şeytanın telkin ve vesvesesiyle, rahmânî mantık ve muhakemeyi tefrik edebilmesi için, aklını Resûlüllah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) emrine vererek tetikte olma mecburiyetindedir. İşte ancak bu sayededir ki, insanda, müstakim muhakeme ve ilâhî hikmet mevhibeleri belirmeye başlar.. duygu, düşünce istikameti güçlenir ve derken fert, davranış bütünlüğüne ulaşır.. sonra da bu duygular işlene işlene onun tabiatıyla bütünleşir ki, bu da ilâhî ahlâkla ahlâklanma demektir. İsterseniz buna nazarî aklın amelî akla, nazarî hikmetin de amelî hikmete inkılâp etmesi.. veya bir kısım büyüklerin yaklaşımıyla, insanın melekî yanlarının şeytanî yönlerinin önüne çıkması da diyebiliriz.

Bu açıdan da, ilim ile amele, hikmet gerçeğinin birer parçası, birer derinliği olarak bakmak icab eder ki, bu da amel, imanın bir cüz'ü olmasa da, dinin bir yanı olduğu hakikatini ifade demektir. Zaten, İslâmiyet'te, bilgiden hemen kulluğa geçilmesi de herkesin ittifak ettiği bir esastır ki, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben, cin ve insanları Bana kulluk yapsınlar diye yarattım."*[7] âyeti de bu hususu ihtar etmektedir. Evet, herhangi bir konuda, nazarî olarak derinleşip de amele geçmeme, faydasız bir gayret, dolayısıyla da apaçık bir hüsrandır. Başta da ifade edildiği gibi; varlık bir hikmet kitabı, bir hikmet meşheri, Kur'ân da bu hikmetler mecmuasının dili, tercümanı, yorumcusu ve tarifnâmesidir. İnsanların vazifesi ise, Kur'ân'da kâinat kitabını okumak, kâinat meşherini tanımaya çalışmaktır ki, böyle biri, Kur'ân'ın ifadesiyle hayr-ı kesîre mazhar olur ve letâifinin enginliğine, zenginliğine göre de değerler üstü değerlere ulaşır. Aksine, varlığın çehresindeki gerçekleri görüp de arkasındaki hakikatlere ulaşamama ve bu nizamla hedeflenen gayeyi sezememe, varlığın ve var olmanın en önemli mesajını alamamadır ki, bu da mutlak bir kazanç kuşağında apaçık bir kaybetme demektir.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.. اٰمِينَ.

1 Bakara sûresi, 2/269.

2 Bakara sûresi, 2/251.

3 Lokman sûresi, 31/12.

4 Nahl sûresi, 16/125.

5 Buhârî, *bed'ü'l-vahy* 6, *cihad* 102, *tefsîru sûre* (3) 4; Müslim, *cihad* 74.

6 Yûsuf sûresi, 12/108.

7 Zâriyât sûresi, 51/56.

Firaset

Tasavvurda zenginlik, düşüncede tutarlılık, varlığın perde arkasına ıttılâ ve basîretli davranma da diyebileceğimiz firaset; insanın, kalbini kin, nefret, iğbirar, nifak ve ucub gibi.. mânevî hastalıklardan temizleyip, iman, mârifet, muhabbet ve aşk u şevkle bezemesi sayesinde Allah'ın, onun içine attığı öyle bir nurdur ki, ona mazhar olan fert, feritleşir, duyuş ve sezişleriyle derinleşir; hatta başkalarının gönüllerindeki sırlara âşina olup, simaların arkasındaki gerçekleri görebilir.. ve tabiî, eşyanın perde arkasına uyanabildiği ölçüde, "Hazreti Allâmü'l-Guyûb'un mücellâ bir mir'âtı hâline de gelebilir..! Bu mânâdaki firasete işaret sadedinde, gayb ve şehadetin fasih lisanı Ruh-u Seyyidi'l-Enâm: اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ *"Mü'minin firaseti karşısında titreyin; zira o bakarken Allah'ın nuruyla bakar."*[1] buyurur. Firasetin, îmân nuruyla yakından alâkasını gösterme bakımından يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا *"Ey îmân edenler, eğer Allah'a karşı hep takva dairesi içinde bulunursanız, O size furkân (açık-kapalı, hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden temyiz ve tefrik edecek bir kabiliyet, bir ışık) verir."*[2] mealindeki âyeti de burada zikretmek uygun olur zannederim.

Firaset, ister yukarıdaki tarif ve izahlar çerçevesinde kalbin, Hazreti Allâmü'l-Guyûb'un ilim ve füyûzâtına açılması ve bu mazhariyete erenlerin, görüş, düşünce, karar ve hükümlerinde isabet kaydetmeleri şeklindeki yorumu ile; ister, bilgi birikimi, tecrübe, mümarese, sezi enginliği ve karakter bilgilerini değerlendirerek elde edilen neticeleriyle olsun, o tamamen bir mevhibe-i ilâhiyedir.. ve bu ilâhî mevhibeden en çok hissemend olanlar da, hiç şüphesiz –derecelerine göre– evliyâ, asfiyâ ve enbiyâdır. Bunlar arasında ufuk firaset ise, heykel-i akl-ı evvel Hazreti Seyyidü'l-Enbiyâ'dır ki; Allah: إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ *"Keskin nazar firaset erbabı için elbette bunda ibretler vardır."*[3] beyanıyla, umum basîret, his ve idrak insanlarına işaret buyurmasına mukabil,

وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ

"Dileseydik onları sana (oldukları gibi) gösteriverirdik de simalarından

hepsini tanır ve hepsini konuşma üslûplarından anlardın."[4] ferman-ı samedânisiyle o zirveler zirvesi firaset insanının açık farkına imada bulunmaktadır...

Firaset, imandaki iç derinlik, yakîndeki enginlik ölçüsünde daha bir kuvvetli ve keskin hâl alır. Hatta bazı hususî mazhariyetler sayesinde o, insan basîretinde Hak nazarının aynı tecellîsi olarak zuhur eder ki; firaset etrafındaki müşâhede ve söylenen sözler bunun çokça meydana geldiğini ve anlatılanların da mübalağa ve mücazefe olmadığını gösterir.

Ebû Saidi'l-Harrâz: "Firaset ziyasıyla temâşâ eden, Hak nazarıyla bakmış sayılır." der.

Vâsıtî: "Firaset kalbte şimşek gibi çakıp, mukayyet bütün gayb âlemlerini aydınlatan ve insanoğlunu, topyekün varlığı, olduğu gibi görüp değerlendirme seviyesine yükselten ledünnî bir şuâdır." tespitinde bulunur.

Dârânî: "Firaset, nefsin derinliklerinin keşfi ve gaybın ayân, pinhânın da nihân olmasıdır." yorumuyla yaklaşır konuya.

Şah-ı Kirmânî: "İnsan, haramlara karşı gözünü kapar, şehevânî duygulardan elini-eteğini çeker; iç dünyasını murâkabe ile, dış âlemini de Sünnet-i Seniyye'nin ihyasıyla onarır ve her zaman helâl dairesinde kalabilirse, böyle biri firasetinde asla yanılmaz." hatırlatmasını yapar.

Bunların hemen hepsi de, îmân sayesinde inkişaf eden firasetlerdir.. ve bunlarda yanılma payı da oldukça azdır. Gördüren O ve gören gözler de O'ndansa, niye yanılsınlar ki..!

Allah Resûlü'nün, şahısları çok iyi tanıyıp, herkesi yerli yerinde istihdamında, Rabbinin O'na bu tür ihsanı söz konusu olduğu gibi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kerametvârî pek çok tespit, teşhis ve takdirlerinde de aynı ikram-ı ilâhî bahis mevzuudur.. ve o hususlarla alâkalı firasetleri ifade etmek için kocaman mücelletler ister.

Ayrıca, aklın ve ruhun hikmet-i vücuduyla alâkalı ve bazı kimselerin ileride yapacakları iyiliklerden ötürü, avans nev'inden onların mazhar oldukları ve olacakları firasetler de vardır ki, bunlara, sebeplerinden evvel "Müsebbibü'l-Esbâb"ın hususî iltifatı nazarıyla bakılabilir.

Şimdi İbn Mesud'un beyanı içinde bunlardan örnek olarak bir kaçını zikredelim:

1. Mısır Azizi ki, Hz. Yusuf için:

أَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا

"Ona güzel bak ve hoş tut; ümit edilir ki, bize faydası dokunur veya evlat ediniriz."[5] demişti..

2. Şuayb'ın (aleyhisselâm) kızı ki, Hz. Musa hakkında:

يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ

"Babacığım, bunu işçi olarak tut, zira senin çalıştıracağın en iyi adam, böyle kuvvetli ve güvenli biri olmalıdır."[6] tespitinde bulunmuştu.

3. Firavun'un zevcesi ki, Hz. Musa'yı ırmakta bulunca:

قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسٰى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا

"Sana ve bana göz aydınlığı.. öldürmeyin; bize faydalı olacağı ümit edilir. Ya da onu evlât ediniriz."[7] firasetini göstermişti.

Bir de, riyâzet; açlık, susuzluk, uykusuzluk ve çile çekmekle elde edilen firaset vardır ki, böyle bir firasetin bilhassa îmân ve amel-i salihe iktiran etmeyenine istidraç nazarıyla da bakılabilir. Bu kabîl sezi ve keşiflerde, mü'min-müşrik, Müslüman-Hıristiyan, veli-rahip fark etmez; herkes belli şeyler sezebilir.

Bundan başka bazıları, şekil ve kıyafetten hüküm istinbatını da firaset içinde mütalâa etmişlerdir ki, böyle bir sezi, hangi mânâya gelirse gelsin, tasavvuftaki firasetle alâkasının olmadığı bedîhîdir.

اَللّٰهُمَّ اٰتِ نَفْسِي تَقْوٰيهَا وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلٰيهَا.[8]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى رَسُولِكَ وَصَفِيِّكَ الْمُصْطَفٰى وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ.

1 Tirmizî, *tefsîru sûre* (15) 6; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 8/102; *el-Mu'cemü'l-evsat* 3/312, 8/23.

2 Enfâl sûresi, 8/29.

3 Hicr sûresi, 15/75.

4 Muhammed sûresi, 47/30.

5 Yûsuf sûresi, 12/21.

6 Kasas sûresi, 28/26.

7 Kasas sûresi, 28/9.

8 Müslim, *zikr* 73; Nesâî, *istiâze* 13, 65; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/371, 6/209.

Vecd ve Tevâcüd

İnsan benliğini bütünüyle iştiyakın sarması; hâlin, akıl, mantık ve muhakemenin önüne geçmesi diyebileceğimiz vecd, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunun kalbine sürpriz bir teveccühü ve beklenmedik bir vâridâtıdır. Böyle bir tecellî cemal dalga boyuyla gelince "üns" esintileri hâsıl olur; celâl televvünlü olunca da temkin ve sükûn meydana gelir.. ve tabiî bu celâlî tecellîler arasında hüzün, keder, havf ve dehşet fırtınaları da eksik olmaz.

Vecdi, zikr ü fikrin kalbe galebe çalması esnasında ruhun, aşkın feveranlarına tahammülden âciz olması şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın celâlî ve cemalî tecellîlerinden bol bol hissemend olan kalbin duyup yaşadığı hayret, heyecan ve ürperti de vecd adına ortaya atılan yorumlar arasında.

Vecd, vücuddan farklı bir hâlettir. İleride anlatılacağı üzere *vücud*; nefsin tesir dairesini aşıp bütün bütün cismaniyetten sıyrılarak "bî kem u keyf" hakikî matlûba zaferyâb olmaya mukabil, *vecd*; kalbin beklenmedik bir anda, sürpriz olarak muhabbet, şevk, iclâl ve tazim gibi ahvâlin feveranı keyfiyetidir ki, bunun bir kadem ötesinde de, sürekli evrâd ü ezkârın semeresi sayılan "mevâcîd" hakikati gelir.

Vecd, genelde *iki şekilde tezahür eder*:

1. İlâhî bir kısım vâridât ve tecelliyât-ı sübhaniye'nin, insan kalbinde, onun kast ve iradesi taalluk etmeksizin tekellüfsüz hâsıl olmasıdır ki; biz buna, yerinde "mükâşefe" de deriz ve böyle bir doğuş veya mükâşefeyi bir kısım esbap ve emare ile irtibatlandırmak söz konusu değildir.

2. İnsanın bütün benliğini saran ve onda ağlama, haykırma, ürperme hisleri hâsıl eden bir zevk ü şevk veya dehşet ü hayret tecellîsidir ki, halka-i zikir ve hatme yapılan mahallerde, hakikat ilminin müzakere edildiği meclislerde çok görülür.

Bu türlü vâridât ve tecellîlerin, açıktan herhangi bir sebebe iktiran etmeyip külfetsiz zuhur edenine "vecd" denir ki, Konyalı Zerkûbî'nin çekiçlerinin sesinden Hazreti Mevlâna'nın coşup:

جَانـهَاي بَسـتَه اَندَر آبُ و گِل......چُون رَهنَد اَز آبُ و گِلهَا شَاد دِل

دَر هَوَايِ عِشق چُون رَقصَان شَوَند......هَمَچُو قُرصِ بَدر بِي نُقصَان

شَوَند

"Su ve balçığa bağlanmış cânlar, su ve balçıktan kurtulunca, aşkın hava ve esintileriyle raksetmeye başlar ve dolunay gibi noksansız olurlar." demesi bu cümledendir.

Biraz külfet, biraz zorlama ve konsantrasyon arayışı neticesinde meydana gelene de "tevâcüd" denir. Zaten tevâcüd "tefâul" bâbından olması itibarıyla, mevcud olmayan bir şeyi izhar veya onu hâsıl etme yolunda gösterilen ekstra gayret esprisine dayanır ki, bunu da Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Kur'ân okurken ağlayınız, eğer ağlayamazsanız kendinizi ağlamaya zorlayınız!"*[1] mealiyle vereceğimiz nurefşân beyanıyla irtibatlandırmak mümkündür.

Şimdi bu son durum itibarıyla "tevâcüd"ü de evvelki üç hususa ilave edecek olursak, konuyu şöyle özetlemek uygun olur zannediyorum:

1. *Tevâcüddür*; zorlama, tekellüf ve iç âlemle konsantrasyon yolunda elde edilmeye çalışılan vecde benzer bir keyfiyettir ve yoldakilerin hâlidir.. tabiî, kalbî ameller adına da ayarı en düşük olanıdır.

2. *Vecddir*; iman, mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî ile donanmış bir kalbin, beklenmedik bir anda şevk ü tarab veya bir kısım vâridâtla coşmasıdır ki, üzerinde durduğumuz konunun esasını teşkil eder ve ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ *"Kimde şu üç şey bulunursa, imanın tadını tatmış olur."*[2] gerçeğine dayanır. Bu gerçeğin *hulâsası* da: Allah ve Resûlü'nü her şeyden fazla sevme, sevdiklerine Allah (celle celâluhu) için muhabbet etme, Cehennem ve Cehennem vesilelerine karşı teyakkuz ve ürperti içinde bulunma.. gibi hakikatlerdir.

3. *Mevâcîddir*; evrâd ü ezkâr ve kalbin, Hazreti "Vacibü'l-Vücud" ve "Vâhibü'l-Hayat"la münasebet derinliği ve O'na yaklaşma yollarını araştırması sayesinde sürekli metafizik gerilim, sürekli duyuş ve sürekli değişik vâridlere mazhariyettir ki,

وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهٖٓ إِلٰهًا

"Biz, onların kalblerini pekiştirdikçe pekiştirdik de doğrulup başkaldırdı ve kükreyerek: Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasını

anmamız söz konusu değildir."[3] mefhumu ile sunacağımız âyet de bu soluk soluğa aşkın, heyecanın ifadesidir.

4. *Vücuddur*; ve makam-ı ihsanın zirvesi كَأَنَّكَ تَرَاهُ[4]... ufkunun soluğu-sesi ve "sübühât-ı vech" heyecan ve dehşetine mazhariyetin de televvünâtı şeklinde yorumlanmıştır.

Vecdin, ayrıca kendi içinde de *bir kısım dereceleri* vardır:

1. Birinci derecede vecd, iradî olarak, görme, duyma, düşünme çerçevesinde cereyan eder ki; bu mertebe, kalbin, îmân ve mârifet halâvetini duyup ağyâra kapanması mertebesidir.

2. Kalbin derinliği ölçüsünde ve ona akan feyizler sayesinde, vicdan mekanizmasının "sem u basar" ve tefekkür üstü tenevvür ve doğuşlara uyanma hâletidir.

3. Bütün letâif-i insaniyenin, O'nun boyasına boyanması sayesinde, ağyâr düşüncesinin bütünüyle ortadan kalkıp, her şeyde O'nu görme, O'nu bilme, O'nu düşünme, O'nunla hemhâl olma tasavvurlar üstü keyfiyetidir. Öyle ki, insan o mertebede bazen yarım adımlık bir aşkınlıkla "dehşet"e, bir tam adımla da "heyman"a girer –ki zannediyorum– tabiî akıl ve idrakimizle onları yorumlamada biraz zorlanacağız.

اَللّٰهُمَّ تَمَّ نُورُكَ فَهَدَيْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ، عَظُمَ حِلْمُكَ فَغَفَرْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ،[5] وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

1 İbn Mâce, *ikâmetü's-salât* 176; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 2/50.

2 Buhârî, *îmân* 9, 14, *ikrâh* 1; Müslim, *îmân* 67.

3 Kehf sûresi, 18/14.

4 *"O'nu (Allah'ı) görüyormuşcasına..."* (Buhârî, *îmân* 37; Müslim, *îmân* 1, 5, 7)

5 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 1/344.

Dehşet ve Heyman

Vecd ü tevâcüdün sonunu hayret ve heymanla noktalamıştık. *"Hayret"*e daha önceki bölümlerde anlatıldığı mülâhazasıyla temas etmeyecek; fakat onun bir başka varyantı sayılan *"dehşet"*le, makam olmasa da sâlik için bazı ahvâlde bir uğrak sayılan *"heyman"*dan birkaç cümle ile bahsetmek istiyoruz.

Korkutan veya ürperten bir hâdise veya manzara karşısında duyulan havf ve ürküntü mânâlarına gelen "dehşet", hak yolcusunun, seyr-i ruhanî esnasında ve Mahbub'un cemalinin tecellîleri karşısında tutulup kalması şeklinde yorumlanmıştır ki, Kitap ve Sünnet'te onunla alâkalı sarih bir beyan olmasa da, فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ *"Onu karşılarında görür-görmez aşkınlığına (büyülendi) ve (şaşkınlıktan) ellerini kestiler."*[1] mealiyle vereceğimiz âyetle irtibatlandırmak mümkündür.

Dehşeti; insanın, bir türlü aklına sığdıramadığı, sabredip karşısında duramadığı ve ilmiyle, idrakiyle kavrayamadığı herhangi bir hâdise ile yüz yüze geldiğinde tutulup kalma şeklinde de ifade etmişlerdir ki, buna "şuhûd"un akla galebe çalması, muhabbetin sabrın sınırlarını zorlaması ve "hâl"deki televvünün insan idrakini aşması da diyebiliriz. Zannediyorum, konuyla alâkalı şöyle bir yaklaşım yerinde olur:

1. Hâlin, hak yolcusunun ilim ve idrakini bastırması, vecdin onun takatini aşması, keşfin himmetin üstüne çıkması durumunda sâlik yer yer "dehşet" soluklar. Kur'ân okunurken, namaz kılınırken hudû ve huşû esas olmakla beraber, insanın iradesini aşan feveranla hudû ve huşûun delinmesi.. aşırı vecd u mevâcidin sâlikte, temkin ve muvazene keyfiyetini sarsmasından kalbin mânevî aritmiye girmesi, Hakk'ı talebin her zaman sadakat ve vefa istemesine karşılık, şuhûdun cazibesiyle, sâlikin aceleciliğe düşmesi.. gibi hususlar buna birer misal teşkil edebilirler.

2. Sâlikin, zevkî veya hâlî şuhûdundan, ufkundaki resim ve suretler silinip onun her yanını "cem" televvünleri kaplayıp "ezel" onun zaman ufkunun önüne geçince, ruh da Hak müşâhedesiyle müşâhedeye erince –ki bir kudsî hadiste bu makama فَبِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ *"Benimle duyar, Benimle görür."*[2] şeklinde işaret edilmiştir.– hak yolcusu kendini dehşetin dalgaları içinde bulur.

3. Sâlik u muhibbin, beklenmedik şekilde kalb yamaçları vâridât-ı sübhâniye ve eltâf-ı ilâhiye sağanağına tutulduğunda veya dört bir yanını kurbet ziyaları

sardığında ve pinhânlar ayân olup en kâmil mânâda "ihsan" ufku zuhur ettiğinde onun benliğini bütünüyle bir dehşet kaplar; o da kendini tamamen gaybûbetin enginliklerine salar ve dehşet mülâhazalarına teslim olur.

" Öyle bilmezdim ben kendimi
O ben miyim ya ben O mu?
Âşıkların budur demi
Yandıkça yandım bir su ver!"
(Gedâî)

bu makamla alâkalı söylenmiş güzel ve sade sözlerdendir.

Yoldakilere ait bu duyuş ve seziş bazen iltibaslara da vesile olabilir; olabilir ve ömrünü Kitap-Sünnet endeksli yaşamayanlar ve şuuraltılarını Mişkât-ı Muhammediye'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) akıp gelen ışıklarla beslemeyenler, bu türlü ahvâlde her zaman aldanabilir ve temkine, teyakkuza ters bir kısım şatahata girebilirler.

Heyman:

Heyman içtikçe daha bir yanan ve bir türlü suya kanmayan mânâlarına geldiği gibi, aşk yüzünden deli ve kara sevdalı anlamlarına da gelir.

Tasavvuf erbabına göre heyman, âşık u sâlikin, yol esnasında kalbini saran sürpriz tecellî ve ilâhî mevhibelerle, taaccüp, istihsan ve ruhanî zevklere dalıp kendinden geçmesi ve iradesine hâkim olamaması demektir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha'da heymanla alâkalı açık bir beyan olmadığından, çoğu ehl-i hakikat, "dehşet" gibi onu da makamlardan herhangi bir makam görme yerine bir "hâl" ve televvün şeklinde anlamışlardır. Bazıları onu, وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا *"Musa baygın olarak yere yıkıldı..."*[3] âyetiyle irtibatlandırmak istemişlerse de, vahyi telâki makamıyla, kendinden geçmenin birbirine uygun düşmediği açıktır. Bence, Tûr Hâdisesi'ne böyle bir yaklaşım yerine; celâlî tecellînin, bütün suret ve resimleri silip, hakikat-i mücerrede dalga boyunda zuhuruyla, biraz da Hazreti Museviyet'in gereği olarak duyulan bir hayret ve şuurlu bir dehşet demek daha uygun olur zannediyorum...

Heymanı da tıpkı dehşet gibi *üç kategoride* tahlil etmek mümkündür:

1. Yolculuğun ilk merhalelerinde, acz ü fakr, hisset ve değersizliğinin şuurunda olan sâlikin, kadrini, kıymetini çok aşkın ekstra lütuflara mazhar olunca, Hz. Eyyub gibi *"Senin hiçbir lütfundan müstağni kalamam."*[4] deyip,

ilâhî tecellîlere sinesini açtıkça açarak *“Daha yok mu?” mülâhazalarıyla köpürme mertebesidir* ki, yoldakilerin ekserisinin, bu vadideki düşünce ve davranışlarını bu mertebeye ircâ etmek mümkündür.

2. Sâlikin, hâlihazırdaki hulûs ve istikbaldeki meziyetlerine avans mahiyetinde lütfedilen aşkın vâridât karşısında, yeni bir idrak, taze bir ruh ve gerilmiş bir irade ile, o esnada kapısı aralanan acaib ve garaibi derin bir temâşâ zevkiyle seyredip رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا *“Rabbimiz, nurumuzu (ikmal ve) itmam buyur!”*[5] diyerek, ciddî bir azim ve tam bir metafizik gerilimle, *elde edilen mazhariyetlerin ötesine hâhiş duyma ruh hâletidir* ve

> *“Parmağım aşkın balına*
> *Bandıkça bandım bir su ver.”*
> *(Gedâî)*

sözleri, bu seviye ile alâkalı söylenmiş güzel sözlerdendir.

3 . *Heymanü’l-fenâdır* ki; sâlik, hâlî veya zevkî olarak kadem-nazar vahdetine ulaşır ve kâinatı fenâ ve zeval ufkundan müşâhedeye başlar.. derken her an değişik bir buudda “bekâ billâh” tecellîleriyle artık varlığı bütünüyle görmez olur ve ihsan mertebesinin bir vâridâtı olarak görüldüğünü tam hisseder ve görebileceği şevkiyle de coşar.

Tabiî bütün bunlar, imanın gücü, yakînin derinliği, kalbî muamelenin devamı ve ahvâl-i sadıkanın da temadisi nisbetinde zuhur ederler ki, bu evsâfın tam temsil edilmesi de yine Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın tebaiyetine bağlıdır; O’na bağlılığın tam hissedilmediği ahvâlde, zuhur eden fevkalâdelikler çok defa insanı aldatabilir. Tâlib-i feyz-i Hudâ olanlar, mutlaka Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) halkasına girmeli; âşık-ı nur-i Hudâ olanlar da behemehâl o halkanın ritmine uymalıdırlar.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ،
وَأَسْأَلُكَ عَمَلًا مُتَقَبَّلًا،[6]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Yûsuf sûresi, 12/31.

2 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân* 2/580.

3 A’râf sûresi, 7/143.

4 Buhârî, *gusül* 20, *enbiyâ* 20, *tevhid* 35; Nesâî, *gusül* 7.

5 Tahrîm sûresi, 66/8.

6 İbn Mâce, *duâ* 3; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/31.

Berk

Lügat mânâsı itibarıyla “şimşek” sözcüğüyle karşılayacağımız “berk”, hak yolcusuna yolun ilk merhalelerinde tecellî eden bir nurdur ki, “kurb” sâlikleri için ilk davetiye sayılır. Ehl-i hakikat, tecellî-i berkiyeyi, Kur’ân-ı Kerim’de, değişik üslûplarla ele alınıp ifade edilen

وَهَلْ أَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰىۘ إِذْ رَأٰى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنّ۪ي اٰنَسْتُ نَارًا

“Sana Musa’nın haberi de geldi; hani o bir ateş görmüştü de, ailesine: Hele siz durun da ben bir ateş gördüm demişti.”[1] mealindeki âyetlerle irtibatlandırarak, böyle bir ışık çakmasının, peygamberler için nübüvvetin, veliler için de vilâyetin mebdei gerçeğinin hatırlatılmak istendiğine dikkat çekildiğini anlamışlardır.

Hakikat yolundaki seyahatin ilk adımlarını iman, amel-i salih ve yakaza teşkil ettiğinden, berke ilk hakikî adım denmesi doğru olmasa da, onu, âmâle göre değil de ahvâlin ilk adımlarından biri olarak kabul edip izafî bir evveliyet verebiliriz.

Berkle vecd arasındaki fark, vecd, huzur-ı hâne-i halvette, berk ise, harem-i harîme mahrem olma adına duhûle izin esnasında tecellî eder. Bu itibarla da, vecd, “hâl” nurlarından şevk ve kalak salar insanın gönlüne; salar ve talepte *“hel min mezîd”* ufkuna, ahvâlde de terakkiye davet eder. Berk ise, basar ve basîrete göz kamaştıran bir ışık gibi çarpar ve Dost kapısının aralandığını ihtar eder. Vilâyet eşiğini aşma merhalesinde olanlar için İbn Fârıd’ın heyecan dolu şu sözlerini kaydedip geçelim:

أَبَرْقٌ بَدَا مِنْ جَانِبِ الطُّورِ لَامِعُ......أَمِ ارْتَفَعَتْ عَنْ وَجْهِ لَيْلَى الْبَرَاقِعُ

“Tur tarafından göz kamaştıran bir şimşek mi çaktı, yoksa Leylâ’nın yüzündeki nikablar mı aralandı?..”

Evet, cismaniyet gecesinde iz iz Leylâ zâhir oldu ve gönüllere vuslat ümidini saldı; derken sinelerdeki geceler gündüzlere dönüştü.

Berk, vuslat yoluna girmeye izin olması itibarıyla, hak yolcusuna bir seyahat “start”ı sayılır ve “seyr ilallah” adına *evvelâ*, Cenâb-ı Hakk’ın veli namzedi kuluna, îtâ ve azametini duyurması; ve o kulun da bu hususta kendi aczini,

fakrını duyması, Allah'a olan muhabbet ve alâkasını hissetmesi, fâniyât ve zâilâtla ünsiyete bedel "üns billâh"a açılması gibi ilk vâridâta işaret sayılabilir. Ayrıca, yol meşakkatine ve mekânın vahşetine karşı, Tur'da Hazreti Musa'nın mazhar olması nev'inden, sâlikin bir şeyler duymaya ve vahşeti de ünsiyete çevirmeye ihtiyacı vardır. Evet, berke, ünsün halâveti, yolda bulunmanın merâretine mukabil gelsin diye bir "mağrem" ve "mağnem" dengesi nazarıyla da bakabiliriz.

Sâniyen, berkle huzur hatırlatılarak, sâlike temkin sinyali verilir ve bu sinyalle onun gönlüne "Hazîratü'l-Kuds"e girme tedbir ve temkini atılmak suretiyle iç âleminde rağbet kadar rehbet de uyarılır ki, hak yolcusu seyahatinde ne ye'se düşsün ne de şatahata girsin...

Sâlisen, berk dalga boyuyla gelen vâridât, Rabbin mülâtafe ufkundan, yolcuya yol azığı nev'inden bir ihsandır ki, gönderene bakan yönüyle bir vesile-i iftihar ve gönderilene ait yanıyla da bir netice-i iftikardır. Hak yolcusu bu mazhariyetini sürekli

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا

"Onlara söyle, ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ferahlasınlar."[2] diyerek soluklar. Üzerinde eltâf-ı sübhaniyeyi düşünürken, "Her şey O'ndan" der ve "Elhamdülillâh" çeker.. ve bu ihsanlara liyakatsızlığı açısından da

" Değildir bu bana lâyık bu bende
Bana bu lütf ile ihsan nedendir?"
(M. Lütfî)

der iki büklüm olur. İnsanlığın İftihar Tablosu'nun: أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ *"Ben insanoğlunun efendisiyim, bunda fahr yok."*[3] sözü bu gerçeği câmi bir kristaldir.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فَوَاتِحَ الْخَيْرِ وَخَوَاتِمَهُ وَجَوَامِعَهُ وَأَوَّلَهُ وَاٰخِرَهُ وَظَاهِرَهُ وَبَاطِنَهُ وَالدَّرَجَاتِ الْعُلٰى مِنَ الْجَنَّةِ.. وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الشَّفِيعِ الْمُشَفَّعِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ ذَوِي الْقَدْرِ الْوَفِيِّ.

1 Tâhâ sûresi, 20/9-10.

2 Yûnus sûresi, 10/58.

3 Tirmîzî, *tefsîru sûre* (17) 18, *menâkıb* 1; İbn Mâce, *zühd* 37.

Zevk, Ataş

Bir şeyden hoşlanma, haz duyma, cümbüş ve eğlence mânâlarına gelen "zevk", *sofiye ıstılahında*, ilâhî tecellîlerin ilk esintileri ve şuhûd ufkunun yer yer zuhur eden vâridlerindendir ki, "bevârik-i mütevâliye" de diyebileceğimiz ilâhî ışık tayflarının Hakk'ın kenzen bilindiği kalbi sarmasıdır.. ve doğruyu eğriden tefrik etmenin de birinci konağıdır. Meâlîye iştiyak ve davranış safveti bu konakta konaklamanın pasaportu ve vizesi sayılabilir.

Allah'la kalbî muamele, vefa çizgisinde cereyan ettiği sürece, "şürb" kelimesiyle de ifade edebileceğimiz zevk-i ruhanî, sâkîsiz, kâsesiz kalbin enginliklerinde duyulmaya başlar ve hak yolcusu, dünyevî kıstaslarımız açısından derecesine göre mest ü mahmur hâle gelir. Sürekli "zevk" sürekli "şürb"e, sürekli şürb de susama mânâsına gelen sürekli "ataş"a sâik olur; olur da sâlik ruhunda hep yanmaları kanmalarla beraber duyar ve

" Ey sâkî aşkın oduna
Yandıkça yandım bir su ver."
(Gedâî)

der, dolaşır. Öyle ki, hak yolcusu, O'na karşı her an artan arzu ve iştiyakla, zevki hasretle, doymayı da açlıkla beraber hisseder ve aralanan kapının ardına kadar açılması sevdasıyla yanar tutuşur. Tabiî, böyle bir yolcu için artık, mazhar olduğu bu tecellîlerin inkıtâı bir imsak, yeniden zuhuru da bir iftar hâlini alır; alır da o, sık sık

" Sâkiyâ doldur şarabı vakt-i iftardır bu dem,
Mâmur eyle bu harâbı lütf-i izhardır bu dem."
(Muhammed Lütfî)

der ve hep beklentilerini mırıldanır.

Bir diğer yaklaşımla ataş, o Biricik Maksûd'u talep ve özlemede öyle bir iştiyak ve hırstır ki, sevgiyle coşan sâlikin sinesi magmalar gibi ateşlerle köpürürken, gözleri [1] وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ'la tüllenen bulutlarda "Ciğerim kebap oldu, ahıma iltifat yok mu?" der, sızlar; sızlar zira, müştak cismaniyet fanusunda mahsur kaldığı sürece, Mahbub-u Hakikî tam tecellî etmez. Bu itibarla da, berzahta sayılan müştakın susuzluğu, onu cayır cayır yakacak şekilde arttıkça artar.. bu ruhanî zevk ve ataşı şu beyitler ne hoş ifade eder:

دِيدَارْ مِي نُمَايِي وپَرْهِيزْ مِيكُني......بَازَار ِخُوش واٰتَشِ مَـا تِيزْ مِيكُنِي

....

أُشَـاهِدُ مَنْ أَهْوٰى بِغَيْرِ وَسِـيلَةٍ......فَيَلْحَقُنِي شَـأْنٌ أَضِلُّ طَرِيقًا

يُؤَجِّـجُ نَارًا ثُمَّ يُطْفِي بِرَشَّــةٍ......لِذَاكَ تَرَانِي مُحْرَقًا وَغَرِيقًا

"Cemal gösterir, sonra da görünmeden sakınırsın. Böylece hem kendi pazarını hem de bizim ateşimizi kızıştırırsın. Beni baştan çıkaran sevgiliyi gördükçe bana öyle bir hâl olur ki, yolumu şaşırırım. O önce beni ateşlere yakar; sonra da bir su serpintisiyle söndürür.. onun için beni hem ateşlere yanmış hem de suya garkolmuş görürsün." (Gülistan).

Bir başka zaviyeden zevk, acı-tatlı yanlarıyla, lisan, beden ve diğer uzuvlarla duyulup hissedildiği gibi kalb ve vicdanla da duyulup hissedilir. Allah Resûlü:

ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ ☐ رَسُولًا

"Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak da Hz. Muhammed'den (aleyhisselâm) hoşnut olan imanın tadını zevk etmiş olur."[2] sözleriyle bu ruhanî hazza işaret buyururlar. Vâkıa O, bu ledünnî zevki bazen cismanî zevkleri anlatan kelimelerle de ifade etmiştir ki, ashab-ı kirâmı savm-ı visalden menettiği yerde: إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ إِنِّي أُطْعَمُ وَأُسْقٰى *"Ben sizin gibi değilim; ben yedirilip içiriliyorum."*[3] derken böyle bir üslûp kullanmıştır. Ne var ki, kalbî ve ruhî hayat açısından söz konusu olan zevkin ruhanî olanıdır ve "vecd"e göre de süreklilik ifade eder; eder de, kalb ve ruhu her zaman ayrı bir televvünle besler. Yerinde de geçtiği üzere vecd ve heyman ise, hususî tecellîlerle, bazı ahvâle ait vâridlerdir ki, göz kamaştırıcılığına rağmen sâlikin mübtedîliği ölçüsünde ve onun havsalasıyla mebsûten mütenasip (doğru orantılı) olarak zuhur eder.

Zevk; temel kaynakları itibarıyla da farklı farklıdır. İman, tasdik ve taate karşılık Cenâb-ı Hakk'ın, Cennet, ebediyet ve rü'yet gibi her biri, dünya hayatının binlerce senesini aşan fâikiyeti cihetiyle, O'nun vaatlerinde halâvet ayrı bir zevk ufku.. insan vicdanının, maddî-mânevî, dünyevî-uhrevî bütün lezzetlerden sıyrılarak "üns billâh" ufkuna yönelip sürekli O'nunla hemhâl

olması ayrı bir haz buudu.. kurb-u mutlak'a mazhariyetle –bütünüyle terk-i enaniyet mânâsına– kendinden uzaklaşarak sadece O'nu görme, O'nu duyma, O'nu bilme zirvesine yükselerek "bekâ billâh-maallah"ın temadî eden zevklerini duymak ayrı bir halâvet şâhikasıdır.. evet herkes, imanı, tasdiki, mârifeti ve ledünnîliği ölçüsünde ruhanî zevklerden "hissemend" olur.

Cismanî zevkler, doyma noktasına ulaşınca, insanda onlara karşı bir alâkasızlık meydana gelmesine mukabil, ruhanî zevklerde sürekli bir ataş (susuzluk) hâli yaşanır. Buna; hiç eksilmeyen bir zevkle içtikçe içme arzusu da diyebiliriz. Öyle ki sâlik, mürşid-i kâmilin söz ve davranışlarıyla onun ruhuna boşalttığı ilâhî mevhibelere karşı "Daha yok mu?" diyerek her zaman yolda ve tetikte olma hâli ve vicdanın mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî adına nâmütenâhiye açılma keyfiyetidir ki, böyle bir vicdan, daha doğrusu onun en birinci rüknü olan kalb, kurb-u mutlaka ulaşacağı ana kadar sürekli "Sen'i, Sen'i!" der durur.. gün gelip de bütün bütün cismaniyet hapsinden kurtularak, bedenin ağırlıklarından sıyrılır.. kalb ve ruhun semalarında, zaman ve mekân-üstü olma mazhariyetiyle, hemen her lahza ataş ve şürb arası gelir gider ve aralanan kapıların ardına kadar açılmasını intizar etmeye başlar.

Bir de mürîd ve sâlik, murad ve mahbub hâline geliverince artık O'nun ziyasıyla nurlanır.. O'nun boyasıyla boyanır.. derken "Sübühât-ı Vech"in mâsivayı bütün bütün yakıp kül etmesiyle varlığın gerçek mahiyeti zuhur eder; değişik ahvâl ve televvünler aşılarak, her lahza "Muhavvilü'l-ahvâl, Kesîru'n-nevâl, Hâliku cemii'l-ef'âl" unvanıyla, "bî kem u keyf" Zât-ı Vâhid-i Ehad duyulup hissedilmeye başlar ki, Hz. Mevlâna aşağıdaki mısralarıyla bu ufka işaret eder:

شَرَابِي خُور كه جَامَشْ رُويي يَارَستْ......بيَاله جَشم مَست بَادَه خَوارَستْ

شَرَابِي خور زِجام وَجْه بَاقِي......(سَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ) اوُ رَاستْ سَاقِي

ظُهُور آنْ مَىْ بُودْ كَز لوث هَسْتي......تُرابَاكي دِهَدْ دَرْوَقْتِ مَسْتِي

زَهي شَربت زهي لذت زهي ذوق......زهي دولت زهي حيرت زهي شوق

"Bir şarap iç ki, kâsesi yârin yüzü, kadehi de bâde ile mest olanların gözü

olsun. Vech-i Bâkî bardağından bir şarap iç ki, sâkîsi, 'Rabbileri onlara şarab-ı tahûr içirdi.' (hakikatiyle mermuz zât) olsun. İşte o mey'in zuhuru sana, mestlik vaktinde cismaniyet pisliğinden paklık kazandırır. Bu ne garip şerbet, bu ne tuhaf lezzet, bu ne güzel zevk, bu ne acip devlet, bu ne müthiş hayret, bu ne garip şevk.!"

Bir başkası da bu makam münasebetiyle duygularını;

" Bak, [4] وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ*'den cümle ebrâr oldu mest,*
Ol Celâl-i Lâyezâl'den yedi, dört, beş hepsi mest."

mısralarıyla dile getirir ve şarab-ı eynemâ'yı kalblerimizin dudaklarında dolaştırır gibi olur...

اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا مِنْ شَرَابِ حُبِّكَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الْمَحْبُوبِينَ،
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْمَحْبُوبِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمَقْبُولِينَ.

1 *"Rabbileri onlara (tertemiz bir şarap) sunmuştur."* (Dehr sûresi 76/21)

2 Müslim, *îmân* 56; Tirmîzî, *îmân* 10; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208.

3 Buhârî, *savm* 20, 48; Müslim, *sıyam* 55-56.

4 *"Rabbileri onlara tertemiz bir şarap sunmuştur."* (Dehr sûresi, 76/21)

Kalak

Bulunduğu yer ve olduğu hâlden sıkılma, içinde bulunduğu kafesten sıkılma ve esaretten rahatsızlık duyma hâli diyeceğimiz kalak; âbidin, Cennet'e olan iştiyakının ötesinde, ârifin, mârifet hislerinden daha derince ve muhibbin sabrını yakıp kül eden öyle bir kara sevdadır ki; bu sevdaya tutulan sâlikin, kalbinin ufuklarında sürekli vuslat şuaları çakar-durur ve sinesi her zaman وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ *"Allah'ın hoşnutluğu en büyük olandır."*[1] mülâhazasıyla atar.

Seyyidina Hazreti Musa, vuslat arzusuyla, sabrın yanıp kül olduğu böyle bir kalak faslını: وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى *"Rızanı hedefleyerek Sana ulaşmak için acele ettim"*[2] sözleriyle ifade eder ve şevk konsantrasyonu içinde bulunan helecan, heyecan ve iştiyak-ı fevkalâdesini dile getirir.

Bir de mecazî aşklarda, mahbubun başkaları tarafından da sevilebileceği endişesiyle meydana gelen kalak vardır ki Câmî, onu;

هَر كِه گُويَد عَاشِقَم آتش فُتَد دَر جَانِ مَن،

زَان كِه مِي تَرسَم كِه بَاشَدْ عَاشِقِ جَانَانِ مَن

"Biri 'âşığım' deyince cânıma ateş düşer; zira korkarım o benim cânânıma âşıktır." sözleriyle ifade eder. Kalak adına böyle bir mülâhaza, tasavvuf düşüncesindeki kalakla karıştırılmamalıdır. Bu yolun acısı da, tatlısı da O'ndandır ve O'nun içindir. Bundan dolayı da, hak yolcusunun, duyduğu her acı, şeker-şerbet, hissettiği lezzetler de ayn-ı kevserdir.

Şevk ve iştiyak, sabır sınırlarını zorlamaya başladığı andan itibaren, gönülde vuslat arzusundan başka ne varsa silinir-gider.. hatta muhabbet ve aşk dahi belli ölçüde mülâhazadan düşer.. ve derecesine göre:

a. Varlık kendi dalga boylarıyla müştakı sıkmaya başlar; başlar ve yer yer halvet arzusuna kapılır, zaman zaman da ölüp gerçek vuslatı duyma iştiyakıyla yanar tutuşur. Hem öyle bir yanar tutuşur ki, gayri O'ndan başka gözü hiçbir şeyi görmez olur.

b. Müştak, cismaniyet ve bedene rağmen, kalbî ve ruhî hayatla öyle bir şahlanır ki, artık akıl onu frenleyemez, irade de yönlendiremez olur; olur da tefrik ve temyiz gerektiren işlerde bile iltibastan kurtulamaz. Dudaklarından sık sık:

“ Öyle bilmezdim ben kendimi
O ben miyim ya ben O mu?”

dökülür ve ibadet ü taat bir yana, dünyevî işlerde dahi hep şuhûd ufuklarında dolaşır.

c. Kalak kahramanına hicab, belli ölçüde aralanıp da, halvet yolunun belirli-belirsiz görülüp hissedilmesiyle onda öyle bir mâverâîlik meydana gelir ki, gayri bundan sonra o, bir daha kurtulamayacağı ateşin pençesine düşer ve Mahbub-u Hakikî’ye vuslattan başka her şeye karşı kapanır. Artık o, muhib olduğu aynı anda mahbubdur; mürîd olduğu aynı anda muraddır ve aradığı aynı anda da aranandır.

Allah Resûlü’nün vahiyle tanışmadan önceki hâli, tabiî kendi gelişme ve terakkisi içinde, kalağın ilk iki nev’ine ircâ edilebilir ki, Yazıcızâde Mehmed Efendi’nin konuyla alâkalı, uzunca bir manzumesinden iktibas ettiğimiz şu dupduru beyitler, bu hususu fevkalâde bir selâsetle ifade ederler:

“ Nedendir ki ahzân içinde sürersin vâhid?
Nedendir mübarek zamirinde vardır melâl?

....

Cevap vermeyip bunlara tuttu gitti gerû,
Varıp halvetine yine eyledi intikâl..

....

Dedi: kalb müştâk, nefsim eder ihtirâk,
Gözümden akar yaş nedir Hâkim u Lâyezâl?..
Karârım çû selb oldu, hiç tâkâtım kalmadı;
Ne kılsın dilâram, çû cânımda yoktur mecâl.

....

Çıkıp dağa yüzünü turâba koydu secdede,
Tazarru edip ağladı, dedi: Ey Bî Zevâl!
Melekler görüp sızladı, hûr-i în döktü yaş
Ki İlâhî Habibin elif kâmetin kıldı “dâl”...

Bilâl-i Habeşî ve diğer ashab-ı kirâm efendilerimizin de bu mülâhazayı ifade eder güzel sözleri vardır: غَـدًا أَلْقَى الْأَحِبَّةَ مُحَمَّدًا وَصَحْبَهُ *“Yarın ben dostlara; Hazreti Muhammed ve ashabına kavuşacağım.”*[3] sözleri sadece onlardan bir tanesi.

Kalakın zirvedeki sultanı da yine Hazreti Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’dır ki;

dünya bütün ihtişam ve debdebesiyle ayağının ucuna kadar geldiği bir dönemde O, vazifesini bitirmiş ve iştiyakını ifade etme kertesine gelmiş ulaşılmaz bir Şâhika İnsan olarak; [4]اَللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلٰى diyerek mahbubiyet makamının gereğini yerine getirme arzusuyla bütün bütün Mahbûb-u Mutlak'a yönelir ve nüzûller, urûclar silsilesinin son halkasını mahbubiyet ve Muhammediyet'in mahviyet ve Ahmediyet'e intikaliyle noktalar.

عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ أَكْمَلُ التَّحَايَا مِلْءَ السَّمٰوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ.

1 Tevbe sûresi, 9/72.

2 Tâhâ sûresi, 20/84.

3 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/105, 223, 262; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 5/92.

4 Buhârî, *fedâilü's-sahabe* 5, *meğâzî* 83-84, *merdâ* 19; Müslim, *selâm* 46.

Gayret

Çalışıp-çabalama, ırz, namus, şeref ve itibarın korunması mevzuunda hassas davranma mânâlarına gelen gayret; mukaddes ve münezzeh ilâhî gayretin ifadesi olan yasaklara karşı duyarlı olmayı ve fuhşiyâttan, münkerâttan uzak durmayı, Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını temiz tutması, koruyup-kollaması adına gayreti sayarak, lâakal bir mütekabiliyet mülâhazasıyla, olabildiğince titiz davranmaktır ki, esası bazı ilâhî isim ve sıfatlara dayanan bir huluk-ı Rabbânîdir.

Bu önemli hususu tembih sadedinde Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Sa'd'ın gayretine mi hayret? Ben Sa'd'dan daha gayûrum, Allah da benden..."* buyururlar ki; aslı, Allah'ın sevip-hoşgördüğü şeyleri, fevkalâde bir iştiyakla yerine getirip; hoşlanmadığı hususlara karşı da olabildiğince kararlı davranmak ve Zât-ı Vacibü'l-Vücud'un, esmâ, sıfât ve zâtını gönülden sevmek, sevmekle de kalmayıp O'nun herkes tarafından sevilmesi gayreti içinde bulunmak ve Rabb'iyle olan münasebetlerini dünya ve ukbâda her şeye tercih etmek şeklinde hulâsa edebiliriz. Bilhassa, bu son noktayı hatırlatma adına bir hak dostunun, şu heyecan dolu duyguları oldukça mânidar sayılır:

Keşke sevdiğimi sevse kamu halk-ı cihan,
Sözümüz cümle heman kıssa-i cânân olsa..!

Gayret, açık-kapalı münkerâta karşı bir tavır ve ilâhî gayretin bir uzantısı ise, ona Allah ahlâkıyla tahalluk etmenin bir televvünü nazarıyla da bakılabilir. Hazreti Lisan-ı Hakikat:

مَا أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ غَيْرَتِهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

"Allah'tan daha gayûru yoktur; bu gayretindendir ki O, açık-kapalı fuhşiyâtı haram kılmıştır."[1] diyerek, lâhûtî kaynağına dikkati çekmiş, sonra da:

إِنَّ اللّٰهَ يَغَارُ وَإِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغَارُ وَغَيْرَةُ اللّٰهِ أَنْ يَأْتِيَ الْعَبْدُ مَا حُرِّمَ عَلَيْهِ

"Allah gayret tecellîsinde bulunur, mü'min de gayûr davranır; Allah'ın gayreti kulun işleyeceği haramlara karşıdır."[2] fermanıyla, gayretteki mütekabiliyeti ihtar etmiştir.

Erbab-ı hakikat, gayreti *iki şekilde* anlamışlardır:

1. *Sevgiliye asla rakip ve alternatif kabul etmeme.*
2. *Sevgiliye tahsis-i nazar edip O'nu sevmede herkesin önünde bulunmaya*

çalışma.

Her iki şık itibarıyla da, cismaniyete karşı tavır alıp, kalb ve ruh ufkuna yönelmek, kötü huylara karşı savaş ilan edip ahlâk-ı haseneyi hayat hâline getirmek ve kendi içimizde kıskançlık ölçüsünde O'na aidiyetimizi duymak, bizi hakikî insanlığa taşıyan esasların başında gelir. Böyle bir mülâhaza aynı zamanda, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna karşı olan gayretine de bir cevap mahiyetindedir. Allah'ın kuluna karşı gayreti, onu başkalarına bırakmaması, sadece Kendine kullukla şereflendirmesi ve onu mevhum ilâhların fasid vehimleri arasında perişan etmemesi şeklinde anlaşılacaksa, kulun gayreti de: Mevlâna Câmî'nin:

يَكِي خَواهْ، يَكِي خَوانْ، يَكِي جُويْ، يَكِي بِينْ، يَكِي دَانْ، يَكِي گُويْ

"Yalnız Bir'i iste, Bir'i çağır, Bir'i talep et, Bir'i gör, Bir'i bil, Bir'i söyle!" mülâhazasıyla, düşünce ve davranışlarında sadece ve sadece O'nu görüp O'nu bilmesi, O'nu arayıp O'na müteveccih olması şeklinde gerçekleşmelidir.

Bazılarına göre ise gayret; sâlikin, sadece O'nunla meşgul olması, O'nunla meşbû bulunması ve en ciddî bir kıskançlık ruh hâletiyle, zevât-ı şahsiyelerinden ötürü başka her şeye karşı bütün bütün kapanması şeklinde ifade edilmiştir ki, bir bakıma sabırsızlığın mezmum olmayan kısmından sayılan ve Mahbub'dan ayrılığa dayanamayıp da âh u efgân içinde hep "Yâr!" deyip dolaşanların hâli böyle bir gayretin tezahürleri sayılmıştır.. ve Mesnevî'nin ilk beyitleri de sanki böyle bir gayret ve hasretin nağmeleri gibidir.. evet, Mevlâna:

بِشنَو ازنَـي چُون حِكَايَت مِيكُنَد،......أَزْ جُـدَا يِيها شِـكَايَتْ مِيكُنَد

....

سِينَه خَواهَم شَرحَه شَرحَه اَز فِرَاق،......تَـابِگُويَم شَـرحِ دَردِ اشـتِيَاق

هَركَسِـي كِه دُور مَا نَد اَز أَصلِ خِوِيش،......بَاز جُويَد رُوزگَارِ وَصلِ خِوِيش

"Dinle neyden nasıl hikâye eyler; (durmuş) firaklardan şikâyet eyler.....

Ayrılıktan parça parça olmuş sine isterim ki, ona derd-i iştiyakımı şerhedeyim. Her kim ki kendi aslından uzak kaldı (o hep) Sevgili'ye vuslat günlerini arar." diyerek, işte bu hasret ve bu gayreti terennüm eder.

Ayrıca gayretin, *erbab-ı gayret*e göre de *üç mertebesi* vardır:

1. *Âbidlerin gayretidir* ki, hayatlarını bir dantela gibi takva ve salih amel atkıları üzerinde örer ve ömürlerini bir gergef gibi işlerler. O'nun için olabilme mevzuunda o kadar gayretlidirler ki, yanlış bir iş, önemsiz bir hata ömür boyu onlara vicdan azabı olmaya yeter.

2. *Hakk'a dilbeste olmuş sâliklerin gayretidir* ki hâlden hâle koşar, muhabbetten zevke yürür, zevkten daha engin iştiyaklara açılır ve gözlerini O'ndan ayırmadan çalışırlar; çalışır ve فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ fehvâsınca,[3] her şart ve ahvâlde letâiflerinin ibresiyle hep Hakk'a müteveccih olur ve gözlerinin içine başka hayal gireceği endişesiyle tir tir titrerler. Gönül dillerinde sürekli: لِي مَعَ اللّٰهِ زَمَانٌ *"Benim Allah'la farklı bir zamanım var."*[4] mantûkunca kalblerinin koylarında hep o anı avlamaya çalışırlar. O'nu görme, O'nu bilme yolunda değerlendirilememiş bir zaman parçasını, zamana karşı en büyük bir saygısızlık ve israf sayarlar.

ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ

"Bu ceza sizin yeryüzünde haksız yere (küstahlaşıp) ferih-fahûr yaşamanız yüzündendir."[5] hakikatiyle sürekli ürperir ve her lahza ayrı bir perdede كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ *"Geçmiş günlerdeki mahrumiyet (ve fedakârlıklar)a mükâfat olarak afiyetle yiyin, için."*[6] eltâf-ı sübhaniyesini duyarlar.

3. *Âriflerin gayretidir* ki, her an ayrı bir مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Seni hakkıyla bilemedik."* ufkunda dolaşır, tasavvurlar üstü güzellikleri temâşâ eder.. gördüklerini bazen kendi gözlerinden bile kıskanırlar. Bazen de, buranın tam bir rasat yeri olmadığına hayıflanır ve gözlerinden dert yanar, hatta sırlarına karşı serzenişte bulunur ve titreyen bir ibre gibi karar gününe kadar hep ihtizaz içinde olurlar.

اَللّٰهُمَّ الْعَفْوَ وَالْغَيْرَةَ، اَللّٰهُمَّ إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى،

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفٰى.

1 Buhârî, *nikâh* 107; Müslim, *tevbe* 32-36.

2 Buhârî, *nikâh* 107; Müslim, *tevbe* 36.

3 *“Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (Zât’ı) oradadır.”* (Bakara sûresi 2/115)

4 Bkz.: el-Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid* s.208, 335; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü’l-hasene* s.565.

5 Mü’min sûresi 40/75.

6 Hâkka sûresi, 69/24.

Vilâyet

Birinin idaresine verilen şahıs, toplum, memleket veya ülke mânâlarına gelen vilâyet; *sofiye ıstılahında*, sâlikin, nefis ve enaniyet cihetiyle fâni olması ve Hazreti Vacibü'l-Vücud'a karşı yakınlık kazanması yolunda, üzerinde Zât-ı Hayy-ı Kayyûm'un hâkimiyetini duymasıdır ki; bu seviyeye ulaşan hak yolcusu, ilâhî tevellîye erer, temkine mazhar olur ve kurb ufuklu yaşar. Vilâyetin mebdeine اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ *"Allah îmân edenlerin muhibbi ve veliyyü'l-emridir, onları (hidayet ve tevfikiyle) karanlıklardan ışığa çıkarır."*[1] nurefşân beyanıyla; müntehâsına da أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Bil ki Allah'ın veli (kul)ları için hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olacak değillerdir."*[2] şerefbahş fermanıyla işaret buyrulur.

Vilâyete mazhar olana "veli" denir ki; bu aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın mübarek isimlerinden biridir. Bu isme tam bir "mâkes-i münevver" ve "mir'ât-ı mücellâ" olmuş veli, "fenâ fillâh" ve "bekâ billâh"a da mazhar sayılır. Ancak velinin bu mazhariyeti onu, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan müstağni kılamaz. Bilakis, mertebesi ne olursa olsun, bütün hak dostlarının en bereketli feyiz kaynaklarından biri, hatta vesileliğinin hususiyeti itibarıyla birincisi, "mişkât-ı nübüvvet" ve "kevser-i hakikat" olan Hz. Zât-ı Ahmediye (aleyhissalâtü vesselâm) ve O'na tebaiyettir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde gayet "net" olarak vurgulanır ve o menba-ı feyz ve maden-i hakikate dikkatler çekilir. İşte o pür-envâr beyanlardan biri:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ *"De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."*[3]

"Gülşen-i Râz"da bu gerçek şu renkli ifadelerle dile getirilir:

نَبِـي چُون آفتَاب آمَد وَلِي مَاه......مُقَابِل گَردَد اَندَر «لِي مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ»

زِ(إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ) يَابَد اُو رَاه......بَـخَلوَتـخَانَــهءِ (يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ)

"Nebi güneş, veli de 'Benim Allah'la öyle bir anım vardır ki'[4] *mülâhazasıyla serfiraz olan o güneşe karşı ay gibidir. Veli ancak [Eğer siz O'nu seviyorsanız]'dan [Allah da sizi sever] halvethânesine yol bulur."*

Evet, ay, güneşten nurunu aldığı gibi, veli de ancak, nebiye uymak suretiyle tenevvür eder.. eder ve Hak ziyasını aksettiren bir mir'ât-ı mücellâ olur. Bir mânâda bu mülâhaza enbiyâ için de söz konusudur; bu itibarla da O Sultan-ı enbiyâdır.

فَإِنَّهُ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا......يُظْهِرْنَ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ

وَكُلُّ اٰيٍ أَتَى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا......فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمِ

"İnsanlığın İftihar Tablosu, bir fazilet güneşi, onlar da yıldızlar gibidirler ki, insanlara ışıklarını ancak her yanın karanlığa gömüldüğü durumlarda izhar ederler. (Aslında) Peygamberân-ı izâm'ın gösterdiği her mucize, Peygamber aleyhissalatü vesselâmın nurunun onlara ittisali sebebiyledir." Ruhun şâd olsun Bûsîrî..

Veli kelimesi, ya fail mânâsına gelir; o takdirde, günahlara karşı tavır alan ve ibadet ü taata karşı da dişini sıkıp sabreden; yahut mef'ûl mânâsına hamledilir ki, o zaman da, Cenâb-ı Hakk'ın inayet, riayet ve hıfzına mazhar olmuş tali'li demektir ki; bu izah, bir kudsî hadiste ortaya konan, Allah'la kul arasındaki zımnî mukavele ile tam uyum arz eder. Üzerinde pek çok durulan bu kudsî hadisin metnini teberrüken kaydetmek istiyorum:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى قَالَ: مَنْ عَادٰى لِي وَلِيًّا فَقَدْ اٰذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ. وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ. وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتقَرَّبُ إِلَيَّ بالنَّوَافِلِ حَتّٰى أُحِبَّهُ. فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا. وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ.

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Her kim Benim velilerimden bir veliye düşmanlık ederse, şüphesiz Ben ona ilan-ı harp ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili hiçbir şey ile Benim kurbiyetime mazhar olamaz. Bir de kulum nafileler ile Bana yaklaşır ha yaklaşır ve nihayet öyle bir hâle gelir ki artık Ben onu severim. Onu sevince de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutup yakalayan eli ve yürümesine vasıta olan ayağı olurum (Hâsılı; onun işitmesi, görmesi, tutması, yürümesi doğrudan doğruya meşîet-i hâssa dairesinde cereyan etmeye başlar). Böylesi bir kul Benden birşey isterse istediğini muhakkak ona veririm. Bana sığınırsa onu hıfz ve sıyanetim

altına alırım.”[5]

Bu açıdan hemen her devirde *vilâyetin iki önemli buudu* üzerinde durulmuş ve bu iki şey bir vâhidin iki yanı olarak kabul edilmiştir:

1. *Sâlikin, kılı kırk yararcasına hukukullaha riayeti.*

2. *Buna karşılık Cenâb-ı Hakk'ın da onu hıfzına, riayetine ve kelâetine alması.*

Bu hıfz u riayet, nebide masumiyet, velide de mahfûziyet şeklinde tecellî eder.. ve bu iki husus birbirinden farklı şeylerdir.

Evliyâ-i kirâmın mükerremiyeti muhakkak, kerameti hak; ama her veli için şart değildir. Bir velinin kendi vilâyetini bilip-bilmemesi ihtilaflı olsa da, bir kısım mazhariyetlerinin bulunduğunda şüphe yoktur.

İbrahim Ethem bu hususiyetleri: “Kesben olmasa da kalben dünyayı terk etme; bütünüyle Allah'a yönelme ve sürekli O'nun teveccühünü bekleme..”

Yahya b. Muaz: “Üns billâh'a ulaşma yolunda her sıkıntıyı göğüsleme ve her şeye katlanma..”

Bâyezid-i Bistâmî: “Onca ibadet ü taat ve kulluktaki fevkalâde hassasiyetine rağmen, başkaları tarafından bilinme arzusuna kapılmama...” şeklinde kaydetmişlerdir ki, Harraz'ın ifadesiyle, bu evsâfı haiz olan hak dostuna Cenâb-ı Hak kendini anma kapılarını aralar.. sâlik, zikirden lezzet almaya başlayınca, Hazreti Mezkûr da elinden tutar onu “kurb” zirvesine ulaştırır. Sonra da vefa ve sadakatine göre ona “üns billâh” hil'atini giydirir. Ve artık bu zirvede sâlik, sadece O'nu duyar, O'nu düşünür, O'nunla oturur kalkar ve O'ndan ötürü olanların dışında, ağyâra karşı da tamamen kapanır. Hatta O'ndan gelen ikram ve ihsanlardan bile mekr olabileceği mülâhazasıyla tir tir titrer. Evet, Peygamber'in peygamberliği ve bu kudsî mazhariyetin bir tezahürü olan mucizelerini izhar etmesi O'nun misyonunun gereği olmasına karşılık, velinin kendini de, kendiyle alâkalı tecellîleri de gizlemesi edeptir.

Bu hususu İbnü'l-Arabî şöyle ifade eder:

سَتْرُ الْكَرَامَةِ وَاجِبٌ مُتَحَقِّقٌ......عِنْدَ الرِّجَالِ فَلَا تَكُنْ مَخْذُولًا

وَظُهُورُهَا فِي الْمُرْسَلِينَ فَرِيضَةٌ......وَبِهَا نُزِّلَ الْوَحْيُ تَنْزِيلًا

“Hak dostları nezdinde kerameti gizlemek vaciptir. (Zinhâr izhar edip) mahzül ve rüsva olma! Peygamberlerin (onların elleriyle gösterilen harikaları) açıklamaları lâzımdır. (Zira) vahyin gelişinin bu (harika)larla

iktiranı vardır.”

Buradaki keramet hissî kerametttir ki, gönle geleni bilmek.. bazı gaybî şeylerden haber vermek.. tayy-i mekân edip az zamanda çok mesafe almak.. tayy-i zamanla serfirâz olup, kısa bir süre içinde pek çok şey yapmak... gibi harikalar bu türdendir.. ve bu yolun zirve kâmetleri, bu kabîl şeylere yönelmeleri bir yana, “min gayri kasdin” kendilerinden zuhur edenlerden dahi fevkalâde rahatsızlık duymuşlardır.

Buna mukabil bir de; dinin ruhuna vukuf.. mekârim-i ahlâka muvaffakiyet.. hukukullah ve hukuk-u ibâda olabildiğince riayet.. bildikleriyle amel ve bereket.. mârifette yakîn, amelde ihlâs, ibadet ve muamelâtta ihsan şuuru... gibi mânevî kerametler vardır ki; avamın görüp bilemediği, dolayısıyla da değer vermediği bu ilâhî ihsanlar, havâssın ağlarını gerip avlamak istedikleri değerler üstü değerlerdir ve izharından kaçınılsa da, talebi Hakk’ı taleptir.. vilâyet-i kübrânın vârisleri de hep bu mazhariyetin kahramanları arasından çıkmıştır.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ الْمُتَّقِينَ الْوَرِعِينَ الْمُقَرَّبِينَ الْمُحِبِّينَ الْمَحْبُوبِينَ، اٰمِينَ.

1 Bakara sûresi, 2/257.

2 Yûnus sûresi, 10/62.

3 Âl-i İmrân sûresi, 3/31.

4 el-Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid* s.208, 335; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü’l-hasene* s.565.

5 Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

Sır

Gizli şey demek mânâsına gelen sır; *sofiye ıstılahında*, kalbde ilâhî vedîa olan bir latîfe-i rabbâniyedir. Bedende ruhun emanet ve vedîa olması mânâsında bir latîfe. İrade, zihin, his, "latîfe-i rabbâniye" dediğimiz vicdan mekanizmasının dört temel esası ve ruhun hâssesi olduğu gibi, "sır" da kalbin böyle bir hâssesi ve orta ölçekte bir buudu sayılır. Vicdanın temel esaslarının, kul-Rab münasebetleri açısından meselâ; iradenin Allah'a kulluk, zihnin mârifetullah, hissin muhabbetullah ve kalbin rü'yet-i cemalullah misillü birer hedef ve gayesi bulunduğu gibi sırrın da ilâhî esrara açık bir hususiyeti ve gayesi vardır.

Bütün varlığın, Cenâb-ı Vacibü'l-Vücud'un kudret eliyle yaratılıp ortaya konması açısından, yaratılanların Yaratan'a nisbet edilmeleriyle alâkalı sırlara "esrar-ı rubûbiyet", kalbte tecellî-i evvelin inkişafıyla meydana gelen ve bütün ilâhî isimler arasında ehadiyet buudunu izhar eden, dolayısıyla da, her şeyde her şeyi müşâhede zevkinin zuhurundaki sırlara da "esrar-ı tecellîyât" denir.

Sırrı; her türlü cismanî levsiyâttan müberrâ, mâsivâ lekelerinden arınmış ve her zaman ruh âlemiyle açık münasebette bulunan "kalb" diye de yorumlayanlar olmuştur.

Sırra; اَللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ *"Allah onların iç dünyalarında olanı en iyi bilendir."*[1] âyetiyle delillendirerek, her zaman vefa ile çarpan, sadakatle ürperen, peygamberlerin mesajlarına açık, Allah'ı ve ahiret yurdunu her şeye tercih eden temiz sine demek de mümkündür.. aynı zamanda bu yorumu, bütün kalblerin "sır" seviyesi olarak da düşünebiliriz.

Bazıları bu evsâfı; sırrın, kalbde zuhurunun sebepleri ve dâîleri saymışlardır ki; Allah, o kalblere dini kabul, varlık ve birliğini ikrar, öteleri tasdik ve peygamberlerini de iz'an imkân ve ortamını hazırlayınca, onlar da bu imkânı en iyi şekilde değerlendirerek, sır mevhibesiyle ulaşmaları gereken hedefe ulaşmaya çalışırlar.. veya Allah, onların, bu latîfeyi çok iyi değerlendireceklerini bildiğinden, hususî atâsıyla bu mevhibeye açık gönülleri mâmur kılar; kılar zira O, أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ *"O şükürle gerilenleri en iyi bilen değil midir?"*[2] hakikatinin biricik sahibidir.

Bu itibarla da onunla bazen; إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ الْغَنِيَّ الْخَفِيَّ *"Allah takva ile serfiraz, mâsivâdan müstağni ve gizli enginlikleri olan*

kulları sever."[3] sözlerinin müfâdı.. bazen de:

رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مَدْفُوعٍ بِالْأَبْوَابِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ

"Nice saçı-başı dağınık, kapı kapı kovulan ve asla önemsenmeyen kimse vardır ki, (herhangi bir hususla alâkalı) Allah'a yemin etse, Allah onu yemininde yalan çıkarmaz."[4] beyanıyla resmedilen muallâ ve müberrâ gönül murad edilir.

Sırla alâkalı yukarıdaki beyanın ışığı altında, sır ehli de üç bölümde mütalâa edilmiştir:

1. Gözleri Allah'tan gayri bir şey görmeyen, her zaman, her yerde sadece ve sadece O'nun rızasını arayan ve nefsin isteklerine karşı da kapalı kalmasını bilen bir kısım hak erleridir ki; himmetleri, hiçbir arzu ve istek karşısında kırılmayacak kadar âlî; maksatları, ilâhî emirleri aksettirecek ölçüde duru; hayat sistemleri uhrevîlik çizgisinde; yolları emin; gözlerini açıp-kapayıp hep O'nun muradını takip etmektedirler. Nâm u nişândan kaçar; Hakk'a kulluğu varoluşlarının gayesi bilir ve bu duygularını dünyevî-uhrevî her türlü mülâhazanın önünde tutarlar ki, günlük yaşayışları hemen her zaman:

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ۝ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

"Birtakım evler ki, Allah o evlerin (kadrinin) yüksek tutulmasına ve içlerinde (mübarek) isminin zikredilmesine izin verdi.. onların derûnunda sabah-akşam, O'nu tesbihlerle yâd eden öyle yiğitler var ki, kendilerini ne ticaret ne de alım-satım Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz; zira onlar kalblerin ve gözlerin döneceği günden korkar (ve tir tir titrerler)."[5] ufkunda cereyan eder.. ve hep ışık alır, ışık verirler.

2. Allah'la münasebetlerini ve O'nun nezdindeki durumlarını iradî olarak gizlemeye çalışan öyle vefalı gönüllerdir ki; ilâhî tecellî ve vâridleri tesettürü gerekli birer namus gibi korur.. gayri ihtiyarî ortaya çıkanlarını değişik tevriyelerle âdeta çarpıtır.. her biri sema-i vilâyetin birer yıldızı olduğu hâlde ateş böceği gibi görünmeye çalışır.. mücahede yolunun birer üveyki olmalarına rağmen saksağan görünümünü tercih eder.. arz u semada haslar hası pâyesiyle

tebcil edilirken dahi ciddî bir melâmet ruhuyla kendilerini sıfırlamasını bilir.. hizmet ederken fevkalâde civanmertçe, bir nefer gibi mütevazi, ama en önde; maddî-mânevî ücret taksiminde ise kendini unutturacak kadar gerilerin gerisinde ve beklentisizdirler.

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ

"Allah onları, onlar da Allah'ı sever; mü'minlere karşı (fevkalâde) mütezellildirler (tevazu kanatlarını yerlere kadar indirirler), küfür nankörlerine karşı da izzetli (ve satvetli)dirler. Sürekli Allah yolunda mücahedede bulunur ve kınayanın kınamasına da aldırış etmezler."[6] gerçeğinin tam temsilcileri öyle babayiğitlerdir ki; Rabbileriyle baş başa kaldıklarında derinlikleri ihata edilemeyen birer ârif u âbid, dünyaya sözlerini geçirmede de birer erkân-ı harp ve dâhi, mensup oldukları milletin haysiyet ve şerefi adına fevkalâde hassas, töhmet ve suizanna vesile olacak "pes" davranışlardan da olabildiğine uzaktırlar.

3. Cenâb-ı Hafîz u Muîn'in himaye, inayet ve kelâeti altında zirveleşmiş öyle kahramanlardır ki, oturur kalkar Rabb-i Kerîm'lerini anar.. her hâdise, her düşünce ve her mülâhazayı O'nu anmanın birer bahanesi, hatta mukaddimesi sayar ve âdeta, kendileri olarak kendilerinden kaçar, kendilerini duymaz ve kendilerine karşı yabancı yaşarlar.. iyiliklerini insanlardan saklamanın da ötesinde kendi kendilerinden saklama mülâhazaları içinde dolaşır ve vicdanlarında sürekli araya girmelerin ızdırabını duyarlar.. yer yer kendilerine takıldıkları olsa da, bunu bir kâbuslu rüya telakki eder ve bir an evvel ondan kurtulma yollarını araştırırlar.. yeni merhalelere motive olmanın dışında her zaman, vecd u istiğrakın gel-gitleri arasında ömürlerini sürdürür ve hep inayet-i hâssa seralarında, riayet-i tâmme yamaçlarında ilâhî eltâf soluklarlar.

Bunlar, sürekli sırlar ötesi bir gizlilik içinde mahfîdirler ama, Allah'ın matmah-ı nazarı ve varlığın da en hayatî unsurlarıdırlar. Hak eşyaya onlarla bakar, kâinat onların sır kevserleriyle beslenir.

اَللّٰهُمَّ أَعِنَّا عَلٰى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ.[7]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْعَابِدِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمَحْمُودِينَ.

1 Hûd sûresi, 11/31.

2 En’âm sûresi, 6/53.

3 Müslim, *zühd* 11; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/168, 177.

4 Müslim, *birr* 138, *cennet* 48; Tirmîzî, *menâkıb* 54.

5 Nûr sûresi, 24/36-37.

6 Mâide sûresi, 5/54.

7 Ebû Dâvûd, *vitr* 26; Nesâî, *sehv* 60; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/244, 247.

Gurbet

Gariplik, yabancılık, vatandan ayrı düşme mânâlarına gelen gurbet; *sofiye ıstılahında*, Maksûd'a ulaşabilmek için, o güne kadar alışılagelen dünya ve onun câzibedar atmosferinden uzaklaşma veya o atmosferde uhrevî buudlu yaşama şeklinde yorumlanmıştır ki, buna dünyanın mânevî mimarlarının hâlleri de diyebiliriz ki, hâlden hâle intikal gurbeti, halktan Hakk'a yönelme gurbeti, Hak'tan halka nüzûl gurbeti bu sözcükle zihinlerimizde canlanan ahvâlden sadece bazılarıdır.

Gurbetle alâkalı bir rivayette, urûc ve nüzûlün kahramanı Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem) *"Cenâb-ı Hak nezdinde kulların en sevimlisi gariplerdir."* buyururlar. Gariplerin kimler olduğu sorulunca da: *"Din ve diyanetleri adına halktan uzaklaşabilenlerdir ki, Meryem oğlu İsa ile haşrolacaklardır."* şeklinde cevap verilir.[1] Seyyidinâ Hz. Mesih'le uhrevîliğin ilk basamağını paylaşmak, Hz. İsa'nın gurbet derinliğini ifade etme bakımından mânidardır.

Garip olarak ölenin şehit olacağına dair de rivayetler vardır ki[2] –yurttan yuvadan ayrı düşme mânâlarına da hamledilmesi mahfuz– hâlinden-dilinden anlamayan insanların içinde *hâl ehlinin gurbeti*; fâsık ve fâcirlerin arasında *salihlerin gurbeti*; mülhid ve münkirler karşısında *îmân ve iz'an ehlinin gurbeti*; cahil ve görgüsüzler dünyasında *ehl-i ilim ve irfanın gurbeti*; suret ve şekil erbabı beyninde *mânâ ve hakikat erlerinin gurbeti*... gibi garipliklere işaret eder ve:

بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ،
فَطُوبٰى لِلْغُرَبَاءِ الَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ النَّاسُ

"İslâm garip olarak başladı (gariplerle temsil edildi), günü gelince yine o gurbete avdet edecektir. Herkesin bozgunculuk yaptığı dönemde, imar ve ıslah hamlelerini sürdüren gariplere müjdeler olsun.!"[3] Farklı bir rivayette: اَلَّذِينَ يَزِيدُونَ إِذَا نَقَصَ النَّاسُ ilavesi söz konusudur ki; *"Halk îmân ve takva açısından zaaf gösterdiği o gurbetler gününde onlar, keyfiyet olarak sürekli köpürür dururlar."* nurefşân beyanıyla her devrin kudsîlerini nazara verir.

Erbab-ı hakikat, gurbeti, daha çok, vicdanlarıyla duyup bildikleri, sezip

sevdikleri, hatta bir mânâda sürekli maiyyet solukladıkları hâlde cismaniyet berzahında yaşamaktan ibaret görmüş ve yolda bulunmanın gereği, bir taraftan dişlerini sıkıp ona katlanırken, diğer taraftan da vicâhînin revh u reyhânına ve "meydân-ı tayarân-ı ervâha uçmaya" hazır bulunmuş, hatta bunun için hep çırpınıp durmuşlardır. İşte böylesi âriflerin bir anayurt kabul ettikleri ruhanîler otağından ayrı düşüp, dünyevî berzahlarda, hasret ve hicranlar içinde bulunmalarını ifade sadedinde her zaman:

بِشنَو اَزنَي چُون حِكَايَت مِيكُنَد......اَز جُدَايِهَا شِكَايَت مِيكُنَد

"İşit neyden nasıl hikâyet eder; durmuş ayrılıktan şikâyet eder." (Mesnevî) demiş ve bu iç içe gurbetlerini dile getirmişlerdir. Zannediyorum, Bilâl-i Habeşî Hazretleri, kendisine dâr-ı bekâ ufku göründüğü esnada: *"Ben gurbetten asıl vatana gidiyorum..."* türünden söylediği sözler de yine bu hasret ve bu özlemin ifadesiydi...

Evet herkes derecesine göre, kervanların konup göçtüğü bir saray mesabesindeki bu dünyaya garipler gibi gelip konaklar ve henüz üzerinden gurbet duygusunu atma fırsatını bulamadan da çarçabuk kapı dışarı edilir. Bundan ötürü de, ruhunda ötelerin özlemini duyanlar ayrı bir gurbet; "malı, mülkü, safası fâni hulyâ" bu dünyaya dilbeste olanlar da ayrı bir gurbet ızdırabıyla hep kıvranır dururlar.. evet bu dünyada:

زِ دُنيَا رَوَد بَيَارَانَش هَمِي گُويَد......دِلَم بِگِرِفت اَز غُربَت تَمَنَّايِ وَطَن دَارَم

"Gönlüm artık gurbetten usandı ve vatan temennisinde." (Hüsrev Dehlevî) mülâhazasıyla herkes bir Hüsrev; herkes dünyanın bu dar hendesesinden bîzâr, herkes yeni ufuklar peşinde ve vatan-ı aslî duygusuyla kıvrım kıvrımdır.

Buraya kadar serdedilen mütalâalar açısından gurbeti, *yararı olan*, *zararı olan*, *yararı ve zararı olmayan gurbetler* diye *üç bölümde* ele almak da mümkündür:

1. *Yararlı ve Hz. Sahib-i Şeriat'ın lisanında memduh sayılan gurbet*, hak erleri dediğimiz ehlullahın gurbetidir ki, söz ıtlak edildiğinde kemaline masruf olması esprisine binaen, akla gelen gurbet de işte bu gurbettir.. ve bu gurbet "üns billâh"la taçlanmış, mârifet derinlikli, muhabbet ve iştiyak televvünlü bir gurbettir. Böyle bir gariplik içinde bulunan sâlik, gurbet rampasıyla sık sık "üns billâh"a yükselir.. hiçbir zaman mutlak yalnızlığa düşmez; yalnızlık

anlarını O'na ulaşmanın işaretleri kabul eder ve kendini her zaman Allah'ın vilâyeti, Peygamberin imameti ve mü'minlerin refakatiyle müeyyed görür; görür ve zâtî değerleri ölçüsünde dünya ile olan münasebetlerini devam ettirir.. her zaman ibadet ü taatla dopdolu, tam bir zâhid; ama görünüp bilinmeye karşı bayrak açmış bir zâhid ü âriftir. Hadisin ifadesiyle cennetlerin sultanı gibidir ama, hayatını kimsenin önemsemediği bir çizgide sürdürmektedir: Öyle ki, ne yandan bakılırsa bakılsın o, saçı-başı, kılığı-kıyafeti ve oturup-kalkışı itibarıyla hep insanlardan bir insandır. Dünyevî-uhrevî, maddî-mânevî bütün servet ve zenginlikleri, o nimetlerin Hakikî Sahibi'ni anmaya vesile sayar; her zaman şükürle gerilir, şevkle oturur-kalkar ve uhdesine verilmiş bütün ilâhî mevhibeleri sırtında bir âriye gömlek gibi görür; ne onların mevcudiyetleriyle şımarıklaşır ne de fikdânlarıyla kedere, tasaya düşer.

Diğer bir yaklaşımla, ebrâr ve mukarrabînin de gıpta ettiği bu garipler, [4] عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ fehvâsınca, halkın dinden yüz çevirdiği bir dönemde, Sünnet'e sımsıkı sarılır.. bid'atlara karşı savaş ilan eder.. duygu, düşünce ve hissiyatlarını hep tevhid anlayışı etrafında örgüler.. ömürlerini Allah'a intisabın zevki, şevki ve hazları içinde geçirir.. Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a iktidayı, insanları Allah'a ulaştıran bir geminin kaptanına teslim olma şeklinde görür.. ve diğer nisbî intisapları da bu nakş-ı âzamın bir ipliği, bir izdüşümü, bir varyantı ve bir müşiri sayarlar.

Asr-ı Saadet ve âhir zaman vilâyetinin en önemli ve en bereketli bir kaynağı sayılan bu mânâdaki gurbet, câzibesi az, kıymeti çok, sıkıntısı fazla, derecesi yüksek, şatahat ve iddialara kapalı bir ululuk yoludur.. ve her devirde bu tertemiz kaynak etrafında bir avuç nezih gönül ve pak vicdan bir araya gelmiş, cemiyeti saran terslikleri göğüslemiş, ruhlara karşı pusu kurup bekleyen gulyabanîlerle savaşmış; insanları sevgiyle kucaklamış; onları, dünyevî-uhrevî beklentilerine ulaştırmaya çalışmış; sonra da mutluluk adına hiçbir şey tadıp duymadan çekip öbür âleme gitmişlerdir.. çekip gitmelidirler de; zira refah, maddî mutluluk, dünyanın gaye-i hayal hâline gelmesi, onlar için öldüren birer zehir ve onların vefa telakkilerine karşı da bir "çelişki"dir. Böyle zıtlar arenasında "tearuz-tesakut" deyip yaşamaktansa –ki bu kabîl yaşayış gurbet içre gurbet mânâsına bir "iğtirab"dır ve ömürlerini yaşatma zevkine göre planlamış kimseler için ölümden de beterdir– beraetlerini alıp dostların bulunduğu diyara göç etmeyi tercih ederler.

2. *Yararı olmayan ve sahibinin başında sürekli duman duman bir musibet*

gibi tütüp duran, inkâr, ilhad ve dalâletten kaynaklanan bir gurbettir ki, kabir yolculuğuyla sürüp gideceğinden, hatta öbür âlemde de, hem de çaresiz ve sevapsız devam edeceğinden, zannediyorum en acınacak gurbet de işte bu gurbettir.

3. *Ne yararı ne de zararı olmadığı hâlde anne karnından başlayıp, bir mânâda kabre kadar devam eden gurbettir* ki, bu gurbet her fâninin kaderidir. Bazı garipler itibarıyla, niyetin hulûsu sayesinde bazen sevaplara vesile olması da söz konusu olan bu gurbet, her zaman ruhta gerekli olan kıvam korunamadığından ötürü, bilhassa Allah'a açık olmayan sinelerde sürekli bir vesile-i hicrandır. Bir şair:

دَر غُربَت اَگَركَسِي بمَانَد مَاهِي......گَركُوهِ بُـوَد اَز اُونَمَانَد كَاهِي؛

بِيجَارَهء غَرِيب اَگَر سَاكِن بُوَد......چُون يَادِ وَطَن كُنَد بَر آرَدْ آهِي؛

....

زِهِجرَانَش مِي دَارَم شِكَايَت......نَمِي گُنجَد دَر اِينجَا إِين حِكَايَت

"Bir kimse eğer gurbette bir an dahi kalsa, dağ kadar metin olsa da, saman kadar bile güçlü sayılmaz. Çaresiz garip, yerinde hep sakin bulunsa da, vatanı hatırlayınca, hiç durmaz (hep) ah çeker. .... Dostların ayrılığından çok şikâyetim var ama, (gel gör ki) bu hikâye bu makama sığmaz." diyerek gurbet derdinden dâde gelmiş bu kabîl hicran ehline ne hoş tercüman olur.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي لَكَ ذَكَّارًا، لَكَ شَكَّارًا، لَكَ رَهَّابًا، لَكَ مِطْوَاعًا، لَكَ مُخْبِتًا، إِلَيْكَ أَوَّاهًا مُنِيبًا.[5] وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُنِيبِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْأَوَّاهِينَ.

1 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 1/25; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 3/195.

2 Bkz.: İbn Mâce, *cenâiz* 61; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 4/269.

3 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/177, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/83.

4 Tirmîzî, *ilim* 16; Ebû Dâvûd, *sünnet* 5; İbn Mâce, *mukaddime* 6.

5 Tirmizî, *daavât* 102; Ebû Dâvûd, *vitr* 25; İbn Mâce, *duâ* 2.

İğtirab

Katmerli gurbet de diyebileceğimiz iğtirab; sürekli düzelmeleri bozulmaların takip etmesi ve salâhları fesatların kovalaması; gece-gündüz devridaimi gibi, gönlün biraz aydınlanmasını müteakip hemen yeniden karanlığın bastırması duygusudur ki, hemen her zaman [1]طُوبٰى لِلْغُرَبَاءِ muştusuyla serfiraz hizmet erlerinin korkulu rüyaları olagelmiştir.. ve onu, düşündükçe ürpermişlerdir.

Gurbet için de aynı mülâhazalar söz konusu olabilir; iğtirab ya sırf cismanî ya hâlî ve kalbî ya da her ikisinin birden duyulup hissedildiği muzaaf bir yalnızlıktır.

Cismanî iğtirab, tıpkı gurbette olduğu gibi, yurttan-yuvadan, dosttan-ahbaptan uzak kalmaya denir ki, bilhassa, ulaşma yolları bütünüyle bozulup, köprüler de harap olunca, çaresizlikten dolayı ruhları tam bir iğtirab istila eder. Beden insanları için çok defa ölümle neticelenen iğtirab, Allah ve ahirete imanla tadil edilmezse, her zaman tahammülfersâ bir hâdise sayılabilir, imanla, bu müterakim gurbetleri göğüsleyip, sonra da şöyle veya böyle vefat edenlere مَوْتُ الْغَرِيبِ شَهَادَةٌ *"Bu kabîl yalnızların vefatı şehadettir."*[2] fehvâsınca, o bir nimettir. Evet o, küfür, ilhad ve dalâletten kaynaklanmıyorsa, *"Her ızdırabın bir mükâfatı vardır."* esasına binaen, insanı Cenâb-ı Hakk'a yönlendirdiği ölçüde çok yararlı bir ihsan-ı ilâhîdir. Hatta bazılarınca, imanla yumuşatılmış böyle bir gurbet, ızdırabı çok, mükâfatı sabır ve tahammülünkine denk iç içe öyle tatlı bir belâdır ki, insan onu, zâhirindeki hicrandan ötürü bulanık bir âh u efgânla karşılamasına mukabil, vicdan ona hep: "Gel, gel" der. Bir şairin:

غَرِيبَانِي كِه حَالِ مَن بِبِينَند......زَمَانِي بَرسَرِ خَاكَم نَشِينَند

غَرِيبَانرَا غَرِيبَان يَاد دَارَند......كِه إِيشَان يَكدِيگَررَا يَادگَارَند

خُدَايَا چَارَهء بِيچَارَه گَانِي......مَرَا وَجُزمَرَا چَارَه تُودَانِي

چُنَان كَز شَبتَر آرِي رُوزِ رُوشَن......اَز اين اَندُه تَر آرِي شَادِيُ مَن

"Benim bu hâlimi gören garipler, bir gün (gelip) benim mezar toprağıma otursunlar; (otursunlar) zira garipleri ancak garipler anlar. (Evet) garipler birbirlerine yâdigâr (ve emanet)tirler. Ey Rabbim, Sen çaresizlerin çaresisin; benim de, başkasının da çaresini (ancak) Sen bilirsin. Geceden

apaydın gündüzü çıkardığın gibi, bu kederden de benim neş'e ve sürûrumu çıkarabilirsin..." sözleri bu duyguyu ifade etmesi bakımından gayet nefistir.

İğtirabın hâl televvünlüsü [3] طُوبٰى لِلْغُرَبَاءِ beyan-ı Nebevîsi'yle tebcil edilmiştir. Fesat istilasına uğramış bir zaman diliminde, çağın getirdikleriyle boğuşan çaresiz bir salih insan; cehalet girdabına kapılmış bir toplum içinde hakikatâşina bir âlim; nifakın kol gezdiği bir dünyada sadakate kilitlenmiş bir vefa insanı iç içe böyle bir gurbet yaşamaktadır ve fesadın azgın köpürüşlerini, cahil yığınların zebil olup gidişlerini, nifak ve nifakçıların her zaman prim alışlarını gördükçe iliklerine kadar kendini yalnızlık içinde hissederek "Keşke bu insanlara bir şeyler anlatabilseydik!" der inler.

Kalb buudlu iğtiraba gelince o, ârifin, Hak katındakileri duyuş, seziş ve bekleyişleri açısından öyle bir gurbetidir ki; duyar, hisseder; duyup hissettikleriyle ruhanî zevklere açılır; açılır ama, vuslat-ı hakikîye kadar çevresinde Hakk'a kapalı insanların gurbetlerini ruhunda duyduğu gibi, seyr-i ruhanînin getirdiği gurbetlerden de bir türlü kurtulamaz; sürekli kalbinde, "kurbet", "üns billâh" ve "likâ" şevk u iştiyakını duyar; duyar ama, hakikî olmasa bile, ya endişe, korku ve hassasiyetinin örgüleyip yürüdüğü yollarda karşısına çıkardığı berzahların tesirinde kaldığından ya da bir kısım şuuraltı mülâhazaların resmettiği şekil ve suretler, kalb gözü hadekasını birer perde gibi sardıklarından, derecesine göre muğteribin yakînî, zannî, tahmînî veya vehmî bir gurbeti söz konusudur ki, değişik dalga boyundaki bu şerareler, vefa, sadakat ve kurb hususiyetlerine çarparak onların ruhî şekillerine dokunur.. ve şekil değişmelerinden meydana gelen boşluklarda gurbet esintileri duyulmaya başlar ki, işte bu, *mütemadî bir iğtirab*tır. Zira sâlik, yukarıdaki mülâhazalarla arz etmeye çalıştığımız hususları, kazanma kuşağında kaybetme gördüğünden kendini çaresizlik içinde hisseder.. ve bu yalnızlık endişesi, yalnızlık vehmi ve yalnızlık düşüncesiyle يَا لَيْتَنِي لَمْ تَلِدْنِي أُمِّي *"Keşke anam beni doğurmasaydı!"*[4] der ki, bu bildiğimiz gurbetlerin en ağırı, en idrak edilmezi ve en değerlisidir.

Dünyevî gariplerin, uhrevîlikle teselli olmalarına; hâl gurebâsının, mârifet ve muhabbet soluklayarak nefes almalarına karşılık, bütün ölçüleri alt üst eden *âriflerin gurbeti*, Kafdağı'ndan daha ağır olsa gerek; zira, onlar, dünyanın da garibi, ahiretin de garibidirler. Ehl-i dünya onları anlamaz; çünkü onların ufku dünyadır ve onun ötesinde bir şey görüp bilmeleri de mümkün değildir. Âbid

ve zâhidler diyeceğimiz ahiret ehli de onları anlamaz; zira onların himmetleri de ibadet ve zühdleri ölçüsündedir.. âriflerin himmeti ise, Mâbudlarıyla irtibatları nisbetindedir...

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ،

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا وَسَنَدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ.

اٰمِينَ يَا مُعِينُ.

1 *“Gariplere müjdeler olsun!”* Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/177, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/83.

2 Bkz.: İbn Mâce, *cenâiz* 61; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned* 4/269.

3 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/177, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/83.

4 Bkz.: İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ* 3/360; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/98, 152.

İstiğrak

Dalma, içine gömülme, boğulma mânâlarına gelen “gark” kelimesinden türetilmiş istiğrak; kendinden geçme, dünyayı unutma, kalbini dünyevî endişelerden temizleyip bütünüyle Hakk’a yönelme.. ve binnetice vecde gelerek bir mânâda kendini bilemeyecek şekilde dalgınlaşıp hayrete dalmak demektir ki, Hak dostluğuna erip “halvet-i hâssa” ile şereflenenlerin muhabbetten müşâhedeye, müşâhededen muhabbete gidip gelmek suretiyle, ya bütün bütün mâsivâyı (Allah’tan gayrı her şey) gönlünden çıkarıp atma veya Hakk’a im’ân-ı nazar ettiklerinden ötürü O’ndan başkasını “net” olarak tam müşâhede edememe hâlidir. Bu, O’nu “net” olarak müşâhede etmeleri mânâsına da gelmez. Buradaki müşâhede bir “sezi” ve duyuştur.

Bu durumdaki bir sâlik, Allah’da fâni olmanın hâsıl ettiği iç seziş ve duyuşlarla, bütünüyle “cem” televvünlerine gömülür ve artık hiçbir şeyi tam olarak fark edemez.. ki bu hâli idrak edip bu zevki duyanlar bazen Vücud-u İlâhîye istiğraklarını, ya “Ene’l-Hak” ya da سُبْحَانَ مَا أَعْظَمَ شَأْنِي sözleriyle ifade edegelmişlerdir. Aslında, bu bir zevk ve hâl işi olmasına rağmen çok defa iltibaslarla hakikat zannedilmiştir.. evet, sâlik bazen, neyin ne olduğunu fark edemez ve bir damla mesabesindeki mahiyetini, içine karışıp kaybolduğu “Ehadiyet” deryası sanır ve yakışıksız şatahatlara girer. Böyle bir zevk ve bu ölçüde bir hiss-i fenâ herkes için söz konusu olmasa da, “seyr u sülûk-i ruhanî”de çokları bu hâli duyar ve yaşar ki, bunlardan bazılarına da “Üveysî meşrep” denir. Bu meşrebe telmih sadedinde merhum Muallim Naci:

“ Bak ne istiğraka sevkettin beni,
Gözyaşı zanneyliyor çeşmim seni”

diyerek hoş bir söz eder. İstiğrakın üç mertebesi vardır:

1. *İlmin hâlde istiğrakıdır* ki; başlangıç itibarıyla hak yolcusu bazı şeyleri bilse de, onları tam duyup zevk etmediği için, gerektiği ölçüde o şeylerin hakikatlerine vâkıf değildir.. evet, ilim ayrı şey, onu yaşayıp hissetmek ayrı şeydir. Aslında, iman, muhabbet, aşk, zevk-i ruhanî insanın tabiatının birer buudu hâline gelecekleri ana kadar nazarîdirler ve hakikatlerinin tam bilindiği de söylenemez. Ne zaman ki bunlar, insan vicdanında zevken ve keşfen duyulurlar, işte o zamandır ki hâl, mücerred ilme galebe çalar ve ilim hâlin içinde müzmahil olur gider. Buna, aynı zamanda peygamber ilmi de denir. Buna

ilim denmesi, sadece bu işin mebdeinin unvanı olması itibarıyladır. Yoksa o, aksiyon itibarıyla bir hâl ve pâye itibarıyla da bir makamdır. Gerçek peygamberlik mülâhazası mebde ve müntehâyı cem etmesi açısından, mebdee bakan yanıyla, Hz. İbrahim ve İsmail'le alâkalı فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ *"İkisi de Hakk'a inkıyat edip teslim olunca O, kurban etmek üzere oğlunu yere serdi."*[1] ilâhî beyanı, böyle bir ruh hâletini ifade etmesi bakımından gayet mânidardır ve böyle bir istiğrakın müntehâsı, bizim tasavvurlarımızın istiabını aşar. Konuyu biraz daha açacak olursak; burada mücerred ilimden, ilimle hedeflenen hâle intikal söz konusudur. Ve müstesnaların hâli müstesna, onlar her zaman en güzel örnek konumlarıyla misallere, mesellere sığmayacak kadar "âlicenap"tırlar. Onlar şimdilik mesellerin en güzeliyle kendi numune dünyalarında kalakalsınlar; hâlin, bahis mevzuu olmadığı mücerred bilgisiyle bir bilgin[2] كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا fehvâsınca, şuurunda olmadan sırtında kitap taşıyan merkûptan farksızdır. *Bilgisiz hâl bir dalâlet ve ilhad, "hâl"siz bilgi de bir gaflet ve cehalettir.* Nübüvvet bilgisi sayılan ilimle istikamet ise ilim cevherinin hâl televvünleriyle en yüksek semavî bir "araz" hâline yükselme keyfiyetidir.

2. *İşârâtın keşifte istiğrakıdır* ki; ruhta Zât-ı Ulûhiyet hakikatinin inkişafı ile sâlik, O'nun mukaddes isimlerinden "Ehadiyet" mertebesine, yani Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak'ın, kulun idraki seviyesinde ona hususî vâridlerde bulunma mertebesine yönelir ki, bu mertebede ruh bütünüyle mâsivâdan alâkasını keser ve kalbin kadirşinas ibresinin gösterdiği ufka teveccüh eder. Böyle bir mazhariyete eren sâlikin nazarında, isimlerdeki ihtilaf tamamen ortadan kalkar ve her şey sıfat perdedarlığıyla Hazreti Zât'ın nurlarına müstağrak görünür. Bu makama vâsıl olacağı ana kadar, Cenâb-ı Feyyâz-ı Ezelî'yi "Cemîl, Celîl, Latîf, Kahhar..." gibi pek çok isimlerle anan hak yolcusu, duyuş ve hissedişlerinin tesiri altında olmadan temyiz ve tefriki bırakarak, Hazreti Nur-u Zât'ın "bî kem u keyf" televvünleriyle mest ü mahmur bir hayata kendini salar.

Bu hâli ifade sadedinde mest ü mahmurların pîr-i muğânı Hz. Mevlâna ne hoş söyler:

چهِ تَدبِير اَي مُسَلمَانان كِه مَنْ خُودْ رَانَمِي دَانَم

....

نَه اَز دُنيَا نَه از عُقبا نَه اَز جَنَّت نَه اَز دُوزَخ،

نَه اَز آدَم نَه اَز حَوَّا نَه اَز فِردَوسِ رِضوَانَم
مَكَانَم لَا مَكَان بَاشَـد نِشَـانَم بِي نِشَـان بَاشَـد،
نَه تَن بَاشَـد نَه جَان بَاشَـد كِه مَن اَزْ جَايِ جَانَانَم
دُو دِيدَه چُون بِيرُون كَردَم عَالَمرَا
يَكِي دِيدَمْ، يَكِي دَانَم، يَكِي گُويَم، يَكِي جُويَم، يَكِي خَوانَم
كُنُون اَي شَـمسِ تَبريزي چُنان مَسـتم در إين دنيا،
بجُز مستي در إين عالم نباشـد هيچ درمانم

....

"Ey Müslümanlar, ne çare ben kendimi bilmiyorum .... Ben ne dünyadan ne ukbâdan ne Cennet'ten ne Cehennem'den ne Âdem'den ne Havva'dan ne de firdevs-i âlâdanım; mekânım lâmekân, nişânım bînişân oldu. Artık bende ne can var ne de ten; zira ben cânân otağındayım. İki gözü de (kapı) dışarı ettim; iki âlemi birden görüyorum.. gayrı Bir'i biliyor, Bir'i söylüyor, Bir'i arıyor ve Bir'i okuyorum.. ey Şems-i Tebrizî! Dünyada öyle bir mestim ki, bu âlemde mestlikten başkası bana derman olamaz."

3. *Şevâhidden "cem"in duyulduğu istiğraktır* ki; ilâhî sıfatların emare ve tecellî dairesinden dahi hâlî ve zevkî olarak sıyrılıp sadece ve sadece "Ehadiyet" nurlarının şualarıyla Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın hakikatleriyle mermuz Hazreti Zât'ın tecellî-i akdesi içinde mahv u müzmahil olarak ilk kaynaktan başka hiçbir şeyi duyup hissetmeme hâlidir ki, bu hâle, kenziyetteki makama avdet ve âlem-i ıtlaka dönmek de denir. Bu "hâl" ile hâllenen ruhun çok defa vird-i zebânı: كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ وَالْآنَ كَمَا كَانَ *"Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. O, şu anda da yine öyle.."*[3] ve sırdaşlarına beyanı da:

> *" Mekânım lâmekân oldu,*
> *Bu cismim cümle cân oldu;*
> *Nazar-ı Hak ayân oldu,*
> *Özüm mest-i likâ gördüm."*
> *(Nesimî)*

şeklindedir. Herhâlde varlığı kendinden olan Zât-ı Ulûhiyet'le, mevcudiyeti,

O’nunla kâim bulunan diğer varlıkların vücuddan nasiplerinin ifadesi, hâl ve zevk ehli için bundan daha güzel olamazdı.

Sâlikin bu makamdaki hâlini ifade sadedinde bir güzel sözü de Abdurrahman Hâlis Hazretlerinden nakledelim:

مُسَلمَانَان چِه حَالَست اِين زِ كَارِ خِويش حَيرَانَم

....

گَهِي دَر عِشق شَيدَايَم گَهِي مَجنُونِ رُسوَايَم
گَهِي دَروِيشِ بِي جَايَم گَهِي سُلطَانِ دَورَانَم

....

كِه مَن مَستِ مَيِ عِشقَم دِگَر چِيزِي نَمِيدَانَم
زِ زُهدِ خُشكِ سَرپوشِ بَكُلِّي گَشتَه اَم فَارِغ
بِحَمدِ اللّٰهِ وَالْمِنَّه زِ خَيلِ بَادَه نُو شَانَم
مَن اَندَر كُويِ وَحدَت مِي زَنَم لَافِ وَحِيدرَا
چِه بِيمَم اَزشَهِ دَورَان چِهِ بَاك اَز خِرقَه بُوشَانَم

“Ey Müslümanlar, bu ne hâldir? Ben kendi hâlimde şaşkınlık içindeyim. Bazen âşık-ı şeydâyım, bazen de bir mecnûn-u rüsvâyım, bazen mekânsız bir fakir, bazen de zamanın sultanıyım. .... Zira ben aşk şarabının sarhoşuyum; başka bir şey de bilmiyorum. Ben kuru zühd külahına boş vermiş biriyim. Cenâb-ı Hakk’a hamd ve minnet olsun ki, ben (aşk yolunda) bâde içenlerdenim. Ben vahdet köyünde O Biriciğin sözünü söylüyorum; zaman şâhından endişem ve hırka giyenlerden de korkum yoktur.”

Hâle mağlubiyetle söylenmiş ve Kitab’a, Sünnet’e muhalif bir kısım beyanları bilhassa tayyettim. O hâl ile serfiraz hak dostlarının öyle düşünmemeleri kendi özleriyle zıtlaşma, makam-ı farkta bu kabîl düşüncelerin ifadesi de dalâlettir. Hele, onları taklîden avam halkın bu kabîl beyanlarda bulunması apaçık bir ilhaddır.

اَللّٰهُمَّ يَا هَادِيَ الْمُضِلِّينَ، (اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ)، وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى أَشْرَفِ خَلْقِ اللّٰهِ مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْمُهْتَدِينَ.. اٰمِينَ يَا

مُعِينُ.

1 Sâffât sûresi, 37/103.

2 Cum'a sûresi, 62/5.

3 Bkz.: Buhârî, *tevhid* 1, 22; Ahmed İbn Hanb*el, el-Mü*sned 4/431.

Gaybet

Kaybolma, belirsizleşme diyebileceğimiz "gaybet" kalbin, madde âlemiyle olan alâkalardan uzaklaşması, hatta "mâsivâ" dediğimiz, Allah'tan gayrı her şeyden tecerrüd etmesi demektir ki, "gayb" sözcüğünün ifade ettiği mânâdan oldukça farklı sayılır. Zira gaybın, ortada bulunmama, hâzır olmama mânâlarına gelmesine mukabil, gaybet, hâzır olduğu hâlde, mâsivâ ile alâkasızlaşma, varken yokluk içinde bulunma hâletidir.

Bu zaviyeden "gaybet"e varlıkta cari olan ahkâm ve ahvâlden kalbin tecerrüdü veya hak yolcusunun, ilâhî vâridât sağanağına mazhariyetle, nefse ait ahvâlden tamamen gaib olması da diyebiliriz ki, böyle ilâhî vâridlerin temadîsi, göz kamaştırıcılığı ve tecellî-i Zât'ın kalbi tamamen istila etmesi sebebiyle sâlikte hem hâzır hem de gaib olma hâli beraber yaşanır. Buna, şiddet-i zuhurdan ötürü bakarken görememe, dinlerken duyamama, düşünürken de hayret teşettütüne düşme de diyebiliriz. Böyle bir durumda hak yolcusu için huzur aynen gaybet olur, gaybet de huzur hâline gelir. Hz. Yusuf karşısında Mısırlı kadınların, dil-dudak, el ve bıçaklarını birbirine karıştırmaları, karıştırıp bıçakları ellerine çalmaları bu konuda iyi bir misal teşkil etse gerek. Evet, O'nun Cemali'nin gölgesinin gölgesi... olan Hz. Yusuf'un çehresini müşâhede, bir ölçüde huzuru gaybete, gaybeti de huzura çevirebiliyorsa, O'nun "Sübühât-ı vech"inin başları nasıl döndüreceği ve bakışları nasıl bulandıracağı izahtan vâreste olsa gerek.

Gaybetin huzura, huzurun da tam gaybete çevrilmesi, sâlikin, O'nun Zât'ının nurlarından başka her şeye karşı bütün bütün kapanmasıyla gerçekleşir ki, böyle bir durumda hak yolcusu, sadece O'nu duyma, O'nu düşünme, O'nun tasavvurlar üstü mülâhazasıyla oturup-kalkma ve O'na tahsis-i nazar etme suretiyle, bir taraftan hakikî huzuru idrak ederken, diğer taraftan da eşya ve hâdiseleri tamamen göremez ve duyamaz hâle gelir. Bazı ahvâlin hususiyetlerine tâbi olarak sâlikin, yeniden eşyayı duyması ve hâdiseleri fark etmesiyle –ki buna "rücû" derler– mâsivânın huzuru öne çıkar ve kalble, Hazreti Sahib-i kalb arasında bir husûf yaşanır; iştiyak-ı tâm, aşk-ı tâm ve azm-i tâmla aşılabilecek bir husûf... Kabz u bast gibi, huzur ve gaybûbet fasılları arasında da her zaman geniş veya dar aralıklı bir tenavübîlik söz konusudur. Huzur, bazen şuhûdun müradifi (eş anlamlısı) olarak da kullanılır ki, bununla bazen murâkabe, bazen müşâhede mânâsı kastedilir. Vâhidî ve Ehadî

tecellîlerin keskinliği ölçüsünde, pekçok sâlik için aynı zamanda mezelle-i akdâm sayılan bu makam, Sünnet-i Seniyye kıstaslarıyla değerlendirilmezse "Hakk'ı bizzat müşâhede ettim!" gibi iltibaslara girilebilir. Böyle bir huzur, bizim cismanî ve hayvanî dünyamızdan bütün bütün sıyrılıp, kalb ve ruhla aynı şeyleri paylaşma gibi bir melekûtîlik ifade ettiğinden, şatahat ve iltibaslara girmemek kaydıyla "Hazîratü'l-Kuds"ün vesayetinde yaşama demektir ki, Hâfız:

حُضُورِي گَرهَمِي خَواهِي اَز اُو غَافِل مَشَو حَافِظ

مَتَى مَا تَلْقَ مَنْ تَهْوَى دَعِ الدُّنْيَا وَأَهْمِلْهَا

"Hâfız, eğer daimî huzur istiyorsan, O'ndan gafil ve gaib olma! Eğer sevdiğine visal arzusu duyuyorsan, dünyayı da, dünya ehlini de bir kenara at." sözleriyle ifade eder ki, klasik zühd anlayışımız açısından fevkalâde yerindedir. Şeyh-i Ekber de bu mülâhazaya: "Kalbin Hak'la huzuru, halktan gaybûbetine bağlıdır." tespitiyle iştirak eder.

Bize bakan yönüyle gaybet, Hak'la alâkalı yanıyla "huzur" diyeceğimiz hâl, sâlikin seviyesi itibarıyla da oldukça farklılık arz eder:

1. *Muhibbin, Mahbub-u Hakikî'den başka her şeyden gaybûbetidir* ki, bu seviyede seyahat eden hak yolcusu, tamamen O'na tahsis-i nazar eder; varlıkla olan zarurî ve tabiî münasebetlerinde de hep "O'ndan ötürü" mülâhazasını güder: Öyle ki, seyr-i ruhanîsinde karşılaştığı her şeyde O'ndan bir şeyler duyar, bir şeyler hisseder ve her varlığı okşar-geçer.

2. *Yol erkânına vâkıf sâlikin gaybetidir ki*, ulaştığı ufuk itibarıyla o, ruhunun derinliklerinde hâl ile ilmi müşterek duymaya başlar ve bu sayede, hâle iktiran etmeyen mücerred ilim dalâletinden ve ilimle beslenmeyen hâl gafletinden kurtularak gaybet-i halk ve huzur-u Hak'la serfiraz olur.

3. *Makam-ı cem'le müşerref ârifin gaybetidir* ki, böyle bir zirveye terakki eden hak dostu, kendini, kendi ahvâl ve makamatını duyup hissetmediği gibi, Hazreti Zât'ın "Sübühât-ı Vech"iyle tamamen kül olup savrulduğundan, bazen Hazreti Esmâ ve Sıfât'ı bile mülâhaza edemeyecek kadar istiğrak içinde bulunur ki, böyle bir ruh hâletiyle o, zaman zaman, "vahdet-i vücud" düşüncesini hatırlatacak kelimelerle, yer yer de "vahdet-i şuhûd"u işmam edecek beyanlarla içini döker; hatta bazen, panteizmi ve monizmi hatırlatacak sözler sarfeder ki; böyle bir yaklaşım, zevkî ve hâlî bir hususu, hakikate

karıştırmaktan başka bir şey değildir. Hayret ve dehşete açık bu makama ait duygularını merhum Abdünnâfi şöyle ifade eder:

" Seyreyle nedir bu özge hâlet,
' Gaybet' mi acep yoksa bu hâlet!
Akleyleyemez bu özge gavta,
Emvâcına yoktur anda takat
...
... "

Aynı zamanda bu makam; Cenâb-ı Hakk'ın esmâ ve sıfatlarıyla bilinmesinin ötesinde, Zât'ını Zât'ıyla bilme mertebesidir ki; buna, Hazreti Zât'ın Zât'ıyla bilinmesi, Zât'ına Zât'ıyla istidlâl edilmesi, Zât'ına Zât'ıyla ulaşılması ve هُوَ الْأَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ[1] isimlerinin halitasıyla remzedilen, ne cisim ne araz ne cevher ne mütehayyiz; yemez-içmez, üzerinden zaman geçmez; tebeddülden, tagayyürden, elvan u eşkâlden münezzeh ve müberrâ, biraz da bazı meşrebler için mezelle-i akdâm sayılan, kemmiyetsiz, keyfiyetsiz en ekmel bir Zât-ı Akdes mülâhazasına bakan ve sükût içinde kalbin hayret dolu gözlerine temâşâ ümidi salan en yüksek mertebelerden biridir.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةًۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ،[2]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْأَوَّابِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 *"Evvel O'dur, Âhir O. Zâhir O'dur, Bâtın O."* (Hadîd sûresi 57/3)

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

Vakit

Zamandan bir parça ve çağ da demek olan vakit; sofîlerce, Hak yolcusunun üzerine akıp gelen ilâhî vâridât ve kurb dalga boylu tecellîlerin zamanıdır ki; böyle bir vâridât kendine has televvünleriyle sâlikin benliğini sarar –tabiî herkesin istidadı ölçüsünde– ve onun ruhuna kendi ilâhîliğini nakşeder.. eğer gelen vâridler, havf ve hüzün eksenliyse, sâlik âdeta, bir havf ve hüzün timsali hâline gelir; şayet sürûr ve inşirah televvünlüyse bu kez de onun duygu dünyasında –temkin kaydıyla– bir huzur ve coşku duyulmaya başlar.

Böyle bir sâlik, Hak'tan gelen bu vâridlerin şuurunda ise *"Lütfun da hoş, kahrın da hoş"* mülâhazasıyla, sürekli rıza soluklar, itminan içinde oturup kalkar ve teslimiyet, tevekkül, tefvîz vadilerinde "sika" avlamaya çalışır... Hak'tan gelen bu esintilerin, şart-ı âdi planında, –hususiyle de irade ve ihtiyarın müdahalesi esas olan konularda kaçırılan fırsatlar gibi– fevt edilmesi "ebrâr" ve "mukarrabîn"e göre hata sayılabilir ve kalbin Hak'la muamelesinde irtifa kaybetmesinden ötürü de herkesin derecesi ölçüsünde cezalandırılabilir; cezalandırılabilir, zira bu seviyedeki hak yolcusu zamanın en küçük parçalarını bile, behemehâl en rantabl şekilde değerlendirme, birleri binlere yükseltme gayreti ve niyeti içinde bulunma mecburiyetindedir. Aslında bundan dolayıdır ki tasavvuf ıstılahında sofîye "İbnü'l-vakit" denilmiştir.

İbnü'l-vakit olma, sâlikin, yaşadığı anın gereklerini çok iyi düşünerek, faaliyetlerini Allah nezdinde en evlâ ve en faydalı sayılan işlerden başlamak suretiyle, en küçük bir zaman parçasına pek çok iş sıkıştırarak, Hakk'ın bahşettiği imkânları, ilâhî mevhibeler adına yedi veren, yetmiş veren, yedi yüz veren.. tohumlar gibi değerlendirmeye çalışmasıdır ki; bu bir mânâda ilâhî vâridât ve işaretlerin geldiği kaynağa yönelme ve istikametle aktif beklemeye geçerek Hakk'a tahsis-i nazar edip, iradesini Hazreti Murad'ın iradesine bağlamak suretiyle vaktin ve hâlin bulunmadığı noktaları kollama demektir. Hz. Mevlâna, mebdei "vakit", müntehâsı da "lâmekân ve lâzaman aralığı olan" böyle zevkî ve hâlî bir mertebeye ki –biz buna vücûb ve imkân arası mülâhazasını işaret eden *"Kâb-ı kavseyni ev ednâ"*[1] makamının izdüşümü de diyebiriz– şöyle işaret buyururlar:

صُوفِي ابْنُ الْوَقتْ بَاشَدْ دَرْ مِثَالْ......لِيك صَافِي فَارِغَست اَز وَقت وَحَال

“Sofî ibnü’l-vakit örneğidir; sâfiye gelince o vakitten de hâlden de hâlîdir.”

Enbiyâ-i izâm, asfiyâ-i fihâm, evliyâ-i kirâmın, irsal, tavzif ve tekrim dönemleri, makro planda birer kapı aralama ve ilâhî vâridlerle dünyaları şereflendirme, nurlandırma vakitleridir. Bu kudsîlerin neşrettikleri envârın istila ve ihatasının genişliği ölçüsünde vakit, vakitler sultanı ve bu kutlu zaman parçasının gece gündüz çerçevesindeki dilimleri de eyyâmullah (Allah günleri) sayılmasına karşılık, onların temsil ettikleri aydınlık düşüncenin daralması, büzüşmesi, hatta yeryüzünde büyük ölçüde mahrumiyetlerin yaşanmasına da, zamanın hazana uğraması, vaktin kararması diyebiliriz.

Evet, Cenâb-ı Hak, yolundaki kullara teveccüh buyurmak, merhametle kuşatmak isteyince, onları vakitle teyit eder ve zamanı, onların zaman üstü olmalarına bir merdiven yapar. Tabiî inhiraf edenleri yalnızlığa salmak isteyince de, zamanın başına şerri dolar ve onları kararmış, bereketsiz ve Hakk’a kapalı vaktin yamaçlarında dolaştırır. Böyle uğursuz bir zaman parçasına vakit demek, sırf mukabele mülâhazası ve mekânın itibarî bir buudu olması düşüncesine binaendir. Yoksa aslında “mutlak zikir kemaline masruf” ve vakit, Hakk’ın şuûnâtının tarassut menfezlerine akan bir çağlayandır.

Vaktin gerçek kahramanları her zaman bugünü düşünmüş, bugünü değerlendirmiş; dünü, yarını da bugünün mebdei ve akıbeti olması itibarıyla mülâhazaya almış ve sonrakileri birer atkı, ilkini de hayat dantelamızın örgüsüne esas unsur olarak kabul etmişlerdir. Bunların bir adım daha önünde bulunan zaman üstü hak erlerine gelince, onlar, zamanın her parçasını Hakk’a tahsis-i nazar etmek yoluyla, öyle sihirli bir hâle getirmişlerdir ki: مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ fehvâsınca onların örfânesine iştirak etmeyen, ne onların mazhar oldukları vâridât sağanağını ne de girdaplar sırlılığındaki mârifet ve haz ufuklarını kavrayabilir. İşte böylelerinin idrak ufku itibarıyla vakit; sağanak sağanak yağmurla coşan bir sema ve üfül üfül yeşilliklerle salınan bir zemin hâlini alınca, sâlik yer yer geçmiş vâridleri düşünerek hep: أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا *“Ya ben çok şükreden bir kul olmayayım mı?”*[2] der, iki büklüm olur; zaman zaman da minnet hislerini kelâm-ı nefsîye dönüştürerek iç mülâhazalarının enginliklerinde kendini şükran dalgalarının kucaklayıcılığına salar ki, böyle bir kutlunun nazarında sorumluluklar hep hayra ve berekete, hayır ve bereketler de temkin ve tedbir çizgisinde bir salih daireye inkılâp

ederek sürer gider...

Nimetlerin kaynağına vukûf ve ruhun böyle bir teveccühteki iltifatı kavraması sayesinde sâlik, tasavvurlar üstü bir haz derinliğine ulaşır, hatta nikmetleri dahi birer nimet gibi hissetmeye başlar ki, böyle bir mazhariyet belli bir meşrep ve mizaçtaki bazı ruhlar için laubalilik ve şatahat kapılarını aralamasına mukabil, seyr u sülûklerini "Sünnet-i Seniyye" rehberliğinde sürdürenler, her zaman temkinle televvünü bir arada duyar ve ilâhî ahkâma inkıyatla, Hakk'a yakınlıklarını mehâfet ve mehâbetle süsler, yer yer ilim ve mârifet kanatlarıyla vilâyet semasının derinliklerinde pervâz eder ve "Her şey Sen'den" diyerek kilometrelerle ifade edilmeyecek bir irtifâı, sonsuz mahviyetle bir arada götürürler; götürür ve sürekli hâlden hâle intikal içinde temkin kâsesi ile televvün yudumlarlar.

Bunun ötesinde son bir adım daha atabilenler için, eşya ve hâdiseler bütün bütün silinip gider.. mazi-müstakbel birbirine karışır.. vakit ve zaman dediğimiz izafî şeyler de Hazreti Sahibü'l-Vakit'in nâmütenâhîliğinde eriyerek sâlike bakan yönüyle tamamen yok olur.. ve bu vadide yolculuğunu sürdüren sâlik, "cem" televvünlerini zevk ederek, her şeyin "tecellî-i vahidiyet" içindeki mütelâşî manzarası karşısında, hayret buudlu bir istiğrak, ürperten bir dehşet, hatta tecellîyi tezahüre karıştırmak gibi bir ruh hâleti yaşar ki, işte böyle bir zirve, insanın duygu, düşünce ve zevk âleminde pek çok iltibasa kapıların aralandığı bir noktadır.. ve böyle bir noktada bazı mizaçlar, tecellî-zuhur iltibasına girdikleri gibi, damlayı derya, zerreyi güneş, sıfırı sonsuz ve hiçi de her şey görerek

أَنَا الْحَقُّ، مَا أَعْظَمَ شَأْنِي، مَا فِي الْوُجُودِ إِلَّا اللّٰهُ، مَا ثَمَّ مَوجُودٌ عَلَى الْحَقِّ إِلَّا اللّٰهُ

gibi sözler söyleyebilirler.. hem de temkin, tedbir ve fark mülâhazasının yol vermemesine rağmen söyleyebilirler.

Oysaki her şeyin O'ndan olması ve O'nunla kâim bulunması başka, O olması bütün bütün başkadır. Ne var ki hâdiselerin; peygamber meşalesi altında, yine peygamberâne bir basîret ve şuurla yorumlanacağı ve seyr u sülûk-i ruhanînin temyiz ve temkin yörüngeli hâle geleceği ana kadar bazı mizaçların bu iltibaslardan kurtulmaları oldukça zordur.

اَللّٰهُمَّ (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)،[3]

وَصَلّى اللّهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مَحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أجْمَعِينَ.

1 Necm sûresi, 53/9.

2 Buhârî, *teheccüd* 6; Müslim, *sıfâtü'l-münâfıkîn* 79-81.

3 Allahım! *"Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet."* (Fâtiha sûresi, 1/6-7)

Safâ

Kalbin, arı-duru, kedersiz-küdûretsiz ve tertemiz olması diyeceğimiz safâ; *sofiye ıstılahında*, beşerî, cismanî ve nefsanî bulanıklıklardan arı-berî ve şeffaf olma hâlidir ki; *"Şüphesiz onlar bizim nezdimizde saflardan saf hayırlı kimselerdi."*[1] mealiyle vereceğimiz âyet-i kerime, bir kısım enbiyâ-i izâmın tebcili ve takdiri makamında işte böyle bir safveti vurgular. Aynı kökten gelen "Mustafa" kelimesi, her şeyin özü, hulâsası ve usâresi mânâlarına gelmesi itibarıyla, her zaman, enbiyâ-i izâm ve asfiyâ-i fihâm hazerâtının, oturup-kalkıp ulaşmayı hedefledikleri, Hulâsa-i Mevcudât ve Rûh-u Seyyidi'l-Kevneyn olan Efendimiz'in hususî mertebesine bakması açısından, "İsim, aynı müsemmadır." fehvâsınca, hem ayrı bir önem arz eder hem de enbiyâ arasında bir aşkınlık remzidir.

Safâ; kaynakların en arı, en duru ve en bereketlisinden akıp, insanın gönül havzına ulaştıktan sonra, muhatap, hâl ve zamanın gereklerine göre, semavî fakat arzî yeni bir dalga boyu ile yolları ve yoldakileri aydınlatarak yolcuları yürütüp, yolları da yürünür hâle getirmesi, sâlikin ruhunda hâsıl ettiği safvetle onu ulûhiyet hakikatine yönlendirip ruhunu münacatın sonsuz zevkleriyle şahlandırması ve gönlünü de sürekli aşk u şevk ve vuslat tutkusuyla coşturması açısından üç bölümde mütalâa edilegelmiştir:

1 . *Safâ-i ilmî*dir ki; hak yolcusunun, seyahatini, Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtü vesselâm), ilim ve mârifet meşalesi altında sürdürmesi, yol boyu hep Kitap ve Sünnet'e mukayyed kalarak, her zaman kılı kırk yararcasına sefer âdâbına riayette bulunması yanında, yolculuk meşakkatlerini göğüsleye göğüsleye ve himmetini de Gayeler Gayesi'ne yönlendirip, hep metafizik gerilim içinde bulunma hâli diye yorumlanmıştır. Daha farklı bir yaklaşımla "safâ-i ilmî", sâlikin, seyr u sülûk-i ruhanîsini, Hazreti Mişkât-ı Nübüvvet'in rehberliğinde sürdürerek, sürekli O'ndan gelen âdâbı gözetip, kalbini, ruhunu, aklını O'nun yoluna kurban etmesi, O'nda ölüp O'nunla yeniden dirilmesi, O'nu takip etmesi, ruh dünyasında hep O'nunla oturup-kalkması, problemlerinde O'na müracaat etmesi, her işinde O'nun hakemliğine başvurması ve son haddine kadar ölesiye bir cehd ve gayretle, maiyyeti, maiyyetullah sayılan, o Seçilmişler Seçilmişi Hazreti "Fahrurrusül"e iktida edip, Gayeler Gayesi'ne ulaşma mârifeti, muhabbeti, aşk u şevki ve daha değişik mazhariyetleridir ki; Gülşen-i Tevhid sahibi bu makama işaret sadedinde:

رَو بِجُو عِلمي كِه بِگُشَايَد دِلَت......حَل شَوَد اَز تُوبَتُو هَر مُشكِلَت

“Git öyle bir ilim ara ki, senin gönlünü açsın ve her problemini halletsin.” der. İnsana hakikî hedefini ilham etmeyen, böyle bir hedefe ulaşma mevzuunda gerekli stratejiler adına onun basîretine nur, iradesine fer, ruhuna aşk u şevk vermeyen ve gönlünde de gökler ötesi âlemlere ulaşma arzu ve iştiyakını uyarmayan ilim, bütün bütün boş bir vehim ve hayal olmasa da bir şey vaadetmediği muhakkaktır.

2 . *Safâ-i hâlî*dir ki; kalbin, Hak mehâbeti ve hakikat aşkıyla açılıp kapanması, heyecan ve hafakanlarını, Cenâb-ı Hakk’a münacat, yakarış ve sızlanışlarıyla seslendirerek, yer yer ruhuyla hakikat arasına giren vahşetleri ve gurbetleri giderip gönlünü huzur esintilerinin yamaçları hâline getirmesi ve bütün varlığı –kendi nefsine bakan yönüyle– his, şuur ve idrak açısından sapan taşı gibi yokluğa fırlatması mânâsına gelir.

Evet insan, hâli itibarıyla safvet ve şeffafiyete erince, onun gönlü ulûhiyet hakikatinin tecellîleriyle köpürür, ruhu hakikat aşkıyla coşar ve içinde açılan menfezlerle, varlığın perde arkası güzelliklerini temâşâ ile kendinden geçer, derken duygularının dili çözülerek, kelimelerle, cümlelerle ifadesi mümkün olmayan münacatların en büyüleyicileriyle “Hazîratü’l-Kuds”e yönelir, orada içini döker, Hakk’ın teveccühünü duyar, zevklerin en enginine erer; hatta bazen öyle bir an gelir ki, esmada, Müsemmâ-i Akdes’in Zât’ı mülâhazasıyla, sıfâtta, Hazreti Mevsûf-u Mukaddes’in rahamûtu murâkabesiyle, köpüren hislerinin dalgaları içinde meleklerin ibadet neşvesini bütün benliğinde hisseder, ruhanîlerin temkinine şahit olur, melekûtun esrarına büyülenir ve insanüstü bir hâl alır ki, Minhâc sahibi bu seviyeye işaret sadedinde:

گَه وَصفِ اِين بَگُفتُ و گُو مُحَالَست......گَه صَاحِبحَال بَدانَد اِين چِه حَالَست

“Bazen bu hususta söz söylemek muhaldir (daha doğrusu kîl u kâldir). (Bazen de bu hâlin ne olduğunu) ancak hâl sahibi bilir.” der ki fevkalâde yerindedir. Şimdi isterseniz, bu bölümü de مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ *“Tatmayan bilmez.”* deyip noktalayalım...

3 . *Safâ-i ittisâl*dir ki; kulun, bütün bütün ef’âl, sıfât ve zâtını, Hazreti Vacibü’l-Vücud’un ef’âl, sıfât ve Zât’ında fâni kılıp, daha doğrusu fâni bilip, fâni hissedip Hazreti Vücud ve Hazreti İlm’in sübühâtının müşâhedesiyle

müstağrak yaşamaktır. Bir diğer ifade ile, safâ-i ittisal, ubûdiyet hazzının rubûbiyet hakkı içinde mütelâşî olup gitmesi, varlığın perde arkası esrarının dört bir yanı tutması, Hazreti İlim ve Vücud'un feyezânının vicdanı tamamen istila etmesi ve ötede insanın gözüne açılacak gerçeğin zılliyet planında basîretle temâşâ edilmesi demektir. Biraz daha açacak olursak bu, lâhut âlemi ve bu âlemin bir kısım esrarının, ceberût âlemi ve bu âleme ait bazı hususiyetlerin, melekût âlemi ve bu âlemin teferruatının, Hz. Sâdık u Masdûk ve Kâşifü'l-Hakâik'in: فَبِيَ يَسْـمَعُ وَبِيَ يُبْصِرُ وَبِيَ يَبْطِشُ وَبِيَ يَمْشِي *"Benimle işitir, Benimle görür, Benimle tutar, Benimle yürür."* [2] beyanı çerçevesinde O'ndan şerefsudûr olan hakâikin, bir kere de "kurb" ufkunda, kalb, sır, hafî, ahfâ rasathâneleriyle temâşâ edilerek, herkese açık olan nazarî ve zarurî hakikatlerin sübjektif ilmîliğe dönüşmesi, bu bilginin yakînle derinleşmesi, yakînin –letâifin müsaadesi ölçüsünde– hakka'l-yakîne yönlendirilmesi ve "Sübühât-ı Vech"in şuaları karşısında hususiyetlerin bütün bütün silinip gitmesi, mahiyetlerin eriyip kül olması, artık sadece ve sadece Hazreti Kayyûmiyet'in duyulup hissedilmesidir ki, böyle bir makamda, damla deryaya dönmüş, zerre güneşe karışmış ve her şey hiç ender hiç olmuş gibi tasavvurlar üstü zevkî ve hâlî bir durum istila eder insanın her yanını; eder de sâlikin nazarı kayyûmiyetten başka bir şey görmez olur.. ve bir zevk zemzemesi içinde, sadece O'nu bilir-O'nu duyar, O'nunla işler-O'nunla başlar ve âdeta O'nunla oturur-O'nunla kalkar. Böyle bir televvünat içinde bazen iltibaslara girerek, her şeyi O'nun tezahüründen ibaret saydığı anlar da olabilir.. evet, görme, bilme, duyma ve zevk etme konusunda herkes aynı mülâhazayı paylaşsa da, his, şuur ve idrak melekesini Hz. Mişkât-ı Nübüvvet'le aydınlatamamış olanlar, yorumlarında hatalara girebilirler. Böyle bir mülâhazayı ifade sadedinde, hatasıyla-savabıyla, söylenmiş dünya kadar güzel söz vardır. Biz, onlardan sadece bir tanesini zikrederek konuyu kapamak istiyoruz:

چُون تُـو دِيدِي پَرتَوِي آن آفِتَـاب......تُـو نَـمَاندِي بَـاز شُـد آبِي بَآب

قَطرَه بُودِي گُـم شُـدِي دَر بَحرِ رَاز......مِي نَيَـابِـي زَمَـان اِين قَطرَه بَاز

گَرچِه گُم گَشتَن نَه كَارِ هَركَس اَسـت......دَرفَنَا گُم گَشتَگَان چُون مَن بَس اَسـت

"Vaktâ ki sen, o güneşin ziyasını gördün (Sübühât-ı Vech'in nurlarıyla yanıp kül oldun) artık sen kalmadın. Katre deryanın (dalgalarına) karıştı ve

sen bir katre idin; şimdi ise sır denizinde kayboldun. Artık o katreyi (bir daha da) bulamazsın. Gerçi gaib olmak herkesin kârı değildir; ama benim gibi fenâ bulanlar da az değildir."

Safâ-i ittisali, hulûl ve ittihadı işmam edecek bir üslûpla anlatanlar, kendi zevk ve hâllerini anlatıyorlarsa, bunlar yorum ve seslendirme iltibası içindedirler; derhâl Mişkât-ı Muhammediye'ye sığınarak iltibaslarını düzeltmelidirler. Yok, böyle zevkî ve hâlî bir hususu bir düşünce sistemi ve felsefe olarak benimsemişlerse, dalâlet içindedirler ve مَـا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي[3] kal'a-yı kudsiyesine girecekleri ana kadar da bâğî sayılırlar.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.. اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ.. اَللّٰهُمَّ إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى، وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ مِشْكَاةِ الْهِدَايَةِ وَوَسِيلَةِ السَّعَادَةِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Sâd sûresi, 38/47.

2 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/580.

3 *"Benim ve ashâbımın takip ettiği yol."* (Tirmizî, *îmân* 38; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 8/152).

Sürûr

Neşe ve sevinç mânâlarına gelen sürûr; insanın içini ve dışını saran bir tür hoşnutluktur ki, her vicdanda farklı farklı hissedilse de hemen hepsi Hazreti Enîs'ten gelen değişik dalga boyundaki "üns" esintilerinin latîfe-i rabbâniyeyi sarmasından ibaret görülmüştür.

Âşıklar, sürûru vuslat kokusuyla, sadıklar gönüllerinde vefa duygusuyla, kurb kahramanları ise tasavvurlar üstü yakîn televvünleriyle duyar ve her sınıf, derecesinin kendisine ifâza ettiği ölçüde

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِه۪ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

"Söyle, onlar, Allah'ın fazlı ve rahmetiyle sevinip neşelensinler; (evet) ancak bununla sevinin ki, bu (ötekilerin) toplayıp durduklarından hayırlıdır."[1] der ve kaynağını mülâhazaya alarak ilâhî vâridlerin sevinciyle oturur-kalkar ve inşirah soluklar.

İman ve imanın vaadettiği bütün neticeler; İslâm ve İslâm'ın gösterdiği yüksek hedefler; Kur'ân ve O'nun dünyevî-uhrevî meyveleri; ihsan ve onun işaret ettiği rü'yet hakikati, seviyesine göre hemen herkese Allah'ın birer fazlı ve rahmeti, bunların gönüllerde hâsıl ettiği neşe ve sevinç de kalbin zümrüt tepelerinin sürûr çiçekleridir.

Evet, iman, İslâm, Kur'ân ve ihsana mazhariyet en büyük birer ilâhî mevhibe ve bu mevhibeden kaynaklanan; kaynaklanırken de zımnî birer şükür ve senâ mânâsını tazammun eden sürûr, bütün dünyevî hazları, zevkleri, lezzetleri aşkın öyle lütuflar üstü bir lütuftur ki, topyekün dünya ve içindekilerle peylense değer.. onun o aşkın kıymetinden ötürü değil midir ki Kur'ân: *"Bu onların toplayadurduklarından kat kat daha hayırlıdır."*[2] ferman eder.

Kur'ân'ın pek çok yerinde, hedefsiz ve akıbeti meçhul sevinçlerin yerilmesine karşılık, Allah ve ulûhiyete ait maarif; Peygamber ve nübüvvetin vaadettiği şeyler; İslâm ve O'nun insanlığa armağanları yukarıdaki âyet gibi pek çok ilâhî beyanla:

يَسْتَبْشِرُونَ، يَفْرَحُونَ، لَهُمُ الْبُشْرٰى، وَيَنْقَلِبُ إِلٰى أَهْلِه۪ مَسْرُورًا، وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا

"Onlar neşelenirler.."[3] *"Sevinç duyarlar.."*[4] *"Müjdeler olsun onlara!."*[5]

"Ve sevinçle döner yuvasına.."[6] *"Allah onların yüzlerine behçet ve güzellik, gönüllerine de sevinç verir."*[7] vurgulanır ve ötekilerin suiakıbetlerine karşılık, bunlara, neşenin, sevincin, inşirahın zevki, lezzeti ve şiiri içirilir.

Sürûr, vicdandaki duyuş ve hissedilişi itibarıyla, *üç ana bölüm*de mütalâa edilmiştir:

1. *Zevk sürûru* ki; sâlikin, Envâr-ı Hak'tan uzak kalma ve O'ndan kopup gitme endişesine, mârifetsizlik zulmetlerine yenik düşme korkusuna ve yalnızlık vahşetine maruz kalma telaşına karşı, bir teselli soluğu ve şifâ-bahş bir ilâhî iksirdir.

Avamın, Envâr-ı Hak'tan uzak kalma ve Hak'tan kopup gitme endişesi daha çok, Cennet'i çepeçevre sarmış bulunan mekarihi aşamaması, Cehennem'i ihata eden şehevâta takılıp kalması; havâssın yalnızlığa maruz kalma korkusu, mehasine ve mâruf olan şeylere iştiha duymaması, mesâvî ve suiahvâli de kerih görmemesi; haslar üstü hasların yalnızlık ve gurbet telaşı ise, dünya ve ukbâ, bura ve öteler arasındaki tercihte duraklama, âhesterevlik etme şeklinde kendini gösterir. Bütün bu hususlar derecesine göre herkes için birer tasaya sebeptir. Ve sebeplerinin rüçhaniyetiyle gönül ufkunda doğan sürûr da bu tasaya karşı ilâhî bir inşirah vesilesidir. Evet, ister bilgi ve mârifetin zıddı olan cehalet, ister yanlış davranış ve taşkınlıkların esası olan bilgisizlik olsun, bunlar, birer birer veya hepsi birden ruhlarda keder ve tasa kaynağıdırlar. Yer yer sinelerde sürûr tecellîsiyle Hazreti Enîs-i Mutlak, zaman zaman insan ruhunu saran ilhad, inkâr ve dalâlet zulmetlerini giderir ve dostlarının gönüllerini kendi nuraniyetiyle aydınlatarak, onları Nur Âyeti'nin mazharı birer ışık kaynağı hâline getirir. Buna, Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerini karanlıklardan ışığa çıkarması; çıkarıp bu kimselerin gönüllerini mârifet nurlarıyla ihyâ etmesi ve Nefha-i Sübhaniyesi'yle onları ebediyete namzet kılması da diyebiliriz ki, اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُواۙ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *"Allah îmân edenlerin dostudur; onları (inkâr, ilhad ve dalâlet) karanlıklarından kurtarıp (imanın, islâmın, ihsanın) nuruna kavuşturur."*[8] âyet-i pürenvârı.. أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا *"Ölü iken îmân ile diriltip kendisini nurlandırdığımız, o ışıkla yürüyen, hiç (inkâr) karanlıkları içinde kalıp ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?"*[9] beyan-ı sübhanîsi gibi pek çok Kur'ân âyeti bu ilâhî teveccühün belli

buudlarına işaret eder.

İnsan ruhunun, hakikî menba-ı feyzi olan lâhut âleminden cüdâ düşerek dağınıklıklara dûçâr olmasına, vahşet duymasına, tatminsizliklere maruz kalmasına, başka arayış ve başka beklentilere sürüklenmesine karşılık أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Biliniz ki kalbler ancak Allah'ı anmakla huzur ve itminana kavuşur."*[10] ufkunun şuâlarıyla beslenen kalb, sürûr-u ilâhî mevhibesini zevk ederek her türlü olumsuzluğun hakkından gelebilecek bir aşkınlığa ulaşır.

2. *Şuhûdun sürûru*dur ki; ilimden mârifete yükselen sâlikin, ibadet ü taatı, kalbî muamelesi, ruhî irtibatı sayesinde bedenî hayatını, ihtiyar ve iradesini, ilâhî meşîet bahr-i muhiti içinde bütün bütün mütelâşî ve yok sayarak, Rabb'in irade ve ihtiyarıyla yeni bir varlığa ermesi ufkunda tecellî eden bir sürûrdur ve insanın uhrevî buudunun öne çıkması, itikat dairesinin sebepler âlemine galebe çalması ve hâdiselerin öteler dalga boyu hususiyetleriyle duyulup hissedilmesinden ibaret sayılmıştır. Siz isterseniz buna "fenâ fillâh" da diyebilirsiniz.

Minhâc sahibi bu engin sürûru şöyle resmeder:

حَالَتِي كَز غَيب آيَـد پدِيد......جُز بَذَوق آن عِلم رَا نَتوَان شَـنِيد

جَـهدِ مِي كُن تَا زِ خُود يَابِي رَهَا......وَاجِبِ اِين عِلم اَسـت اَگَر دَارِي بَهَا

عِلمِ صُورَت پِيشَـهءِ آبُ و گِل اَسـت......عِلمِ مَعنَى رَهبَر جَـانُ ودِل اَسـت

گَنجِ پُنهَانِيسـت عِلـمِ مَعنَـوِي......دَرْ تُو آيَدْ گَر زِخُود بِيرُون شَـوِي

"Bir hâl ki gayb ilminden meydana gelir; o ilmi zevkten başka bir yolla duyup hissetmek mümkün değildir. Hep çalış ki kendinden kurtulasın; (zira bu ilme ulaşmanın yolu kendinden kurtulmadan geçer) ve bu ilim sana vacibtir eğer pahasını tedarik edebilirsen.. surî ilim, su ve çamur tabiatlı, (ilâhî vâridlerle beslenen) mânevî ilim ise, gönül ve cân rehberidir. (Evet) mânevî ilim bir gizli hazinedir; kendinden sıyrılabildiğin ölçüde sana gelir."

3 . *İcabet-i sema sürûru*dur ki; tam mazhar olunabildiği ölçüde, ruh mekanizmasının her yanından vahşeti izale eder.. hak yolcusunda Hazreti

Müsemmâ-i Akdes'i müşâhede arzusunu kamçılar.. ve onda, temâşâ kapısının tokmağına dokunabilme ümidini coşturur; dahası ruhu uhrevî neşe ve sevinçlere gark eder.

Bu seviyedeki sürûr ufkunda bir yandan kalb, ruh ve bütün latîfelerin en samimî bir istekle Hazreti Mütekellim-i Ezelî'ye yönelmeleri, diğer yandan da:

اَگَر نَه خَواهي دَاد، نَه دَادي خَواه

"Eğer vermeseydi, istek ve teveccühü de vermezdi." fehvâsınca, Hazreti Mennân u Mücîb'in duyup bildiği şeyleri kabul ve icabetle şereflendirmesi ki; bu seviyeye eren hak yolcusu, her zaman ruhundaki sürûr çağıltılarıyla kendinden geçer.. dört bir yanında "Hazîratü'l-Kuds"ten gelen buğu buğu üns esintilerini duymaya başlar.. kendini âdeta, ceberût ve rahamût âlemlerinin eşiğinin dibinde hisseder.. ve duygularını kuşatan köpük köpük gizli bir arzu ile, müşâhede kapısının tokmağına dokunma heyecanıyla gerilir.. tıpkı saf bir ruh gibi "bî kem u keyf" duyup hissettikleriyle mest olur.. ve döner kendi tali'ine tebessümler yağdırır.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ وُجُوهُهُمْ نَاضِرَةٌ؛ إِلٰى جَمَالِكَ الْمُقَدَّسِ نَاظِرَةٌ.
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ أَكْمَلُ التَّحَايَا وَعَلٰى إِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ
وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Yûnus sûresi, 10/58.
2 Yûnus sûresi, 10/58.
3 Âl-i İmrân sûresi, 3/170.
4 Ra'd sûresi, 13/36.
5 Yûnus sûresi, 10/64.
6 İnşikak sûresi, 84/9.
7 Dehr sûresi, 76/11.
8 Bakara sûresi, 2/257.
9 En'âm sûresi, 6/122.
10 Ra'd sûresi, 13/28.

Telvin ve Temkin

Renk verme, boyama, boyanma ve farklı görünümler arz etme mânâlarına gelen telvin; *sofiye ıstılahında*, bir hâlden bir hâle, bir tavırdan bir tavıra intikal ederek farklı renk ve görüntüler sergileme.. konup-kalktığı yerler itibarıyla "müstevda" iken Hak rızası hedefli hareketleriyle hep "müstekar" olma peşinde koşanlara has önemli bir pâyedir.

Eğer telvin –bazı kimselerin de ifade ettiği gibi– her zaman değişip durmak suretiyle farklı görüntüler sergilemek ise, telvin sahibi henüz hedeflediği ufka ulaşamamış, itminana erememiş, oturaklaşamamış "İbnü's-sebil" ve "İbnü'z-zaman" diyebileceğimiz bir mübtedîdir. Aksine, şayet sahib-i telvin; ibtidâyı yaşarken intihâyı duyabiliyor ve değişip durmaları, konup kalkmaları لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün ya da onun bir bölümünde (orada) kaldık.."*[1] (yani o kadarcık bir "müstevda" yaşadık) sâbitesince görüp değerlendirebiliyorsa, o, niyet, irade ve azmiyle makamdan makama, dereceden dereceye uçacak ve geçtiği noktaların üstünde sürekli hedefin gölgesini gördüğü, hatta O'nu duyduğu; ruh ve duygularıyla hep O'nunla olduğu için, yol aldığının, yollarda oturup kalktığının ve merdiven çıktığının farkına bile varamayacak; hâle ait tebeddül ve tegayyürün hâsıl ettiği boşlukları, her zaman niyet ve nazar ufkuyla doldurup, hususiyle de hedefin câzibe ve ihtişamıyla meşbû, meşgul, hatta mahmur bulunduğu anlarda hep elvân ü eşkâlden, zevken müberrâ kalacaktır. Bir de, yol boyu sergilediği yüksek performansa yer yer hedef televvünlü avanslar alabiliyorsa, artık onun "müstevda"ı aynen "müstekar" demektir.. evet, böyle bir seviye insanının televvünü, "mâ yeûlü ileyh" itibarıyla her zaman temkin sayılabilir. Bu itibarla da, bu seviyedeki hakikat yolcularının, telvinde hep temkin soluklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bu mânâdaki telvin, bir ilâhî şe'n ve sıfattır. Eğer o bir ilâhî şe'n ve sıfatsa; zaten onda eksik ve kusur tasavvur edilemez; edilemez, çünkü Cenâb-ı Hak Zât'ıyla olduğu gibi, sıfât ve şe'nleriyle de kusursuzdur ki كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ *"O her gün (bî kem u keyf) ayrı bir şe'n ve hâldedir."*[2] âyeti de bu gerçeği ihtar etse gerek.

Tasavvuf erbabı, telvini *iki bölümde* mütalâa edegelmişlerdir:

1. *Seyr u sülûkün başlangıcında, az-çok nefis ve hevâ insibağıyla alâkası olan telvindir* ki; sâlik için tehlikelere, aldanmalara; mehdiyet ve mesihiyet türünden bâlâpervâzâne iddialara açık ve her zaman istikbal vaadetmeyen

telvin..

2. *Na't-ı ilâhî olan telvindir* ki, hak ve hüdâ dalga boylu, acz, fakr, şükür ve tefekkür derinlikli, hüsn-ü akıbete namzet, her zaman itminan edalı ve geleceğin temkin basamakları sayılan televvünleri şimdiden duyma, yaşama ve aksettirebilme hâlidir. Böyle bir telvinde aldanma oldukça nadir.. tehlikeler az.. şatahat ve iddialar ise hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla da birinci telvin gibi zâhiri görkemli ve gürültülü fakat saçılıp savrulmaya namzet, renkli ve câzibedâr ama hevâ ve hevese açık değildir, değildir, zira:

بَاد كَاهِي رَا بَهَا مُون مِي بَرَد......بَاد كُوهِي رَا عَجَب چُون مِي بَرَد

"Rüzgâr, saman çöpünü (sürükler) çöle götürür; ama dağı nasıl (sürükleyip) götürebilir ki?"

Mizanü'l-İrfan sahibi de bu hususu dildâde bir üslûpla şöyle ifade eder:

" Hem telâş eyler mezâlikte[3] *bütün,*
Eyler o tayy-i menzil gece-gün.
Bir sıfattan diğere seyreyler o,
Bir makamdan âhere devreyler o.
....
Eyler ahvâli tebeddül dembedem,
Başka bir âlemdedir her gün kadem.
Eyler hem kat-i merâhil daimâ,
Her an ayrı bir televvün rû-nümâ..
Böyle eyler terakkî-i kemal,
İşte telvin hâletidir bu hâl!"

Temkin; oynak ve hafif-meşrepli olmanın zıddı; vakur, ciddî, uslu ve oturaklı olma hâlidir ki; *tasavvuf erbabınca*, istikamette derinleşip istikrar kazanma, yüzüp-gezmeden kurtularak huzur ve itminana ulaşmaktan ibarettir. Böyle bir hak yolcusu, ibtidâsı aynı intihâ, sürekli rıza ufkunun müşâhedesiyle, hâlden hâle, makamdan makama intikali fark etmeden, her zaman vuslatın neşvesiyle, hüsn-ü akıbetini duymanın itminanını yaşar ve çok defa sefer meşakkatinin zerresini bile hissetmez.

Hak yolcusu, bidâyet-i hâl itibarıyla, hâlin gereği, hep televvün edalıdır; zira o, seyr u sülûk-i ruhanîde, esmadan müsemmâya, sıfattan mevsufa, hâlden makama, yolcular için uzun bir mesafe sayılan eb'âdı aşarken, sürekli farklı şeyler görür, farklı şeyler duyar, farklı şeyler hisseder; bu duyuş, bu görüş ve

bu hissedişler, her zaman sâlikin benliğini tesir altına alacağından, onun tavırlarından hep televvün akar.. ve bu yolda olma hususiyeti, hakikat yolcusunun hedefe ulaşacağı "ân"a kadar devam eder. Gün gelip de "fenâ fillâh" ufkunda, "bekâ billâh" hakikati zuhur edince, telvin de yerini temkine bırakır, televvün temekkünle becayiş olur. Ve artık Mizanü'l-İrfan sahibinin de dediği gibi:

" Çün ere Maksûd'una merd-i Hudâ,
' İrciî' remziyle eyler nidâ..
Kâbe-i maksûda bulunca vusûl,
Matlab-ı âlâya erdikde yol;
İşte temkin-i tarikattir bu hâl!
Ekmel olmuş burda erbab-ı kemal..."

der ve itminan soluklar.

Temkin, itminandan bir iki kadem daha üsttedir ve وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ *"Yakîne ermemiş olanlar, seni hafifliğe (ve telvine) sevk etmesin."*[4] fehvâsınca ulü'l-azmâne bir oturmuşluğun ifadesidir.

Yolun başındakilerin temekkünü; sağlam niyet, ulü'l-azmâne irade, kaynağından gelen tam bilgi ve yolun yol rehberiyle yürünmesine bağlıdır. Yani, maksat, rıza-i ilâhî; azık, Ehl-i Sünnet anlayışı içinde dinin hayata hayat kılınması ve yolun da Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın rehberliğinde sürdürülmesidir ki; bunu: Gaye, Allah; maksad, O'ndan gelenlere karşı duyarlı olup olabildiğince titiz yaşamak; yol da değişik türden ifratlar ve tefritlere karşı istikamet ifadesi kabul edilen sırat-ı müstakîmdir.

Kendini tamamen Hakk'a adamışların temekkünü; kalben ağyâr münasebetlerinden sıyrılıp, her an sinesini Hak tecellîleri için pak tutmak suretiyle hazır bulunarak, ilâhî vâridleri avlamakla meşgul olmaktır ki; Hz. Hakkı:

" Dil beyt-i Hudâ'dır ânı pâk eyle sivâdan,
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.."

tembihleriyle bu gerçeğe parmak basar.

Ârif-i billâh olanların temekkünü; makam-ı cem unvanıyla da ifade edilen ihsan şuurunun en kâmil mânâda duyuluş ve hissedilişiyle sürekli murâkabe hâlidir ki, "fenâ fillâh" ve "bekâ billâh"ın tam tahakkukuyla elde edilir ve bu sayede, hak eri kendi feyiz kaynağına muttali olarak teveccüh-ü tâmmeye erer

ve ciddî bir iştiyak içinde tam bir hayretle hep O'na yönelir.. vücud ve devamının, O'nun vücud ve kayyûmiyetinden beslendiğini duymaya başlar; başlar ve Rehber-i Ekmel'in ziya-i feyziyle ne vücudiyeye ne de şuhûdiyeye girmeden [5]عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ ile çerçevelenen hakikat dairesinden, her şeyin varlığının da bekâsının da O'ndan olduğu mülâhazasıyla kendini daha bir güçlü, daha bir yerleşik hissederek, tam bir bekâya mazhariyetini, tam bir fenâdan geçtiğini itiraf ve ifade sadedinde:

هَجَرْتُ الْخَلْقَ طُرًّا فِي هَوَاكَا وَأَيْتَمْتُ الْعِيَالَ لِكَيْ أَرَاكَا

"Topyekün varlığı Senin aşk u sevdan uğrunda terkettim. Seni görme yolunda iyâlimi de yetim bıraktım." der, her şeyini yollara döker ve "Seni, Seni" mülâhazalarıyla dolaşır durur.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَا وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلٰى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلٰى لِقَائِكَ. وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْهَادِي إِلٰى سَبِيلِ السَّلَامِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ اٰمِينَ يَا مُعِينُ.

1 Kehf sûresi, 18/19.

2 Rahman sûresi, 55/29.

3 Kaygan zemin.

4 Rûm sûresi, 30/60.

5 Tirmîzî, *ilim* 16; Ebû Dâvûd, *sünnet* 6; İbn Mâce, *mukaddime* 6.

Mükâşefe

Keşf kelimesinden gelen mükâşefe; hakikat ehline, ilâhî sırların zuhur etmesi demektir ki; sâlikin, mânevî mücahede yoluyla yükselip esmâ ve sıfât hakikatlerini duyması, sezmesi ve bilmesi ruh hâlinden ibarettir. Öyle ki, bu mertebeye ulaşan hak yolcusu, bir yandan ilâhî isim ve sıfatlarla alâkalı seyahatini –istidadı ölçüsünde– tamamlamış sayılır; diğer yandan da, "arş-ı rahmet"in izdüşümü olan latîfe-i rabbâniyeye ilâhî sırlar akmaya başlamış olur. Bu mazhariyete erenlere yer yer melekût âleminin perdeleri aralanır ve eşyanın perde-önü, perde-arkası ayân olur ki, sofiye buna; hicabın mâverâsındaki umûr-u gaybiyeye ıttıla mânâsına mükâşefe der. Bu da, –erbabınca bilindiği üzere– *mükâşefenin taalluk ettiği hususlar* itibarıyla, mücerret hakikatler ve gözle görülmeyen mânâlar olmasına karşılık; *müşâhedenin taalluk ettiği hususlar*ın zevât olduğu gerçeğine muvafık düşmektedir.

Mükâşefeye; sırdaş dostlar arasında, birbirlerine karşı açılabildiklerince açılmaları şeklinde bir yaklaşım da söz konusudur ki –Hakk'ın, şe'n-i rubûbiyetine layık düşmeyen şeylerden münezzehiyeti mahfuz– Hz. Ahmed ü Mahmûd'un bütün bütün nâsutiyeti aşıp makam-ı vâlây-ı: فَأَوْحٰى إِلٰى عَبْدِهِ مَا أَوْحٰى *"Allah ona esrar-ı kelâmını açtı ha açtı."*[1] pâyesine ulaşması buna en üst seviyede bir misal teşkil eder.

Mükâşefeye, dostun dosta sır armağan etmesi makamı diyenler de olmuştur ki, Hak'la sevdikleri arasında sürekli böyle bir sır teatisi her zaman söz konusu olagelmiştir. Yani kul, kalbin esrarını, yine kalbin lisanıyla Rabbine fısıldar; Hazreti Allâmü'l-Guyûb da onun kalbinin yamaçlarına maarif lâl ü güherleri yağdırır, kul, mârifet ufkuna yükselerek Rabbini, güzel isimleri ve pak sıfatlarıyla tanıyıp onların envârına müstağrak olduğu ölçüde, Hazreti "Gayb-ı Mutlak" da perde aralayarak onun gönül gözlerine nur hakikatini ifâza buyurup onu ihsan şuurunun zirvelerine ulaştırır.. ve bu noktaya ulaşacağı ana kadar da her sâlikin lâhut ile münasebeti "min verâi hicab" (perde arkası)dır. O, bu ufka ulaşması yolundaki seyahatinde, gördüğü şeyleri büyük ölçüde sisli-dumanlı bir cam arkasından temâşâ ediyor gibi görür; görür ve hiçbir zaman, sıfât ve şuûnun tecellîlerine açık-seçik muttali olamaz. Muttali olduğunu zannettiği şeyler ise sırf bir vehm ü hayaldir.

Hak yolcusu ile hakikat arasındaki perdeler, kulun Hak'la münasebeti

açısından farklı farklıdır: Esmâ ve sıfât hakikatlerine kapalı bulunma bir perde olduğu gibi, kalbin, Allah'la beraber başkasına yönelmesi de ayrı bir perdedir. Varlığın felsefî kriterlere göre yorumlanması –aynı ölçüde olmasa da– o da yine bir hâil sayılır. Hatta Mişkât-ı Muhammediye'nin dışında –O'nunla beraber bulunsa da– ayrı bir ışık kaynağı aramak da tehlikeli bir perdedir. Kibir, haset, ucub, riyâ, fahr ve enaniyet misillü iç inhiraflar, hakikatin olduğu gibi duyulup hissedilmesine mâni olması ölçüsünde, küfür ve dalâletin basamakları sayılan günahlar da önemli birer engel sayılırlar. Bu perdelerin sebebiyet verip karşımıza çıkardıkları tezgâhları; nefis tezgâhı, şeytan tezgâhı, –kendine ve bizim hevesatımıza bakan yanlarıyla– dünya tezgâhı veya beşerî boşluklar, beşerî zaaflar tezgâhı diye sıralayabiliriz ki, bunlar da her biri tek başına sâliki öldürücü birer tuzaktır. Bu tuzaklar sürekli çalıştırıldığı ve beşerî boşluklar açık bırakıldığı takdirde söyleyeceğimiz her şey beyhude, her davranış bâd-i hevâ, bütün gayretler boşuna ve vuslat kuşağında hicran yaşamamız da kaçınılmazdır.

Bu perdelere takılmadan, yolda bulunmanın hakkını verenler için *ilk mükâşefe*, Hazreti Meşhûd-u Ezelî'nin, sâlikin kalbinde hâsıl ettiği bir *mârifet tecellîsidir* ki, onu elde eden ârif, sabitkadem olabilirse, yollar ona, şuhûda kadar açılabilir. Ne var ki, böyle bir tecellî süreklilik arz etmeyebilir; yer yer kesilir ve yollar bir bölümü itibarıyla kararır, yürüme esnasında sık sık duraklamalar yaşanır. Ne var ki bütün bunlara rağmen hak yolcusunun kalbindeki yükselme arzusu hiçbir zaman dinmez; zaman zaman başı dönüp sarsılsa da, o, her zaman yürüyüp menzile ulaşma arzusuyla çırpınır-durur. Böyle dağdağalı bir yolculukta ye'se düşmeden yolda olmanın hukukuna riayet etmek bir babayiğitliktir ve bu babayiğitliği devam ettirebilenler her zaman kesintisiz inkişaflara, aralıksız mükâşefelere ve derken ilmîlikten aynîliğe yürürler ki, bunun hemen iki kadem ötesinde temkin ve teyakkuz destekli "mükâşefe-i ayn" hakikatini duyup hissetmeye başlarlar. Bu kudsî yolculuğu daha da sürdürebildikleri takdirde, seyahatleri gider müşâhede ile noktalanır (burada müşâhedenin ayrı bir Zümrütten Tepe konusu olduğunu hatırlatıp geçelim).

Mükâşefe-i ayn, ilâhî nurların, sâlikin kalb ufkunu aşarak, onun umum letâifini ihata etmek suretiyle bütünüyle duygularda hissedilip yaşanması mertebesidir.. tabir-i diğerle o, medlûlu deliller üstü duymanın, zevketmenin unvanıdır. Seyr-i ruhanîsinin mebdei olması itibarıyla, bu mertebenin en büyük

kahramanı olan Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem), başta Miraç olmak üzere, hayat-ı seniyyelerinin zirvelerinde, –O'nun hayatı hep zirvelerde geçmiştir– sürekli mükâşefeden müşâhedeye yürüyerek, her zaman esrar-ı imanı duyup zevketmiş; Cennet, Cehennem, melekler, hatta kader kalemlerinin cızırtılarına kadar ötelerle alâkalı en sırlı şeylere muttali olmuş, sonra da dönüp asliyet planındaki bu müşâhedelerini, cüz'iyet ve zılliyet zeminindeki bendelerine armağan ederek geçip gittiği kapıları aralık bırakmış; dahası, yürüdüğü yolları, kalblerdeki mârifet nurlarına göz kırpan reflektörler gibi ışığa açık işaretçilerle teminat altına almış ve gezip temâşâ ettiği makamlarda; مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى[2] fehvâsınca gözü kaymadan, bakışı bulanmadan ve başı dönmeden dolaşmış, sonra da bu kevn ü fesadın dahasına tahammülü olmadığı bir noktada, yolu da yolculuğu da arkasındakilere emanet ederek اَللّٰهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلٰى[3] deyip Rabbine yürümüştür. Arkadan gelen vefalı dostları da, bu mükâşefe yolunda, sebepleri ve neticeleriyle miras aldıkları bu ruhanî seyahat ve temâşâyı sürdürmüş; his, müşâhede ve duygularında, yerinde keskin ve isabetli içtihadlarıyla, yerinde: يَا سَارِيَةُ[4] الْجَبَلَ الْجَبَلَ gibi boşalma ifade eden sözleriyle, yerinde: *"Perde-i gayb açılsa yakînim ziyadeleşmez."*[5] türünden sır vermeleriyle ve yerinde de: *"Ümitvâr olunuz şu istikbal inkılâbatı içinde en yüksek ve gür sadâ İslâm'ın sadâsı olacaktır."*[6] gibi bişaretleriyle seslendirmiş ve mükâşefenin değişik televvünlerinden ne resimler ve ne mânâlar sunmuşlardır.!

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَا شَيْءَ قَبْلَكَ، وَأَنْتَ الْاٰخِرُ فَلَا شَيْءَ بَعْدَكَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ نَاصِيَتُهَا بِيَدِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ،[7] وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ.

1 Necm sûresi, 53/10.

2 Necm sûresi, 53/17.

3 Buhârî, *fedâilü's-sahabe* 5, *meğâzî* 83-84, *merdâ* 19; Müslim, *selâm* 46.

4 Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve* s.579; el-Beyhakî, *el-İ'tikâd* s.314.

5 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/203; es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* 6/61.

6 Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s.126 (İlk Hayatı).

7 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 23/316, 352; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 1/705, 2/29.

Müşâhede

Bir şeyi temâşâ etme ve gözleme mânâlarına gelen müşâhede; ef'âlde esmâyı, esmâda "Müsemmâ-i Akdes"i basîretle rü'yete denir. Diğer bir yaklaşımla, müşâhede, kurb erlerinin, "min verâi hicab"[1] ufkuna ulaşarak, eşyanın "ehadiyet-i Hakk"a (Hak birliği) şeffaf bir ayna hâline gelmesinden ibaret sayılmıştır.

Müşâhede, hak yolcusunun, temâşâsını basîret nuruyla gerçekleştirmesi açısından rü'yet diyebileceğimiz görmeden ayrılır ki, İsmail Hakkı merhum, Muhammediye Şerhi'nde bu farklılığa şöyle işaret eder: Yüksek bir mazhariyet olan müşâhede, basîretin müşâhedesidir, basarın değil; zira basarla görülüp hissedilen şey, Hak nurunun zılli, eseri ve tecellîsidir. Basîretle müşâhede edilene gelince o, Hak nurunun hakikati ve "bî kem u keyf" kalben Hakk'ı temâşânın da bir unvanıdır.

Müşâhede, daha evvel üzerinde durduğumuz mükâşefeden de farklıdır. *Mükâşefe dairesinin rasat ufku*, mânâlar ve mücerret hakikatler olmasına karşılık, *müşâhedeninki* –Zât-ı Ulûhiyet'in idrak edilemeyişi mahfuz– zevâttır. Diğer bir ifade ile *müşâhede*, Zât-ı Ulûhiyet hakkında, hususî mânâsıyla O'na ait teveccühe esas sayılabilecek bir yöneliş; *mükâşefe ise*, ilâhî isim ve sıfatları duyup hissetme ve yaşayıp zevk etme hâletidir.

Müşâhedenin ayakları; duyup sezecek dipdiri bir kalb, işitip değerlendirecek fevkalâde bir duyarlılık ve ötelerle tam bir irtibat ve konsantrasyondur ki,

إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

"Şüphesiz ki bunda (ilâhî kelâm) kalb taşıyan ve dikkatini toplayıp kulak kesilen kimseye hatırlatma vardır."[2] ilâhî beyanı buna işaret ediyor gibidir..

Müşâhedenin de mükâşefe gibi kendi içinde birbirinden farklı dereceleri vardır. Bu dereceler, hakikati temâşâ adına, değişik kabiliyetlerin kıymet ölçülerine göre, onlara tahsis edilmiş birer rasathane mesabesindedir. Bu rasathanelerden, herkes, imanının enginliği, yakîninin derinliği ve gönlünün vüs'ati ölçüsünde alışverişe mazhar olur ve müşâhede ile şereflendirilir.

Bu derecelerin *birincisi*, ilim, îmân hakikatiyle beslenen *mârifet müşâhedesi*dir ki, bu noktaya ulaşan sâlik, vicdanındaki güçlü yakîni sayesinde, idrak ufkuna sürekli, ilim televvünlü "vücud" nurlarının aktığını hisseder ve derin bir iştiyakla "Hazretü'l-cem"e yürümeye başlar.

İkincisi, *müşâhede-i muayene*dir ki, bu ufka ulaşan ârif, delil ve müşâhedeleri aşıp, Hazreti Esmâ ve Sıfât'ın asliyetinde eriyerek kendi zılliyetinin şuuru ile zıllî-şuhûdî bir tevhide erer ve artık gözü başka bir şey de görmez. Bu makamla alâkalı, "Mizanü'l-İrfan" sahibi şunları söyler:

Keşf-i zâtî var ki bir âlî makam,
Orda geçmez sikke-i nakd-i kelâm.
Kim ederse o makamda tâk-ı bâb,
Hep nidâ-i "len terânî"dir cevâb...
Hâl-i Mûsâ'dan verilirse nişân,
Bir tecellî-i celâlîdir hemân..

*Üçüncüsü, müşâhede-i cem*dir ki bu zirveyi tutan ârif-i kâmil, müşâhedeye inkılâp etmiş îmân ve yakîni sayesinde bütün Esmâ-i Hüsnâ ve Sıfât-ı Kudsiye'yi câmi "Hazreti Vücud"un onu cezbi ve nâsutiyetini ifnâsıyla, doğrudan doğruya, ukbâ nazarıyla, Hâlık'ı, Mâbud'u, Rabb'i, Vâcid'i, Mûcid'i ve Ziya-i vücudu kim olduğunu bilir, bulur ve bütün bütün ağyâr münasebetlerinden kurtulur.

Bu makam münasebetiyle Cüneyd-i Bağdadî Hazretleri: "Müşâhede, kalblerin safâsı vaktinde ve ilâhî nurlar sayesinde idrak olunan gaybın tecellîsinden ibarettir." buyurur.

Mizanü'l-İrfan sahibi de bu mülâhazayı şöyle ifade eder:

Ger tecellî eylese Sultan-ı Zât,
Mahvolur tavr-u vücud-u kâinat.
Olsa Mahbub-u Hakikî cilveker,
Hiç kalır mı zıll-i zulmetten eser..!
Gerçi burda remzeder bazı zevât
Berk-i Zât'ı zannederler aynı Zât...

Haddizatında böyle bir yaklaşım, asliyetle zılliyeti birbirine karıştırma ve zevkî, hâlî, vicdanî bir temâşâyı, Zât-ı Hakk'ı müşâhede sanmaktır ki, bu da apaçık bir iltibas demektir. Aşağıdaki mısralar, böyle bir iltibasdan sızmış küçük bir iki katredir:

گَر دُو چَشم حَق شِنَاس آمَد تُرَا.....دُوست پُربِین عَرصَهِء هَر دُو سَرَا

غَرِیقِ دَریَایِم اَگَرچِه قَطرَه ایِم.....جُملَهءِ شَمسِم اَگَرچِه ذَرَّه ایِم

“Eğer sana, Hakk’ı tanıyan iki göz verildiyse, iki cihanı da Dost’la dolu gör! Biz her ne kadar katre isek de garîk-i deryayız.. her ne kadar zerre olsak da bütün bir güneşiz.”

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ، وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى رَسُولِكَ الْمُجْتَبٰى وَاٰلِهٖ وَأَصْحَابِهٖ ذَوِي الْقَدْرِ وَالْوَفَاءِ.

1 Perde arkası.

2 Kaf sûresi, 50/37.

Tecellî

Görünme, belirme, ortaya çıkma ve Allah'ın hususî lütuflarına nail olma da diyeceğimiz tecellî; Cenâb-ı Hak'tan gelen mearif nurları sayesinde, sâlikin kalbinde ilâhî sırların ayân olması hâlidir ki; her hak yolcusu istidat ve seviyesi ölçüsünde bu vâridâtı vicdanında duyabilir.

Ulvî-süflî, basit-mürekkep hemen her ortamda ve hususiyle de zâhiri ve bâtını itibarıyla bütün kemalâta namzet ve ona en mücellâ bir ayna konumunda bulunan insanda, görülüp sezilen, duyulup hissedilen tecellîye "tecellî-i âsâr"; ilâhî ef'âlin kulun kalbinde münkeşif olması ve bakış zaviyesini ayarlayıp –Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle– tabiatperestliğe düşmeden "tecellî-i esmâ'ya açılma mazhariyetine "tecellî-i ef'âl"; ilâhî isimlerin nurları altında tamamen onların rengine boyanıp ve duygular itibarıyla onların aynası hâline gelmeye "tecellî-i esmâ"; Allah tarafından mü'minlere, hususiyle de sadık kullara ifâza olunan ve onları dört bir yandan saran tecellîye "tecellî-i rahîmî" veya "tecellî-i hâs"; bütün mevcudata ifâza olunan ve vücud hakikatine bakan muhit tecellîye "tecellî-i Rahmânî" veya "tecellî-i âmm"; Allah sıfatlarından birinin veya birkaçının mü'min bir kalbte münkeşif olmasına "tecellî-i sıfat" –ki böyle bir mazhariyete eren kimseye Cenâb-ı Hak onda tecellî ettireceği herhangi bir sıfatın in'ikas veya inkişafı sayesinde o kulunu, insan üstü bir seviyeye ulaştırır ve ona işitilmeyen sesleri işittirir, görülmeyen nesneleri gördürür– mebdei Zât'tan ayrılıp tamamen taayyün edecek şekilde ilâhî sıfatlardan herhangi bir sıfatla alâkalı meydana gelen tecellîye "tecellî-i sıfâtî"; tecellî-i esmâ ve sıfâtın tavassutuyla, Hazreti İlim veya Vücud'un kâmil bir kalbte inkişafına "tecellî-i Zâtî" denir ki, böyle bir tecellîde esmâ ve sıfât-ı ilâhî itibara alınmama gibi bir mülâhaza söz konusu olsa da, işin aslı Cenâb-ı Hazreti Vacibü'l-Vücud ancak, esmâ hicabı ve sıfât muhitiyetiyle mülâhaza edilebilmektedir.

Hazreti Zât'a ait tecellî, külliyet ve asliyet planında bütün varlığın vücud-u ilmîden, haricî vücud ufkuna ulaşmasının 'ille-i gaiye'si kabul edilen Hz. Ahmed ü Mahmud u Muhammed Mustafa'ya has tecellî-i ulûhiyet ve rubûbiyet –ki ümmeti de bu tecellîyi cüz'iyet ve zılliyet ölçüsünde paylaşır– bir dağ vasıtasıyla Hz. Musa'ya mahsus sırf tecellî-i rubûbiyet bu tecellî-i âzamın kemmiyetsiz-keyfiyetsiz bir buudunu teşkil etmektedir.

Son hususu sofîce bir yaklaşımla şöyle de yorumlayabiliriz: Hz. Musa'nın böyle bir tecellîyi talebe cür'eti, Hazreti Vücud-u Hakk'a aşkı ve O'nunla

konuşmaya olan iştiyakının heyecan, helecan ve kalakıydı ki, Hz. Hakikat-i Ahmediye'nin zuhurunun vesilesi olan Hz. Âdem'in memnu meyveye el uzatması misillü, onda tahammül-fersâ böyle bir arzu ve temayül hissi uyarmıştı.

Evet, Hz. Musa, peygamberlik emarelerinin peşi peşine zuhur ettiği bir sırada, "son nokta" deyip köpük köpük bir iştiyakla; *"Rabbim göster (cemalini) bakayım Sana."*[1] diye inlemiş; hikmetle gürleyen lisan-ı kudret de: *"Sen asla Beni göremezsin!"*[2] mukabelesinde bulunmuştu. Yani, sen nasıl Beni görebilirsin ki, henüz "أَرِني" perdesinin verâsında ve ikilik kaydıyla mukayyet bulunuyorsun.. oysaki, sen, O'nun varlığının nurunun bir gölgesisin. Eğer, فَبِيَ يُبْصِرُ *"Benimle Beni görür."*[3] ufkuna yükselebilirsen; işte o zaman –لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ *"Gözler O'nu ihata edemez."*[4] hakikati mahfuz– Beni görebilirsin. Evet bakmak istediğinde, varlık dağına yokluk bakışıyla bakmalısın ki, tecellî vaktinde varlık dağı olduğu gibi kalsın ve sen de göreceğini görebilesin. Heyhât ki, böyle bir şeye Hz. Ahmed ü Muhammed'den başkası mazhar olabilsin..! Derken iştiyaka cevap, taleb-i rü'yete ret sadedinde Hazreti Rab, Tûr veya mahiyet-i Musa'ya tecellî etti; etti de Tûr veya Hz. Musa, yahut ikisi birden sarsıldı ve yerle bir oldular. Ders-i irşad bitip de Hz. Musa, rubûbiyet tecellîsinin satvetiyle içine düştüğü mahiyet-i beşeriye baygınlığından uyanınca: *"İlâhî! Seni lisan-ı kudsî ile takdis ve noksan sıfatlardan da tenzih ederim. Ben artık, bütün bütün 'fenâ fillâh' ve 'bekâ billâh' mülâhazasıyla Sana müteveccihim. Bizler Sen'i enaniyetimizin zulümâtıyla değil, ancak Sen'in Zât'ının nurlarıyla müşâhede edebiliriz. Ve ben bunun böyle olduğuna ilk îmân edenlerdenim."* dedi. Sözün özü:

عِشْقِ جَان طُور آمَدْ عَاشِقا......طُور مَست وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا

"Aşk, Tûr'un cânı mesabesinde oldu.. ve Tûr âşıkâne mest olunca, Musa da bayılıp yere yıkıldı."

*Tecellî-i rubûbiyet*in birkaç perdesi vardır:

1. *Tecellî-i Zât*'tır. Bu tecellî her ne kadar esmâ ve sıfât ötesi bir tecellî ise de, mülâhazada infirat esası söz konusudur. Muhammediye sahibi, satır aralığında itizali iğneleyerek bu ruhanî idraki şöyle ifade eder:

Hayali nakş-ı cânımda münkeşif olalı gönlüm
Hep ism ü resmi mahvetti bu tasvir-i misalîden.

Yüzünü görmeye imkân, çû vardır arz-u mendim,
Kulağım hâlîdir zira kelâm-ı i'tizâlîden...

2. *Tecellî-i Sıfât*'tır ki, Zât'tan ayrı ve muayyeniyet içinde bir veya birkaç sıfatla olan tecellîdir ve iki bölümde mütalâa edilir:

Birincisi, ashab-ı temkinin mazhar bulunduğu *celâlî tecellî*, *ikincisi* de, erbab-ı telvinin lâzımı olan *cemalî tecellî*dir.

Bu itibarla, bir sâlike vücud sıfatıyla tecellî edildiğinde, eğer o zât temkin ve teyakkuz erbabından değilse, Hz. Cüneyd gibi: "Cübbemin altında O'ndan gayrısı yoktur." diyebilecektir. Vahidiyet sıfatının tecellîsi söz konusu olduğunda, yine erbab-ı temkin olmayanlar, zevk ettikleri hâlâtı, Hz. Bayezid gibi: "Ben özümü tesbih ederim; şanım ne yücedir!" şeklinde konuşabileceklerdir.

Bekâ sıfatının ihata ve istilası bahis mevzuu olduğunda da Hallac-ı Mansur misillü: "Ene'l-Hak" türünden şathiyyat söz konusu olabilecektir.

Ve tabiî, zevkî ve hâlî olarak değil de, hakikî bir temessülle kudret ve iradeye mazhar olan birisi için ki asliyet planında –o Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a has bir keyfiyettir– *"Attığını Sen atmadın; bilesin ki onu Allah attı."*[5] şeklinde tecellî edecektir. Veya hallâkiyet sıfatına bir mir'ât-ı mücellâ olma haysiyetiyle Hz. Mesih için *"Çamurdan kuş şeklinde bir şeyi inşa edip ona üfürürsün de o da biiznillâh kuş olur."*[6] mahiyetinde bir fevkalâdelik söz konusu olacaktır.

3. *Tecellî-i Ef'âl*dir.. ve bu tecellî, tecellî-i sıfâttan bir bölüm olup fâni fiillerin bâki fiillerde fenâ bulması demektir ki, bunu da yine Muhammediye sahibi gayet selis bir üslûbla şöyle ifade eder:

Yine arz eyledi Dilber nûrun kasr-ı Celâlîden,
Yine nâlân-ı şeydâyım şarâb-ı Lâyezâlîden,
Yine keşf-i hicab etti gözüm gönlüm cehaletten,
Ki, bu câna nida geldi nida-i Züt'teâlîden..
Anın sevdasını buldum, geçip sevda-i sevdadan,
O sevdayı bulan geçti bu sevda-i melâlîden...
....

Tecellî pususuna yatmış sâlik, bazen o denli mahmur hâle gelir ki; baktığı her yerde ve her şeyde O'nu duyar, O'nu hisseder; hatta bazen kendisine hâlin galebesi neticesinde nereye baksa, sürekli orada kendini görür ve böyle bir ruh

hâletiyle bazen “Ene’l-Hak” iltibasına, bazen de هَلْ فِي الدَّارَيْنِ غَيْرِي “İki cihanda benden başkası mı var?” şathiyyatına girebilir.

Şimdiye kadar bu konuda pek çok iltibas yaşanmış ve pek çok şathiyyat duyulmuştur. Biz tek bir örnek verip konuyu kapamak istiyoruz:

این مَن نَه مَنَم اگَر مَنِي هَسـت تویی......وَردَر مَن پیرَهنِي هَسـت توئی

دَر رَاهِ غَمَت نَه تَنْ بَمَن ماندَ نه جان......وَر زَانکِه تُرا جَان وتَنِي هَست تویی

“Ben ben değilem, eğer ben ben isem o Sen’sin! Eğer üzerimde gömlek varsa o da Sen’sin. Sen’in yolunun gamlısı olarak bende ne ten ne de can kaldı. Eğer benim için bir ten ve can varsa o da Sen’sin.”

Bu kabîl tecellîlerin hemen hepsi sıfatlara taalluk eden bir tür tecellîdir ki, akl-ı meâş veya vehm ü hayallerine aldananlar, Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın ziya-i himmet dairesinin dışına düşerek hem kendilerini helâk etmiş hem de başkalarını aldatmış olurlar.

Böyle kaygan bir zeminde gelip-gidenlerin hâllerini de isterseniz Mizanü’l-İrfan sahibinden dinleyelim:

İnkişâf-ı Zât etse eğer zuhûr,
Bazı sâlik burada bîkarar olur.
Sâlike ayn-ı belâdır bu hâl,
Mürşid olmak gerek ehl-i kemal..
Yoksa o Mansûr gibi berdâr olur..
Hâl-i sâlik orada düşvâr olur.
Kim “Ene’l-Hak” derse Mansûr olmadan,
Kâfir-i billâh olur cân u ten
Bu mezâlik bir belâdır hâsılı,
Burada durmaz evliyânın ekmeli..[7]

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ الْمُتَّقِينَ الْوَرِعِينَ الزَّاهِدِينَ الْمُقَرَّبِينَ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 A’râf sûresi, 7/143.

2 A’râf sûresi, 7/143.

3 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân* 2/580.

4 En’âm sûresi, 6/103.

5 Enfâl sûresi, 8/17.

6 Bakara sûresi, 2/260.

7 Konuyu, daha sonra zât, sıfât, esmâ, âsâr ve ef’âl tecellîleri, açısından biraz daha açmayı düşünürüz (Bkz.: M.F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri* 3/126 “Tecellî” makalesi).

Hayat

Dirilik ve canlılık sözcükleri ile ifade edebileceğimiz hayat; cehalet, dalâlet ve küfürle ölmüş bulunan kalbî hayatın, iman, mârifet ve muhabbetle dirilmesi demektir ki,

أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ

"Ölü iken îmân ile diriltip nura erdirdiğimiz ve halk içinde o ışıkla yürüyen."[1] mealindeki âyet buna işaret etse gerek.

Erbab-ı hakikatça hayat, beden ve cismaniyet zulmetlerinden kurtularak, kalb ve ruhun derece-i hayatına yükselmek demektir. Bu mazhariyetin, külliyet kesbetmiş bir fert olması itibarıyla, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a bakan yanını وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا *"İşte, böylece sana, emrimizden (kalblere diriliş vaad eden Kur'ân'ı) vahyettik."*[2] âyeti; bütün dirilmeye namzet insanlara bakan yönünü de;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ

"Ey îmân edenler, Peygamber sizi, din ve dünyanız itibarıyla dirileceğiniz şeylere davet ettiğinde, Allah ve Resûlü'nün bu çağrısına icabet ediniz!"[3] ferman-ı sübhanîsi ile telif etmek mümkündür...

Arzın hayatı, ondaki bütün dirilişler, değişik buuddaki neşv ü nemâlar, gelişip yayılmalar; toprak ve onun muhtevası, su ve onun hayatiyeti, hava ve onun içindeki muhtelif gazlarla sımsıkı irtibatlı olduğu gibi, hakikî insanî hayat da, hakikat ilmi, irade ve himmet gücü, ahlâk ve karakter sağlamlığı, maiyyet-i ilâhiye iştiyakı ve böyle bir mazhariyeti duyma sevinciyle ciddî alâkalıdır ki, bütün bunlar, aynı zamanda "meydân-ı tayarân-ı ervâh"a uçmanın bir pisti ve ebedî hayata ulaşmanın da rampasıdır.

Evet arz, bütün o potansiyel derinlik ve zenginliklerini: وَاللّٰهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah gökten bir su indirdi ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti."*[4], وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ *"Biz, o su ile ölü bir beldeyi dirilttik. İşte (kabirden) çıkışınız da böyle olacaktır."*[5], وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"Biz, her canlı şeyi sudan var ettik."*[6] beyanlarıyla ifade edilen kaynaktan elde ettiği gibi, imansızlık, mârifetsizlik, muhabbetsizlik kuraklığına,

çoraklığına maruz kalmış ve hatta ölmüş ruhlar da; inançla hayat ufkuna yönelir, mârifetle onu duymaya başlar, aşkla onun enginliklerine açılır; azim, irade ve kararlılıkla da dirilirler; dirilir ve وَإِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Şüphesiz Sen en yüksek bir ahlâk üzeresin."*[7] tebcili ile serfirâz Ahlâk Kahramanı'nın rehberliğinde تَخَلَّقُوا بِأَخْلَا قِ اللّٰهِ *"Allah ahlâkı ile ahlâklanın."*[8] hedefini gerçekleştirdiği ölçüde, ilâhî maiyyete ulaşır; o maiyyetin eb'âda sığmayan ferah-fezâ ikliminde sevinçle kanat çırpar; sürekli, şevkle şükür soluklar; mevsimi gelince, Hak huzurunda bulunmanın iştiyakıyla lâmekânî ve lâzamanî bir ufka erer ki, orada vicdanı her zaman:

فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا

"Bir de Ben onu sevdim mi, artık onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli... (ilh.) olurum."[9] hakikatini duyar; ruhu da [10]فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ fehvâsınca, cennetlerde, Rabbülâlemîn'in civarında, Hazreti Erhamü'r-Râhimîn'in maiyyetinde, Sultan-ı Akderu'l-Kâdirîn'in gücü ile hep sonsuza doğru pervâz eder durur.

Artık, ayn-ı hayat olan bu mertebede ne ölüm vardır ne de zeval.. olsa olsa, nefis ve cismaniyet cihetiyle bir fenâ; kalb, ruh ve insanî latîfeler itibarıyla da bir bekâ vardır ki; siz buna isterseniz "fenâ fillâh-bekâ billâh-maallah" da diyebilirsiniz.

Böyle yüksek bir neticeye ulaşan sâlikin hayatında, üç tür soluk veya nefes söz konusudur: *Havf soluğu, recâ soluğu, muhabbet soluğu.* Nefis, cismaniyet ve beden adına önemli bir misyon eda ettiği gibi; havf, recâ ve muhabbet de kalbî, ruhî hayat hesabına ehemmiyetli birer dinamik sayılırlar. Yüce Allah'ın ululuğunu düşünmek, O'nun mehâfet ve mehâbetiyle oturup-kalkmak, annesinin itabından endişe duyup da yine onun şefkatli kucağına sığınan yavrunun duyduğu mânevî hazzın kat katını insanın vicdanına ifâza eder. Evet, O'nun hakkında hüsnüzan edip, rahmetinin enginliğini mülâhazaya almak, öylesine ruhanî bir sürûrdur ki, eğer tecessüm etse, bir mânevî Cennet şeklini alır. O'nun eserlerinin çehresinde isimlerine ulaşmak, isimlerinin tecellî iklimlerinde dolaşıp sıfatlarını soluklamak, onların taalluk noktalarını mülâhazaya alarak zevkin hayret buudlu olanlarını duymak, tarifi, tavsifi imkânsız öylesine engin ve rengin bir hazdır ki, böyle bir mazhariyeti ancak bu ölçüde bir miracı

gerçekleştiren şehsuvarlar duyabilirler.

Bu kutlu yolun yol boyu televvünlerini her adımda duymasalar bile, hiç şüphesiz bu cihandeğer hedefe, rampadan hareketle, en hızlı ulaşacaklar, acz ü fakr, şevk ü şükür azığı ile yollara koyulanlardır. Onlardır ki, damla iken derya olmasını bilir, zerre iken kehkeşanların kol gezdiği iklimlerde dolaşır ve kendilerini hiç ender hiç gördükleri hâlde, bir santral gibi bütün bir varlığın özüyle, gayesiyle iç içe yaşarlar. Gezip dolaştıkları her yerde:

" Fakrıyla eriştim fahre
Münacat eyleyip Hakk'a
Derim ya Hayy ya Kayyûm"
(İbrahim Hakkı)

der, şevk u şükür gülbanklarıyla coşarlar.. coşar ve bu ufkun bir kadem ötesinde bulunan gerçek hayat ve gerçek vücudun nurlarıyla kendilerinden geçerler ki, bazılarının "vücud", "şuhûd" yorumları bir yana, hayatın ve vücudun hakikatini "bî kem u keyf" duyar ve *"Bir bu kadar zevke bu ömür kâfi değil"* (Yahya Kemal) derler.

اَللّٰهُمَّ (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)، وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى رُوحِ سَيِّدِ الْأَنَامِ وَوَسِيلَةِ حَيَاةِ الدَّارَيْنِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 En'âm sûresi, 6/122.
2 Şûrâ sûresi, 42/52.
3 Enfâl sûresi, 8/24.
4 Nahl sûresi, 16/65.
5 Kaf sûresi, 50/11.
6 Enbiyâ sûresi, 21/30.
7 Kalem sûresi, 68/4.
8 Bkz.: el-Kelâbâzî, *et-Taarruf* 1/5; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/306.
9 Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.
10 *"(Onun için) rahatlık, güzel nasip ve naîm cenneti var."* (Vâkıa sûresi, 56/89)

Sekir ve Sahv

Sarhoşluk ve kendinde olmama hâli diyebileceğimiz sekir; *sofiye ıstılahında,* sâlikin, sübühât-ı vechin şuâları karşısında mest olup kendini kaybetmesidir ki, onun yeniden his ve şuur âlemine dönmesi demek olan sahv ile beraber zikredilir.. ve sahv u sekir şeklinde kullanılır.

Sekir ile gaybet arasında her zaman bir eksiklik ve fazlalık söz konusudur. Şayet sekri yaşayan hak yolcusunun bâtını ilâhî vâridlere doymamışsa, o sekir noksandır.. ve böyle bir sâlik, gaybet ve ihsas hâlleri itibarıyla, sürekli gel-gitler içindedir.. dahası o, davranışları açısından da temkinden daha çok telvin edalıdır. Böyle bir hak yolcusuna, kendinde olmama mânâsına sekrân demektense mütesâkir demek daha uygundur. Bazen de bunun aksine, sekre sebebiyet veren vâridler sağanak sağanak gelir ve sâlikin bütün benliğini istila eder ki, işte o zaman tastamam bir sekir hâsıl olur.

Bazen sekir; kavî bir iman, ciddî bir mârifet, dengeli bir havf u heybetten kaynaklanır ve daha geniş bir alanda kendini hissettirir. Has dairede sekre gelince o, vecd erbabına mahsus bir "hâl" olup, ne zaman hak yolcusu, sübühât-ı vechin nurları veya "bî kem u keyf" cemal nimetleriyle şereflendirilse, hemen sekir hâsıl olur.. ruh, şevk u taraba girer.. ve gönülde aşkın bir heyecan yaşanır.

Sahv, sekrin zıddıdır ve sâlikin yeniden ihsas ve şuur âlemine dönmesi demektir. *Sekri hak olan seyyahın sahvi de haktır.* Ömürlerini gaybet vadilerinde ruhanî zevklere gömülerek geçiren hak âşığı mest u mahmurları, ne zaman sultan-ı hakikat istila etse, duygu dünyalarında bir damla gibi deryaya düşer ve erirler.. bir cisim gibi yanar kül olur ve başkalaşırlar.. dahası bütün ihsas yolları ve köprüleri bir bir yıkılır.. her yerde ve her şeyde şadece O duyulur ve O hissedilir ki, böyle ihsas üstü hâli فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا *"Rabbi dağa tecellî buyurunca, onu paramparça etti ve Musa yığılıp yerinde kaldı."*[1] beyan-ı sübhanîsiyle irtibatlandıran bir hayli insan vardır.. ve böyle bir irtibattan hareketle; Tûr Dağı onca kuvvetine, salâbetine ve Seyyidinâ Hz. Musa da bir ulü'l-azm kelîmullah olmasına rağmen, dağın parça parça olduğu, Hz. Kelîmullah'ın da yıkılıp yerinde kaldığı gibi, ilâhî tecellîler sırasında erbab-ı vecd de başkalaşır; tavırdan tavıra girer; mest u mahmur davranır ve müteşabihâtın geniş vadilerinde çok defa mest u mahmur konuşur:

“ Sâkiyâ doldur şarabı vakt-i iftardır bu dem,
Ma’mur eyle bu harâbı lütf-i izhardır bu dem.”
(M. Lütfî)

sözleri o deryadan bir damla ve o hâlden bir kesittir.

“ Nesimî Sâki lütfundan bu gün mest-i tecellîdir,
Beni mest eyleyen dâim o meyden Mustafâ gördüm.”
(Nesimî)

beyanı mest u mahmur böyle bir gönlün nağmeleridir.

Bu vadide söylenmiş sekirle alâkalı daha nice beyan vardır ki, konumuzun istiap haddini aşar. Düşünün ki, o koca Hâfiz bile divanına: أَلَا يَـا أَيُّهَا السَّـاقِي أَدِرْ كَأْسًـا وَنَاوِلْهَا[2] sözleriyle başlar.

Hak yolcusu sekir durumunda hâlî ve zevkî, sahv durumunda da ilmî ve temkinîdir; sekir hâlinde o, kendi cehd u gayreti olmaksızın, her zaman bir zemzeme-i haz ve lezzet içinde, sahv hâlinde ise, bir temkin ve ihsas, bir iradîlik ve şuur öncülüğünde hep Hazreti Hakikat’i duymaya çalışmaktadır.

Bazıları sekri, Hazreti Mahbûb’un tam duyulup hissedilmesi anında, kalbin fevkalâde galeyana gelmesi şeklinde anlamışlardır ki, buna, nefsin gaybî vâridât karşısında zevk u sürûra gömülmesi veya aşkın galebe çalmasıyla sâlikin kendini yitirmesi de diyebiliriz. Birinci sekir tabiî, ikincisi ise ilâhîdir. Ne var ki, sekir neden kaynaklanırsa kaynaklansın, hak yolcusu sürekli hayret yaşar; hep şevk u tarab içinde oturur-kalkar ve sekri daha da derinleştikçe, hayret ve dehşet vadilerinde dolaşmaya başlar; hatta bir an olur ki iradesi bütün bütün çözülür ve artık kendini O’nun varlığının nurunun bir gölgesi gibi duyar ki, bu noktaya ulaşan sâlike “murad” denir. Böyle birinin fâni sıfatlarının yerini, Hazreti Bâki’nin sıfatlarının tecellîsi işgal eder; eder ve artık o فَبِيَ يُبْصِرُ *“Benimle görür.”*[3] hakikatinin mücellâ bir aynası hâline gelir.

Böyle bir zirveye işaret sadedinde Semeretü’l-Fuad sahibi duygularını şöyle dile getirir:

بُلبُلِ طَبعَم اَزُو گُويَـا شُـدَه......چَشـمِ دِيدِ مَن اَزُو بينـا شُـدَه
زُو شَـنِيدَم نُطقُ و نُطقَم اُو بدَاد......وَاِين اَســرَار دَر جَانَم نِهَاد
هَسـت اَز نُورِ خُدَا رُوشَـن دِلَم......زَانكِه اَز نُورِ مُحَمَّد خُوش دِلَم

“Bülbül tabiatlı benim dilim O’nunla çözülmüştür. Benim gören gözüm

O'nunla görmektedir. Ben nutku O'ndan işittim; O bu nutku bana lütfetti ve onunla sırları gün yüzüne çıkardı. Şimdi, Hudâ'nın o parlak nuru sayesinde gönlüm pırıl pırıl.. ve yine bu sebeptendir ki, Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nuruyla hoş kalbli biri olmuşum."

* * *

Bazıları sekri, kelimenin ifade ettiği mânâ itibarıyla yadırgamış, aklen ve şer'an mezmum olan bir mefhumun tebcil edilmesi şeklinde anlamış ve ona karşı belli tavırlar içinde olmuşlardır. Aslında aşk u vecdin gereği kendinde olmama "hâli" diyebileceğimiz sekir, Hazreti Tecellî'nin insanı mest ve sermest eden vâridât veya tayflarına bir mânâda maruziyet, bir mânâda da mazhariyetten kinaye olarak kullanılmıştır. Cihet-i câmia da, zevk u lezzet ve temyiz edememe gibi hususlar olsa gerek... Tevbe ile alâkalı bir hadis-i şerifte Hz. Sahib-i Muhkemât, böyle muvakkat, fakat aşkın bir sevinç karşısında: اَللّٰهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ[4] bedevî misalindeki beyanıyla bize bu konuda kapı aralar.

Kaldı ki, her zaman hâle mağlup, aşk u iştiyakla yanıp-tutuşan dünya kadar insan gelip geçmiştir. *"Ey mutribâ, çal sazları mest u harabem men bu gece"* (M. Lütfî) diyen zat, mecazın cevazıyla, başka değil, âşıkların şevk u tarabını anlatıyor.

Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da pek çok hakikat yolcusu, her yerde temâşâ ettikleri ilâhî nur, renk ve şekil karşısında, kendi çerçevelerine göre hep aynı şeyleri mırıldanacaklardır.

Aslında, sâlikin kalbi vecd ile sarıldığı, gönlü Ebedî Mahbûb'a aktığı, vicdanıyla gidip maiyyet yaşadığı esnada, enbiyâ basîret ve azmi gerekir ki bu türlü iltibaslara girilmesin. Yoksa, muhabbet çağlayanlarına yelken açan âşık u sâdıklar, yer yer mecralarından taşarak aşkın yaşayacaklardır; yaşayacak ve beraberliğin verdiği neşve ve sürûrla her zaman kendilerini, o aşk dalgalarına salacak, hep "Hû" deyip hayret yaşayacaklardır.

Sekir süresince hak yolcusunun gaybet duygusu hep "Hû" ile seslendirilir. Aşağıdaki mısralar –iltibasa açık yanları mahfuz– bu vadide söylenmiş güzel sözlerdendir:

Dîdemin envârı Hû'dur, aklımın fermânı Hû;
Dilimin ezkârı Hû'dur, nâlemin efgânı Hû;
Gönlümün seyrânı Hû'dur, cânımın cânânı Hû;

Âşık-ı sermest olanlar Hû iledir Hû ile,
Nakd-i cânın harç kılmış yoluna dildârının,
Vaslı Hû'dur, faslı Hû'dur, derdine dermânı Hû.
(Abdiyâ)

Sahv, ârifin, his ve şuur gaybûbetinden sonra, ikinci bir ihsas ve idrakle kendine gelmesi veya ömrünü, enbiyâ-i izâm gibi hep gözleri açık, ihsasları tam ve şuuru yerinde olarak geçirmesinden ibaret sayılmıştır ki, ona sekrin zıddı da diyebiliriz. Tokâdîzâde Şekîp'in:

" Bezminin mahrem-i bîhûşu olan ehl-i huzûr,
İstemez neşvesini sahv ile etmek tağyir"

beyti, konuyla alâkalı önemli bir çerçeve sayılabilir.

Sekir bir hâl ise, sahv bir makamdır ve sekre göre daha objektif, daha sıhhatli ve daha istikametli bir makamdır. Sekir, sübjektif Hak mülâhazasına istinad etmesine karşılık sahv, isimleriyle malum, sıfatlarıyla muhat, nâ kabil-i idrak Zât-ı Ecell ü A'lâ mülâhazasına dayanmaktadır. Diğer bir tabirle sekir, infisal televvünlü, sahv ise ittisal edalıdır. İlkinde az-çok "fenâ fillâh" işareti, ikincisinde de "bekâ billâh" remzi sezilir. O'nun bekâsıyla bir bekâ billâh ki, böyle bir hâl, "bekâ billâh-maallah" sözcükleriyle ifade edilir.

Bazıları, sekri sahva tercih etmiş ise de, bu, ya hâle mağlup olmuş mestlerin mülâhazasıdır veya sülûkun televvün vadilerinde cereyan etmesinden kaynaklanmaktadır; zira sekirde gaybet, sahvda huzur vardır. Sekrin hâle mağlubiyeti, sahvin ihsas ve şuura merbut bulunması, sekrin televvün, sahvin temekkün ifade etmesi, sekrin, bazı velilerin yolu, sahvin enbiyâ ve asfiyânın mesleği olması gibi hususlar, sahvin birkaç kadem önde olduğunu göstermektedir ve وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ *"Gelmesi muhakkak yakîn gelinceye dek Rabbine ibadet et!"*[5] diğer bir yaklaşımla; gözlerin ölümle îmân rükünlerinin hakikatine uyanacağı ana kadar, seyr u sülûk-i ruhanîyi devam ettir; ettir, zira *nâmütenâhîye müteveccih seyahat de nâmütenâhîdir.*

Bundan başka sahv, hayat mülâhazasıyla da sımsıkı irtibatlı ve cem-i irade hâlidir. Sekirde "cem-i vücud" ve "cem-i şuhûd" mülâhazalarının yer yer iradeyi baskı altına almalarına karşılık, sahvde: فَبِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَمْشِي *"Benimle duyar, Benimle görür, Benimle tutar ve Benimle yürür."*[6] gibi Allah maiyyetinin tezahür ve tecellîleri sayılan bir hususî inayet, hususî riayet ve hususî medet söz konusudur.

رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا.[7]

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ أَبَدًا.

1 A’râf sûresi, 7/143.

2 *Ey sâki! Bana bir kadeh şarap doldur.*

3 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân* 2/580.

4 Müslim, *tevbe* 7.

5 Hicr sûresi, 15/99.

6 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân* 2/580.

7 Kehf sûresi, 18/10.

Fasl - Vasl

Ayırmak, ayrılmak ve belli bir çerçeve içine yerleştirilmek de diyebileceğimiz *fasl*; dünya ve ukbâ alâkalarından –onların kendilerine bakan yanları itibarıyla– sıyrılmak.. böyle bir sıyrılmada iradenin dahli olabileceği mülâhazasıyla, ondan da sıyrılmak.. neticede de bütün bu sıyrılmaları bir daha hatırlamamak üzere nisyana gömmekten ibaret sayılmıştır.

Başlangıçta, nefsin cismaniyet üzerindeki hâkimiyetine karşı koyarak, insanî melekelerin öne çıkarılmasıyla başlayan fasl; kalbin, hakikî matlup ve maksûd olan Zât-ı Ulûhiyet'le münasebeti ölçüsünde O'nu anıp, O'nunla meşgul olmak suretiyle başka alâkaların gevşeyip çözülmesine; O'nun muhabbetiyle oturup kalkma sayesinde başka sevgilerin sönüp gitmesine –O'ndan ötürü sevmeler yine O'na râcidir– O'nun mehâfet ve mehâbet iklimine sığınarak başka endişe ve korkulardan kurtulmaya; ümit ve beklentilerde sadece ve sadece O'na yönelerek, herkesten ve her şeyden alâkayı kesip, O'nu görmek, O'nu bilmek, O'nu söylemek ve O'nda fâni olmakla devam eder gider...

Bu itibarla faslın başlangıcı, iradî olarak Allah'a yönelip bütün dünya ve ukbâ endişelerinden sıyrılmak.. ortası, böyle bir cehd ve gayreti bir daha aklına getirmeyecek şekilde ruhundan söküp atmak –zira, böyle bir faslı görüp hatırlamakta dahi varlık kokusu hissedilmekte ve "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" gerçeğinden gaflet olunmaktadır..– âlâsı ise, hakikî varlık ve müessiriyet açısından, ikiliğe karşı bütün bütün kapanarak O'nun mülâhazasıyla erimek, irade ve iradenin müktesebatını da sıfât-ı sübhaniyenin birer yansıması şeklinde duyarak, hissederek, sürekli vahdet nurlarıyla müstağrak yaşamaktır ki; bazı mizaçlar bu mertebeye erince küllîyi cüz'îye, gölgeyi asla karıştırarak "vahdet-i vücud"dan dem vuragelmişlerdir. Aslında, onların bu hissi, olsa olsa bir zevk-i şuhûd olabilir; ama kat'iyen "vücud" olamaz.

Vasl; ulaştırma, birleştirme, kavuşturma mânâlarına gelip, sâlikin, ilm-i şuhûd ile Hakk'a vuslatı şeklinde yorumlanmıştır ki; bazılarının zannettiği gibi o, kat'iyen kulun Hak'la, Hakk'ın da kul ile ittisali demek değildir. Zira, Hazreti Kadîm, hâdisle (sonradan var edilen) kâim olamayacağı gibi, hâdis de kadime mahal olamaz. İşte, bu kabîl anlayışlar bir kısım suitevillere sebebiyet vereceğinden ötürü bazı muhakkikler, "Zât-ı Hak vuslat ve infisali kabul etmez" diyerek, وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ *"Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir."*[1] medlûlünce, Hazreti Zât'ın, her an iki cihanda mukaddes ve

münezzeh bir çeşit vaslının söz konusu olduğunu ısrarla vurgulamışlardır; vurgulamış ve sâlik vicdanındaki vaslı, mükâşefe erlerinin basîretlerinden zulmanî perdeler kaldırılarak, gönül gözlerinin maiyyet sır ve nurlarına vâkıf ve âşina olması şeklinde anlamışlardır. Böyle bir maiyyet ve kurb anlayışının ise, en yumuşak panteistlerin bile ittisal ve infisal telakkileriyle telif edilemeyeceği açıktır. Çünkü bu anlayışa göre sâlik, sürekli keynûnetler (oluşumlar) ağında ve Hazreti Kudret ve İrade'nin sevkiyle de hep insiyaklar süreci içinde bir muhtar u mecburdur. Böyle birine, konumu açısından dense dense kabil, münfail, ayna denir ama; kat'iyen fâil, masdar ve asıl denemez.

Hz. Mevlâna'nın bu mülâhazaya katkısı şöyledir:

گر بَجَهل آيِيم آن زِندَانِ اُوست......وَر بَعِلم آيِيم آن بُستَانِ اُوست

وَر بَخَواب آيِيم مَستَان وَيِيم......وَر بخَندِيم آن زَمَان بَرق وَيِيم

وَر بَخَشمُ وجَنگ عَكسِ قَهرِ اُوست......وَر بَصُلحُ وعُذُر عَكسِ مِهرِ اُوست

مَا كِيِيم اندر جِهَانِ پِيجُ و پِيج...... چُون اَلِف اُو نَدَارَد هِيچ هِيچ

"Eğer cehaletle gelirsek, cehalet O'nun zindanıdır.. eğer ilim ile gelirsek, ilim O'nun bostanıdır.. eğer uyuklayarak gelirsek, biz O'nun mestleriyiz.. şayet gülersek, o zaman da O'nun şimşeğiyiz.. eğer öfke ve cenkle gelirsek, bu O'nun kahrının yansıması; sulh ve özürle gelirsek, bu da O'nun mehridir.. bu cihanda iki büklüm olan bizler neyiz ki, (O'na karşı varlık iddiasında bulunalım); biz bir elif gibiyiz ki, o elifin hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur."

Vaslın da kendine göre dereceleri vardır:

1. İçinde tevekkül, istiane, tefvîz ve iltica mânâlarını da ihtiva eden "ittisal-i i'tisam" ki وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ[2], وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ[3], وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ[4] gibi âyetlere dayanır; iman, islâm mertebelerine bakar.

2. Amelde, ihlâsta halâsa ermeyi; yakînin hâsıl olmasıyla istidlâl yolundan müstağni kalmayı ve tevhid-i kıble sayesinde kalb dağınıklığından kurtulmayı da tazammun eden "ittisal-i şuhûd"dur ki, ihsan mertebesine işaret eder.

3. Tasavvurlar üstü Allah'a yakınlık sayesinde, kurb nurlarının dört bir yanı ihatası, muhabbetin aşka, aşkın ateşe dönüp feverân etmesi, Hak beraberliğine ait esintilerin (üns esintileri) ruhu çepeçevre sarması ve bâtının, zâhirin önüne çıkması mânâsında "ittisal-i vücud"dur ki, bu seviyeyi idrak etmeyenler için ne

duyulması ne hissedilmesi ne de dile getirilmesi mümkündür. Yol bu noktaya ulaşınca, sâlik kendini bir düşünce fakirliği, bir idrak âcizliği ve bir beyan güçsüzlüğü içinde bulur; bulur da kendi kendine bir لَا حَوْلَ çeker, döner مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ "Tatmayan bilmez." der, nefesini toparlar ve sonra da Hz. Mevlâna gibi:

كَشفِ اين مَعنَى اگر خَواهِي بِيَا،......تِيغِ {لا} زَنْ بَرْ سَـرِ غَيْرِ خُدَا.

بَعد نَفي خَلق كُن اثبَـاتِ حَق،......تَاكِه گَردِي عَينِ بَحرِ ذَاتِ حَق.

اَز مِيَان بَـر خِيَزد إين ما ومَنِي،......پَس گدَا گَردَد بَحَق شَاهُ و غَنِي.

عَالَمِ تَوحِيـد رُو بنُمَايَـدَت، ......آنچه گُفتَم جُملَه بَاوَر آيـدَت.

قَولِ عَارِف نِيسـت از تَقليدو ظَن،......مَحضِ تَحقِيق ويَقِين اَسـت اين سُخَن.

"Eğer bu mânânın "tam" açığa çıkmasını istersen, gel "Lâ" kılıcını mâsivânın başına vur.! Halkı nefyettikten sonra Hakk'ı isbat et; edebilirsen Hakk'ın zâtının tecellî denizine gark olursun. İşte o zaman biz ve benlik de ortadan kalkar. Zâtında fakir kimse, O'nun (inayetiyle) zengin ve sultan olur. Tevhid âlemi sana zuhur edince, dediklerimizin hepsine inanırsın. Ârifin sözü, zan ve taklit değil, o sırf bir tahkîk ve yakîndir." der ve her yanı bir Bağ-ı İrem duygular âleminde seyahat eder.

اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Hadîd sûresi, 57/4.

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/101.

3 Hac sûresi, 22/78.

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/103.

Farklı Bir Açılımıyla Mârifet

Lügat mânâsı itibarıyla bilmek de demek olan mârifet; düşünce ve himmetle, vicdan ve iç tefahhusla elde edilen hususî bir bilgidir ki, ilimden farklı bir muhtevaya sahiptir. İlim; okuma, öğrenme, araştırma, terkip ve tahlil yoluyla elde edilen bir müktesebat olmasına karşılık mârifet; tefekkür, sezi ve iç müşâhedeyle ulaşılan ilmin özü demektir. İlmin zıddı cehalet, mârifetinki ise inkârdır.

Ayrıca ilim, küllî ve umumî bir bilme, mârifet ise herhangi bir şeyi –bu şeye Zât-ı ulûhiyet de dahildir– vech-i cüz'üyle tanımak demektir. Bu itibarla da, öteden beri Hazreti Zât-ı Vahid ü Ehad'e bilittifak "Âlim" denmiştir ama, "ârif" denmeden hep kaçınılmıştır. Ayrıca, dâniş, irfan, vicdan kültürü, hüner ve sanat mânâlarına da gelen mârifet; *erbab-ı hakikatçe*, bir şeyin "latîfe-i rabbaniye" ile duyulması, bilinen şeyin misal-i ilmîsi, icabında kaybolup sonra da dönüp gelen ve tekerrür ettikçe derinleşen hafiza, şuur, idrak mahfuzatı ve bir hakikati diğerlerinden tam tefrik ve temyize yarayan yeterli malumat demektir ki; ef'âl ve sıfatların bilinmesi ve bilinen şeylerin de tafsile açık olmasıyla hulâsa edilebilir.

Bir insanın mârifet erbabından olup Hak nezdinde âriflerden sayılabilmesi, onun Allah'ı, Allah'a ulaştıran yolları, hatta yollardaki handikapları ve bu handikapların aşılması için nazarî bilgileri, sonra da bu nazarî bilgilerini tatbik edebilme iradesini ortaya koymasına bağlıdır. Evet, "ârif-i billâh" Hazreti Zât-ı Ehad ü Samed'i ef'âl, esmâ ve sıfâtıyla bilip, muamele ve davranışlarıyla bu mârifetini resmeden; her zaman gönlünü pak tutup her lahza ihlâs arayışı içinde bulunan; gücü yettiğince, ahlâk-ı rezile ve onun saiklerinden uzak kalabilen; mukteza-i beşeriyet olarak ruhuna bir pas düşüp de ufkunun kararması karşısında hemen cismaniyetine baş kaldırıp Hazreti Müheymin'e sadakatini fısıldayan; Hak rızası söz konusu olunca, başa gelen her şeye katlanmasını bilen; sonra da belli ölçüde, her zaman ışıklarını hissedip zevklerini duyduğu, o her girizgâhta Hak teyidiyle belirginleşmiş peygamberler yoluna ve peygamberlik dünyasına başkalarını da çağıran kâmil insan demektir.

Bir diğer yaklaşımla mârifet; bir şeyin hakikatini kendi dışında herhangi bir mülâhaza ve belirleyici faktörle değil; tam kendi olarak idrak etme ve kendi iç unsurlarıyla belirleme demektir. Bu çerçevede Zât-ı ulûhiyetle alâkalı mârifet, zâtî ve sübûtî sıfatları itibarıyla Hazreti Zât'ı "bî kem u keyf" bilme demektir

ki, bu insanın başka şeyleri ihata, idrak ve belirleyip bir çerçeve içine koymasından çok farklı bir mârifettir ve tamamen vicdanî duyuş, seziş ve bilişten kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu duyuş ve seziş entüisyoncuların "sezgi" dedikleri şeyle de karıştırılmamalıdır. Evet O, ef'âl ve esmâsıyla malum, sıfât ve na'tlarıyla mâruf olsa da, hakikat-i zâtiyesi ve bu zâtın ihata edilmesi açısından idrakleri aşkın ve şuur ufkumuz itibarıyla da bir mevcud-u meçhuldür.

اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ itirafı, muhit olanın yetersizliğini ve farz-ı muhal Muhat'ın da kabil-i idrak olmadığını ifade adına enfes bir beyandır ki, bu mazmun مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ sözleriyle fevkalâde güzel seslendirilmiştir.

Evet, mutlak var olan O'dur.. en doğru gerçek de O'nun varlığını itiraf ve birliğini ikrardır. O'nun mârifetinin "elif-be" şeklindeki mebâdîsi, iman, islâm hakikatine ve ihsan şuuruna ulaşmak; ulaşırken de, böyle mübarek bir hedefi gerçekleştirmede, bütün feyizlerin ve bereketlerin asıl kaynağı olan hedefin dışındaki tâli besleyicilere asla iltifat etmeden, hedef ve kaynak eksenli olan sülûkü devam ettirmek ve her gün yeni bir tulû ümit ve iştiyakıyla hep O'na yönelmek ve her tulûda yepyeni bir vuslat neşvesi duymak; bütün bunların netice ve müntehâsında da, O'nun esmâ, sıfât ve şayet, O'nun gücünün gölgesi olan iradelerimizin hakkını vererek güç yetirebiliyorsak, Zât'ının esrarına vâkıf olmaktır.

Lütfiye-i Vehbî'de bu mülâhazalar şöyle seslendirilir:

Sa'y edip ârif-i billâh ola gör;
Nail-i mârifetullah ola gör..!
Çün "en u'raf" dedi Hazreti Vedûd,
Mârifettir dû cihanda maksûd.
Mârifet, zînetidir insanın,
Pes olur mertebesi nâdânın.
Mârifet devlet-i ruhanîdir,
Mârifet eltâf-ı rabbanîdir.
....
Ol senin olacak ey ruh-u revân,
Hep senin olmuş olur iki cihân...

Tasavvuf kitaplarında kudsî hadis diye rivayet edilen şu mübarek sözler bu

konudaki bütün şerhlerin, izahların esası mahiyetindedir ve bize oldukça ciddî ipuçları vermektedir:

"Ey insanoğlu, nefsini bilen Beni bilir; Beni bilen Beni arar; Beni arayan mutlaka Beni bulur ve Beni bulan bütün arzularına ve dahasına nail olur; nail olur ve Benden başkasını Bana tercih etmez. Ey insanoğlu, mütevazi ol ki, Beni bilesin.. açlığa alış ki, Beni göresin.. ibadetinde hâlis ol ki Bana eresin. Ey insanoğlu, Ben Rabbim; nefsini bilen Beni de bilir.. nefsini terk eden Beni bulur... Beni bilmek için nefsini terk et; Benim mârifetimle mamur olmayan bir kalb kördür!"

Mârifet-i ilâhiye bazen, "Hakkı bilenin dili tutulur." fehvâsınca, sâlik için bir hayret, bir dehşet ve sükût ufku olur. Bazen de, "Hakkı bilenin dili çözülür." medlûlünce, hak yolcusu için bir beyan kaynağı hâline gelir; onun heyecan ve ifadelerinde köpürür durur ve gider bütün kulaklarda yankılanır. Muhammed Pârsâ'nın yaklaşımıyla: *"Allah'tan başka Zâtullahı bilen yoktur."* sözü de, *"Allah'tan başkasını bilmem."* beyanı da kendi vadilerinde doğrudur ve bu, aynı anda zıtların doğruluğu demektir.

Evet, O'nun varlığından başka hakikî vücud ve O'nun ef'âlinden başka hakikî ef'âl yoktur; var görülen şeyler tamamen izafî, esbaba nisbet edilen şeyler de nisbîdir. İşte bu itibarladır ki, hakikî mârifet; ârifin, Mâruf'un ziya-i nurunda eriyip zatı cihetiyle yok olması ve mercii yönüyle de ikinci ve hakikî varlığa ermesi sayılmıştır. Siz bunu "fenâ fillâh-bekâ billâh" mülâhazalarıyla da ele alabilirsiniz...

Zannediyorum, Minhâc sahibi de:

گَرتُو بِينَايِي زِ اَنوَارِ يَقِين......عَارِفُ و مَعْرُوف رَا جُز اُو مَبِين

"Eğer yakîn nurlarıyla görebiliyorsan, ârif ve Mâruf'u ayrı ayrı görme!" o kıvrak ifadeleriyle bu mülâhazayı vurgulamak istemiş.

Büyük Fuzûlî de bu derinliği şu damlalarla seslendirir:

" Hikmet-i dünya ve mâfîhâyı bilen ârif değil;
Ârif odur bilmeye dünya ve mâfîhâ nedir?"

Bundan başka sofîler, mârifet adına bir diğer çerçeve daha ortaya koyarak onu, ilâhî esmâ hakikatlerinin bilinmesi, varlıkta tecellî vak'asının kavranması, var oluş esrarının keşfedilmesi, vücud hakikatinin asliyet ve zılliyet itibarıyla vuzuh ve inkişafı, din gerçeğinin, Hazreti Murad'ın meşîetine uygun temsili ve taakkulu şeklinde yorumlamışlardır ki; bu konulardan her biri başlı başına

kitaplık birer mevzudur ve bu sahifelerin istiap haddini aşar. Burada biz sadece Ziyaiyye'de nazmen ifade edilen, konuyla alâkalı bazı önemli ifadelere temas edip geçmeyi düşünüyoruz:

Bab-ı salis mârifettir ey civan,
Bunda dönemez çarh-ı beyan-ı lisan.
...
Bunda kâtip yok, yazmaz kalem dahi,
Bunda dil dönmez, beyan olmaz ahî..
..
Perdelendi bunda mir'ât-ı ukûl,
Bu makama olmaz idrak-i vusûl.
Burada pervaz eyler murğ-i hayâl,
Buna olmaz misallerden bir misal...
..
Burada Allah'tan olur hep mevhibe,
Nûr-u nûranî mukaddes bir mertebe..
..
Bütün avalim burada müstağrak kamu,
On sekiz bin âlemden vâsi'dir O...
...
Burada Bir'den başka yoktur hak vücud,
İşte bu vahdet olur asıl şuhûd..
Bu şuhûda başka mânâ verme sen!
Küfr olur, ilhad olur ey nûr beden.
Baş gözüyle olmaz asla bu şuhûd,
Böyle rü'yetten münezzehtir Vedûd...
Sır iledir bu mânâ hep aşikâr,
Sırra var da sen de anla ey nigâr!
Burada yoktur ilm u idrak-i beşer,
Acz ü hayrettir bu vadide hüner.
Aczini idrak olur idrak-i Hak,
Gör ne söyler Hazreti Sıddîk'a bak..!

* * *

Aslında, mârifet makamı, bir hayret, bir dehşet ve bir mehâbet makamıdır.

Tasavvuf erbabının, mârifetle alâkalı mütalâalarının hemen hepsinde bu anlayışa rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları mârifeti, heybet duygusunun feverânıyla mebsûten mütenasip (doğru orantılı) görmüş ve mârifetin artması ölçüsünde heybetin de derinleşebileceğine hükmetmişlerdir. Bazıları mârifeti, sekine ve itminanın ayakları şeklinde değerlendirmiş; mârifet nisbetinde de iç sükûn ve temkinin artacağını vurgulamışlardır. Bazıları, kalbin "üns billâh"a ermesi ve sâlikin kurb süreci yaşaması şeklinde yorumlamışlardır. Şiblî'nin yaklaşımı ise daha farklı menfezler aralar mahiyettedir. Ona göre mârifet: Ârifin, Allah'tan başka hiçbir şeyle zatî alâkasının kalmaması, O'nun aşkında şikâyete kapalı olması ve yerli yerine oturmuş kulluk mülâhazaları sayesinde, dava ve iddialardan kaçınarak Hak mehâfetiyle oturup kalkması, akıbeti hakkında da dolu dolu endişeler duymasından ibarettir.

Evet, kendisini besleyen sağlam kaynaklarla çok iyi irtibatlanmış, peygamberlik ruh ve mânâsının vesayetine sığınmış, beşerî ufuk ötesi hakâikle şöyle veya böyle münasebete geçmiş, evet, bu ölçüde münasebet içinde bulunan böyle birinin fâniyât u zâilâtla bizzat alâkadar bulunması ve Rabbinden başkasına tenezzülü söz konusu olamaz. Kur'ân, bu zirveyi [1] إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا gibi câmi beyanla vurgular ve işte bu önemli mârifet-haşyet münasebetini hatırlatır. Hazreti Ârif-i Mutlak da: [2] أَنَا أَعْرَفُكُمْ بِاللّٰهِ وَأَشَدُّكُمْ لَهُ خَشْيَةً sözleriyle bu zirveye daha farklı derinlik menfezleri açar.

Kalbi bu ölçüde Rabbiyle irtibatlı, gerçek ârifin "libas-ı takva"sıyla alâkalı daha dünya kadar cevher-i hikmet meşcereliği ve akl-ı meâdın güzergâhı sayılan tasavvufî eserlerin, hakikat meşhergâhı olan sahifelerinde daha dünya kadar güzel söz serdedilmiştir ki, işte onlardan birkaçı:

- *Hak mârifetine eren birinin nazarında, dünya, dünya cihetiyle daralır, büzüşür bir fincana döner.*
- *İlâhî mârifette derinleşen ruhların her zaman nâmütenâhî genişlemeleri söz konusudur.*
- *Gönül dünyasının ballar balı sayılan Hak mârifetini tadanlar, servetlerini yele verir, Hak kurbetine koşarlar.*
- *Gönülde mârifet peteğinin zenginliği, aşk u şevk ve muhabbetin en esaslı kaynaklarındandır ki, bu kaynakların feverânı ölçüsünde, sâlik,*

vuslat iştiyakıyla yanar-tutuşur ve bu ölçüde yanıp tutuşmayı da mazhariyetinin hakikî bedeli sayar.

Ârifi başkalarından ayıran şu hususlar da fevkalâde calib-i dikkattir: Ârif, yaptığı işlerde kat'iyen beklentiye girmez.. maddî pâyeler bir yana, mânevî mansıplar uğrunda bile rekabet düşünmez, gıpta yaşamaz ve yaşatmaz.. o, elindekine göz dikenlerle cedelleşmez.. kendini en küçük kimselerden dahi üstün görmez.. kaçırdığı fırsatlardan ötürü "âh u vâh" edip şikâyette bulunmaz.. elde ettiği maddî muvaffakiyetlerden dolayı da gafilâne sevinç ve küstahlıklara girmez; hatta Hz. Süleyman mülkü dahi kendisine bahşedilse, Hak maiyyetini arar ve başka şeylere teveccühü israf sayar.. bütün varlığa karşı onların nefislerinden ötürü kat'î tavır alır ve "üns billâh"ın bir saniye ve bir salisesini cihanpaha bilir.. halkın içinde Hak'la beraber olma ikiliğini, iradesinin en büyük zaferi ve Hakk'ın ona en engin ihsanı kabul ederek azminin çehresinde ilâhî meşîeti, sa'yinin neticesinde rabbanî inayeti ve her kademede daha nice ayrı ayrı hikmeti, ayrı ayrı kerameti temâşâ edip kesrette vahdetin cilvelerini görür.. çoğu Bir'e irca ederek damlanın deryaya dönüştüğünü anlar.. bir tek zerrenin güneşleri ifade ettiğini kavrar.. hiçliğin nasıl bir vücud meşcereliği olduğunu vicdanen müşâhede eder ve çok kere mest ü müstağrak yaşar.

Temkin, sebat, ciddiyet, ledünnîlik ve kararlılık böyle mütekâmil bir mârifetin en önemli tezahürleri sayılırlar. Evet, gerçek mârifet odur ki sâlik, gün boyu "üns billâh" ve maiyyet tecellîlerinin sağanağı altında yaşadığı hâlde, onun, iç ve dış dünyasında asla boşluk emaresi hissedilmez.. davranışlarında kat'iyen laubalilik görülmez.. en coşkun nimet ve vâridât fevvareleri karşısında bile nefsanî israf ve küstahlığa düşmez.. aksine bilgisinin vüs'ati ölçüsünde temkine koşar, teyakkuzla oturur-kalkar ve yaşayışını kalbî ve ruhî hayat eksenli sürdürmeye çalışır.

Elbette ki herkesin, aynı ölçüde, bir mârifet ufku üveyki olması mümkün değildir; kimileri, Cenâb-ı Hakk'ın lâzım-ı mukaddesi sayılan sıfatları ve O'nun ef'âl-i sübhaniyesi arkasındaki nimetleri idrak ufkunda dolaşır; dolaşır, enfüsî ve âfâkî delilleri temâşâ ve değerlendirmekle sürekli, gönlündeki hakikat aşkının, Hakikatler Hakikati'ne olan münasebetlerinin destanlarını mırıldanır.. fiillerden isimlere, isimlerden na't ve sıfatlara gider-gelir ve gidip gelirken de, imanın, mârifetin, muhabbetin, aşkın, cezb u incizabın farklı telden mûsıkîleriyle ürperir.. tekvînî emirlerde görüp duyduğu her disiplinin,

vicdanında bir aksini duyar.. ve “Daha var mı?” diyerek bir başka temâşâ ve bir başka zevk-i ruhanîye koşar ki *işte bu yol, enbiyâ-i izâmdan tevarüs edilen, herkese açık objektif hakikat yoludur* ve bu yolun yolcusu her an ayrı bir mârifetin zafer kahramanı gibi, Hakk’ın iltifat tâkları altında hep O’na yürür...

Kimileri, zât, sıfât ve nuût-u ilâhiyenin ziya ve tecellîlerinin beşer ufku itibarıyla bir iltisak ve iltika noktasına ulaşmış gibi pek çok buudun tek buud hâline gelmiş olma his ve şuuruyla “cem” mülâhazasına girer; girer de nefsi ve zatı itibarıyla fenâ bulup gider, sonra da Hazreti İlim ve Vücud’un kayyûmiyetiyle yepyeni bir varlığa erer.

Evvelkilerin, sıfât ve nuût âleminde dolaşıyor olmalarına karşılık ikinciler, o sıfat ve na’tların kaynağına müteveccihtirler; –sıfatların ayniyet ve gayriyet mülâhazalarını nazarî ilimler mecmuaları sayılan kelâm kitaplarına havale ediyorum– dolayısıyla da onların bu temâşâ, bu duyuş ve bu değerlendirişleri, ne Zât mülâhazasına zihnî bir hicab sayılan mücerred sıfât hedefli ne de sıfatları nefyini işmam eden mücerred Zât hedeflidir. Bu itibarla da böyle bir yol hasların yolu sayılmış ve kurb yolcularının şehrahı kabul edilmiştir.

Bu yolda, Kitap, Sünnet, akıl ve fıtratın şehadetleri, Allah’ın sanat eserleriyle âdeta pırıl pırıl çok dallı bir yol gibi belirir her yerde. Sâlik ayaklarını bu teminatlı şehraha sağlam basabilmişse, artık o, her yerde Hakk’ın kendi nefsine şehadetini duyar ve [3] شَهِدَ اللّٰهُ der; melekler ve ilim erbabının ikrarlarını, bu beliğ ilanın bir aks-i sadâsı gibi vicdanında işitir.

[4]وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ sözlerini soluklar.. derken, O’nun Zât’ının lâzımı olmayan bütün vasıta ve vesilelerin eriyip gittiğini görür ve tam bir huzur-u zevkîye erer.

Kimileri de, insanın idrak ufkunu aşkın öyle bir mârifet çağlayanı içindedirler ki, onların dünyasında delillerin ağzında birer fermuar.. bütün şahidler, Şahid-i Hakikî’nin huzurunda bulunmanın verdiği hicapla iki büklüm.. bütün vasıtalar, yakını uzak etme hacaletiyle tir tir.. dellallar da suskun ve o ana kadar ortaya attıkları beyanların tashihiyle meşgul. Her şeyin “bî kem u keyf” bir vicdan müşâhedesiyle, Kutup Yıldızı gibi kendi etrafında dönüp durduğu işte bu nokta, sık sık “sübühât-ı vech” ile gözlerin kamaştığı, melekler gibi sâlikin de bakışlarının bulandığı, “sen”in, “ben”in “Hû”ya teslim-i silah ettiği bir zirvedir. Bu zirveye ulaşan insan yer yer, ilmin de, vücudun da hakikî

kaynağının çepeçevre her şeyi kuşattığını görür; tarif ve yorumu, herkesin kendi seviyesinin maşrıklarından bir sürü tulûu birden duyar, birden yaşar, birden zevk eder ve her zaman "cem" mırıldanır durur. Bu cem sâlikin, isimlerin, zât, sıfât ve ilâhî ef'âl ile tecellî iltisakının duyulup hissedilmesi ve vicdanın da vesile ve vasıtalara açık yanları itibarıyla dağınıklıktan kurtulup وَإِنَّآ إِلَيْهِ... رَاجِعُونَ[5] ufkuna ulaşmasıdır; yoksa o, bazılarının vehmettiği gibi "fenâ-i mutlak" ve "ittihad" demek değildir.

رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا،[6] وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي انْشَقَّتْ بِهِ الْأَسْرَارُ وَانْفَلَقَتْ بِهِ الْأَنْوَارُ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَطْهَارِ.

1 *"Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı lâzım geldiği tarzda tazim ederler."* (Fâtır sûresi, 35/28)

2 *"Allah hakkında mârifeti en fazla olanınız benim. Allah'a en fazla haşyet duyanınız da benim."* (ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/56. Yakın ifadeler için bkz.: Buhârî, *edeb* 72; Müslim, *fedâil* 127.)

3 *"(Allah'tan başka ilâh bulunmadığına) şahit bizzat Allah'tır."* (Âl-i İmrân sûresi, 3/18)

4 *"Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, (Aziz ve Hakîm Allah'tan başka ilâh olmadığına) şahittirler."* (Âl-i İmrân sûresi, 3/18)

5 *"... Biz Allah'a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz."* (Bakara sûresi, 2/156)

6 Kehf sûresi, 18/10.

Fenâ Fillâh

Fenâ; yok olma, zeval bulma mânâlarında “bekâ”nın mukabili bir kelimedir ve bir kısım farklı mefhumlarla izafî münasebeti de söz konusudur. Meselâ; tevbe-i nasûhun lâzımına “fenâ-i muhalefet”, zühd hakikatinin nihâî gereğine “fenâ-i huzûz”, sadakat ve muhabbetin zirvesine “fenâ-i huzûz-i dâreyn” ve sekrin neticesindeki “gaybet”e “fenâ-i zâhirî” denir ki, bunların hemen hepsi, hak yolcusuna bakan yanları itibarıyla birer tavır, birer duyuş ve birer zevk hâli olmalarına karşılık, Hazreti Zât, sıfât ve esmâ-i ilâhiyeye bakan yönleri açısından vahdet nurlarının kesret ahkâmı içinde tecellî etmesi; tecellî edip sâlikin, varlık-yokluk gel-gitleri arasında yaşaması demek olan “sahk”; keza onun vücud-u Hak karşısında eriyip gitmesi diyebileceğimiz “mahk” ve davranışlarının, Hazreti “Fa’âlün Limâ Yürîd”in işlerinin gölgesi olduğunu duyup zevketmesi şeklinde yorumlayacağımız “tams” fenânın birer buudlarıdırlar ve bir yandan, gerçek “Vücud” ve “İlim”in ziyasının birer gölgesi olarak mâsivânın zâtî bir kıymeti olamayacağını hatırlatırken, diğer yandan da, insan idrakinin, duyuş, seziş ve yorum izafîliğiyle de, hakikat ve nisbet arasında birer köprü vazifesi görürler.

Hakikatte her şey ne ise, her zaman odur. Ne hulûl ne ittihat ne keynûnet ne de fenâ-i mutlak; eşya eşyadır, hâdiseler onun bir buudu.. kul kuldur, Allah da mutlak vücud ve ilim sahibi.. her varlık O’nun vücud ve ilminin bir lem’a-i tecellîsi; insan da bu tecellîlerin duyan, hisseden, yorumlayan, değerlendiren; ama aynı zamanda yanılabilen, insaf ve iz’an sahibi ise yanılgılarını düzeltmek isteyen bir tercümanı, bir solisti, şuurlu bir enstrümanı veya bir orkestra şefidir. O, hâlin televvünlerine göre, sürekli ufkuna akan veya değerlendirmesine sunulan malzemeyi yorumlar.. onlara kendi his ve duyuşlarından yeni sesler katar.. bazen bu sesler, seslendirilen hakikatlerle uyum içinde olur; bazen de hâl, zevk, his, sezi hakikatin önüne geçer ve varlıktaki tenasübün, şuur ve idrak aynalarındaki âhengini bozarak aritmiye sebebiyet verebilir ki, bu da çok defa, kesret ve vahdet ahkâmının birbirine karıştırılmasıyla neticelenir. Hallac’ın “Ene’l-Hak” şeklindeki iltibaslı ifadesi, Şiblî’nin, “Namaz kılsam münkir, kılmasam kâfir olurum.” tarzındaki beyanı, İbn Arabî’nin, “Kul Rab, Rab de kuldur; ah bir bilseydim mükellef kim?” gibi müteşabihi, Yunus’un “Suçlu kimdir, azap nedir?” türünden hayretleri... ve daha yüzlerce insanın, iltibas sayacağımız bu kabîl mülâhazaları –duyanın,

hissedenin kendi hâl ve zevkine göre normal kabul edilse de– birer aritmi örneği sayılabilirler.

Yukarıdaki iltibaslı ifadelerin arkasındaki niyet ve maksadı Allah bilir; ama zannediyorum Şiblî namaza hazırlanırken, kesretin hükmettiği bir atmosfer içinde idi; namaz esnasında vahdet nurları tecellî edip onu çepeçevre sarınca, tabir-i diğerle, mürîd Murâd'da, mutî' de Mutâ'da nefis ve enaniyet cihetiyle eriyip mütelâşî bir hâl alınca, o, bu muvakkat gelgitlerini böyle bir hayret ve dehşet mûsıkîsiyle seslendirmişti.. İbn Arabî'nin, şathiyyat kabîlinden olan müteşabihi de, aynı şekilde zevkî ve hâlî bir duyuş, bir seziş ve yorumun ifadesi olsa gerek.. bu kabîl zevkî ve ruhî hâlâta açık olmayan ve kalbleri sübühât-ı vechin şuaâtına kapalı bulunan bazı avamın –meselenin aşkınlığını nazar-ı itibara almadan– bu tür şathiyyatı zâhirlerine hamlederek, belli bir seviyeden sonra insandan tekâlif-i ilâhiyenin düşeceğine kâil olmaları; bazı kendini bilmezlerin de, irade ve kasda iktiran etmeyen, hatta pek çoğu itibarıyla yoruma açık bulunan bu şekil müşkil ve müteşabih beyanları küfür ve dalâlet saymaları, "zıtların yanlışlığı" nevinden birer ifrat ve tefrit inhirafından başka bir şey değildir.

Kaldı ki eğer bu sözler, aşk-üstü bir sahk u mahk hâletinin ve bir "fenâ fillâh" olma zevkinin sesi soluğu ise –ki biz öyle olduğuna inanıyoruz– bu zatlar, kat'iyen tevile açık bu sözlerinden dolayı muaheze edilmemeli ve bu aşk kahramanlarının dini temsildeki hassasiyetlerine bakılmalıdır. Nitekim, "Ene'l-Hak" diyen Hallac'ın, her gece yüz rekât namaz kıldığı ve daha başkalarının da aynı derinlikte bir kulluk şuuru içinde bulunduğu rivayet edilir. Bu itibarla da, bu hâl erlerinin, dinin ruhuna muhalif gibi görünen beyanları, mutlaka Kitap ve Sünnet'in temel disiplinlerine göre yorumlanmalı; kabil-i tevil olmayanlarda da, bu zatların üç-beş cümlelik şaz müteşabihleri yerine, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın ruh-efzâ beyanlarına uyulmalıdır. Onlar, söyledikleri sözleri ıztırar anaforları içinde söylediklerinden dolayı mazurdurlar; onları ihtiyarî olarak taklit edenlerse, iki hâli birbirine iltibas ettiklerinden ötürü kendilerini tehlikeye atmış olurlar. Evet,

گَرنَهِء هَمكَار بَانيكَان زِهَمنَامى چه سُود

يَك مسيح إبراء أكمه كرد وديكر أعْورسرْت

"Eğer her işinde iyilerle beraber değilsen, isim birliği neye yarar ki! İsimleri bir olan Mesihlerden birisi körlerin gözlerini açarken, öbürü tek

gözlüdür." (Lücce) fehvâsınca, peygamberâne tavır ve davranışlar içinde olma bir vilâyet yolu, körü körüne taklit ve hele yolu sarpa uğratanlara iktida tam bir yolsuzluktur ve her zaman bir mânevî ölümle neticelenmesi mukadderdir.

Bu mülâhazaya Hz. Mevlâna şu sözleriyle iştirak ederek bu kabîl konularda önemli bir hususa dikkatlerimizi çeker:

كَار پَاكَان رَا قِيَاس از خود مَگير......گَرچِه مَانَد دَر نُوِشتَن شِير وُ شِير

كَامِلى گَرخَاك گِيرَد زَرشَـوَد......نَاقِصِ ارزَر بُردَه خَاكِستَر بُـوَد

"Pak ve nezih insanları kendine kıyas etme! Her ne kadar yazılışta şîr (süt) şîr (aslan)e benzese de (aynı değildir). Eğer bir kâmil insan toprağı (avucuna) alsa altın olur; eğer nâkıs biri de altını (eline) alsa kül olur."

Sofiye nezdinde fenâ; aşağıdaki taksim içinde ele alınagelmiştir:

1 . *Fenâ-i ef'âl*dir ki; bu ufka ulaşan hak yolcusu, her nefes alış-verişinde "hakikatte Allah'tan başka fâil yok" gerçeğini mırıldanır durur; acz, zaaf, fakr ve ihtiyaçlarının çehresinde, hep O'nun güç, kuvvet ve servetinin emarelerini müşâhede ederek sürekli vicdanının enginliklerinden yükselen nokta-i istinad ve nokta-i istimdadın sesiyle-soluğuyla yaşar.

2 . *Fenâ-i sıfât*tır ki, bu zirveye ulaşan sâlik; bütün hayatların, ilimlerin, kudretlerin, kelâmların, iradelerin, sem u basarların O'nun sıfât-ı sübhaniyesinin birer şuâı, birer tecellîsi ve birer aks-i nuru olduğunu duyar, zevk eder ve bütün "havl" ve "kuvvet"inden teberride bulunarak, esmânın arkasında Müsemmâ-i Akdes'in şuaâtıyla medhûş ve sıfatların verâsında Mevsûf-u Mukaddes'in ihsaslarıyla mütehayyir, "bî kem u keyf" hep vuslat-ı tâmme hulyalarıyla oturur-kalkar.

3. *Fenâ-i zât*tır ki, mağrip ve maşrıkın iç içe olduğu bu matlaa ulaşan hakikat eri, zevkî ve hâlî olarak "Allah'tan başka hakikî hiçbir varlık olamaz." der ve bütün kevn ü mekânları O'nun ilminin, haricî vücud nokta-i nazarından bir zuhuru ve "var" diyebileceğimiz her şeyi de O'nun "vücud" nurlarının tecellîsinden ibaret görür; görür ve her nefes alış-verişinde bu ruhanî zevk ve hâleti "Her şey Senden." sözcükleriyle seslendirir.. seslendirirken de, O'nun varlığının ziya-i hakikatinde eriyip-gitmeyi ve fenâ bulmayı vücuda mazhariyetin gerçek bedeli sayar.

Böylece her hak yolcusu evvelâ; وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ *"Sizi de sizin fiillerinizi de Allah yarattı."*[1] medlûlünce, ef'âl âlemi açısından fâniliğin ilk

sinyalini alır; "Her şey Senden, Sen Fâil'sin." der temkine yürür. Sonra وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Attığını sen atmadın, onu Allah attı."*[2] fehvâsınca, hiçliğinin idrakiyle, O'nun sıfatlarının gölgesinde tamamen erir ve onları aksettiren bir ayna hâline gelir. Hatta derecesine göre metâf-ı ins u cân olur. Seyr u sülûkünü devam ettirebilirse, bu kez, bütünüyle mâverâîliğe açılır ve كَانَ اللّٰهُ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ وَالْانَ كَمَا كَانَ *"Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbir şey yoktu; şu anda da O Ezel Sultanı ebed saltanatının biricik Sahibi."*[3] mantûkunca, zirveler üstü bir seviyede hâlî, zevkî bir fânilik hissiyle bütün bütün yok olduğunu duyar ve bekâya yürür. Böyle bir duyuş ve seziş, ister deryadan bir damlanın, bîpâyân o derya karşısında, menşei, hâli ve akıbeti itibarıyla ne idüğünü itiraf sadedinde bir hakperestlik ifadesi olsun, ister O'nun her şeyin Kayyûm'u bulunması ve O'na dayanmadan hiçbir nesnenin varlığından söz edilemeyeceği mülâhazasından kaynaklansın fenânın, insan mahiyetinin mutlaka ortaya çıkarılması gerekli olan bir ana unsuru, bekânın da, Hazreti Kayyûm'un "lâzım-ı gayr-i mufârıkı" olduğunda şüphe yoktur. Yolculuk bitip, seyr u sülûkun tamamlanmasıyla kul, kendi özündeki bu gerçeği ortaya çıkarınca, Hazreti Sultan da ona, kendi kayyûmiyetinden bekâ tâcı giydirecektir ki, daha sonra tafsil edileceği üzere, tasavvufta böyle bir mazhariyet "fenâ fillâh-bekâ billâh maallah" sözleriyle ifade edilir.

* * *

Düşüncelerini "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" potasında şekillendirebilmiş tevhid erleri, Hazreti "İlim" ve "Vücud" deryasında eriyip yok olmayı hep bu mülâhazalar içinde değerlendirmiş.. ve bir taraftan rubûbiyet dairesinin hukukuna fevkalâde bir titizlikle riayet ederken, diğer taraftan da sekir ve gaybetlerinde dahi hep temkin ve teyakkuz hâlinin âdâbına uymaya çalışmışlardır. Zaten, onların söz ve tavırlarına az dikkat edilse, davranışları itibarıyla hâle mağlubiyet ve neşveli görünmenin dışında, temkine muhalif herhangi bir aşırılık da müşâhede edilmez. Onlardan biri:

زِسَازِ مُطْرِبِ پُرِسُوز این رَسِید بَگُوش كِه چُوبُ و تَارُو صَدَايِ تَن تَن
هَمَ اَزُوست

"Mutribin sazının sûziş-i nağmelerinden gelip kulağa akan (sazın) ağaç ve tellerinin tın tın sadâsı O'ndandır." derken, bütün mâsivâyı Cenâb-ı Hakk'ın vücud deryasından bir damla gibi görmekte ve içinde bulunduğu o derin

istiğraktan ötürü de, damlayı deryadan, zerreyi güneşten, aynayı onda tecellî eden gerçekten ayıramayarak; bir Türkçe sözde de:

“ Bu deryaya ey cân sen oldun ırmak,
Denizle ırmağı ne zordur ayırmak..”

şeklinde ifade edildiği gibi, kanatlanıp enginliklerine açıldığı vahdet deryası veya âsumanında kaybolmakta, daha sonra deryanın o karşı konulmaz telâtumuna yenik düşerek ne sahili görebilmekte ne de kenara çıkabilme irade ve şuurunu gösterebilmektedir.

Bu mestlerden bir diğeri de:

گَهِي دَر كِسوَتِ لَيلَى فُرُوشَـد......گَهِي بَر صُورَتِ مَجنُون بَر آمَد
چُويَار آمَـد زِ خَلوَتخَانَهِ بِيرُن......هَمَان نَقشِ دَرُون بِيرُون بَر آمَد

“O bazen Leylâ urbasıyla tenezzül etti bazen de Mecnûn suretinde şereflendirdi. Sevgili, halvethâneden dışarı adım atınca, içerinin süsü-ziyneti de ayân-beyan ortaya çıktı.” diyerek fenâ fillâh ufkuna ermiş bir sâlikin, “vücud-u mevhibe-i rabbaniye” ufkuyla, varlığı bir ayna gibi görüp, her şeyde kendini temâşâ etme sekir ve istiğrakını dile getirmektedir.

Böyle zirvelerde dolaşan bir istiğrak eri, tevhid ihsaslarını, zevk u şevk hâlâtını, maiyyete mazhariyetini ve O’nu duyma heyecanını bazen bağırıp haykırarak, bazen bayılıp kendinden geçerek, bazen de kendini raks ve tevâcüde salarak seslendirir ki, bunların hemen hepsi seyr u sülûkun, kalbin derece-i hayatında sürdürülmesi esnasında yaşanır ve duyulur. Bu engin deryanın müstağrak gavvaslarından biri, gönlündeki vecd ve tevâcüd tufanıyla çevresine şöyle boşalır:

Ben ol şahbâz-ı aşkım ki,
Dû âlemde mekânım yok;
Ben ol ankâ-i sırrım ki,
Özümden hiç nişanım yok.
Lihâz-u hâcible dû cihanı
Eyledim hoş sayd,
Temâşâ eyle bil ânı ki,
Tîrim yok kemânım yok.
Ben oldum her lisanı
Gûş ile gûyâ ve sâmi’,

Acebtir bundan artık kim
Kulağım yok lisânım yok.

Ayrıca, sâlike taalluk eden yanları itibarıyla da fenâyı şu bölümler içinde mütalâa etmişlerdir:

1. Halktan gelecek korku ve onlara karşı duyulan beklenti hislerinden tecerrüd etme mânâsına "*fenâ-i halk*."

2. Bütün şahsî istek ve arzulardan sıyrılma anlamında "*fenâ-i hevâ*."

3. İradenin, Hakk'ın murad ve meşîeti karşısında erimesi demek olan "*fenâ-i irade*."

4. Aklın, ilâhî sıfatların tecellîsi karşısında "mahk" u "sahk"a uğraması diyebileceğimiz "*fenâ-i akıl*" ki, bu sonuncusu, beraberinde bir dehşet ve hayret de getireceğinden, sâlik, çok defa esbab dairesi içindeki kriterleri koruyamayarak hayret ve dehşet yaşar. Bu hayret ve dehşetini ifadeden de geri durmaz. Hz. Cüneyd'in, "Bir zaman yer ve gök ehli benim hayretime ağladılar; zaman geldi ben onların hayretine ağladım. Şimdi öyle bir hâldeyim ki, ne onlardan haberim var ne de kendimden..." sözleri bu konuda önemli bir örnek teşkil eder.

Gedâî'nin bu konudaki hayreti de kayda değer zannediyorum:

Öyle bilmezdim kendimi,
O ben miyim ya ben O mu.?
Âşıkların budur demi,
Yandıkça yandım bir su ver!

Minhâc sahibinin sözleri daha kıvrak, daha âşıkâne ve daha bir hayret televvünlüdür:

مَن نَـدَانَم مَـن مَنَم يَا مَن وَيَم......دَر عَجَائِب حَالَتَم مَن مَن نَيَم

عَاشِـقَم مَعشُـوقَم و عِشـقَم چه اَم......مَسـتِ جَامَ وَحدَتَم مَن مَن نَيَم

مَن چه اَم عَنقَايِ نَـامُ و نِشَـان......مَن بَقَافِ قُربَتَـم مَن مَن نَيَم

مَـن زِجَان فَـانى بَجَانَانِ بَاقِيم......مَن بَأَوجِ رِفعَتَـم مَن مَن نَيَم

"Bilmiyorum ben ben miyim, yahut O muyum?. Bir acaib hâldeyim ve ben ben değilim. Âşık mıyım, mâşuk muyum, aşk mıyım neyim?. Ben vahdet

kadehi ile sarhoşum, ben ben değilim. Ben neyim, namsız nişansız ankâ mı? Ben, kurbet Kâf'ıyım; ben ben değilim. Ben cânım itibarıyla fâni ve cânân ile bâkiyim; ben evc-i rif'atteyim ben ben değilim."

Fenânın ne olduğunu bir kere daha hatırlayacak olursak, bu sözler bir "fenâ fillâh" kahramanı için gayet normaldir; zira fenâ, Hak'tan gayrı her şeyin –tabiî sâlikin seviyesine göre– nazardan silinip gitmesi ve kalb-i şuhûdîsinde sadece O'nun bâki kalmasıdır. Sâlik terakki edip, zâhir ve bâtınını, iz'an ve şuurunu hakikatin mârifetiyle nurlandıracağı mertebeye yükselince, artık her şeyin kimin elinde olduğunu apaçık müşâhede etmeye başlar; başlar ve günebakan çiçekler gibi varlığını, bekâsını elinde bulunduran o Zât'a yönelir. Sonra da tevhid-i fikir ve teksif-i himmetle, daha derinleştikçe, bütün varlığın da O'nun vücudunun ziyasından gelen birer tecellî olduklarını anlar; derken bütün kâinat ve hâdiseleri tamamen tevhidî bir mülâhaza ile daha farklı değerlendirme ufkuna ulaşır ve her şeyi perde arkası hususiyetleriyle duyup yorumlama mazhariyetine erer.

Yeni bir kademde bulunup bir merhale daha yükselince; varlık adına bütün hâdiselerin, insanî bütün faaliyet ve gayretlerin, bilâ kayd u şart Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarına dayandığını, her şeyin bu kaynakların bağrında varlığa erdiklerini ve o ilâhî meşcerelikte serpilip geliştiklerini imanî bir şuurla kavrayarak bütün şuûnun O'nun havl ve kuvvetiyle hâsıl olduğu iz'anına ulaşır; ulaşır ve bütün işlerde kendi irade ve ihtiyarının sınırlarını daha net görür; derken gölgeden bütün bütün vazgeçerek aslın vesayetine sığınır, O'nun vüs'at ve enginliği içinde yeniden bir kere daha var olur.

Bundan öte bir adım daha atabildiği takdirde o, zâtıyla, sıfatlarıyla, beşerî bütün hususiyetleriyle umum varlığın, Allah'ın o kuşatan ilmindeki ilmî vücudlardan çıkıp, Hazreti "Vücud"dan istimdad ile haricî vücud urbaları giydiklerini "hakka'l-yakîn"in bir cilvesi olarak hisseder.. hislerinde derinleşerek istiğrak ufkuna ulaşır. Derken, her şeyin O'nunla var, O'nunla kâim, O'nunla dâim olduğunu bir iç temâşâ ile müşâhede eder ve كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ[4] hakikatinin her yanda bayrak açtığını, sonradan var edilen her nesnenin zevale mahkûm olduğunu, devamı müddetince de Hazreti "Kayyûm"un tecellî-i feyzinden beslendiğini, hatta bir lahza tecellî inkıtaına maruz kalırsa muzmahil olup gideceğini vicdanî bir sezi ile duyar ve hâlî, zevkî daha derin bir tevhid ufkuna ulaşır.

Birinci mertebedeki fenâ ehl-i ilimden muhakkik olanların; *ikincisi*, irade kahramanları sayılan ehl-i sülûkun; *üçüncüsü* de şuhûda açık mârifet erbabının seviye ve istifaza ufuklarına bakar.

Birinci mertebe itibarıyla hak yolcusu Hazreti Mâruf hakkındaki mârifet ve şuuruyla –tabiî mârifet ve şuurunun derinliği ölçüsünde– kendi çerçevesinde tamamen eriyerek ikinci bir "ba'sü ba'de'l-mevt" yoluna girmiş olur. *İkinci mertebe* açısından her sâlik, mârifet üstü ruhanî bir müşâhede ve mükâşefe sayesinde, iç dünyası itibarıyla bir gaybet ve istiğraka düşerek, kesret içinde halvet ve binbir gürültü içinde hâlî bir sessizlik yaşar. *Üçüncü mertebe* zaviyesinden ise her sâlik-i müntehî, bütün bütün beşerî arzu ve isteklerden tecerrüd ederek, Hazreti "İlim" ve "Vücud"un zuhur ve tecellîleriyle nereye baksa, her yönde ufkunu [5] أَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ fehvâsınca hep O'nun emareleri sarar.. neyi görse, O'na ait şuâlarla irkilir.. hangi şeyi temâşâ etse, O'nun sübühât-ı vechiyle hayret ve dehşete düşerek bir sürü müteşabihle hep O'nu sayıklar...

Hak yolcusu, bir bir bu fenâ mertebelerini aşıp da tam bir "fenâ fillâh" kahramanı hâline gelince, artık her ufukta ona "bekâ billâh" renkleri tüllenmeye başlar. Böyle bir sâlik, her an karşısına çıkan ayrı bir 'لَا'yı aşar ve her lâhza ayrı bir 'إِلَّا'ya ulaşır. Ona, yürüdüğü bu yolda adımlarını biraz daha açması ve tecellî sağanaklarının da inkıtasız devamı sayesinde, rubûbiyet-i külliye ve kayyûmiyet-i tâmme perdesiz, hicapsız zuhura başlar ve bir an gelir ki, vicdanî bir duyuş ve sezişle, O'nun tahtının her şeyi kapladığını duyar ve O'na tam yönelmenin şekillerinden tevbe, inâbe ve evbe merdivenleriyle yükselerek O'nun ulûhiyetinin herkese açık nurlarına gömülür; gömülür ve ibadetlerinde olağanüstü bir mehâfet ve mehâbet zevkine müstağrak olur.. Allah beyanını şeker şerbet lezzeti içinde dinleme iştiyakına erer.. kendini bazen mehâfetin temkin iklimlerinde, bazen mehâbetin teyakkuz yamaçlarında, bazen de rahmetin her şeyi aşkın ummanlarında hissederek havf ü recâyı, hüzn ü sürûru aynı anda birden yaşar ve bir daha da o kapıdan ayrılmamaya çalışır; öyle ki artık o, her tasavvuru, her düşüncesi, her sesi, her soluğuyla kendini O'na ifade ederek tam bir [6] وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ kahramanı hâline gelir ve bir *"hel min mezîd?"* yolcusu olarak hiç durmadan ilerler; ilerler; zira bilir ki, o durduğu zaman yol da biter, yolculuk da, hedefe ulaşma gayesi de.. çünkü bu yolculuk Nâmütenâhî'yedir.. burada böyle bitmeyen bir cehd ü gayret, ötede değişik

tecellîlere mazhariyet şeklinde hep devam edip gidecek demektir.

اَللّٰهُمَّ (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ۝صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ۝غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّينَ)،[7] وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Sâffât sûresi, 37/96.

2 Enfâl sûresi, 8/17.

3 Buhârî, *tevhid* 1, 22; Ahmed İbn Hanb*el, el-Mü*sned 4/431.

4 *"Yerin üstünde olan herkes fânidir."* (Rahman sûresi, 55/26)

5 *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (Zât'ı) oradadır."* (Bakara sûresi, 2/115)

6 *"Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et."* (Hicr sûresi, 15/99)

7 Allahım! *"Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil."* (Fâtiha sûresi, 1/6-7)

Bekâ Billâh

Kelime mânâsı itibarıyla, devam, sebat ve hep aynı hâl üzere kalma anlamına gelen bekâ; kulun, kendi nefsi dahil bütün eşyayı –onların zatları ve nefisleri itibarıyla– yok kabul edip, canlı-cansız her nesneyi Hazreti Vücud'un ya da Hazreti İlim'in ziyasının bir tecellîsi ve bir gölgesi olarak vicdanî müşâhede ile müşâhede etmesidir. İşte böyle, nefis ve benlik cihetiyle mahv u sahka uğrayıp, sonra da Hakk'ın bekâsıyla yeniden var olan sâlik, artık Hakk'ın vücuduyla mevcûd, Hakk'ın bekâsıyla bâki, Hakk'ın hayatıyla hayy, Hakk'ın ilmiyle âlim, O'nun iradesiyle mürîd, sem u basarıyla da semî ve basîrdir; insan üstü görür, duyar veya öyle görüp duymaya terettüp eden mazhariyetlerle serfirâz olur. Bu seviyede zevkî ve hâlî olarak kendi isim ve resminden sıyrılabilen müntehî bir sâlik, izafî olarak, arz ve semada Allah'ın sıfatlarından biriyle tavsif edilir ki, melekûta açık olanlar vicdanlarında her zaman bunun bir aks-i sadâsını duyabilirler. Böyle bir hâl, her gönül erinin, kendini idrak ve zevk edişine göre isimlendirilmesi de sayılır ki, bu da Mahbûb-u Hakikî'den başka hiçbir şey görmeyen, hiçbir şey düşünmeyen; kalbi hep O'nun varlık ve bekâsıyla atan; ruhu her an O'nun ayrı bir lem'a-i tecellîsiyle yenilenip duran saf ruhların temâşâ ve zevk ufkudur. Sâlikin, onu bu zirveye taşıyan Hak'la münasebeti, Hakk'ın da onunla bu ölçüdeki muamelesi devam ettiği sürece, böyle bir "bekâ billâh" kahramanı; ilim, idrak, his ve şuur itibarıyla, az da olsa başka şeylerin tesiri altına girmeyi kalbî ve ruhî hayatını söndürebilecek bir mânevî küsûf gibi görür; ezkaza, böyle bir şeye maruz kaldığını hissederse, bir an evvel bu kâbuslu durumdan sıyrılmak için, Hazreti Mahbûb'un, mearif-i mahsusası ile onun ruhuna bir perde aralamasını beklemeye koyulur ve göz kırpmadan da bekler durur.

Bir diğer yaklaşımla bekâ; fâni meşhudât ve mahsusâtın kendi renk ve çizgileriyle bütün bütün zâil olmalarını müteakip –bu biraz da zamanın tesiri altında bulunmayı duymaya göredir– kendi şartlarına bağlı, gelip geçici mukayyet bir devam veya ilâhî inayetin harikulâde teyitleriyle mutlak bir istimrardır. Şöyle ki hak yolcusu; yoldaki işaret ve işaretçilerle seyr u sülûkunu sürdürürken, belli bir noktadan sonra –nokta ifadesi yolcunun duyuş ve sezişleriyle mukayyettir– emareler, işaretler yol kenarlarına çekilir ve görünmez olurlar. Medlûlün, kendi varlığının ziyasıyla delil ve işaretlerin nurlarını aşkın hâle geldiği ve şahitlerin, yüce gerçeğin destanı adına birer

malzeme veya enstrümana dönüştüğü makam görüntülü bu nokta; farklı bir nefes alma noktasıdır ve farklı bir zaviyeye yönelme hâlidir. Yolculuk devam ederse –bu biraz da sâlikin istidadının, daha ötelere açık olmasına ve azmin sürekliliğine bağlıdır– âfâkî ve enfüsî atmosferlerin her yanında "fenâ" esintileri hissedilmeye başlar. Sülûk, zaman ve mekân üstü bir hâl alınca da; vicdanda bekâya açık tam bir fenâ duyulur ve hissedilir ki; artık böyle mânevî bir atmosferde ne hâl ne de meal söz konusudur. Bu noktaya –yukarıdaki nokta mülâhazası mahfuz– ulaşınca aklın dili tutulur.. idrak kendi kabuğuna çekilir.. ve artık her yanda yıldızlar parlaklığında şahitler de olsa, güneş zuhur ettiğinde her şeyin gaybûbet etmesi gibi, en parlak ışık kaynakları dahi silinir gider.. وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ[1] mazmununca, fevka'l-idrak, fevka'l-ihata ve fevka'l-ihsas sadece ve sadece O kalır.

İlmin bilinen sebepleriyle elde edilen bilginin derkenar hâline gelmesi; bilinenlerin bir malum-u mahza içinde eriyip yok olması; bütün görmelerin, sezmelerin zatî olarak silinip gitmesi; bunlara karşılık, görme, bilme, sezmelere dayanan mânâ ve muhtevanın olduğu gibi devamı; hakikatin her şeye galebe çalması ve bütün mahiyetleri "cem" nurlarının kuşatması neticesinde izafî gerçeklerin birer birer kaybolması mânâsında O'nun bekâsı ki, *birinci derece* ilmî, *ikinci derece* şuhûdî ve *üçüncü derece* de zevk-i vücudî mertebelerine bakar. Bu mertebelerin hemen hepsinde, fenâ bekâya bir yol teşkil eder ve onun gerçekleştiği her yerde, ayrı ayrı his ve idraklerin seviyesine göre bakabilir ve eşyanın başına kendi hakikatinden izafî atkılar, izafî renkler salar. Bu itibarladır ki, bu makam, sadece "bekâ billâh" sözcüğüyle değil de, daha yerinde bir deyimle, "bekâ billâh-maallah" sözleriyle ifade edilmesi yeğlenmiştir.

Ayrıca böyle bir yaklaşımda, iki farklı zaviye söz konusudur:

1. İnsanın, eşya ve hâdiseleri onların vücutları ve zatları itibarıyla fâni bulup, fâni hissettiği bir hâldir ki –bu seviye, her şeyin kendi nefsine bakan yanlarıyla mütelâşî olup gitmesi seviyesidir.. ve sâlikin, bu mânânın hâsıl ettiği atmosferle kuşatıldığı yer de "Hazreti Cem"dir– her şey zevken ve hissen itibardan düşer ve bütün bütün sıfırlanır.

2. Müteyakkız sâlike, *fark*ın galebesi durumunda eşyanın bitamamihâ fenâ bulmaması; aksine bütün varlığın nisbî ve izafî vücutlarının bekâsı söz konusudur ki, bu iki ayrı seviyedeki duyuş, seziş ve zevk edişe büyükler, "Cem'de sukût, farkta sübût söz konusudur." demişlerdir.

Konuyu sahabi telakkisine yaklaştırarak yorumlayacak olursak; hiçbir şey kendi nefsi itibarıyla var değildir; her şey Vücud-u Hakk'ın kendi dalga boyundaki tecellîlerinden ibarettir. Eşyanın hakikatinin sübûtu kendi çerçevesinde bir gerçek, Hakikî Vücud'a nisbet edildiğinde ise izafîlikten öte bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Böyle bir telakki, mebde'de bir itikat ve kabul, neticede ise bir ilme'l-yakîn, bir şuhûd ve bir zevktir ki, seyr u sülûk-i ruhanî sayesinde, sâlikin kalbinde bütün varlık ya tamamen kıymetten düşer ve sıfırlanır veya Hakikî Vücud'un nâmütenâhî ziyası karşısında, güneş tulû ettiğinde ateş böceklerinin ateşlerinin silinip gitmesi gibi silinir gider; sâlik de, kalben ve zevken bütün mâsivâdan sıyrılarak O'nun iradesinin vesâyetine, meşîetinin şümûlüne ve vücudunun nurlarına müstağrak olarak kendini zevk-i ruhanîsinin çağlayanlarına salar ve "Hû" der durur.

Böylece her sâlik, zevken ve hâlen kendi fiillerinde fâni olmakla Hakk'ın ef'âlinde yeni bir vücud ve bekâya açılır. Kendi sıfatlarında fâniliği duymakla Hak sıfatlarındaki bekâyı zevkeder. Kendi zatını unutmakla da –unutma hususu farklı yorumlara açık bir konudur– Hakk'ın vücudunun ziyasıyla yer yer *fark*, zaman zaman da *cem* mülâhazalarıyla yeni bir varlığa erer ki, böyle bir mertebeye erişen tali'li sâlikin önünde, istidadının ölçüsü nisbetinde sadece "maiyyet-i ilâhiye" kalmıştır ki, o da bekâ billâh kahramanının ulaşacağı en son zirvedir. Böyle bir makama mazhariyet beraberinde bazen hayret, bazen sekir ve dehşet getirir. Câmî bu hayreti, şu sözleriyle çok güzel ifade eder:

عِشق جُز نَايِي وُ مَاجُزَ او نه اِيم.....وى دَمِـي بـي او نه إِيم

نَـي كِه هَردَم نَغمَه آرَايِي كُند......دَر حَقِيقَت اَز دَمِ نَايِي كُنَد

"Aşk neyzensiz, biz de onsuz değiliz. O bir lahza bizsiz, biz de onsuz olamayız. Ney ki her zaman nağmesini süsler; hakikatte ise nağmenin süsü de neyzenin soluklarındandır."

Bir başkası ise, böyle bir hayreti ve hayret üstü dehşeti şöyle dile getirir:

Dîdemin envârı Hû'dur, aklımın fermanı Hû.
Dilimin ezkârı Hû'dur, nâlemin efgânı Hû.
Gönlümün seyrânı Hû'dur, cânımın cânânı Hû.
Sırrımın esrârı Hû'dur, mihrimin tâbânı Hû.
Âşık-ı sermest olanlar Hû iledir Hû ile,
Savmı Hû'dur, iydi Hû'dur, zühd ile erkânı Hû.

Nakd-i vârın harç kılmış yoluna dildarının,
Vaslı Hû'dur, faslı Hû'dur, dert ile dermanı Hû.
(Abdiyâ)

Öyle ki, artık hep O'nu duyar, O'nu düşünür, O'nunla oturur-kalkar, O'nunla işler, O'nunla başlar, O'nun cezbiyle müncezib kendini vahdet çağlayanlarına salar ve iradî-gayri iradî hep O'nun hoşnutluğu etrafında döner durur; dönüp dururken de sürekli O'nun şuaât-ı ilim ve vücudunun ağyârı ifnâ, yârânı ibkâ tecellîleri karşısında "Yâ Hayy" der kendini hisseder gibi olur, "Yâ Hak" der O'nun ziya-i vücudu karşısında erir gider.

اَللّٰهُمَّ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ أَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ عَوَارِفِ الْمَعَارِفِ وَاسْقِنَا مِنْ شَرَابِ حُبِّكَ وَأَدِمْنَا عَلَى السُّنَّةِ وَالْاِسْتِقَامَةِ، وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُعَرِّفِ طَرِيقَ الْحَقِّ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 *"Ancak senin azamet ve kerem sahibi Rabbinin Zâtı bâki kalır."* (Rahman sûresi, 55/27)

Tahkik

Bir şeyin gerçek veya doğru olup olmadığını araştırma-soruşturma, ortaya çıkarma ve inkâr edilemeyecek, çürütülemeyecek delillerle ispatlama mânâlarına gelen tahkik; *erbab-ı tasavvufça*, Hazreti Zât-ı Ehad u Samed'i, vücud ve evsâf-ı kemaliyesiyle, –Kur'ânî muvazene içinde– bilmenin ötesinde, ulûhiyet hakikatinin "bî kem u keyf" müntehî bir sâlikin vicdan ve letâifinde, hususî tecellîlerle belirip duyulması şeklinde yorumlanmıştır ki; bu seviyeye eren bir hakikat eri, ondan öte artık, ne şüphe ne tereddüt ne de herhangi bir kuşkuya maruz kalmadan, istidadı müsait olduğu ölçüde, yolculuğunu ya "seyr fillâh" ya da "seyr minallah" ufkunda sürdürür ve –biiznillâh– herhangi bir husûfla da karşılaşmaz; karşılaşmaz, zira o mazhar olduğu makam ve pâye itibarıyla artık hep, Hakk'ın gözüyle görmekte, O'nun sem'iyle işitmekte ve her şeyi O'nun sıfatlarının ziyası ve vesâyeti altında duyup hissetmektedir. Tabir-i diğerle böyle bir tahkik kahramanı hep Hak yolunda, Hak için Hak iledir. Hak dostları arasında böyle bir pâye "makam-ı mahbûbiyet"e ait bir pâyedir ve Hazreti Mahbûb'un hususî bir teveccühünün remzidir. Başı bu pâyeye eren bir tahkik eri, Hakk'ın mahbubu olduğu gibi, onun gök ehlince sevilmesi ve yerde temiz kalblerin ona teveccüh etmesi de ona karşı Hak teveccühünün bir aks-i sadâsıdır. Bu bâtınî alâkanın zâhirî emaresine gelince o da, farzların kusursuz olarak yerine getirilmesi üzerine bina edilmiş bir nafile tutkusudur.

Evet, farzları vaktinde hakkıyla yerine getiren, getiremediklerini de ciddî bir nedamet ve telafi duygusuyla kaza eden, sonra da tabiatının gereklerini yerine getirme ölçüsünde nafilelere düşkünlük gösteren bir hakikat âşığı, her zaman hakkı duyar, hakkı görür, hakkı tutar kaldırır ve hakka doğru yürür ki, böyle birinin gönlüne ağyârın gölge etmesi ve gözlerine başka hayalin girmesi asla söz konusu değildir. Ara-sıra ufkunu buğu ölçüsünde bir sis bürüse de, bahar bulutları gibi gelip geçicidir ve bu yeni bir açılımın da şafak emaresidir.. evet onlar sıkıntı hâlinde de, sevinç-neşe zamanında da sürekli yol alır ve hep kazanırlar.

İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri bu tahkik kahramanlarını şöyle resmeder:

Ehl-i Hak cânında bulmuştur ayân,
Nûr-u Hakkı âleme bîçûn[1] *karîn*
Hak (Fe biye yesmeu ve biye yubsiru)[2] *dedi,*
Bulduğu için nûrunu bu mâ u tıyn.[3]

Nûr-u pâk bulmasaydı âb u hâk,[4]
Olmaz idi suret-i mânâ mübîn.
Nûr-u (Lâ şarkî ve lâ garbî)[5] *bulan,*
Ehl-i dil mişkât-ı nûr olmuş yakîn.
Vahdeti kesrette bulmuş ehl-i hak,
Âminûn u sâlimûn u gânimîn.[6]
Hakka tefvîz ile Hakkı sen seni,
Fâil-i Muhtâr'ı bul "Ni'me'l-Muîn."

Bir diğer yaklaşımla tahkik; sâlikin, imanını mârifetle, mârifetini muhabbetle derinleştirerek bunları âdeta birer gez-göz-arpacık gibi kullanıp, uğradığı her izafî makamın ufkuna göre Hak rızasına tâlip olması ve onu takip etmesidir. Bu yüce hakikatin, seyr u sülûk-i ruhanînin her mertebesinde duyulup hissedilmesi farklı farklıdır; zira, her hak yolcusunun imanı, mârifeti, aşk u iştiyakı onun yakîniyle mebsûten mütenasip (doğru orantılı)'dir.. ve imanda, mârifette, muhabbet ve zevk-i ruhanîdeki farklılık, tahkikteki farklılığın bir neticesidir. Evet, nazarî bilgilere dayanan îmân –aksine ihtimal vermeyecek şekilde de olsa– [7]لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ fehvâsınca, gaybî fakat emare ve işaretleriyle müşâhede ve mükâşefeye istinat eden yakîn gibi değildir; tıpkı böyle bir yakînin de, insan mahiyet ve tabiatının bir buudu hâline gelmiş kâmil bir iz'ana denk olmadığı gibi... Bunlardan *birincisi*, her şeye rağmen, tahkik sahasında ilâhî teveccühe vesile olabileceği ümit edilen ve بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ *"Değersiz bir sermaye"*[8] ölçüsünde kıymet-i zatiyesi olmayan bir şart-ı âdi; *ikincisi*, mevcudiyetinin nisbî-kisbî olmasının yanında Hazreti "Cevâd"ın cömertliği ile tomurcuklaşabilmiş bir meyve namzedi; *üçüncüsü* de, O'nun nur-u vücudunun şuaâtı altında fenâ bulmuş, sonra da farklı bir renkte ikinci bir varlığa ermiş hem var hem yok hâlis bir meyve; belki de ondan da öte tam bir hulâsa.. Hz. İbrahim, أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتٰى *"Ölüleri nasıl dirilttiğini göster bana."*[9] talebiyle tahkikin mebdeine, لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Kalbim itminana erip doygunluğa ulaşsın.."*[10] mesned-i talebiyle de onun müntehâsına işaret etmiştir. Elbette ki, böyle yüce bir peygamber ufku itibarıyla, bu ölçüdeki bir tahkikin, ne "ilme'l-yakîni"ni ne "ayne'l-yakîni"ni ne de "hakka'l-yakîni"ni kavramamız mümkün değildir; bizim bu şekildeki yaklaşımımız, kendi zevk ve ruh hâlimizi ifade edebilmemiz için bir "vâhid-i kıyasî" ve bir "mirsad-ı mülâhaza" olarak değerlendirilmelidir ki, Allah Resûlü de (sallallâhu aleyhi ve

sellem), Hz. İbrahim'in itminana ermek arzusuyla ortaya attığı böyle bir talebine karşı: نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ *"(Bu şekilde izafî) bir şekk İbrahim'den daha çok bizi alâkadar eder."*[11] diyerek bu ince farka işaret buyurmuşlardır.

Tahkik kahramanı, iman, mârifet, muhabbet, aşk u şevk ve zevk-i ruhanî açısından tevhidî bir düşünceyle sürekli ona tahsis-i teveccüh ve im'ân-ı nazarda bulunarak O'nu biricik murad ve rızasını da tek hedef kabul edip celâlî esintilerde cefa mülâhazasına, cemalî meltemlerde de safâ duygusuna kapılmadan, kahrı-lütfu bir bilme esprisiyle bütün tecellîleri yolda bulunuyor olmanın tezahürleri sayarak; daha doğrusu öyle duyup öyle hissederek, onlara takılıp kalmadan, onlarla doğrudan doğruya meşgul olmadan, gerçek gayenin dışındaki her şeyi gelip-geçici birer gölge telakki edip, sonra da hedefe kilitlenmenin gereği deyip hep ona ulaşma azmi içinde bulunan tam bir gönül eridir.

Evet o, dişini sıkıp elemlere katlanarak, elinden geldiğince cismanî lezzetlere karşı tamamen kapanarak ve dinin emir ve yasaklarına da kılı kırk yararcasına riayet ederek "Hû" deyip ilerleyen öyle bir sema yolcusudur ki, her dönemeçte kendini ayrı bir itminan esintisiyle istikbal ediliyor görür, her makamda ayrı bir rıza televvünüyle hoşâmedîler alır ve zâhir-bâtın duygularında:

" Bana Hak'tan nidâ geldi; gel ey âşık ki mahremsin!.
Bura mahrem makamıdır seni ehl-i vefâ gördüm."
(Nesimî)

sözlerinin tın tın ses verdiğini duyar. Doğrusu, burası öyle bir makamdır ki, bu makamda duyulan îmân O'ndan, mârifet O'ndan, sevgi O'ndan ve aşk u şevk de O'ndandır. Bu makamda duyguları çepeçevre saran سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا[12] itiraf-ı azîmesi, vicdanlarda hissedilen biricik gerçek de هُوَ الْبَاقِي الْأَبَدِيُّ السَّرْمَدِيُّ hakikatidir. İşte böyle bir tahkike erinceye kadar göze-kulağa neler ilişir neler.! Mertebe rütbeye, hâl de makama dönüşünce, mahiyet-i insaniye "sübühât-ı vech"in şuaâtı karşısında لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ[13] der erir-gider ve cihetler üstü dört bir yanda وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ[14] gerçeği duyulmaya başlar. Bu noktayı tutacağı ana kadar, "dün-bugün-yarın" diyen insan mantığı, o makama erip, kendini o makamın mevhibe

sağanakları içinde bulunca أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ، وَأَنْتَ الْاٰخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ[15] hakikat-i ezeliye ve lâyezâliyesi karşısında mütelâşî olup dört bir yana saçılır; hatta vicdan bazen izafî vücudunu dahi nisyana gömerek كَانَ اللّٰهُ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ *"O vardı da başkası yoktu."*[16] mülâhazasını bir kere daha derinden derine duyar.. "Ne hulûl ne ittihat; hakikî "vücud" Sana ait; mâsivâ ise, Senin varlığının ziyasının gölgesinden ibaret." diye mırıldanır ve bütün benliğiyle O'na nisbetin şerefini soluklar; mütevazi, mahviyet içinde ve hacaletiyle beraber "ahsen-i takvîm"e mazhariyetin bütün fezâilini ruhunda duyar.

اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهَكَ وَنَفَحَاتِكَ وَأُنْسَكَ وَمَحَبَّتَكَ وَمَعِيَّتَكَ. وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وعَلٰى أَصْحَابِهِ الَّذِينَ هُمْ مُحِبُّوكَ وَمُقَرَّبُوكَ...

Telbîs[17]Telbîs; gayret ehline Hazreti Feyyâz-ı Ezelî'nin ihsan buyurduğu nurlu dakika, saat ve daha geniş zamanları; sonra bütün bu zaman parçaları içinde insanlara lütfettiği ikramları, kerametleri; o kâmil insanların, yalana, aldatmaya girmeden sürekli gizleyip halk nazarında âhâd-ı nâstan bir insan olarak bilinme gayretidir ki, fark-cem arası ihsasların gel-gitleri içinde duyulur.. ve böyle bir sâlik-i mülebbis, sürekli ihlâs arayışı içinde bulunur.. günde birkaç defa kendini sadakat kontrolünden geçirir.. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine olan hususî teveccühlerini ve o teveccühlerin değişik vâridler ve ikramlar şeklindeki tezahürlerini de, bir taraftan tecellî edip geldikleri kaynağa saygının gereği, diğer taraftan da, O'ndan gelen her şeyin gizli birer armağan olması mülâhazasıyla her zaman Veren'le verilen arasında, saklı birer sır gibi kalmasına dikkat eder ve bunların kimse ile paylaşılmasını istemez. Dahası, her fırsatta Cenâb-ı Hakk'ı nazara vererek O'na müteallik şeylerin öndeliğinde ısrar eder ve izharı gerektiren ciddî bir sebep ve sâik söz konusu değilse, hemen her zaman Hz. Halilü'r-Rahmân'ın kavmine karşı, إِنِّي سَقِيمٌ[18] , بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا[19] türünden ta'rizlere başvurarak değişik telbîslerle dikkatleri, hep aranması gerekli olana çevirir ve aranan insan olmadan da âdeta yılandan-çıyandan kaçındığı gibi kaçınır.

Olgun bir telbîs insanı, kendi iç derinliğini ve muhteva zenginliğini ağyâra hissettirmeme ve sürekli kendini sıfırlamada öyle ustaca manevralarda bulunur

ki; ne melâmet mülâhazasıyla şahsında İslâm'ı ta'n ve teşnî'e kapı aralar ne de harika yanlarıyla başkaları üzerinde, mazharı göründüğü envâr u esrarın gerçek sahibi olduğu hissini uyarır. Hemen her zaman, en sadıklara yaraşır derin bir vefa hissiyle, değil iddia ve iddia işmam eden söz ve davranışlar, üzerinde tebellür eden hususiyetlere mazhariyet demeden dahi kaçınır. Ve aksi bir davranışı apaçık bir gasp telakki eder; telakki eder ve Hak ihsanlarının merkez noktasında bulunduğu zamanlarda bile hep edebini takınır ve kendi kendine: "Sen bunlara ne kaynak ne sahip ne de mazharsın.. evet, üzerinde yer yer belirip sonra da kaybolan bu hususî vâridler, kat'iyen senin olamaz!. gelirken sen getirmediğin, giderken de gitmelerini önleyemediğin için onlara 'benim' diyemezsin.! Bu ölçüdeki ihsan ve ulûfeler karşısında senin durumun, Hazreti Feyyâz-ı Mutlak'tan gelen bu mevhibelere kesif bir ayna olmak ve O'nu nazara vermekten ibarettir." der. Böyle bir mülâhazanın söz konusu olmadığı durumlarda da: "Sen ilâhî sırları ketmetmelisin; ketmetmelisin ki alışveriş devam etsin ve senin imkân ve iktidarını aşkın bu mevhibeler, senin temellük iddianla istidraç ve mekr-i ilâhîye dönüşmesin.." diye mırıldanır ve dışı itibarıyla hep düz bir insan gibi göründüğü aynı anda, iç âlemi itibarıyla fevkalâde gayûr ve gözlerinin içine başka hayalin girmesine fırsat vermeyecek kadar da titiz davranır.

Telbîs erinin yürüdüğü cadde sapasağlam bir tahkik yolu, hedefi Hak rızası, meşrebi açık-kapalı halktan istiğna ve iç dünyası her an ayrı bir murâkabe ile hep sürpriz derinlikler peşinde ve yükselişler adına dur-durak bilmeyecek kadar heyecanlı; halkın içinde Hak'la beraber olmanın temkinini aksettirecek kadar da engindir. Halkın içinde dolaşır durur ve Hakk'ın mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî adına kendisine olan ihsanlarını onlarla paylaşmaya çalışır; paylaşmaya çalışır, yol ve yön bilmezlere rehberlik eder.. onlara ışığa giden yolları gösterir.. A'râf'takilere Cennet iş'ârında bulunur.. hedefsiz yaşayanların gönüllerine mefkûre üfler.. ve herhangi bir külfete girmeden toplumun her kesimiyle alış-verişte bulunabilir.

Bir telbîs kahramanının gerçek çehresi, kendini nefy ü inkâr ve her şeyde Hakk'ı izhar olduğuna göre; Herevî'nin onu Hakk'a isnat etmedeki ifratını da, İbn Kayyim ve taraftarlarının tefritini de bir tarafa bırakarak bir kere daha hatırlatmak isteriz ki; telbîs, farzlarla ıstıfâ-i ruhîsini ikmal etmiş hak yolcusunun nafile tutkusunda derinleşip maiyyet-i ilâhiyeye ermesi ve Cenâb-ı Hakk'ın celâlî ve cemalî tecellîlerine tam bir mir'ât-ı mücellâ olmasıdır ki,

Cenâb-ı Feyyâz bu seviyeyi ihraz eden bir sâlikin gören gözü, işiten kulağı olur ve ona kendi olarak kalmanın yalnızlığını, sahipsizliğini, güçsüzlüğünü kat'iyen tattırmaz. Ona bahşettiği kriterler ve onları yerinde kullanma ilhamlarıyla onu dünyevî-uhrevî en güzel akıbetlere ulaştırır. Ona görülmedik şeyleri gösterir, duyulmadık şeyleri duyurur.. ve onu bir enstrüman gibi kullanarak insanlar arasında kendi muradını onun nağmeleriyle terennüm eder.

Peygamberlik ufkunun hususî derinliği, safveti ve kıyas kabul etmezliği mahfuz, وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Attığını attığın zaman sen atmadın onu ançak Allah attı."*[20] ve إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ *"O sana bey'at edenler Allah'a bey'at etmişlerdir, Allah'ın inayet eli onların üzerindedir."*[21] icmalî mealleriyle vereceğimiz bu âyetler tevhid edalı, cem televvünlü, fark buudlu böyle bir üslûbun işaret kaynağı gibidirler, işaret kaynağı gibidirler, ama bu çizgide hak erlerinin yaşadığı telbîs Hazreti Zât'ın zâtı itibarıyla değil, sıfatları itibarıyladır ve gerçek çerçevesi de muhkemâta ircâ ile belirlenecek bir telbîstir. Evet, âyetlerde işaret edilen atıp vurmanın, görüp konuşmanın, bey'at edip yüceltmenin keyfiyeti –aslında keyfiyet sözü bile, söz yetersizliği mazereti olmasa apaçık bir saygısızlık– ne olursa olsun Hak, sıfât-ı celâliye ve kemaliyesiyle o Müstesna Zât'ta mütecellî demektir.

İşte bu mülâhazayı, Hz. Mevlâna, biraz da "fenâ fillâh, bekâ billâh" esprisi içinde şöyle ifade eder:

گُفت نُوحُ اَى سَر كَشَان مَن مَن نَيَم......مَن زِجَانْ مُردَم بَجَانَان مِي زِيَم

چُون بَمُردَم از حَوَاسِّ بُو البَشَر......حَق مَرَا شُد سَمعُ و اِدرَاكُ و بَصَر

Hazreti Nuh: "Ey isyanda baş çekenler, ben ben değilim; ben cânım itibarıyla ölü, cânân ile diriyim. Zira ben, insanlığın babası Hz. Âdem'in bazı hisleri itibarıyla ölüp fâni oldum.. ve Cenâb-ı Hak bana sem' u idrak ve basar oldu."

Kadîmden beri ehl-i hak hep böyle vücudda adem, ademde vücud mülâhazası üzerinde duragelmiştir. Bu konudaki en tutarlı yaklaşım da; nefis ve enaniyet cihetiyle yok olup, kalbî ve ruhî hayat itibarıyla yeniden dirilişe erme olsa gerek...

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ،[22]

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ مِلْءَ الْأَرْضِ وَمِلْءَ السَّمٰوَاتِ.

1 *Bîçûn*: Eşsiz, benzersiz.

2 *"Benimle işitir, Benimle görür."* (el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 3/81; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/580.)

3 *Mâ u tıyn*: Arapça; su, toprak anlamına.

4 *Âb u hâk*: Farsça; su, toprak anlamına.

5 *Lâ şarkî ve lâ garbî*: Hazreti Tecellî'den kinaye, ne doğulu ne de batılı.

6 Emniyet, selâmet ve kazanç içindedir demek.

7 es-Suyûtî, *el-İtkân* 2/346; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/219. Yakın ifadeler için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/215, 271; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 14/96.

8 Yûsuf sûresi, 12/88.

9 Bakara sûresi, 2/260.

10 Bakara sûresi, 2/260.

11 Buhârî, *enbiyâ* 11, *tefsîru sûre* (2) 46; Müslim, *îmân* 238, *fedâil* 152.

12 *"Sübhansın yâ Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki!"* (Bakara sûresi 2/32)

13 (Allah onlara şöyle hitab eder: *"Bugün mülk ve hâkimiyet kimin?) Mutlak galip, tek Hâkim olan Allah'ındır!"* (Mü'min sûresi, 40/16)

14 Rahman sûresi, 55/27.

15 *"Ezelden beri var olan Sensin. Senden gayri de ezelde hiçbir şey yoktu. Her şey helâk olduktan sonra bâki kalan sadece Sensin, Senden gayrı bâki olan hiçbir şey yoktur."* (Müslim, *zikir* 61; Tirmizî, *daavât* 19; Ebû Dâvûd, *edeb* 98.)

16 Buhârî, *tevhid* 1, 22; Ahmed İbn Hanb*el, el-Mü*sned 4/431.

17 Hakk'a isnat edilmesiyle ya değişik iltibaslara vesile olmuş veya tekellüflü yorumlarla aklanmaya çalışılmış telbîs mülâhazamızda bir orta yolu belirlediğimizi zannediyorum.

18 *"Ben hastayım."* (Sâffât sûresi, 37/89)

19 (Hz. İbrahim'e (aleyhisselâm), ilâhlarımıza bu işi kim yaptı diye sorulunca) *"Belki bu! Büyükleri o, ona sorun"* dedi. (Enbiyâ sûresi, 21/63)

20 Enfâl sûresi, 8/17.

21 Fetih sûresi, 48/10.

22 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

Vücud

Bulunma, var olma mânâlarına gelen vücud, istiğfar eden günahkârlar için لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا *"Onlar Allah'ı tevbelerini kabul eden bir Rahîm olarak bulurlar."*[1] veya herhangi bir inhiraf sonucunda istiğfar edenlerle alâkalı يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah'ı Gafûr ve Rahîm olarak bulurlar."*[2] ya da münkirlerin inkâr ve suiakıbetini ifade sadedinde وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُ *"O, neticede Allah'ı bulur ve O'na mülâki olur, Allah da tastamam onun hesabını görür."*[3] âyetleriyle anlatılan Hazreti Zât'ın isim ve sıfatlarının bir taallukuna mazhariyet değil; اِبْنَ اٰدَمَ اُطْلُبْنِي تَجِدْنِي *"Âdemoğlu, Beni ara ki Beni bulasın."*[4] eseri ve daha bir kısım müteşabih hadislerle bahis mevzuu edilen "bî kem u keyf" O'nu hakikati itibarıyla bulmadır ki; neticede böyle bir bulmada hak yolcusu zevkî, hissî ve hâlî sübühât-ı vechin şuaâtı karşısında bütün bütün eriyerek, geriye sadece temyiz edemeyeceği bir "zevk" ve bir de "hâl" kalır. İmanla harekete geçip mârifet ve muhabbete yürüyen böyle bir yolcuya "sâlik", âfâkî-enfüsî emarelerin dillerini anlayarak ve onların şehadetlerini duyarak yolculuğu sürdürene "kâsıd", hedefe ulaşıp vicdanının istiabı ölçüsünde kalblerde kenzen bilinen hakikate –zaman, mekân ve hayyiz üstü– ulaşana da "vâcid" denir. İşin başlangıcında, imanla tam bir metafizik gerilim, devamı itibarıyla emarelerin ufkunda sevk ve insiyak, her müstaidin kendi yolunun sonunu duyması açısından da "Hazîratü'l-Kuds"ün şuaâtı karşısında eriyip bütün bütün yok olma söz konusudur ki, bu ne hulûl ne ittihad ne tecessüm ne inkılâp ne de başlangıç itibarıyla O'ndan ibaret bulunmadır; bu, sadece ve sadece derya karşısında, deryada hissedilen damlayı, güneş karşısında ondan gelen zerreyi duyma keyfiyet ve zevkidir. Ebû'l-Hasan en-Nurî, böyle bir zevki seslendirme sadedinde; *"Ben yirmi senedir hep bulma ve yitirme arasında gelip gidiyorum; 'keyfiyeti meçhul' Rabbimle vuslat yaşadığımda kalbimi kaybediyorum, kalbî varlığımı duyunca da O'nun gaybûbetine maruz kalıyorum."* der ki, hâl ehlinin tahavvülünü ifade etme bakımından gayet enfestir.

Elbette ki yolun bidâyetindekilerin bu hâlâtı duyup hissetmesi mümkün değildir; zira peşi peşine cereyan eden bu ahvâl, belli ölçüde suya girmiş bir dalgıcın suyu hissetmesi, kendini derinliklere salınca tamamen suyun çekimine tâbi olması ve bütün bütün o derinliklerde kaybolunca da yalnız suyu duyması

gibi bir şeydir. Bir nesnenin hakikatine erme yolunda böyle bir duyuş eğer mârifet türü şeylerden ise, o ilim ötesi, mârifet edalı bir vicdan kültürü; eğer bir iç müşâhede ise o da, bir "muayene"; eğer hak yolcusu, araştırma, terkip ve tahlil adına bir *"hel min mezîd"* eri ise o da bir mükâşefe ve müşâhede; şayet bu kimse bir "cem kahramanı ise" o da bir "fenâ fillâh" ve "bekâ billâh" hâlidir ve böyle bir hâl ehli sürekli mâsivâullahtan istiğnâ dairesi içinde döner durur.

Birinci merhale itibarıyla hak yolcusu şüphe, tereddüt ve bütün kuşkulardan sıyrılarak öyle bir vicdanî mârifete ulaşır ki, artık o noktadan sonra "bulma" adına –yer yer hakikatin seslendirilmesi nevinden varlık ve hâdiselerden bahsedilse de– istidlâle fazla ihtiyaç duyulmaz.. ve sâlik, böyle bir "ilm-i ledünnî" kaynaklı "vücud" mülâhazasıyla, şahid ve deliller sayesinde elde edeceği bilginin yanında, hatta üstünde ve ötesinde zevkî bir mârifet ve hiss-i bâtın ufkuna yükselir.

İkinci merhale itibarıyla ise sâlik, "Hazreti Vücud"u; cisim, cevher, araz, tahayyüz, zaman, mekân gibi hususlarla kayıtlamadan basîret nurlarıyla ve "ayne'l-yakîn" müşâhede ölçüsünde duyup hissetme zirvesine ulaşır.

Üçüncü merhale itibarıyla ise müntehî, zevkî, hâlî bir müşâhede ile, Mevcûd-u Hakikî'den başka her şeyin silinip gittiği bir şâhikaya yükselir ve duygu dünyasında tam bir fenâ-i mutlaka erer. Böyle bir tertip; mârifeti ilmin üstünde, şuhûdu mârifetin ötesinde ve vücudu da şuhûdun fevkinde kabul edenlere göre bir esas sayılsa da, şuhûdu vücudun verâsında kabul edenler için tashihe ihtiyacı olan bir yaklaşımdır.

Bundan başka, vücud hakikatine dayanan; fakat zaman zaman felsefî ve nazarî bir hüviyet arz eden, zaman zaman da hâlî ve zevkî bir keyfiyetin ifadesi olan bir de "Vahdet-i Vücud" mülâhazası söz konusudur. Böyle bir bahis münasebetiyle, takatimiz ölçüsünde o istikamette de hafif bir kapı aralamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Bütün varlık, Zât-ı Ehad u Samed'in isim ve sıfatlarının bir gölgesi ya da bir tecellîsi olması, eşya ve hâdiselerin perde arkasına muttali olanlar için her şeyin; sâlikin, zevkî, hâlî ve hissî muzmahil olup gitmesi nazariyesine dayanan, bazen felsefî bir görünüm arz eden, bazen bir taklit olarak soluklanan, bazen de tasavvufî bir duyuşun ifadesi olarak dile getirilen "Vahdet-i Vücud" telakkisi, bugüne kadar seslendirilme saiklerinin değişikliği ölçüsünde farklı yorumlara tâbi tutulmuş, "Vahdet-i Şuhûd"dan, "Vahdet-i Mevcûd"a kadar geniş bir

alanda yorum ve tevil zemini bulmuştur. Bu konu "Kalbin Zümrüt Tepeleri" mevzuuyla doğrudan alâkalı olmasa da, suiistimale açık pek çok menfezi bulunması açısından işaret nevinden de olsa bir kısım ana başlıkları itibarıyla bir kere daha hatırlatılmasının faydalı olacağı mülâhazasındayız.

* * *

Vücud; varlık, mahiyet, zât demektir ve tasavvuru da münakaşa edilmeyecek kadar açıktır. Böyle bir görüş, pek çok yeni felsefeciyle beraber bir hayli İslâm düşünürünün de paylaştığı bir görüştür. Ancak, vücud başka, zat ve mahiyet ise tamamen başkadır. Tasavvurda zat ve mahiyet vücuddan önce gelir. Söz gelimi bir parça su, hâricî vücud açısından henüz mevcûd değilken, onun hem zatı hem de mahiyeti pekâlâ tasavvur edilebilir, resimlendirilebilir ve bir çerçeveye konabilir. Oysaki vücud, böyle bir zat ve mahiyete nisbeten ikinci derecede ve zaid bir konumdadır; zira zatî hususiyetler, bazı arazî keyfiyetlerle müşterek mütalâa edilmeyince, orada hâricî bir vücuddan söz etmek mümkün değildir. Meseleyi yine "su" misaliyle ele alacak olursak, "su"daki farklı hâl ve keyfiyetler onun mahiyeti üzerine zaid hususiyetlerdir. Zatî ve aslî keyfiyette hiçbir zaman değişiklik olmamasına karşılık, arazî keyfiyetler, her zaman yerlerini başka hâl ve tabiatlara bırakarak değişebilirler.. evet su, arazî keyfiyetleri itibarıyla sıvı olabileceği gibi, buz ve buhar hâline de gelebilir.

İşte böyle su gibi fizikî bir unsurun hem bir zatı hem de mahiyet ve aslı olduğu misillü, aklî ve metafizik varlıkların da hem birer zatları hem de mahiyetleri vardır. Ancak böyle bir meselede, vücudu mümkün olanla mutlak ve vacip bulunanın birbirine karıştırılmaması da fevkalâde önemlidir. Hemen bütün İslâm düşünürleri, vacip olan vücudu, kendine has bir mevcûd kabul etmiş, O'nun varlığını da mahiyete muhtaç olmaktan ve tabiî mürekkep bulunmaktan da müberra saymışlardır; zira başka bir şeye ihtiyaç, varlığı mümkün olan veya yaratılanların lâzımıdır. Varlığı kendinden olan ise bu türlü avarızdan münezzehtir. Aslında, Hazreti "Vacibü'l-Vücud"a ayrı bir mahiyet, ayrı bir vücud isnadı, "farz-ı muhal" mülâhazasıyla bile caiz değildir; zira O, ne yalnız bir vücud ne mahiyet ne de ikisinden mürekkeptir.. evet, Vücud-u Vacib'de ne bunların ayrı ayrı mülâhazaları ne de hepsinin birden tasavvuru mümkündür.

"Âlem" dediğimiz bütün bir varlıkta O mütecellîdir.. her şey önce birer birer, sonra bir bütün olarak O'nun varlığının emarelerinden ibarettir. Her

zaman eşya ve hâdiseler gürül gürül çağlayarak akar ve varlıklarının her karesiyle sürekli O'nu haykırırlar. Bir yönüyle bütün kâinat ve insan böyle bir tecellî çağlayanının devam ve temadîsinin bir unvanı, vicdan da bu çağıltıyı duyan, değerlendiren bir müşahid, bir mütalâacı ve bir değerlendiricidir.

İşte bu zaviyeden, bütün varlık, O'ndan gelir ve mütemadî tecellîlerle de âdeta bir ırmak gibi sürekli akar-durur. Bu akıştaki intizam, âhenk ve sürat sayesinde biz, ne kendi mahiyetimizdeki ne de eşyadaki inkıtâların farkına bile varamayız. Eşya ve şuûn tecellî kareleri arasındaki fasılalar, sezilmeyecek bir sürat ve intizamla gelip geçtiğinden, varlık-yokluk münavebesini duyup hissetmek mümkün değildir. Her şey bir bir gelir, varlığa yürür; varlıkları yokluklar takip eder.. evet, bir bir gelenler, sonra bir bir çeker-gider; gidenleri arkadan gelenler izler; ne var ki biz, ne gelenleri görür ne de gidenleri hissederiz.

" Gelir bir bir, gider bir bir kalır Bir,
Gelen gider, giden gelmez bu bir sır..."

Bu sırrı anlamayanlar, ömürlerini körler, sağırlar gibi geçirir; ne bir şey duyar ne de bir şey hissederler. Bu sırra âşina olanlarsa, varlığı temâşâ ederken kâh "şuhûd"dan bahseder, kâh "vücud"u mırıldanır, kâh mülâhazalarını tam kompoze edememenin acziyle maksadı aşan beyanlarda bulunur.. hulûl işmam eden sözler söyler.. ittihaddan dem vurur.. hatta zaman zaman, gidip vahdet-i mevcûda saplandıkları, saplanıp O da bir "ruh-u sarî" ve bir "kanun-u sarî" diyerek zât, sıfât ve esmâ mevzuunda en büyük günahlara girer. Gerçi bir mânâda O'nun bir asıl, varlığın da O'nun vücudunun ziyasının bir in'ikâsı olması itibarıyla bütün âleme bir hayal ve gölge nazarıyla bakılabilir ve kâinat, insan, hâdiseler "bir varmış-bir yokmuş" mülâhazası içinde değerlendirilebilir; ama bu kat'iyen her şey "O" demek değildir. Evet, ezelde sadece O var idi.. O'ndan gayri de hiçbir şey yoktu. Bize göre bir gün geldi O murad buyurdu; ilmindeki plan, program, ilmî ve kaderî mahiyetleri, kudret, irade ve meşîetiyle ilmî vücudları haricî vücuda çıkararak varlığının tasavvurlar üstü tecellîlerini bir de ağyârın gözüyle görüp temâşâ etti ve her şeyi kendi zâtına bir mir'ât-ı mücellâ konumuna yükseltti. Yani ilminin ihatasını ve vücudunun tecellîsini farklı aynalarda izhar ederek o aynalara iltifatta bulundu.

O, henüz hiçbir şey yokken böyle bir tek emirle, âyân-ı sâbiteye haricî vücud urbası giydirip onu değişik buudlarıyla izhar ve teşhir eylediği gibi, isterse her şeyi bir anda yok da edebilir.. evet

" Bir kere 'var ol' dedi, var oldu cihan
'Olma' derse mahvolur ol dem heman."

Varlık, ezelde yok olduğundan, haricî vücuda yürürken O'nun sun'-u bedîiyle var olduğu gibi, vücuda erdikten sonraki varlığını da O'nun kayyûmiyetiyle sürdürdüğünden, ona "yok" denmesi onun izafîliğindendir ve bu telakki doğrudur.. evet, her şeyin vücudu O'ndandır ve her şey varlığını O'nun kayyûmiyetiyle devam ettirmektedir. Ancak, ezelden ebede kadar var olan O Ezel ve Ebed Sultanı, kendi ilim ve vücudunun bir tecellî ya da bir gölgesinin gölgesini varlık şeklinde planlayıp bizi ve bütün kâinatları bu büyük planın birer parçası hâline getirerek bizlere nefhettiği ilâhî bir ruhla, kendi bediî eserlerini, bir de, milyarlarca farklı aynalarda müşâhede etmek istedi ve takdirlerini takdirlerimize emanet eyledi. İlmî vücudlarımız itibarıyla mücmel ve mübhem bulunan "sen", "ben", "siz", "biz" unvanlarına senlik ve benlik sıfatlarına; seçilme ve birbirinden ayrılma, başka başka mahiyetler alma ve mahiyetlerimizdeki cevherlerin hususiyetleri açısından kaderî plandaki istidatlarımıza göre kabiliyetler, kabiliyetlere göre hedefler ve o hedeflere ulaşmak konusunda meyelanlar ya da o meyelana tasarruflar bahşederek, bizi ve her şeyi ilim ve vücud sıfatlarının yanında diğer sıfât-ı sübhaniyesiyle de serfirâz kılmıştır ki, bize ve bizim gibilere de, böyle mukadder, mukaddes bir mazhariyete razı olmadan başka bir şey yakışmaz.

Konuyu bu şekilde tespit ettikten sonra geriye, temeli, dayanağı ve devamı itibarıyla belli bir zevk ve bir hâl ufkuna ulaşanlar için, kendi varlıklarını lizatihi yok kabul etmek kalıyor ki bu da, Hazreti "İlim" ve "Vücud"un asliyet, daimiyet ve kayyûmiyeti karşısında, O'nun zâil bir gölgesinin varlığını nefyetmek gibi bir şeydir. Evet her şeyi bir vâhid gibi duyup hissetmek başka, bunların aynı şey olması tamamen başkadır; hakâik-i ilâhiye başka, kevnî ve izafî hakikatler başkadır. Gerçi hakâik-i ilâhiyeden "Allah", "Rahmân", "Rezzak" gibi isim ve sıfatlar mevsufları itibarıyla bir tek hakikat gibidir ama, bunlardan her birerleri delâlet ettiği hususî mefhum hasebiyle diğerlerinden başka ve akıl, zihin açısından da temayüzleri bedihîdir. Bu itibarla, bir gerçek ârifin, bu türlü durumlarda hem ittihad noktalarını hem de imtiyaz noktalarını tefrik edip düşünce istikametini korumasına karşılık, yoldaki bir hâl ehlinin her zaman bazı iltibaslara düşmesi söz konusudur ki, değişik tefsirlere açık olan da işte bu türlü kimselerin yorumlarıdır.

Kevnî hakikatler ele alındığında da yine, canlı-cansız, canlılar arasında

hayvan-insan-melek-şeytan gibi esmâ ve sıfât mertebesine ait belli ad ve unvanlarla değişik tecellîler görünür. Bu ad ve unvanların arkasındaki bütün varlıklar bir birlik arz ederler; zira bunların verâsında "taayyün-ü evvel", "âlem-i ceberût" veya "hakikat-i Ahmediye" diyeceğimiz bir mertebe söz konusudur ki, o da bir tevcihe göre vahidiyet, diğer bir tevcihe göre de ehadiyet tecellîsidir. Bu mebde'deki vahidiyet-ehadiyet mertebesine tenezzül ile âyân-ı sâbitenin bir tafsil ve inkişafı olarak taayyün etmiş ve belirgin bir hâl almıştır. Bu itibarla da, bunlardan biri diğerinin aynı değil; bir tafsil ve inkişafıdır.

İşte bu ölçüde varlığın perde arkasına açık bir ârif, hakâik-i ilâhiye ve mutlak vahidiyet yanında kevnî hakikatleri de müşâhede eder ama, başkaları gibi iltibasa girmez.. evet, bir mânâda her şeyin mütelâşî olup gittiğini hissetse de, her nesneyi diğerinden aklen farklı ve hissen bir muayyeniyet ve imtiyaz içinde görür; tecessüslerini fark içinde sürdürür.. sürdürür de ne müşâhede ve mükâşefenin vâridlerini görmezlikten gelir ne de his ve akl-ı selimin imtisaslarına karşı lâkayt kalır. Aksine, bu ufka otağını kurmuş bir ârif-i billâh, duyup hissettiklerini bazen hakikat ve izafet, asıl ve zıll mülâhazalarıyla dile getirir; bazen de اَلْحَقِيقَةُ وَاحِدَةٌ وَالتَّعَيُّنَاتُ مُتَعَدِّدَةٌ *"Aslî hakikat tek, harice akseden âyân ise müteaddittir."* diyerek duygularını soluklar ve hep aynı eksen üzerinde hareket eder durur.

Bundan başka, öteden beri vücud-u Hak, farklı *iki mertebede* mütalâa edilegelmiştir. *Bu mertebelerin birinde*, hâl ve müşâhede itibarıyla sıfatlar mülâhazaya alınmaz; dolayısıyla, sıfatların mütekabiliyeti ya da birbirine muhalefeti söz konusu değildir. Yani bu mertebede sadece ve sadece zât mülâhazası hâkimdir ki; "zât-ı baht" veya "zât-ı hâlis" de diyebileceğimiz bu makama erbabı: "ehadiyet", "âlem-i lâhut", "âlem-i lâ taayyün" ve "gayb-ı hüviyyet" demişlerdir. "Herkesin istidadına vâbestedir âsâr-ı feyzi" herkes vicdanının enginliği ve inkişafı ölçüsünde böyle bir hâli farklı şekilde zevkeder ve yaşar. *Diğer mertebede* ise, Hazreti Zât, bütün sıfatlarıyla mülâhazaya alınır ve aynı zamanda burada sıfatların mütekabiliyeti ve birbirinden farklılığı da söz konusudur ki, işte bu mertebeye, "Hazreti Vahidiyet", "âlem-i ceberût", "taayyün-ü evvel" veya "hakikat-i Muhammediye" denir.

* * *

Hazreti Vahidiyet'in, Hazreti Ulûhiyet de diyeceğimiz bir bâtın ve Hazreti Rubûbiyet diyeceğimiz bir de zâhir yüzü vardır. Vâkıa, bunları bir hakikatin iki

yüzü şeklinde de ifade etmek mümkündür. Aradaki farklılığı biraz da seyr u sülûk-i ruhanî esnasında sâlikin zevki belirler ki; ayrı ayrı duyuş ve sezişlerde ayrı ayrı yorum ve seslendirmelerin olması gayet normaldir. Meselâ, bunlardan bir kısmı, nefis ve benlikleri itibarıyla tamamen izmihlâle yönelir ve bütün ruhlarıyla Hazreti Vücud'un duyulup hissedilmesine mâni kabul ettikleri izafî ve zıllî vücud telakkilerinden sıyrılarak hep "fenâ fillâh"la oturur, "bekâ billâh"la kalkar ve maiyyet maîninden huzur yudumlarlar. Diğer bir kısmı ise, kendi vücud-u izafîlerini duyup hissetmeyecek kadar Hazreti Vücud'un şuâları karşısında bütün bütün eriyip yok olmuşlardır ki, ne kendilerini ne de çevrelerini görüp hissedebilirler. Kendilerini ve çevrelerini görüp hissetmek bir yana, istiğrak ve izmihlâllerinin derinliği ölçüsünde farkı rüya sayar; ağyâra vücud isnadını da âdeta şirk-i hafî kabul ederler.

İşte böyle farklı farklı duyup hissedişlerin ifade, yorum ve seslendirilmeleri de farklı farklıdır. Bazılarının üslûplarında açık bir "panteizm" sezilir. Bazılarının beyanı "monizm"i yorumlar gibidir. Bazılarına vahdet-i vücudcu diyebilirsiniz.. bazıları ise gayet net vahdet-i şuhûdcudur.

Şimdi isterseniz bu farklı konuları bir de mutasavvifîn ve mütekellimîn açısından ele alalım:

Teftâzânî, vücud hakkındaki telakkileriyle tasavvufçuları *iki kategoride* mütalâa eder. Ona göre *bunlardan bir kesim*, vahdet-i vücud mevzuunda oldukça makul bir çizgide yürür.. ve mevcûd gibi vücudda da kesretin var olduğunu kabulle beraber, seyr-i ruhanîlerinde kendi kemalâtlarının arşına ulaşıp da kendilerini tevhid deryasında müstağrak; zâtlarını Zâtullah'da, sıfatlarını da Sıfâtullah'da eriyip gitmiş görünce, gayrı onların nazarında bütün mâsivâullah kaybolur gider; gider de Hazreti Vücud'dan başka bir şey göremez olurlar. Bu hâle, "fenâ fi't-tevhid" dendiğine daha evvel temas edilmişti ki, Hazreti Seyyidü'l-Muvahhidîn, bir kudsî hadisle bu noktaya şöyle işaret buyururlar: *"Allah: Kulum, nafile ibadetlerle Bana yaklaşır, yaklaşır da Ben de onu severim; sevince de onun işiten sem'i, gören basarı olurum."*[5] Bu mertebeye yükselen bir müntehî, bazen müşâhede ettiği resimleri, bazen de vicdanında duyduğu ahvâli ifade edecek tabir bulamadığından, maksadı aşan beyanlarda bulunabilir; hatta hulûl ve ittihada çekilebilecek sözler bile söyleyebilir.

İkincilere gelince, onlar açıktan açığa nazarî bir vahdet-i vücuda kâildirler.. ve bir mânâda her şeyi O'ndan ibaret kabul etmektedirler ki; bu telakkiye göre,

görüp duyduğumuz âlemde, vücud-u Bârî'den başka hakikî hiçbir vücud yoktur; kesret dediğimiz şeyler ise sırf bir hayal ve seraptan ibarettir.

Teftâzânî'nin bu tarifinde, Mustafa Sabri Bey'in de işaret ettiği gibi, birinci kategoriye girenlere "sofiyyûn" ikincilere de "mutasavvifûn" denir. *Birincilerin beyanı*, vecd ve istiğrak gibi bir hâli ifadede, kelime yetersizliğinden kaynaklanan bir iltibas ve bir hata söz konusudur. *İkincilerin mülâhazası* ise tamamen bir düşünce tarzı, bir kanaat ve bir felsefedir. Celâleddin ed-Devvânî, bu kanaati kanaatin arka planıyla şöyle izah eder: Zâtî olsun, zamanî olsun, varlığın kendi kendine meydana gelmesi imkânsız ve muhâl olduğundan, vücudu mümkün olan hemen her şeyin behemahâl vacibu'l-vücud bir illet ve sebebe dayanması zarurîdir. Bu itibarla, hiçbir mâlul ve mahlûk kendi kendine var olamadığı, varlığını devam ettiremediği gibi, dayandığı noktaya aykırılığı ve muhalefeti de söz konusu değildir. Öyle ise bütün eşya ve hâdiseler, dayandıkları sebep ve illetlerle kâimdirler. Dolayısıyla da her şeyin vücudu itibarîdir. Yani varlığın her parçası, dayandığı illet ve sebep itibarıyla izafî bir vücuda sahip olsa da, ondan, müstakil bir varlık gibi söz etmek mümkün değildir.

Böyle bir yaklaşım açısından, kâinatta her zaman itibarî ve izafî pek çok vücud söz konusu olsa da, varlığı kendinden hakikî vücud sahibi bir tanedir, O da vücud-u Bârî'dir. Bizim müşâhede edip duyduğumuz şeyler ise, Zât-ı Hakk'ın şuunâtından ibarettir.. Muhyiddin İbn Arabî bu konuda daha da ileri giderek: *"Hiçbir şey bir neş'etten, bir tezahürden, bir akisten öte herhangi bir kıymet-i vücudiyeye malik değildir. Ne var ki, bu neş'et, bu tezahür ve bu akisler (tıpkı bir film şeridindeki kareler gibi) o kadar hızlı ve peşi peşine hareket etmektedir ki; biz bir galat-ı hisle onda bir devam ve temadînin var olduğunu zannetsek de, her şeyin böyle mütemadî bir tecellîden ibaret olduğunda şüphe yoktur"* der. Câmî ise aynı çizgide: كُلُّ مَا فِي الْكَوْنِ وَهْمٌ أَوْ خَيَالٌ أَوْ عُكُوسٌ فِي الْمَرَايَا كَالظِّلَالِ *"Kâinatta her şey, ya bir vehim, ya bir hayal ya da aynalardaki gölgeler, akisler gibidirler."* diyerek bu mülâhazalara iştirak eder. Bedreddin'in konu ile alâkalı mütalâaları tamamen onun madde mevzuundaki düşüncelerini aksettirir ki, "Vâridât" baştan sona bu kabîl çarpık düşüncelerin harmanı mahiyetindedir. Bu itibarla da onu, nazarî vahdet-i vücudçular arasında saymak bile doğru olmasa gerek...

Vahdet-i vücud konusunda, bazılarının hâlî ve zevkî mülâhazaları, bazılarının Zât-ı Hakk'a tahsis-i nazar etmeleri, bazılarının da konuya tamamen

nazarî ve felsefî olarak yaklaşmaları pek çok farklı düşünce, farklı yorum ve farklı seslendirmelerin doğmasına sebep olmuştur. Bununla beraber nerede ve hangi dönemde olursa olsun, bu görüşü paylaşanlar, Allah'ın vücudundan başka, kendi kendine kâim, hakikî bir vücudun bulunmadığı konusunda ittifak içindedirler. Bu temel mülâhazaya göre, Allah'tan başkasına vücud isnadı, onların varlıklarının hakikî ve onlarla kâim olması açısından değil, Allah'a nisbet ve taallukları itibarıyladır. Yani bu sisteme göre hakikî Vücud birdir. Bütün eşya ve hâdiseler ise bu biricik Vücudun akis ve tecellîlerinden ibarettir. Farklı bir yaklaşımla, vücud bir umman, eşya ve hâdiseler ise bu ummanın "bî kem u keyf" mevceleri mesabesindedir. Ne var ki bu dalgalanmalarda her bir dalganın yine de kendine göre bir temayüz ve muayyeniyeti söz konusudur. Her bir dalga zuhur itibarıyla bir hususiyete malik olmasının yanında, umman içinde mütelâşî görünmesi açısından da, hissî ve zevkî olarak tamamen itibardan düşmekte ve gidip bir hiçe incirar etmektedir.

Vahdet-i vücud, hissî ve zevkî yanları nazara alınmadan, asliyet ve zılliyet hususları üzerinde durulmadan felsefî bir mülâhaza ile tahlile tâbi tutulursa, ta'tîl düşüncesine (sıfât ve esmâ-i ilâhiyeyi kabul etmeme felsefesi) girilir ki, böyle bir durumda hem din hem ahlâk hem de ilim ve hikmet açısından dünya kadar menfî şeylere sebebiyet verilmiş olur. Hatta tevhid yolunda yürürken, tevhid adına bir şirk-i hafîye düşülmesi bile söz konusu olabilir...

Aslında, İslâm dini, قُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ تُفْلِحُوا *"'Lâ ilâhe illallah' deyin kurtuluşa erin."*[6] gibi temel disiplinleri, قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ,[7] وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ[8] misillü ana esaslarıyla, sürekli tevhid-i ulûhiyeti nazara vermiş ve لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka mevcûd yok."* veya لَا مَشْهُودَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka meşhûd yok."* gibi sözlerle ifade edilen "vahdet-i vücud" ve "vahdet-i şuhûd" gibi konuları hiç bir zaman temel disiplin olarak söz konusu etmemiştir. Dolayısıyla da bu zengin ve rengin ahvâl, öteden beri hep bir zevk ve hâl işi olarak değerlendirilmiş ve kat'iyen objektif ve bağlayıcı bir esas olarak görülmemiştir.

Evet, vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhûd, seyr u sülûk-i ruhanîde, mârifet ufku itibarıyla belli seviyeye ulaşmış, bazı mizaç ve meşreplerin mazhar oldukları hâl açısından duyup zevk ettikleri, sezip değerlendirdikleri öyle hususî bir kısım imtisas ve ihsas ürünüdürler ki, böyle bir duyuş ve sezişi netice veren ahvâlden sıyrıldıklarında veya istiğrak ve sekirden yakazaya yürüdüklerinde, o

hususî ahvâle ait hususî vâridleri de bir kenara bırakır ve her şeyi Hz. Mişkât-ı Nübüvvet'in ışık tayfları altında yeni yeni yorumlara tâbi tutarlar. Bununla beraber bir kısım ehl-i mârifetin, bazen sekir ve istiğrak anındaki sözleri, bazen de, kendilerinde olmalarına rağmen, dîk-ı elfâz ve beyan yetersizliğinden iltibaslara vesile olan ifadeleri her zaman hüsnüniyetlilerin güzel yorumlarına, suiniyetlilerin de felsefe yapmalarına bir kaynak teşkil etmiştir. Evet şer'î mülâhazaya bağlı bir mantık لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ sözünden *"Allah'tan başka hakikî mevcûd yoktur."* gibi bir mânâ sezmesine mukabil, felsefî bir mülâhaza aynı sözü *"Her mevcûd Allah'tır."* şeklinde anlayabilmiştir. *Birinci* görüşü paylaşanlar, sübjektif bir mülâhaza ile Allah'tan gayrı her varlığı nisbî, izafî, hatta sadece şuura akseden zıllî ve cüz'î bir nesne olarak görmelerine ve âlem nâmına bildiğimiz şeylerin, bir kısım hislerimizle algılanmış, sonra da hayallerimizle resimlendirilmiş ve zihinlerimizde hakikat suretini almış fotoğraflar olarak görmelerine karşılık; *ikinciler* görülüp-görülmeyen bütün bu âlemin O olduğu iddiasındadırlar ki; böyle bir mülâhazada tevhid değil şirk söz konusudur.. ve böyle bir görüşün, sofiyenin zevken ve hâlen idrak edip seslendirmeye çalıştığı vahdet-i vücudla da uzaktan yakından alâkası yoktur.. bunun olsa olsa vahdet-i mevcûdla alâkası olabilir ki, o da hulûl ve ittihat mülâhazalarını da beraber getiren bir çarpıklıktır. Dünden bugüne devam edegelen "Üzeyr ilâh", "Mesih ilâh", "Ali ilâh", "Bahâullah ilâh", hatta "Firavun ilâh", "Nemrud ilâh" gibi müşriklerin bile çok defa cesaret edemedikleri şirkin en çirkinine açılan yollar hep bu köprüden geçerek birer sistem hâline gelmişlerdir.

* * *

Allah-kâinat ve insan meseleleri, Kur'ânî disiplinler açısından gayet vâzıh olmasına rağmen, kadimden beri bir kısım cahillerle, bir kısım maksatlılar, böyle çarpık yaklaşımlarla, hem de tevhid adına, bir yandan âlemi ispat ve Allah yerine ikame etmeye çalışmış, diğer yandan da kâh ulûhiyet hakikatini tahrif, kâh O'nun sıfatlarını inkâr ve kâh O'nu, her şeye sirayet eden bir ulûhiyet-i sâriye şeklinde mütalâa ederek ta'tîle sapmış ve ittihattan, hulûlden dem vurmuşlardır; dem vurmuş ve لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ sözü, لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ mânâsına gelmektedir, diyerek tahrifin en sevimsizini irtikâp etmişlerdir.

Kanaatimce bu konuda yapılması gerekli olan tek şey, varlığı nefy ve inkâra dayanan vahdet-i vücudu, bir hâl, bir zevk işi olarak kabullenip, istiğrak, hâle

mağlubiyet, duyulup hissedilen şeyleri ifadede kelime yetersizliği, beyan darlığı diyerek onları mazur görmek; “Bütün âlem Allah’tır ve O’nun vücudu bir vücud-u âmmdır.” mülâhazasıyla vahdet-i mevcûd şeklindeki bir mülâhazayı ise, felsefî düşüncenin bir uzantısı kabul edip böyle bir anlayışa karşı koyarak Müslümanların zihinlerini sıyanet etmektir. Bu itibarla, çerçevesi korunamadığı takdirde, her zaman vahdet-i vücudda bir kısım yanlış anlamalar söz konusu olabilir. İlm-i ledünne mazhariyetle eşya ve hâdiselerin gerçek kıymet-i harbiyelerini görüp hissettikten sonra onlardan yüz çevirerek Hazreti Şâhid-i Ezelî’ye yönelmeyi, işaretlerden ve işaretçilerden istiğnâ-i mukayyetle Hazreti “Vücud”un nurlarına müstağrak olmayı ve böyle bir istiğrakla nefis ve benlik cihetiyle eriyip gitmeyi hatarsız tevhid saymamıza mukabil; felsefî ve nazarî bir kısım mülâhazalarla, bütün eşyaya ulûhiyet isnadını bir şirk, bir haddini bilmezlik ve esmâsıyla malum, sıfatlarıyla muhât, ilim, kudret ve irade gibi evsâf-ı celilesiyle her şeyi kuşatmış Hazreti Hakk’ı –hâşâ– ta’tîl etme sayıyor ve imanımızın gereği ürperiyoruz.

Evet, nefsi, benliği dahil her şeyi Hazreti “Vücud” adına fâni gören ve bekâsını Hak bekâsında bilen ve “heme ezost” diyen bir “fenâ fillâh” ve “bekâ billâh” eri nerede?. Bütün eşya ile beraber kendini de ulûhiyetin mahall-i hulûlu veya O’nunla ittihad etmiş bir parçası gibi gören bencil, mağrur, hâl ve zevkten habersiz bir mütefelsif nerede?. Birinciler, Hakk’ın varlığı karşısında kendilerini deryada damla, güneşte zerre, eşya içinde hiç ender hiç kabul etmelerine karşılık, ikinciler, damlayı ayn-ı derya görmekte, zerreyi güneş kabul etmekte ve bütün kâinatları O’nun bir tezahürü saymaktadırlar. Birinciler temkin düşünceli, mehâbet eksenli ve hak hedeflidirler. İkinciler laubali, gayrı ciddî, hedefsiz ve gayesizdirler. Mizanü’l-İrfan sahibi birincileri şöyle resmeder:

“ Müntehîler ehl-i temkindir bütün,
Onlar erbab-ı kemaldir büsbütün.
Bunların ahvâline derler vücud,
Etmez onları işgal bûd u nebûd.[9]
Bu makamda kâl ile olmaz beyan,
Hâl ile anlar, olurlar müstebân.
Onlar ermişler fenâ-i zâta çün,
Geçmiş onlar bu vücuddan büsbütün.
Çün vücud-u Hak’ta bulmuşlar fenâ,

Vecd ü ahvâlden bütün gelmiş gınâ.
Görmemişler Hak'tan artık bir vücud,
Kalblerinde bir Hudâvendi vedûd.
Nisbet-i abdiyet kalmıştır hemân
Benzemez bu hâle hâl-i dîgerân.
Ehl-i nisbet işte bunlardır ahî,
Bundan artık söylemez kâtib dahî."

Bu mülâhazaya göre bütün mevcûdat Vacibü'l-Vücud'la vardır.. ve Zât-ı İlâhî'nin eşya ve hâdiselerle alâkası da onu var etme, varlığını devam ettirme, gözetme alâkasıdır. Bütün bunların teferruatıyla alâkalı keyfiyet de bizim için halli müşkül bir meçhuldür. Şimdiye kadar hiç kimse, hatta açıktan açığa O'ndan söz edenler bile, O'nun alâka ve maiyyetinin ne demek olduğunu bilememişlerdir. Onların ve bizim bildiğimiz tek şey, her nesnenin vücud kaynağı O olduğu gibi, Kayyûm'u da O'dur. O'nsuz hiçbir şey "yok-var" olamaz ve hiçbir mevcûd da varlığını devam ettiremez. Bu itibarla da her şey O'ndandır ve her şeyin biricik kaynağı da bütün evsâf-ı kemaliye ve cemaliyesi ile O'dur ve işte böyle bir yaklaşımda da sebep ve kaynak ikiliği yoktur.

Evet, âşıklar sultanının dediği gibi:

جَنَابِ حَق رَا يَقين كه دُوِيي نِيست......دَر آنْ حَضرَت مَنُ و مَاوُ تُويِي نِيست

حُـلُـولُ و اِتِّحَاد اِينجَا مُحَالَست......كِه دَر وَحـدَت دُويى عَينِ ضَلَالَست

"Cenâb-ı Hak için ikilik söz konusu değildir; O Hazret'i mülâhazada benlik, bizlik, senlik yoktur. Ve bu konuda hulûl ve ittihad da muhâldir. Zira (hakikî) vahdette ikilik apaçık bir dalâldir."

İşin aslı zevken ve hâlen böyle olumlu görünmesine rağmen bazen sekir, bazen de istiğrak neticesinde sağlam bir mahmil bulmada zorlanacağımız pek çok sözün söylenmiş olduğunu da itiraf etmeliyim. İşte onlardan mest ü mahmur birinin vahdet-i mevcûda açık vahdet-i vücud mülâhazaları:

(نَحْنُ أَقْرَبُ) گُفت يَعنِي قَطرَه دَر دَريَا يَكِيست،

عَاشِق و مَعشُوق و سَاقِي مَسْت و صَهبَا يكِيست.

اَي كه دُور اُفَتـاده از خِويش اَگـر داري خَبَـر،

مَشـهَدُو مَشـهُود و شَـاهِدُو مَولَى و مَولي يكيِسـت.

گَرچِـي عَالَم مَظهَرِ اسـمَاء حُسنِي خُدَاسـت،

اِسـمِ اَعظَم دَر جُمـلَـهءِ اَسـمَاء يَكِيسـت.

هَسـتِيءِ مُطلَق تُـوِيي دِگر خَيَال بِيش نِيسـت،

زَانكِه اَنـدَر نَشـئهء تُو جُملهءِ اَسـمَاء يَكِيسـت.

حُسـن عَالَم گيـر تُـو اَز بَهَر اِظهَـارِ كَمَال،

مِي نُمَـايَـد دَر هَزَرَان آينـه اَمـّا يَكيِسـت.

بَـاهَمَه خُوبـان اگرچـى حُسـن تُو هَمرَاه بُوَد،

دَر حَقيقَت دِلبَـر يَكتـايِي بِي هَمتَا يكيِسـت.

اِين هَمَه آشُوبُ و غَوغَا دَر جِهَانِ اَز عِشق اُوسـت،

گَشـت مَعلوم اين مَعلُوم اين زَمَان سَـر فتنَهء غَوغَا يَكِيسـت.

“Cenâb-ı Hak, ‘Ben insana şah damarından daha yakınım.’[10] *buyurmuştur. Yani derya ve deryada katre birdir. Ey insan, sen kendinden uzak kalmışsın; haberdar olabilsen, meşhed de, meşhud da, şahid de, mevlâ da, mevlî de birdir. Her ne kadar âlem Cenâb-ı Hakk’ın esmâ-i hüsnâsının mazharı ise de, bütün esmâ içinde ism-i âzam birdir. (Ey Rab!) Sen mutlak bir mevcûdsun, diğer şeylere gelince onlar hayalden başka bir şey değildir. Bu itibarla da, Senin yarattığın her şey birdir. Senin herkesi esir edip (büyüleyen) güzelliğin her ne kadar bütün güzellere yoldaş oldu ise de, yine de hakikatte o yektâ dilber birdir. Cihanda her fitne (ve baştan çıkarma) O’nun aşkındandır. Öyle ise bilinmelidir ki, bu fitne ve kavganın başı da birdir.”*

Doğrusu, bu üslûbun kendisi de apaçık bir fitnedir. Kimileri böyle bir beyanda bile, dinin ruhuna uygun yorumlar çıkarıp ortaya koyabilirken, kimileri aynı beyanları tevilde hep monizm gayyalarında dolaşagelmişlerdir.

Evet, tasavvuf ilmine ait bir kısım ıstılahlar vardır ki, onların hakikatlerini

anlamayanlar, anladıklarıyla hiçbir zaman kendilerini hatadan kurtaramamışlardır. Oysaki, matematik, geometri, fizik, kimya, tıp gibi fenlerin kendilerine mahsus terminolojileri olduğu gibi, tasavvufun da kendine göre ıstılahları vardır.. ve bu ıstılahlar bilinmeden tasavvufu doğru anlamak da mümkün değildir.

Hulâsa; vahdet-i vücud, bir makam değil, bir hâldir ve sâlikin mârifet ufku itibarıyla duyup sezdiği, zevk edip yaşadığı bir vahdet bilgisinin unvanıdır. Böyle bir seviyeye ulaşan bu meşrepteki bir sâlik, hakikî varlığın tek olduğunu, o da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu bir hiss-i bâtınla duyar.. ve her şeyi, o Mutlak Vücud'un ziyası karşısında ya bir gölge olarak hisseder veya hayalî bir mevcud sayar. Ne var ki, sofiyeden vahdet-i vücudcular böyle bir hissî mârifeti, nazarî ve felsefî olarak değil; yaşayarak ve kalbî tecrübeleriyle test ederek vicdanlarının bir buudu hâline getirir, sonra da, gerekiyorsa beyan güçleri ölçüsünde onu ifade etmeye çalışırlar. Onların, kesrette vahdet ve vahdette kesretle alâkalı ifadeleri, vahdetin esas, kesretin ise hayal olduğu mülâhazasıyla hep bu sübjektif ve vicdanî duyuşun sesleri ve yorumlarıdırlar. Zaten oturup kalkıp, her şeyde O'nun isim ve sıfatlarının tecellîlerini müşâhede eden bir hâl ve zevk erinin başka şekilde olması da düşünülemez. Evet onlar, akıl ve hayalin ulaşabildiği ufukların çok ötesinde, o Yüce Varlığın huzurunu duyarak "Sen" der kendilerinden geçer ve

" Cemalini nice yüzden görem diyen dilber,
Şikeste âyineler gibi pâre pâre gerek.."

şeklinde hislerini mırıldanarak hep o Mevcûd-u Meçhul'e yönelirler.

Vahdet-i şuhûd, her şeyi bir görme hâlidir ki, İmam Rabbânî'yle başlı başına bir ekol hâline getirilen bu mülâhaza vahdet-i vücuddan sahabi telakkisine daha yakın olmakla beraber, yine de bir sekir ve gaybet hâli ve vecd ü istiğrak mealli olması açısından temkin-i etemm ve yakaza-i tâmme mesleği kabul edilen sahabi mülâhazasıyla tam bir mutabakat içinde olduğu söylenemez. Bu meslek erbabı, sekr u istiğrak hâlinde söyledikleri sözleri, fevkalâde bir temkinle muhataplarına sunar ve onların herhangi bir şaşkınlığa düşmelerine de kat'iyen fırsat vermezler.

Vahdet-i mevcud, batılıların "panteizm" hatta değişik varyasyonları itibarıyla "monizm" de dedikleri felsefî bir ekoldür. Kâinatta her şeyi bir ilâh veya onun tezahürü görmeye dayanan böyle bir görüşün, İslâm Tasavvufuyla

telifi şöyle dursun, Müslümanların geliştirdikleri herhangi bir felsefî cereyanla uzlaştırılması dahi mümkün değildir. Daha evvel de temas edildiği gibi bu düşünceyi paylaşanlar "Heme ost–her şey O'dur." diyerek bir ulûhiyet-i sâriye dalâletine düşmelerine karşılık, Sünnî mutasavvifîn her zaman "Heme ezost–her şey O'ndandır." mülâhazasıyla kendilerini ifade edegelmişlerdir.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ،

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْهَادِي إِلَى الرَّشَادِ،

وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 Nisâ sûresi, 4/64.

2 Nisâ sûresi, 4/110.

3 Nûr sûresi, 24/39.

4 Ebu'l-Kâsım Cürcânî, *Târîhu Cürcân* 1/562; İbn Receb, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem* s.362.

5 Bkz.: Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

6 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/492, 4/63; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/332.

7 *"De ki: O, Allah'tır. Tektir."* (İhlâs sûresi, 112/1)

8 *"Hepinizin İlâhı tek İlâhtır."* (Bakara sûresi, 2/163)

9 Var-yok.

10 Kaf sûresi, 50/16.

Tecrid

Soymak, soyulmak, yalnız bırakmak ve her şeyden el-etek çekmek mânâlarına gelen tecrid; enfüsî olarak cismanî ve bedenî arzulardan bütün bütün sıyrılmak, âfâkî olarak da kalben, Allah'tan gayrı (mâsivâ) her şeyden yüz çevirip, sadece ve sadece O'na yönelme; yönelip zâhirini mal ve menaldan, bâtınını da O'ndan başkasına gönül verme dağınıklığından, O'na gönül verirken de karşılık bekleme gibi garazlardan-ivazlardan pâk tutmaktır ki işte bu mülâhazaların kahramanına da "ehl-i tecrid" denir.

Ehl-i hakikat tecridi, Tâhâ sûre-i celilesindeki فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ *"Şimdi çıkar nalınlarını."*[1] mealindeki âyetle işârî olarak irtibatlandırıp, "beyt-i Hudâ" dedikleri gönüllerini dünyevî ve uhrevî mülâhazalardan temizleyerek Hazreti Sultan'ın nüzûlüne –bu da bir müteşabih– müsait hâle getirme şeklinde anlamışlar. Bir kadem daha ötede diğer bir zümre ise onu, sâlikin, kalbî görüş, kalbî duyuş ve kalbî sezişleriyle bütün bütün Hazreti 'Nûru'l-Envâr'a yönelip ve duygu dünyasında O'ndan başka her şeyi –tabiî istidadı ölçüsünde– ifnâ ederek sadece ve sadece O'nunla kalma hâlinden ibaret görmüşlerdir. Diğer bir açıdan tecrid, enfüsî olarak nefis, beden ve cismaniyete; âfâkî olarak da dünya ve içindekilere karşı tavır alma şeklinde yorumlanmıştır ki, bu dört şeyden tecerrüdle tecride ermeyen hak yolcusu, hakikî halvete ve halvetteki zevk-i ruhanîye de ulaşamaz.

Tecriddeki bu latîf işareti ifade sadedinde Minhâc sahibi:

دَر حَرَمِ حَرِيمِ دُوست نَگردِي مَحرَم......تَا زِ اَندِشَهءِ اَغِيَار مُجَرَّد نَشَوِي

"Bütün bütün ağyâr endişesinden sıyrılmadıktan sonra Yâr hareminin harîmine mahrem olamazsın." der ki, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin:

" Dil beyt-i Hudâ'dır ânı pâk eyle sivâdan,
Kasrına nüzul eyleye Rahmân gecelerde"

mazmunuyla tam bir mutabakat arz etmektedir.

Seyyid Şerif'in ifadesiyle, kalb ve sırdan mâsivâ paslarını silmenin bir unvanı olan tecrid[2], müşâhede erbabının zevken ve hâlen görüp duydukları her şeyden sıyrılarak, Hazreti Şâhid-i Ezelî'nin envâr-ı vücuduyla müstağrak yaşamaktan ibarettir ve bunun âsâr-ı feyzi, duyuluş ve hissedilişi de sâlikin

istidat ve kabiliyetine göre farklı farklıdır.

Bir mübtedî gönlünde, mârifet inkişafının ilk belirmesi esnasında, "ilm-i yakîn" diyeceğimiz kesbî malumat renk renk solar, matlaşır, sönükleşir ve derken hak yolcusuna yer yer eşyanın perde arkası ses vermeye başlar; başlar da bütün cismanî ihtiyaçlar veya zaruretler, hatta bütün dünya ve içindekiler yavaş yavaş zatî değerlerini yitirerek, hakikate mücellâ birer ayna veya onu aksettiren, ifadelendiren sırlı, buğulu birer aksesuar hâline gelirler. Bu mazhariyetin duyulmasıyla bazen sâlik Fuzûlî gibi:

" Meslek-i tecriddir ferâğat evi
Terk-i mal ile hânümandan geç!"

diye haykırır, bazen de Yunus Emre gibi: *"Ballar balını buldum varlığım yağma olsun!"* der inler...

Seyr u sülûk-i ruhanî sayesinde bir müntehînin bütün benliğinden varlık endişesi silinip gidince, Hazreti Mâlum'dan gayrı artık ne bir iz ne de bir eser kalır. Böyle bir mazhariyete eren bir hak yolcusu, şayet seyr-i ruhanîsini, Hz. Sahib-i Şeriat'ın minhacına muvafık sürdürmüyorsa, pek çok sâlikin müvelleh ve hayran yaşadığı böyle bir mertebede bazen "hakâik-i eşya"yı nefyetme gibi kaymalar da söz konusu olabilir. Seyr u sülûk-i ruhanîlerinde "Mirsadü's-Sünne"yi esas alanlar ise, her yerde yalnız Bir'i görür, Bir'i bilir, Bir'i söyler, Bir'i çağırır ve bin bir şafak emareleri içinde Bir'e yönelir ve O'ndan başkasına da iltifat etmezler.

Ahmedî, bu mertebeyi kendi idrak ve zevki açısından şöyle seslendirir:

Vârımı ol dosta verdim hânumânım kalmadı,
Cümlesinden el yudum, pes dû cihânım kalmadı.
Çünkü hubbullah erişti çekti beni kendine,
Açtı gönlüm gözünü, artık humârım kalmadı.
Aynı tevhid açılıp hakka'l-yakîn gördüm ânı,
Şirki sürdüm aradan, şekk ü gümânım kalmadı.

Müntehîler üstü müntehîlerin hâline gelince, o ifadelere sığmayan, tecerrüdün tamamen tecride inkılâb ettiği ve sâlikin bir mânâda tam bir inhilale girdiği öyle derin bir zevk hâlidir ki, tatmayan bilmez, bilenler ifade edemez, ifade edebilenler de çok defa iltibastan kurtulamazlar. Zevken ve hâlen bu ölçüde inkişaf eden bir sâlikle, Cenâb-ı Hak arasındaki böyle bir münasebet, Hakk'ın has kullarına bir sır armağanı olsa gerek.. bize de bu sır armağanına

saygı duymak düşer.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ، وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْهَادِي إِلَى الرَّشَادِ، وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْبَرَرَةِ الْكِرَامِ.

1 Tâhâ sûresi, 20/12.

2 Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* s.53.

Tefrid

Tefrid; yalnızlaşmak, dünyadan el-etek çekerek bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olmak.. ve daha has ifadesiyle, sâlikin, hiç kimsenin sahip olamadığı hâl ve makamları ihraz etmesine rağmen, mahviyet içinde ciddî bir tevhid mülâhazasıyla kendi ahvâline karşı kapalı kalıp her şeyi Hak'tan bilmek, Hak'ta görmek, Hak ile duymak ve hep Hak'la bulunmak pâyesidir ki أَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ *"Allah o apaçık hakkın ta kendisidir."*[1] fermanı bu pâyeye işaret etse gerek...

Aralarında televvün benzerliği bulunan "tefrid"le "tecrid" birbirinden farklı mansıb ve zevk hâllerini ifade ederler: Tecrid, ağyârdan tamamen kat-ı alâka edip yâr ile hemdem olma hâli; tefrid ise sâlikin, kendiyle alâkalı ahvâli duyup hissetme yerine, vicdan ve tabiat ibresinin her zaman Hakk'ı gösteriyor olma mazhariyetidir. Tecridde, Hak hedefli kulluk neşvesi; tefridde ise, yol boyu mâbûdiyet mülâhazası hâkimdir. Böyle bir mülâhazanın derinliği de, herkesin istidadına vâbestedir ve duyulup hissedilen şeyler itibarıyla da derece derecedir.

Birinci derecede bir tefrid yolcusu –ki bu, *"tefrîdü'l-işareti ile'l-Hak"* sözcükleriyle ifade edilegelmiştir– hedefe kilitlenmiş gibi hep O'nu arar, O'nu duymaya, O'nu hissetmeye çalışır ve O'nu görmeye koşar; koşar ama, ne kilitlenmenin keyfiyetini ne de hedefi yakalamak için gez-göz-arpacık mânâsına gelen enstrümanların hususiyetlerini düşünür. O, bir tabiîlik içinde her zaman bunları kullansa da, zihnî, hissî ve fikrî meşguliyeti sadece ve sadece hedef etrafında yoğunlaşmıştır; oturur kalkar hep O'nu düşler. Evet o, bütün mülâhaza kabiliyetleriyle sürekli O'nunla irtibata geçmeye çalışır, O'na ulaşmak için çırpınır durur ve âdeta ömrünü hep bu tatlı rüyanın yamaçlarında geçirir.

Bu ölçüde hedefe kilitlenen bir hak yolcusu, hem teveccühünde hem muhabbetinde hem de müşâhedesinde her zaman tefridin vâridâtını duyar; matlûbunda, mahbûbunda, meşhûdunda tam birlik neşvesine erer; erer de talebinde, aşk u muhabbetinde, şuhûdunda bütün benliği ile tevhide yönelir ve kalbî, hissî, şuurî dağınıklıktan kurtularak kesrette vahdet kevserleri yudumlamaya başlar; başlar ve kasd u teveccüh mertebesinde sürekli bir iştiyak u ataş hisseder; muhabbet mertebesinde mahv u telef dalgaları arasında erir-gider; şuhûd zirvesinde de ağyârdan bütün bütün sıyrılarak "bî kem u keyf" yâr

harîmine mahrem olur.

İkinci derecede bir tefrid sâliki –ki bu da “*tefrîdü’l-işareti bi’l-Hak*” cümlesiyle özetlenmiştir– akdes ve mukaddes feyizlere mazhariyetini veya daha yerinde bir ifade ile “memerriyetini” –eğer mazhar olduğu lütufları bizzat temsil ediyor vehmiyle fahre ve gurura girmezse– duyar ve sürekli hamd ü senâlar ile gerilir ki, bu makam, insan-ı kâmil olma esrarını ve Hazreti Hakk’a mükemmel bir ayna hâline gelme mazhariyetini izhar makamıdır. Hassan b. Sâbit’in:

وَمَا مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِي......وَلٰكِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِي بِمُحَمَّدٍ[2]

“Ben, bana ait sözlerle Hazreti Muhammed’i medh ü senâ etmedim; ben (O’nun nâm-ı celîlini sözlerime mevzu edinmekle) kendi ifadelerime O’nunla övünülebilirlik kazandırdım.” mısraları bu vetireye ait mülâhazalara ne hoş ışık tutar! Böyle bir lütfu gürül gürül ifade edip haykırmak ise, وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ *“Şimdi gel Rabbi’nin nimetini yâd et ve haykır!”*[3] ilâhî fermanının gereğidir. İnsanlığın İftihar Tablosu’nun: *“Ben, Hazreti Âdem evlâdının efendisiyim.. ben, mahşerde ilk haşredilecek olanım.. ilk şefaatçi ve şefaatına müsbet cevap alacak olan benim...”*[4] kabîlinden şerefsudûr olmuş sözleri ve ashab-ı kirâm efendilerimizin “tahdis-i nimet” nevinden bu tür beyanları, hep bu makama ait mazhariyeti ifade sadedinde söylenmiş iftihar televvünlü Hak ihsanlarını ilan soluklarıdır ki, aslında böyle bir mazhariyet, söz konusu mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî kahramanlarının irfan eşikleri sayılır.. bunun ötesindeki tefrid mertebesi ise, ikinci derecedeki tefrid sâliklerinin, mârifet ufuklarına ait ayrı bir enginliğe bakar ve bize erişilmez bir aşkınlıktan gizli imalarda bulunur.

Erbabınca, “tefrîdü’l-işareti ani’l-Hak” remziyle seslendirilen bu pâye ve mansıp, Hakk’ın en câmi teveccühleriyle, bast ötesi bir inbisat, ilim üstü bir mârifet, takdiri aşkın mehâbet ve mehâfetle zâhir ve bâtın açısından tam maiyyete erme ve iç âlem itibarıyla “cem” soluklayıp, halkın içinde Hak’la beraber olma, Hak’tan alıp halka ulaştırma ve insanlara Hakk’a vuslat kapılarını aralama makamıdır. Böyle bir pâye kahramanının temel hususiyetlerini veya onun iç kimliğini, insanlar içinde insanlardan bir insan olma; her işini rıza yörüngesinde götürme; dünyayı ukbâ ufuklu yaşama; vicdanında her zaman ilâhî maiyyeti zevk etme; duyduklarını, gördüklerini, hissettiklerini başkalarına duyurma, duyurup Hakk’a uyarma; O’ndan gayrı her

şeye O'ndan ötürü alâka duyma.. ve her şeyi O'nun varlığının ziyasının bir gölgesi gibi... görme şeklinde hulâsa edebiliriz.

Birinci işaret ufkunda bulunanlar, gaye düşünüp, gaye soluklayıp, gaye rüyaları görürler. İkinci işaret zirvesinde seyredenler, "vücud" nurlarıyla sübühât-ı vechin şuaâtına açık gönül yamaçlarında mazhariyet ve memerriyetlerini "tahdis-i nimet" nevinden seslendirir ve şükürle oturur, şükürle kalkarlar. Hiçbir işaret mertebesine koyup değerlendirmeye cesaret edemediğimiz; ikincilerin tasavvurlar üstü ayrı bir derinliğini paylaşan o en şâhikadakilere gelince, onları sadece vazifeleri ve vazife şuurları itibarıyla heceleyebiliyoruz. Onlar Hak'tan mesajlar alır, halka ulaştırırlar; halkı, Hakk'a vuslata çağırır, aradaki engelleri bertaraf etmeye çalışırlar; yaşamaya yaşatmak için katlanır, yaşatmanın söz konusu olmadığı bir yerde hayatı yaşanmaz bir ızdırap gibi duyarlar. İşte bunlar, hâlis mürşidler ve mübelliğlerdir ki, bunların ilk safını enbiyâ ve mürselîn hazerâtı, ikinci safını da onların has vârisleri teşkil eder.

Birinci derecedeki tefrid yolcuları, her zaman arayış içinde bulunan ve ihlâsa koşan îmân ve mârifet kahramanı muhlislerdir. *İkinci derecedeki sâlikler*, vefa ve samimiyetini tam ifade edebilmiş mârifet ve muhabbet fedaisi sadıklardır. Vazife ve misyonlarıyla tanımaya çalıştığımız üçüncüler ise, Hakk'ı halka duyuran, aç vicdanları doyuran ve ruhları vuslata uyaran mürşid ve mübelliğlerdir. Bu en son makamın şehsuvarları ilk iki mertebe ile alâkalı evsâfı da haiz olduklarından bunlara âriflerin imamı müntehîler denmesi doğru olur. Bütün müntehîlerin müntehîsine gelince O, Hazreti Rûh-u Seyyidi'l-Enâm ve Ferîd-i Kevn ü Zaman olan Efendimiz Hazreti Ahmed ü Mahmud u Muhammed Mustafa'dır (aleyhi ekmelüttehâyâ). O'nun daire-i kudsiyesine yakın bir hayli büyük insan ve hatta ulü'l-azm enbiyâ-i izâm vardır.. ve derecelerine göre bunların her biri de müstesna bir hil'atle şereflendirilmişlerdir. Ne var ki, bu meydanın biricik Sultanı da yine o kudsîler ordusunun Başbuğu Hazreti Muhammed Mustafa'dır (sallallâhu aleyhi ve sellem). Başkalarının bir "ân-ı seyyâle"sine canlar feda ettikleri o Hazreti Nûru'l-Envâr'ın iltifatına mazhariyet, İnsanlığın İftihar Tablosu'nun hep ahvâl-i mütemadîsi olmuştu. Tabir-i diğerle, başkalarındaki bütün güzellikler ve ziya, O'na akseden ilâhî tecellîlerin in'ikasından ibaretti.

Bür'e sahibi, bu mazhariyeti şöyle ifade eder;

وَكُلُّ اٰيٍ أَتَى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا......فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمِ
فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بَشَرٌ......وَأَنَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللّٰهِ كُلِّهِمِ
لَوْ نَاسَبَتْ قَدْرَهُ اٰيَاتُهُ عِظَمًا......أَحْيَا اسْمُهُ حِينَ يُدْعٰى دَارِسَ الرِّمَمِ

"Peygamberân-ı izâm'ın getirdiği mucizeler, Hazreti Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nurunun onlara ittisali sebebiyledir. (Bizim) bilgi(miz), O'nun hakkında 'O bir beşerdir.' der. Ama O, yaratılanların en hayırlısıdır. Eğer O'nun elinden zuhur eden harikalar, O'nun gerçek kıymetine münasip cereyan etseydi; ism-i şerifleriyle dua edildiğinde çürümüş kemikler bile dirilirdi."

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلٰى إِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى الْمَلٰئِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ وَعَلٰى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ مِنْ أَهْلِ السَّمٰوَاتِ وَأَهْلِ الْأَرَضِينَ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ.

1 Nûr sûresi, 24/25.

2 Bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir* 2/357; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ* 2/321.

3 Duhâ sûresi, 93/11.

4 Müslim, *fedâil* 3; Ebû Dâvûd, *sünnet* 13; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/540.

Cem

Toplanmak, toplamak, biriktirmek, biriktirilmek mânâlarına gelen "cem" *tasavvuf erbabınca*; zevkî ve hâlî olarak bütün dünya ve içindekileri (mâsivâ) görmeyecek, duymayacak ölçüde Hakk'a tahsis-i nazar, tahsis-i şuur, tahsis-i histe bulunarak, kalben bütün eşyaya karşı kapanıp sadece ve sadece O'nu bilmek, O'nu duymak ve mârifetinin derecesine göre, O'nu görmek ve kasdî olarak O'ndan başka şeyleri görüp onunla meşgul olarak dağınıklığa düşmekten kurtulmak demektir. Böyle bir yaklaşım vahdet mülâhazası şeklinde anlaşılırsa karşılığı kesret olur; Hakk'a tahsis-i nazarla kalbin mâsivâdan kat-ı alâkası mânâsına hamledilirse, o zaman da karşılığı "fark" olur ki, –inşâallah– ileride müstakil bir bahiste tahlil edilecektir.

Cem, müntehîlere ait bir hâl veya makamdır. Cem mevhibeleriyle şereflendirilen bir hak yolcusu, artık bil-asale hep Onu duyar, O'nu bilir ve bulunduğu ufuk ve zevk-i ruhanî seviyesine göre de, halkı tam sezer veya sezemez; ama her zaman Hakk'ı, hem de halksız olarak bir vicdanî sezişle sezer ve her yanda Hakk'a ait mânâların temâşâsıyla hep büyülenmiş gibi yaşar. Ufkunda doğup batan eşyada, O'nun isim ve sıfatlarının tecellîlerini görür; "Zât" iştiyakıyla pervaneler gibi O'nun sübühât-ı vechine koşar.. yer yer hayret ve hayranlık arası gelir-gider ve سُبْحَانَ مَا أَعْظَمَ شَأْنَكَ der inler.

Böyle zevkî ve hâlî bir pâyenin iki adım ötesinde bir de "cem'ü'l-cem" vardır ki, bu hâl, sâlik için tamamen bir gaybûbet hâlidir. Kendini böyle bir duyma ve hissetme zemzemesi içinde bulan hak yolcusu, artık ne başkalarını ne de kendisini duyar ve hisseder. "Fark"tan bütün bütün uzaklaşarak Hak'tan gayrı her şeyi, –O'nun ziya-i vücudunun bir gölgesinin gölgesi olması itibarıyla– unutur ve bütün benliğiyle asla yönelir.

Tevhid mülâhazası içindeki bir sâlikin nazarında her şey, Hakk'ın ziya-i vücudunun gölgesi –bunlar kelime yetmezliğinden meydana gelen sakatât– cem'de gölgesinin gölgesi, cem'ü'l-cem'de ise, vicdanî olarak doğrudan doğruya "sübühât-ı vech"in şuaâtının hükmünü icra etmesi söz konusudur. Ayrıca bazıları, cem'ü'l-cem'den sonra; Hazretü'l-Cem diye bir üçüncü makamdan daha bahsederler ki, muhakkikîn bu makamı, farzlar üstü nafilelerle, bize bizden daha yakın olan Zât-ı Hakk'a yaklaşmanın bir unvanı saymışlardır. Bu seviyeyi ihraz eden sâlik, Hak'la bâki olduğunun şuuruna erer; her şeyi iç müşâhedeleriyle daha bir derince ve daha bir netçe temâşâ etmeye başlar; iç

sezileriyle zâhirî havâssının önüne çıkar; ruhuyla duyar, basîretiyle görür, vicdanıyla değerlendirir ve keşfin araladığı kapı aralığından nazarî bilgilerinin gerçek yüzlerini müşâhede etme imkânını elde eder ki; bu mertebe [1] هُوَ الْأَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ hakikatinin eksiksiz bir mazhar-ı tâmmı ve sâlikin de bir mir'ât-ı mücellâ hâline gelmesi noktasıdır. Böyle zirveler zirvesinde seyahat eden bir hak eri, istidat ve kabiliyeti ölçüsünde, ya bir Kutup Yıldızı gibi "seyir fillâh" der ve kendi etrafında döner, Hakk'a koşar durur ya da kalbiyle asıl yörüngesinde kalır ve kalıbıyla halk içinde olur.

İster öyle-ister böyle cem mertebesini ihraz eden herkes aynı zamanda "bekâ billâh"a da mazhar olmuş demektir. Tevhid-i sıfâtta kendi sıfatlarından, tevhid-i zâtta kendi zâtından fâni olan bir müntehî, "bekâ billâh" unvanıyla yeniden varlığa erer.. ebediyetin neşvesini duymaya başlar; başlar ve kendi fiillerinin, Hakk'ın ef'âli içinde eriyip gittiği zevkiyle "cem" der.. sıfatlarının Hakk'ın sıfatları karşısında müzmahil olduğunu müşâhede ederek kıyam hâlindeki ubûdiyetin rükû ile derinleşmesi anlamında "cem'ü'l-cem" ezvâkıyla erir-gider.. ve zâtının Hazreti İlim ve Vücud muvacehesinde mütelâşî olup gitmesi sonucu tamamen bir iç müşâhede ve zevk-i ruhanî ile kendini "Hazretü'l-Cem" mülâhazasına salar ve hayret üstü hayretlere müstağrak olur.

Diğer bir yaklaşımla, kulluk vazife ve sorumluluklarının, tam bir edep, inkıyat ve şuurla yerine getirilmesine "fark"; şart-ı âdi planında ortaya konan bu "bidâat-i müzcât" ölçüsündeki mini sermayeye "min haysü lâ yahtesib" lütfedilen ilâhî ihsan ve vâridler sağanağına mazhariyet veya memerriyet keyfiyetine de "cem" denir. Bu mülâhazayladır ki, hâl ehli *"Farkı anlamayan kulluğu bilemez, cem'i duymayan da mârifetten anlamaz."* demişlerdir.

[2]إِيَّاكَ نَعْبُدُ ferdî vicdanın mâşerî vicdana tercümanlığı sadedinde, fark makamının sesi ve kulluk pâyesinin soluğu, [3]وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ de cem mertebesinin ifadesi ve beşerî acz ü fakrın ilanıdır. Her sâlik için yolculuğun başında duyulan tek ses ve çizgi fark sesi, fark çizgisi, nihayetinde ise cem zevkidir. Bazı istidatlara göre nihayetler nihayeti ise "ehadiyet" mertebesinin remzi olan "cem'ü'l-cem" ve "vahidiyet" zirvesinin işareti olan "Hazretü'l-Cem"dir.

Kâşânî'ye göre fark, nazarî Hak mülâhazasını henüz inkişaf ettiremeyenlerin mârifet ve zevk-i ruhanîleri –burada aynı anlayışı paylaşmadığımızı belirtmeliyim– cem, halkı aradan çıkararak Hak mülâhazasıyla müstağrak hâle

gelme; cem'ü'l-cem ise, halkı Hak'la kâim görme, duyma zirvesidir ki, bu makam aynı zamanda cem'den sonra gelen *cem üstü fark makamı*dır. Böyle bir makamda sadece ve sadece Cenâb-ı Hakk'ın ef'âl, sıfât ve zâtî şe'nleri mülâhaza edildiğinden Hazreti Hak, bu mertebe kahramanlarının –keyfiyeti meçhul– gören gözü, işiten kulağı ve tutan eli olması itibarıyla, onların nisbî-kisbî fiillerine terettüb eden Kendi ef'âlini, o mertebenin mazhariyetine hitap sadedinde, esbab-ı âdiyeyi bütün bütün vazifeden azl ile Kendine nisbet eder ki; فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ۠ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Onları siz öldürmediniz Allah öldürdü; attığın zaman da sen atmadın; ancak Allah attı."*[4] âyeti mucizât-ı nebeviye hakkındaki sarahatinin yanında, bu mertebeye işaret ettiği de pek çok mutasavvifînin müşterek görüşüdür.

Bu mânâda bir cem, panteistlerin iddia ettikleri anlamda bir vücud birliği ifade etmediği gibi, fark da bunun aks-i tâmmı değildir. Kadîm kadîmdir; hâdis hâdistir. Hâlık Hâlık'tır; mahlûk da mahlûktur. İki husus arasındaki nisbet tezahür nisbeti değil yaratma ve tecellî nisbetidir. Böyle bir tecellîde her zaman iki durum söz konusudur: Bu tecellîlerden birinin kesif bir cisme, ikincisinin de latîf bir cevhere sebebiyet vermesi veya –yoruma açık bir tabirle– inkılâb etmesidir. İşte bu birbirinden uzak iç içe yanlarıyla insan كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهِ *"Herkes kendi seciye ve karakterine göre davranır."*[5] fehvâsınca, yer yer cismine göre, zaman zaman da ruhuna göre davranışlar sergiler.. evet, kesif bir cisimden ibaret olması itibarıyla onun gözü hep tabiatta ve cismaniyettedir. Latîf bir ruhla memzûc bulunması açısından da ruhanî âlemlere ve meâlîye meyyaldir. Şer'in tayin buyurup garanti ettiği yükselme yolları sayesinde hak yolcusu, fâni ve zâil şeylerden alâkasını kesip bekâya yöneldiğinde, أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ *"Allah'ın kalbini İslâm'a açtığı kimse, Rabbinden bir nur üzere değil midir?"*[6] mazmununca, fevkalâde bir temkin ve teyakkuzla, Rabbinin nuru rehberliğinde her zaman gönüllere inşirah veren ufuklarda dolaşır.. yer yer bazı hissî iltibaslara rastlasa da, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın aldatmayan pişdarlığı sayesinde onları rahatlıkla aşar.. hep mârifetin mişkât-ı nübüvvet kaynaklısına koşar; koşar ve panteistlerin düştükleri hatalara kat'iyen düşmez.

Diğer bir zaviyeden cem; *cem-i ilim, cem-i vücud, cem-i ayn* olmak üzere üç kategoride mütalâa edilegelmiştir:

Cem'ü'l-ilim; delil ve burhanlarla elde edilen ve mebdei itibarıyla seyr u

sülûk-i ruhanî esnasında, mârifetin ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne, ayne'l-yakînden de –mecazen dahi olsa– hakka'l-yakîne yükselen enfüsî bir ilim ve bir ilm-i ledün şeklinde anlaşılmıştır ki, istidlâl yolunda yürümenin neticelerindendir; ama, ne enfüsî ne de âfâkî delillerle ulaşılan gerçeklerin aynı değildir; tabiî tam gayrı da değildir; şart-ı âdi planındaki istidlâlle Cenâb-ı Hakk'ın, bir meyelândan ibaret olan cüz'î iradeye –tenasüb-i illiyet prensibiyle izah edilmese bile– hususî bir atâsıdır. Zaten, onun lütuflarıyla bizim irademiz arasında ne zaman bir tenasüp olmuştur ki..?

Cem'ü'l-vücud; sâlikin vicdanî ve hissî şuhûduyla, eşya ve hâdiselerin ne ile kâim olduğunun tam zuhur etmesi ve bütün varlığın vicdanî müşâhedede eriyip gitmesi, hatta cihetlerin bile tuz-buz olup yoklara karışması makamıdır ki, bu makama kadem basan gönül sultanları sadece ve sadece Hazreti Vücud veya Hazreti İlim'in şuaâtını duyar ve bütün varlığı da bu şuaâtın gel-gitlerinden ibaret sayarlar. Tecellî mazhariyete, zıll de asla karıştırılmadığı takdirde, böyle bir ufka erenler için her vadide acz ü fakrını müdrik yüz bin gedâ [7] هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ der inler.

Cem'ü'l-ayn; âfâkî ve enfüsî bütün işârât ve delillerin, Cenâb-ı Hakk'ın, sâlikin kalbine attığı nur-u mârifet ve zevk-i ruhanîye nisbeten mütelâşî olup gitmesi demektir ki, bazıları bu noktaya hak yolcusunun seyahatinin sonu nazarıyla bakmışlardır. Onların bu mülâhazaları eğer, yakazadan temkine, temkinden tevbeye, tevbeden inâbeye, inâbeden evbeye yani sürekli Hakk'a müteveccih olmanın adı ve Hâlık-mahlûk, âbid-Mâbud, Rab ve abd münasebetinin unvanı ise, buna kimsenin bir şey söylemeye hakkı yoktur. Yok eğer, cem'ü'l-ayn derken, hakâik-i eşyanın nefy u inkârı, varlıktan Vareden'e istidlâlin gereksizliği; emr ü teklifin düşmesi, ben-sen-o mülâhazalarının hakikatte ve nefsü'l-emirde ortadan kalkması kastediliyorsa, bu bir fikir kayması, inanç inhirafı ya da fantastik düşüncelere kapılarak farklı bir şeyler söyleme gayretinden başka bir şey değildir. Bu mülâhaza, aynı zamanda mağrur bir kısım panteistlerin ve monistlerin mülâhazasıdır. Birinci tespit ise enbiyâ-i izâmın ve asfiyâ-i fihâmın ahvâlidir. Bu zevât, nâmütenâhîye müteveccih yolu nâmütenâhî görmüş, mebde ve müntehâyı aynı şuur ve teyakkuz içinde duymuş, yaşamış ve her zaman hak kapısının eşiğine baş koymayı hayatlarının en birinci gayesi saymışlardır. Bunlardan ekmelü'l-mükemmelîn olan Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a hitap sadedinde Cenâb-ı Hak: وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ

الْيَقِينُ *“Sana yakîn gelinceye dek Rabbine ibadete devam et.”*[8] ferman buyurarak, her canlı için müteyakkan bulunan ölüm gelinceye kadar, kulluğa devam etmesini talep etmiştir ki, bir taraftan ölümün teklifte son sınır olması vurgulanırken, diğer yandan da, Efendimiz’e nisbeten, likâullahın, hakka’l-yakînin bir unvanı olması itibarıyla, maruz kaldığı belâ, musibet ve sıkıntılara karşı, onun için ayn-ı visal olan likâullah hatırlatılarak mudâyakaları hafifletilmek istenmiştir.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ الْمُتَّقِينَ الْوَرِعِينَ الزَّاهِدِينَ الْمُقَرَّبِينَ الرَّاضِينَ الْمَرْضِيِّينَ، وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَقُدْوَةِ الْمُخْلَصِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الزَّاهِدِينَ الْمُقَرَّبِينَ الرَّاضِينَ الْمَرْضِيِّينَ، اٰمِينَ...

1 *“Evvel O’dur. Âhir O. Zâhir O’dur. Bâtın O.”* (Hadîd sûresi, 57/3)

2 *“Yalnız Sana ibadet ederiz.”* (Fâtiha sûresi, 1/5)

3 *“Ve yalnız Senden medet umarız.”* (Fâtiha sûresi, 1/5)

4 Enfâl sûresi, 8/17.

5 İsrâ sûresi, 17/84.

6 Zümer sûresi, 39/22.

7 *“O, Hay’dır. (Her zaman var olan, ezelî ve ebedî hayat sahibidir.) O Kayyum’dur. (Bizatihi var olup başkasına muhtaç olmayan ve her şeyin varlık ve bekâsı Kendisine muhtaç bulunandır.)”* (Bakara sûresi, 2/255)

8 Hicr sûresi, 15/99.

Fark

Lügat mânâsı itibarıyla, ayırmak, ayrılmak, seçilmek mânâlarına gelen fark; *sofiyece*, kesretten vahdeti, vahdetten de kesreti apaçık müşâhede etme hâli diye yorumlanmıştır. Biraz daha açmak icap ederse fark, Zât-ı Bârî hakkındaki mârifet-i tâmme ufkundan bakıp halkı görmek ve Hak maiyyetiyle beraber halkın içinde olmayı da dengeli götürmek demektir. Cem'de; mârifet, muhabbet ve ruhanî zevklere bağlılık, cem ihtiva eden farkta ise, bu mârifet, muhabbet, zevk-i ruhanî ve ötesindeki ahvâli başkalarına duyurma meselesi de söz konusudur. Onun için *"Farkı olmayanın kulluğu, cem'i duymayanın da mârifeti tam değildir."* demişlerdir. Bundan dolayı da erbabınca, her iki hâl de lüzumlu bulunmuş ve her iki pâyenin yerleri de ayrı ayrı hatırlatılmıştır. Zaten, daha evvel de geçtiği gibi, [1]إِيَّاكَ نَعْبُدُ itirafının farka, [2]وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ tazarruunun da cem'e işaret ettiği söylenmektedir.

Cem, sübjektif, zevkî ve hâlî bir eksen, fark ise, objektif bir şeriat mihveridir. Birincisinde, hâl ve derûnîlik aklın, mantığın önünde; ikincisinde ise her zaman şer'î muhakeme esastır. İkincisinden her zaman birincisine geçilir ki buradaki fark, fark-ı evveldir. Cem'den ikinci kez farka dönüş ise bir farklılık mazhariyetidir. Cem'de kalanlar, ruhlarının vüs'ati ölçüsünde ruhanî zevklere gömülür, istiğraktan istiğraka koşar ve başkaca da bir şey bilmezler ki, İsa Mahvî merhum:

" Yokluğunda var olan, varlıkta bilmez yokluğu,
Sohbet-i yâr lezzetini bilmez beyim, ağyâr olan"

mısralarıyla bunu ifade eder. Makam-ı cem'de kalıp ikinci farkı idrak edemeyenler, peygamberlik esprisini tam kavrayamamış sayılırlar. *Urûc bir terakki, nüzûl ise onun kemalidir.* Birincisindeki ferdî haz ve mir'âtiyete karşılık, "fark ba'de'l-cem" unvanıyla ikincisinde ulü'l-azmâne bir tavır, mâşerî bir haz ve câmi bir mir'âtiyet söz konusudur ki, bunda her zaman halktan Hakk'a varılır ve her şeyde bittecellî Hak görülür, çoklukta birliği duymak, birlikten çokluğa bakmak bu pâyeye ait bir mevhibedir.

Ayrıca, bu mülâhaza içinde bir de "fark-ı cem" meselesi söz konusudur ki, o da; zevk ve hâl ehli için, tecellî itibarıyla Hazreti Vâhid'in değişik aynalarda farklı televvünlerinden ibarettir ve değişik aynalarda Hazreti Vâhid'in farklı farklı müşâhede edilmesinin bir unvanıdır. Bu mertebelere gelince, onlar da

Hazreti Ehad'in şe'nlerinin –aynaların kabiliyetlerine göre– birer zuhurudur. Zuhur mahalleri itibarıyla bu şe'nler tamamen itibarîdirler ve Hazreti Vâhid'in o itibarlara teveccühü anında ortaya çıkarlar.

Cem'den sonraki fark, bir fark-ı tâmdır ve sâlikin, mâsivâya (varlık ve hâdiselere) karşı olan kalbî alâkasını bütün bütün kesip, Hazreti Vâhid u Ehad'in dergâhına tam bir teveccühle, O'nda fâni olması hâlidir ki; bu bize daha çok, değişik yollarla ulaşılan "fenâ fillâh" mülâhazasını hatırlatmaktadır. Bu pâyeyi idrak edenler "fenâ fillâh" ve "bekâ billâh"da olduğu gibi, içinde bulundukları bütün dünyayı ve topyekün eşyayı, hem de gözlerinin önünde olduğu hâlde görmezler de, basîretleriyle hemen her şey ve her hâdisede sadece ve sadece şuûn ve sıfatların temâşâsıyla –bigayri keyf ve idrak– müstağrak yaşar ve kesret aynalarında hep vahdet cilveleriyle oturur kalkarlar. Güneşin doğmasıyla, zatında var olan yıldızların görünmez, bilinmez, duyulmaz ve hissedilmez olması gibi [3]وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلٰى bu mertebenin kahramanları da, kendi mârifet rasathânelerinde Hazreti Mevcûd ve Hazreti Mâlum-u Hakikî'nin şuûn ve sıfatlarının tecellî atmosferinde, başka şeyleri göremez olurlar.

Diğer bir yaklaşımla cem'de, cismaniyet ve hayvaniyetten sıyrılma ve nefsanî ego itibarıyla ölme; farkta ise, kalbî ve ruhî hayat mertebesine yükselerek rahmânî ego açısından yeniden var olma söz konusudur ki, bu mertebeyi ihraz eden sâlik, "Ben nefsanî benliğimi yitirdim ve yeni bir rahmânî benliğe erdim." der ve her fırsatta –şart-ı âdi planında meyelânın varlığı mahfuz– "lâ fâile illallah" hakikatini haykırır; haykırır ve "hakka'l-yakîn" ölçüsünde "vücud" ve "ilim" gerçeklerini duyarak Hazreti Hayy u Kayyûm'un her şeydeki hâkimiyetinin temâşâsıyla kendinden geçer.

Ne var ki, bunca fenâ ve zeval mülâhazasına ve bunca cezb ü incizâba rağmen, farkta her zaman temyiz söz konusudur. Öyle ki fark kahramanı, seyr u sülûk-i ruhanînin her mertebesinde Hazreti Müsebbibü'l-Esbâb'ın hakikî müessiriyetini kabulünün yanında, kendi nisbî, kisbî meyelânları konusunda da bir an bile gaflete düşmez ve "Her şeyi Allah yaratıyor." derken dahi, şart-ı âdi planında ve hususiyle de tahrip ve günahlarla alâkalı hususlarda temayüllerine bakmayı kat'iyen ihmal etmez. "Bizi de, fiillerimizi de yaratan Allah'tır." der ama iyi-kötü her işin ondaki bir meyelâna tâbi olduğunu da unutmaz.

Fark konusunda *bir kesim*, hep ifrat içinde olmuş ve inhiraftan inhirafa sürüklenip durmuştur. Bunlara göre herkes –hâşâ– kendi fiilinin hâlıkı ve insan iradesi de "bilâ kayd u şart" tam bir müessirdir. *İkinciler* ise, Hakk'ın sonsuz

meşîet ve iradesi karşısındaki meyelân ve meyelândaki tasarruf hakkını görmezlikten gelerek tefrite düşmüş ve insanı, kendine hakk-ı tercih tanımayan kâhir bir irade karşısında, rüzgârlarla savrulan yapraklar gibi tahayyül etmişlerdir. *Üçüncüler* ise, Hakk'ın kaza ve kaderindeki esrarı kavrama mazhariyetiyle, her şeyin, Allah'ın kudret ve meşîetiyle meydana gelmesini kabulün yanında, insanın şöyle-böyle eğilim ve temayüllerinin de genel programda hesaba katıldığına inanmış ve bir taraftan sürekli hayır meyillerini dualarla beslerken, diğer yandan da şer eğilimlerine karşı istiğfarla mücadele vermişlerdir.

Birinciler, pek çoğu itibarıyla bir kısım esbab-perest ve tabiat-perest kimselerdir ki, gözleriyle görüp duygularıyla hissettiklerinin dışındaki şeylere hemen hemen hiç inanmazlar.

İkinciler, hâl ve zevklerine yenik düşerek, iradelerini tamamen nefy ile kendilerini âdeta câmidler gibi farzedip her hâlleriyle tam bir cebrîlik sergilerler.

Üçüncüler ise, her şeyde Hakk'ın hikmet ve hâkimiyetini, halk ve tedbirini görmenin yanında, imanî bir şuur ve vicdanî bir sezişle kendilerine, zatî değeri olmayan bir meyelânın verildiğine inanır ve "ben yaptım", "ben ettim" derken ne dediklerinin, ne yaptıklarının farkındadırlar. Hem öyle farkındadırlar ki, hiçbir zevk, hiçbir hâl, hiçbir istiğrak onların bu kabulünü değiştiremez.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ،[4] وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَوَّابِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 *"Yalnız Sana ibadet ederiz."* (Fâtiha sûresi, 1/5)

2 *"Ve yalnız Senden medet umarız."* (Fâtiha sûresi, 1/5)

3 *"En yüce sıfatlar Allah'ındır."* (Nahl sûresi, 16/60)

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

Tevhid

Tevhid; vahdet kökünden, birleştirme, bir kılma, bir sayma, Allah'ı birleme, *"Lâ ilâhe illallah"* hakikatine inanma ve bu yüce hakikati sürekli tekrarlayıp durma mânâlarına gelir. *Sofiye ıstılahında*, tevhide, bu mânâların yanında; yalnız Bir'i görme, Bir'i bilme, Bir'i söyleme, Bir'i isteme, Bir'i çağırma Bir'i talep etme ve O'ndan başkasıyla olan münasebetlerini de hep O'na bağlama, her şeye O'ndan ötürü alâka duyma anlamları da yüklenmiştir.

Tevhid; mebde'de, Allah'ın zâtını, كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ تَعَالٰى غَيْرُ ذٰلِكَ[1] fehvâsınca, aklen tasavvur edilebilecek her şeyden tecrid; müntehâda da, zevk u hâlin vüs'at ve derinliği ölçüsünde mâsivâyı (Allah'tan başka her şey) kalben bütün bütün unutup O'na tahsis-i nazar etmektir. Bu mânâda tevhid, İslâm'ın hem esası hem de meyvesidir. Bu çerçevede mebde ve müntehâ mülâhazasıyla bir tevhid telakkisi, sofiyece sık sık üzerinde durulagelmiştir. Sofiyenin dışındakiler ise, ona biraz daha farklı anlamlar yüklemişlerdir.

Bunlara göre kısaca tevhid; Cenâb-ı Hakk'ı rubûbiyetiyle tastamam bilip, ulûhiyetine karşı da ubûdiyetle mukabelede bulunma ve mesuliyet şuuruyla hareket etmedir ki, bir taraftan O'nun biricik tasarruf sahibi olduğunu, kavlî, fiilî ve hâlî ikrarla beraber, O'nu benzer, zıt, nidd ve nazîrden tenzih etmek; diğer taraftan da, böyle bir Mâbud-u Mutlak ve Maksud-u bi'l-istihkak'a karşı tazim, tebcil, takdis mânâlarını hâvi ubûdiyet-i kâmilede bulunma demektir. Bu mülâhazaların bütününü şu şekilde hulâsa etmek de mümkündür: Tevhid; hem bir tevhid-i ilmî ve imanî hem bir tevhid-i keşfî ve zevkî hem de Hakk'ın kendi has kullarına hususî mevhibesi olan tehvid-i zâtîdir.

1. *Tevhid-i imanî ve tevhid-i ilmî*, şuhûd ve istidlâl ile elde edilen tevhiddir ki, bu mazhariyeti paylaşanların, şirkten ve şaibe-i şirkten uzaklaşarak ömürlerini hep vahdaniyet-i ilâhîyi düşünme, O'nu yâd etme ve gönlünün derinliklerinde O'nu duyması şeklinde tecellî eder.

2. *Keşfî ve zevkî tevhid*, şuhûd ve istidlâl yoluyla elde edilen mârifeti, daha sonra da vicdanî bir keşif ve zevkle duyup hissetme; yaşayıp kalble seslendirme demektir.

3. *Tevhid-i zâtî*, Hazreti Vâhid u Ehad'in, Kendinin Kendine olan şehadetini tazammun eden öyle derin bir tevhiddir ki, O, kime duyurmuşsa o duyar; kime hissettirmişse o hisseder; duyup hissedenlerin de ya dilleri tutulur ya da O'nun

müsaadesi ölçüsünde çevrelerine ifade ve ifaza edebilirler. Bu mertebedeki tevhidi duyan bir sâlikin nazarında bütün delil ve işaretler renk atar; eşya min vechin serâb olur; bütün varlık itibarîliğe bürünür ve edep insana artık “Sus!” der; “Sus!” der, zira bu makam sükût makamıdır ve bu tevhid de *tevhid-i sükûtî*dir.

Bu mülâhaza çerçevesinde Mevlâna tevhid hislerini şöyle seslendirir:

اي بِرَادَر دَست وَادَار اَز سُخَن،......خُود خُدَا پَيدَا كُنَد عِلمِ لَدُن،

چُون رَسِيد اِينجَا سُخَن لَب دَر بَست،......چُون رَسِيد اِينجَا قَلَم دَرهَم شِكَست،

پَست پِندَار چِه فَصَاحَت دَست دَاد،...... دَم مَزَن وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابْ..

“Ey birader, kîl u kâl erbabından elini çek ki, Cenâb-ı Hak sende ilm-i ledün izhar eylesin.. söz gelip buraya dayanınca, dudak “pes” edip kapandı.. kalem bu noktaya ulaşınca o da kırıldı. Burası, fesahat yapıp dil dökecek makam değildir; (gel) dem vurmadan vazgeç; doğruyu en iyi Allah bilir.”

İlm-i ledünnün, mârifet-i ledünne inkılâp etmesi; vicdanın hususî bir iltifatla donanması, cezbin de incizâbın rengine boyanması demek olan bu hâl veya bu makam damlanın deryalaştığı, zerrenin kâinatlaştığı, hiçlerin vücud pâyesiyle şereflendirildiği mir’âtiyet makamıdır. Ziya Paşa, Harâbât mukaddimesinde derin bir şiir zevkiyle bu hâli şöyle resmeder:

“ Ey varlığı, varı var eden Var!
Yok yok, Sana yok demek ne düşvar.!”

Damlaya derya olma yolunu açan, zerreyi güneş hâline getiren, yoka var olma pâyesini kazandıran, ibtidâ ile intihâyı câmi ve herkese açık objektif bu tevhidin üstadları peygamberlerdir. Onlar, söz ve mesajlarına tevhidle başlar, duracakları yerde de sükûtî tevhid mülâhazasıyla sükût ederler. Aynı zamanda, hak yolcularının Allah’a açılma sürecinde ilk rıhtım, ilk liman ve ilk rampaları da yine bu ibtidâ ile intihânın birleşik noktası sayılan objektif tevhid mülâhazasıdır. İlk mürselden Son Nebi ve Mürsel’e kadar, vazife ve sorumluluğu “yakaza” şehrahında götüren bütün hak elçilerinin birinci mesajları, اُعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ *“Allah’a ubûdiyette bulunun ki, sizin O’ndan başka ilâhınız yoktur.”*[2] sözleriyle ifade edilen imanın işte bu

rükn-ü âzamı olmuş; daha sonra da bunun vuzûh ve inkişafıyla alâkalı diğer emirler...

Böyle bir tevhid telakkisi, İslâm'a girişin kapısı, onu, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn mertebesinde duyup zevk etmenin kaynağı, Hakk'ın Kendini, Kendi bildiği gibi –istidatlara göre– bildirmesinin de ilk çağrısıdır. Böyle bir tevhid anlayışıyla İslâm'a girilir; fıtratları yol almaya müsait olanlar onunla yol alır; onunla nazar ve istidlâlî araştırmalarına gerçek derinliğini kazandırır; onunla izafî hakikatlerin perde arkasına muttali olur ve onunla kadim ve hâdis farkının içyüzünü görür; Yaratan ve yaratılan arasındaki en büyük münasebet olan Hâlık-mahlûk münasebetini kavrar, abd ve Mâbud alâkasını anlar.. hatta yine onunla, Rabb'in yaratıklarına karşı mukaddes, münezzeh mübâyenetini, O'nun sıfatlarının kemal, külliyet ve asliyetini; kendi sıfatlarının da eksiklik, cüz'iyet, zılliyet ve izafîliğini idrak eder; eder ve bütün mülâhazalarını enbiyâ-i izâmın telakki çerçevesine oturtur. Bu üstadların tarif ettiği çerçevede, tevhid adına tenzih ederken *ta'tîlden*,[3] Hakk'a yakınlığı seslendirirken *hulûl ve ittihattan*,[4] kendini O'nun tecellîlerini temâşâya salarken *temsilden*,[5] sıfatlarını yorumlarken de *teşbih*[6] ve *tecsim*[7] hatasına düşmekten kurtulur ve günde –lâakal– kırk defa tekrar ettiği sırat-ı müstakîm erbabından olma liyakatini ortaya koymuş olur.. ve yine bu mânâdaki tevhidle hak yolcusu, kaza ve kaderin biricik gerçek kaynağını kavrar; Mutezile ve Cebriye'nin felsefe kaynaklı inhiraflarında ömrünü tüketmez; O'na yönelir.. O'na kullukta bulunur.. O'nu sever.. O'na karşı her hükmüne derin bir saygı duyar.. her şeyi O'ndan bilir –iradesindeki tercih hakkı mahfuz– her şeyi O'ndan bekler.. her zaman O'na itimat eder.. dünya ve ahiret mutluluğunu da O'ndan diler ve dilenir.

* * *

Tevhidi, mahiyet ve sıfatlardan mücerret bir vücud olarak kabul eden Aristo, İbn Sina ve Nasîruddin et-Tûsî gibi mütefekkirler, kendilerinden sonra daha farklı şekilde sistemleşip devam edecek olan monizm inhirafına kapı aralamış ve pek çok bâtıl cereyanın doğmasına vesile olmuşlardır. Tevhidde hulûl ve ittihada sapanlar ise –bunun neoplatonizm cereyanı ile İslâm ilâhiyatına bulaştığı da söylenebilir– varlığı, Hazreti Vacibu'l-Vücud'un mütemadî tezahürü ve eşyayı da âdeta O'nun aynı gibi görerek "tevhid" dedikleri aynı noktada şirke girmişlerdir. İlâhî sıfatları inkâr eden Kaderiye ve Cehmiye'nin

Allah'a acz isnad etmeleri ve insan iradesini ilâhlaştırmaları açıktır ve dalâletleri de izahtan vârestedir. Hele insanı, eli-kolu bağlı, kaderin kâhir rüzgârları karşısında savrulup duran çer çöp telakkileriyle ele alan Cebriye'nin hâli, aklın bedâhetine bütün bütün ters olmanın yanında Allah'a karşı da en büyük bir iftiradır. İşin doğrusu, bütün bu cereyanların hemen hepsinde bir dâne-i hakikat bulunsa da müntesipleri ifrat ve tefritlerle inhiraflardan kurtulamamış ve ortaya attıkları düşüncelerle de arkadan gelenlere bir sürü kayma noktaları hazırlamışlardır.

Bize gelince; peygamberlerden duyup öğrendiğimiz, onların doğru vârislerinin beyan, tavır, iç müşâhede ve keşifleriyle ikinci kez tanıyıp zevk ettiğimiz, görüp şahit olduğumuz tevhid; Yüce Yaratıcı'nın rubûbiyet ve mârufiyeti, bizim de ubûdiyet ve mârifetimiz açısından Kur'ân ve Sünnet-i Sahiha'nın ısrarla üzerinde durduğu ana temalardandır. Kur'ân ve Allah Resûlü, sık sık Cenâb-ı Hakk'ın zât, sıfât, esmâ ve ef'âlini, keyfiyeti meçhul "Arş" üzerinde istivâsını, enbiyâ-i izâm ve rusül-ü fihâmla konuşmasını, keza istediğine, Kendiyle konuşma imkân ve şerefini bahşetmesini pek çok yerde zikreder ve O'nun hayatını, ilmini, sem'ini, basarını, kudretini, iradesini, kelâmını, yaratmasını, öldürmesini, öldürdükten sonra diriltmesini, rızık vermesini sürekli hatırlatır ve tevhidi bütün bunların hepsine bağlayarak bizi böyle bir kabul ve iz'ana çağırır.

اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ...الخ[8] âyetinden قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ...الخ[9] âyetine, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى[10] beyanından وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي[11] fermanına, الٓمٓ ۝ اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا...الخ[12] âyetinden İhlâs Sûre-i Muazzaması'na kadar hemen bütün Kur'ân'da O'nun rubûbiyet mazmununun bir nabız gibi attığını, O'nun vücud ve rubûbiyet nurlarının bütün eşya ve hâdiselerin çehresinde yıldızlar gibi her zaman parıldayıp durduğunu görmek mümkündür. Rubûbiyet dairesinin bu ihtişamını görüp sezen her vicdan, bu geniş ve şümullü rubûbiyet tablosu veya iç içe rubûbiyet tabloları karşısında, derin bir ubûdiyet şuuruyla gerilime geçer ve "Böyle bir tevhid-i rubûbiyet şöyle bir tevhid-i ulûhiyet ister." diyerek: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ[13] âyetlerini okur ve vicdanında tevhid-i rubûbiyetin dört mertebesini birden duyarak iki büklüm olur.. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا...الخ[14] hitabına "Lebbeyk"

çekerek temkine geçer.. [15]وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقٖينُ tembihiyle O'nun ezelî rubûbiyetine karşı lâyezâl bir ubûdiyet şuuru mesajını alır.. فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّٖينَ[16] fermanından O'na tahsis-i nazarın esas olduğunu anlar.. قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ۝ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ...الخ[17] sûresini, başının üstünde bir bayrak gibi dalgalandırır, bütün mâsivâya karşı tavrını ilan eder.. إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعٖينُ[18] ile fıtratının gayesini haykırır ve bu yüce gayeyi yerine getirme hususunda da fevkalâde bir mahviyet, tevazu ve tezellülle her şeyi O'ndan beklediğini itirafta bulunur.. ve ulaştığı bu hitap makamı ve kurbet ufkunun hakkını eda sadedinde, birbiriyle iç içe iki mertebe tevhid-i ulûhiyeti ilan ve itirafını [19]اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقٖيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذٖينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ talebiyle tavzih eder pekiştirir.. bu pozitif istidâdan sonra غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالّٖينَ[20] cümlesiyle bu isteğin negatif buudunu beyanla da hassasiyet ve titizliğini ortaya kor ve günde ortalama kırk defa tevhid-i rubûbiyetten tevhid-i ulûhiyete ve bu gerçeğin azametiyle de tevhid-i ubûdiyete koşarak "ahsen-i takvîm"e mazhariyetinin hakkını eda etmeye çalışır. *Hulâsa*; Kur'ân-ı Kerim'in tevhid hakkındaki beyanı fevkalâde açıktır. O'nun emrettiği tevhid hem "tevhid-i rubûbiyet" hem de "tevhid-i ulûhiyet"tir. Sûrelerin en uzunu olan Bakara Sûre-i Celîlesi'nden en kısa sûrelerden sayılan Sûre-i İhlâs'a kadar hemen her sûrede açık kapalı tevhid takrir edilir. İhlâs Sûresi'nde bir yandan tevhid-i ulûhiyet takrir edilirken diğer yandan da Cenâb-ı Hakk'ın kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan da münezzeh olduğu vurgulanır. Kâfirûn Sûresi ise, açık bir netice olan ibadet ve perestişin Allah'a yapılacağını ihtar eder ve bizi tam bir tevhid-i kıbleye çağırır. Aslında, ciddî bir tetkike tâbi tutulduğunda görülecektir ki Kur'ân-ı Kerim, temelde, hep tevhid yörüngesi üzerinde yürümektedir. Evet O'nda, Allah'tan, Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinden haber veren âyetler "tevhid-i ilmî-i haberî"ye meşhur ifadesiyle "tevhid-i ulûhiyet"e delâlet eden beyanlardır. Eşi, şerîki, zıddı, niddi olmayan Mâbud-u Mutlak'a ibadete ve O'ndan mâadasını da وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ[21] fehvâsınca mâbudiyetten azle delâlet eden fermanlar da, "tevhid-i irade-i talebî", mâruf ifadesiyle "tevhid-i rubûbiyet"i gösteren delillerdir.

Diğer bir yaklaşımla, tevhid-i rubûbiyet veya tevhid-i ilmî, Hazreti Rûh-u Seyyidi'l-Enâm'ın haber verdiği hakikatleri tasdik; tevhid-i amelî veya tevhid-i ulûhiyet de emrolunan şeyleri emrolunduğu çerçevede yerine getirme ve

yasaklanan şeylerden de içtinab etmekten ibarettir. Tevhid-i ilmînin tamamiyeti, Zât-ı Bârî'yi kemal sıfatlarıyla muttasıf bilip noksan sıfatlardan da tenzih etmekle gerçekleşir; tevhid-i amelî ise, böyle bir Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya ibadet etmek, muhabbet duymak, O'na karşı ihlâslı davranmak ve havf u recâ dengesini korumakla tahakkuk eder.

Pratik olarak gerçekleştirilebildiği takdirde potansiyel intihâ sayılan, hâlihazırdaki durumu itibarıyla Hak yolcusunun ibtidâ televvünlü bütün seyahatleri, deliller, burhanlar ve âfâkî-enfüsî müşâhede ufkunda cereyan eder. Deliller, burhanlar, âfâkî-enfüsî müşâhedeler tevhidin en sağlam ayaklarıdırlar; her sâlik, seyr u sülûk-i ruhanîsinin hemen her merhalesinde, bunların iş'ar ve işaretlerini makamıyla münasebet içinde imtisas eder, değerlendirir; değerlendirmelerin daha engin yorumlara, duyuşlara açılması ölçüsünde de delilde aynı medlûlü duyar.. şahidde "bî kem u keyf" meşhûda ulaşır.. ve peygamberlerin sundukları mesajları; keşiflerin, zevklerin, vicdanî duyuşların gökler kadar engin atmosferinde, medlûl, meşhûd ve müberhen öncelikli; hatta âdeta, delilden, şahidden, burhandan azade kalmış gibi duygular üstü duymaya, görmeler üstü görmeye, işitmeler üstü işitmeye başlar ve [22]بِغَيْرِ كَيْفٍ وَإِدْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالٍ ufkunda ulvî ve nezih bir temâşâ zevkine erer. İşte, âfâkta ve enfüste görülüp sezilen bu delil ve şahidler sayesinde, Allah'ın eşya ve hâdiseler üzerinde hususî mührünün nümâyân olması demek olan bu tevhid telakkisi objektiftir ve herkese açık bir mârifet ufkudur. Böyle bir kabulün inkişafıyla, zâhirî sebeplerin gerçek mahiyetlerinin ortaya çıkması ve bütün esbab ve illetlerin Hazreti Müsebbibü'l-Esbâb karşısında mütelâşî olup gitmesi, aklın iç diyalektiğinin tamamen sükût etmesi ve artık delil, şahid, burhan değil de, bunlarla hâsıl olan mânânın bir işrakla noktalanması ise, haslara ait bir tevhid tezahürüdür.. derinlik ve televvünü de hâlin ve zevkin enginliğine bağlıdır. Böyle bir noktayı ihraz eden sâlik, artık emareler ve işaretlerle değil de, vicdanındaki duyuş, seziş ve işrak sayesinde deliller ve işaretlere terettüp eden hususî iltifatlara müstağrak yaşar, iş'arlar, işaretler üstü Hazreti Şâhid-i Ezelî'nin, onun içine attığı ışıkla hep nur düşünür, nur konuşur, nurla oturur-kalkar ve Hazreti Münevvirü'n-nur'un sübühât-ı vechiyle sürekli mahmur dolaşır. Deliller, burhanlar, onun hâlinin dilini kullanma inkişafına erince, bir mânâda o da artık ne delil der ne tevekkülde hâricî sebep arar ne de başka vesileler arkasında koşar; aksine, her şeyi O'nunla bilmeye, O'nunla görmeye, O'nunla tanıyıp O'nunla sevmeye ve görüp duyduklarını

O’nunla mârifete, aşka, şevke, cezb u incizâba çevirmeye başlar ve ömrünü “cem”, “fark” arası gel-gitlerin dalgaları arasında sürdürür durur.

Bu nokta, her şeyin Hazreti Vacibü’l-Vücud’a, ayne’l-yakîn seviyesinde zuhur makamı olması itibarıyla, zâhirî sebepler bütün bütün silinip gitmeseler de, saadet ve necat gibi önemli meselelere sebep olmaları görünümünü yitirir ve matlaşırlar. İman, tasdik, mârifet, muhabbet gibi bâtınî sebeplerin duyuluş ve hissedilişleri daha bir artarak ve derinleşerek devam eder. Onun içindir ki hakikî bir hak yolcusu, seyr u sülûk-i ruhanîde terakki ettikçe, ibadet ü taata karşı şehvet ölçüsünde bir düşkünlük göstermeye başlar.. mârifet ve muhabbeti arttıkça, dua ve münacatlarıyla coşar ve Hak dergâhının her zaman şakıyan bir bülbülü hâlini alır; oturur-kalkar ve kalbinin diliyle hep O’nu mırıldanır. Ama, ne burada durup öteleri temâşâ etmesi ne de kuşlar gibi göklerde kanat çırpıp mesafelerle savaşması, onun mebdeden müntehâya mahviyet, tevazu ve hacalet içinde sürdürdüğü kulluktaki temkin ve âhengine asla zarar vermez.

Hazreti Vacibü’l-Vücud’un zâtına tahsis buyurduğu tevhide gelince; o, evvelâ enbiyâ, sonra da asfiyâya mahsus bir mazhariyettir.. ve bizim için böyle bir mârifet ve zevk ufkunu tam idrak edip duymak da imkânsız gibidir; zira o, Rabb’in, kendi rubûbiyetine şâyeste ve

شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ... الخ[23] , اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ... الخ[24] , هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ...الخ[25] , إِنَّنِي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي... الخ[26]

gibi âyetlerle ifade buyurduğu “tevhid-i tâmm”ı, erbabının dupduru gönüllerine ifâzası ve onlara gönül dilleriyle bunu seslendirme imkânını bahşedip hususî bir tevhidle şereflendirmesi; şereflendirip o engin ihsanlarını, onların aczlerinin çehresinde daha bir derinleştirmesi, sonra da bu incelerden ince hususu,

مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ[27] , مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ يَا مَعْبُودُ[28]

مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ يَا مَشْكُورُ[29] , مَا ذَكَرْنَاكَ حَقَّ ذِكْرِكَ يَا مَذْكُورُ..[30]

gibi sözlerle bir mârifet mülâhazası, bir ibadet şuuru, bir acz ü fakr tavrı, bir

şevk u şükür iştiyakıyla ifade ettirmesi büyük bir mazhariyettir. Ve onlardan olmayanın da bunu kavraması mümkün değildir. Nasıl mümkün olabilir ki bu, hususî bir mevhibedir ve hangi şart-ı âdiye bina edilirse edilsin, Hazreti Vehhâb'ın bir atıyyesidir; O'nun atıyyelerini de ancak matıyyeleri yüklenir ve temsil eder.

Böyle bir tevhidi, kâmil mânâda ancak enbiyâ-i izâm ve asfiyâ-i fihâm efendilerimiz duyup hissedebilirler; hissedebildiklerinin de ancak mezun oldukları miktarını fâşedebilirler. Asfiyâ o vadide her zaman at koşturur, kapalı motif ve sembollerle –hadlerinin elverdiği ölçüde– onu soluklamaya çalışır; daha gerilerdeki evliyâ ise, gerektiğinde onu kelâm-ı nefsîyle mırıldanır; ama bunların hepsi de, gereksiz yere hâl ve zevk ifşâsından fevkalâde sakınır; hatta fâşetmeyi ulûhiyet haysiyetine karşı irtikâb edilmiş bir hata sayar ve ağyâra sır vermiş olmadan ötürü tir tir titrerler.

Herhâlde böyle bir konuda, enbiyâ-i izâmın mesajlarını yeterli bularak, mevzuu onların idrak ufkuna göre seslendirip اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِ دْرَاكِ إِدْرَاكٌ[31] itirafiyla hakikatin ilmini ve ehassü'l-havâssın tevhid telakkisini Allah'a havale etmek en selâmetli yol olsa gerek.

İster akide açısından, ister tasavvufî zevk ve hâlin ifadesi olarak tevhidi en zirvedekilerin mülâhazası içinde düşünürken dahi, kat'iyen Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın rehberlik ve daire-i irşadının dışında kalmamaya çalışmak bir esastır; zira O'nun mişkât-ı nübüvvetinin dışında, en parlak ışıkların, en engin zevklerin ve en derin mârifetlerin dahi nefsanî birer zevk ve yalancı birer ziya olmaları ihtimalden uzak değildir.

Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin: *"Hudâ Rabbim nebim hakka, Muhammed'dir Resûlullah"* şeklindeki manzum akidesi türünden "Gülşen-i Niyaz"daki mevzûn ifadeleri hem akide kitaplarındaki geleneğe hem de asfiyâ telakkisine uygun olması itibarıyla, sözlerimizi böyle bir nazımla noktalamak istiyoruz:

Vahdet-i zâtı eyleyüp tahkîk,
Etmişimdir sıfâtını tasdîk.

İlim, kudret, hayat, sem' u basar,
Zât-ı pâkinde oldular muzmer.

Gerçi zâtla kadîm oldu sıfât,
Ne sıfât zâttır ne de gayru'z-zât.

Aceze'l-vâsıfûne an sıfâtik,
Mâ arafnâke hakka mârifetik.[32]

Ehadiyette yok şebîh ü nazîr,
Mülkte hâcet-i müşîr ü vezîr..

Ne arazsın ne cism ü cevhersin,
Ne müteşekkil ne musavversin.

Yâni min haysü zâtihi'l-akdes,
Sıfât-ı Hak hemîn tecerrüd bes.

Sende yoktur eyâ Semî' u Mucîb,
Hadd ü add ü tecezzî vü terkîb.

Sana nisbetle yâ Aliyye'ş-şân,
Ne zamana itibarı var ne mekân..

Olmadı yok o ihtimal yine,
Ekl ü şurb ü libas ü nevm ü sine.

Pâktır dâmen-i celâlet-i Hak,
Şehvet isnad olunmadı mutlak.

Fer' ü asl ihtimalin eyledi sed,
Âyet-i "lem yelid ve lem yûled".

Lem yezel ü lâ yezâlsin bîşek,
Safha-i dil bu itikada mihenk.

Hem evvelü bidâyet Ol'dur Ol,
Âhirü nihâyet de Ol'dur Ol.

Muhdis-i âlem O Zât-ı Kadîm,
Hem masnû-ı feyz ü fazl-ı amîm.

Eser-i sun'u âlem ü âdem,
Hükm-ü vefkıncedir vücud u adem.

Emr-i "Kün"le zuhûr etti tamâm,
Ulvî vü süflî cümle-i ecrâm.

Etmeseydi eğer feyz-i vücud,
Bilinmezdi resm ü râh-ı şuhûd.

Hâlık-ı hayr ü şer cenâbındır,
Hem masdar-ı her fiâl bâbındır.

O'dur merkez-i hatâ vü sevâb,

O’na vâbestedir sevâb ü ikâb.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ،
وَصَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي هُوَ وَسِيلَةُ التَّوْحِيدِ
وَعَلٰى إِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ ذَوِي التَّمْكِينِ السَّدِيدِ.

1 *“Aklına ne gelirse Cenâb-ı Hak ondan başkadır.”* (Bkz.: Aliyyülkârî, *er-Raddü ale’l-kâilîn bi vahdeti’l-vücûd* 1/16, 90; *Mirkâtü’l-mefâtîh* 4/82)

2 A’râf sûresi, 7/59, 65, 73, 85; Hûd sûresi, 11/50, 61, 84; Mü’minûn sûresi, 23/23, 32.

3 *Ta’tîl*: Allah’ın sıfatlarını kabul etmemek. -Hâşâ- pasif bir ulûhiyet anlayışı.

4 *Hulûl ve ittihat*: Cenâb-ı Hakk’ın -hâşâ- bir cisim veya şahsın içine girdiğine, onunla birleştiğine ve bir arada bulunduklarına itikat etmek.

5 *Temsil*: Cenâb-ı Hakk’ı mahlukata benzeterek mahiyetleri itibarıyla birbirinin benzeri olduğunu iddia etmek.

6 *Teşbih*: Cenâb-ı Hakk’ı mahlukata benzetmek.

7 *Tecsim*: Allah’ın -hâşâ- cisim olduğu ve bir mekânda bulunduğu iddiası.

8 *“Allah o İlâh’tır ki Kendisinden başka ilâh yoktur. Hayy’dır, Kayyûm’dır. Kendisini ne bir uyuklama ne uyku tutamaz...”* (Bakara sûresi, 2/255).

9 De ki: *“Ey mülk ve hâkimiyet sahibi Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden onu çeker alırsın!...”* (Âl-i İmrân sûresi, 3/26)

10 *“O’dur Rahmân, rubûbiyet arşına istivâ eden, kâinata hükümran.”* (Tâhâ sûresi, 20/5)

11 *“Elif, Lâm, Mîm. Allah o İlâh’tır ki Kendinden başka ilâh yoktur. Hayy O’dur, Kayyûm O’dur.”* (Âl-i İmrân sûresi, 3/1-2)

12 *“De ki: Her türlü hamd O Allah’a mahsustur ki, asla evlâd edinmemiştir...”* (İsrâ sûresi, 17/111)

13 *“Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah’adır. O Rahmân’dır, Rahim’dir. Din gününün, hesap gününün tek Hâkimidir.”* (Fâtiha sûresi, 1/2-4)

14 *“Ey insanlar! Hem Sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbiniz’e ibadet ediniz...”* (Bakara sûresi, 2/21)

15 *“Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et...”* (Hicr sûresi, 15/99)

16 *“O hâlde sen de yalnız Allah’a ibadet et...”* (Zümer sûresi, 39/2)

17 *“De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem...”* (Kâfirûn sûresi, 109/1-2)

18 *“Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden medet umarız.”* (Fâtiha sûresi, 1/5)

19 *“Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet.”* (Fâtiha sûresi, 1/6-7)

20 *“Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil.”* (Fâtiha sûresi, 1/7)

21 *“(Allahım!) Sana isyan edeni biz terk ederiz.”* (Bkz.: el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* 2/210)

22 “Keyfiyeti meçhul idrak edilemez ve misallendirilemez.”

23 *“Allah’tan başka ilâh bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır...”* (Âl-i İmrân sûresi, 3/18)

24 *“Allah o ilâhtır ki Kendisinden başka ilâh yoktur. Hayy’dır, Kayyûm’dur...”* (Bakara sûresi, 2/255)

25 *“Allah’tır gerçek İlâh! O’ndan başka yoktur ilâh...”* (Haşr sûresi, 59/22)

26 *“Muhakkak ki Benim gerçek İlâh. Benden başka yoktur ilâh. O hâlde sen de yalnız Bana ibadet et.”* (Tâhâ sûresi, 20/14)

27 *“Seni hakkıyla bilemedik ey Mâruf!.”* (el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 4/79, 17/202)

28 *“Sana hakkıyla ibadet edemedik ey Mâbud!.”* (et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2/184; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/629).

29 “*Ey her dilde meşkûr olan Allahım, Sana hakkıyla şükredemedik!.”*

30 *“Ey Mezkûr, Seni hakkıyla zikredemedik!.”*

31 *“İdrakten âciz kaldığını itiraf etmek gerçek idraktir.”* (el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/252; *el-Maksadü'l-esnâ* s.54; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* 1/103).

32 *“Erbab-ı lisan Seni vasfetmekten âcizdir. Seni hakkıyla bilemedik.”*

Yakaza

Kelime olarak uyanıklık demek olan yakaza; *tasavvuf erbabınca*, mebde itibarıyla Hakk'ın emir ve yasakları karşısında uyanık, titiz ve duyarlı olmak; bir kısım ilâhî ihsanlara mazhariyet mânâsında müntehâ itibarıyla da değişik makam ve mertebelerin bazı vâridleri karşısında her zaman fikrî, ruhî istikametini koruyup iltibaslara düşmemek ve hep basîret üzere bulunmak demektir.

Yakazayı; mübtedîler için, zecr ve men vukuunda bunlardaki maksad-ı ilâhîyi kavrama; müntehîler için de "kıyam billâh" mânâsına gelen "seyr ilallah–seyr billâh–seyr fillâh" gibi menzillerin hemen bütününde, her zaman Hakk'ın huzuru mülâhazası içinde bulunup hep temkin u istikameti kollama.. ya da konumunun gerektirdiği mârifet ve şuurla "Ben bir hakir kulum, her nefes muhtaç olduğum Mevlâ'dan nasıl gaflet ederim." diyerek, hep uyanık, hep mahviyet içinde, hep gözü Hakk'ın kapısının aralığında, mevsimi gelince de iltifat göreceği düşüncesiyle sürekli ümitli; herhangi bir itaba uğrayacağı endişesiyle de, kalbi güvercinlerin kalbi gibi tir tir ve her zaman İbrahim Hakkı gibi:

" Gafletle uyumak ne revâdır abd-i hakîre
Şefkatle nidâ eyleye Rahmân gecelerde"

deyip muttasıl teyakkuzda bulunma olarak yorumlayanlar da olmuştur.

Yakaza ehli, seyr u sülûk-i ruhanînin hemen her mertebesinde basîret üzere hareket eder ve her davranışıyla:

قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي

"De ki: İşte benim yolum budur! Ben basîret ve idraklerine seslenerek insanları Allah'a çağırıyorum."[1] hakikatini temsil eder.. duyup işittiği her şeyden kendine göre bir nasihat çıkarır.. gördüğü her nesne ve her hâdiseyi farklı bir ibret levhası gibi değerlendirir ve sürekli tezekkür, tefekkür ve tedebbür ufuklarında dolaşır. Sözlerinde hikmet, sükûtunda ibret, tavırlarında da mehâbet vardır.. karşılaştığı her çehrede Hakk'ı hatırlar ve ürperir, onun simasının müşâhedesinde de hep Hak hatırlanır.

Bu mânâdaki yakazaya, basîret üstü istibsar demek de mümkündür ki, bu aynı zamanda sâlikin "akl-ı meâd" itibarıyla diriliş ufku sayılır –bazıları bunu kalbin bir buudu olarak da yorumlamışlardır– bu ufku ihraz etmenin önemli bir

vesilesi [2]يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ hakikatinin tekrarı, diğer bir yolu da [3]لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ nuranî cümlesinin vird-i zeban edilmesidir.

Bu ufku ihraz etmede, "eyyâmullahın mârifeti" sözcüğüyle ifade edeceğimiz, Allah'ın geçmişte mutî kullarına iltifat ve teveccühlerinin, nankörlere de itap ve cezalarının hatırlanmasının da, bir müeyyide olarak tesiri büyük olsa gerek.

Niyet ve nazar sağlamlığı, bakış zaviyesinin sıhhat ve istikameti ve şartlanmışlıktan uzak kalabilme mânâlarına gelen "ağrazdan selâmet" de bu ufku koruyabilmenin ehemmiyetli kaidelerindendir.

Aklı hevâsına teslim, gözleri "eyyâmullah"a kapalı ve bakışlarında inhiraf bulunanların istibsarı söz konusu olamayacağı gibi, böylelerinin teyakkuzu da bahis mevzuu değildir. Şayet teyakkuz, görme, gözetme; görüldüğünün ve gözetildiğinin farkında olmak ise bu, teyakkuz erinin sürekli istibsar yolunda bulunmasına ve hayatını da her zaman hukukullahı görüp gözetmeye, ayrıca Hak tarafından da görülüp gözetildiğine bağlamasına vâbestedir. Gözlerini ağyâr rüsûmundan, gönlünü de yabancı hatıralardan sıyanet edemeyen uyanık sayılmaz ve böyle birinin hangi mertebede olursa olsun güvende olduğu da söylenemez. Aslında güven, güven telaşı içinde ömürlerini geçirenlere Hakk'ın hususî bir atıyyesidir; dolayısıyla da kendini mutlak güvende sayanların emniyeti söz konusu değildir. Göz ve gönlün yakazası, Hakk'ın her an, her hâlimize nigehbân bulunması şuuruyla, his, idrak, irade ve kalblerimizle O'na tahsis-i nazar ederek ömrümüzü hep O'nun huzurunda bulunma âdâbıyla sürdürmektir.

Nazmu'l-Makamât sahibi bu mülâhazayı şöyle resmeder:

تَوَجَّهْ إِلَى الذَّاتِ الْعَلِيَّةِ دَائِمًا......بِغَايَةِ فَقْرٍ وَابْتِهَالٍ تَذَلُّلَا

إِلٰى أَنْ غَدَا هٰذَا التَّوَجُّهُ لَازِمًا......لِقَلْبِكَ لَوْ تَنْفِيهِ لَنْ يَتَزَيَّلَا

وَهٰذَا يُسَمّٰى بِالْحُضُورِ لِعُرْفِهِمْ......وَهٰذَا هُوَ الْمَقْصُودُ مِنْ ذِكْرِهِ الْعُلَا

"Her zaman Yüceler Yücesi O Zât'a tezellül göstererek iki büklüm ol; ol ve fevkalâde bir fakr u ibtihalle O'na yönel!. Hem öyle bir yönel ki, bir gün sen o teveccühten vazgeçsen bile, kalbin kat'iyen sarsılmamalı ve yerinde kalakalmalıdır. İşte, hakikat erlerinin kendi aralarında huzur dedikleri de budur.. ve o Yüce Zât'ı zikirden maksat da bu olsa gerek."

Evet, dikkatleri belli bir noktaya toplayarak "Hak, benim bütün davranışlarıma nigehbân bulunuyor." şuuru ve idraki içinde bulunma, "O her zaman beni gördüğüne göre –bir ölçüde "ihsan" mânâsıyla da irtibatlı görünüyor– ben de her zaman temkinli ve tetikte olmalıyım." mülâhazasıyla, avını bekleyen bir avcı gibi, göz kırpmadan, sürekli O'ndan gelecek vâridâtı bekleme; dahası [4]لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ hakikatine tam itimatla, O'ndan başkasına kat'iyen arz-ı hâcette bulunmama; her yerde ve her zaman O'nu arama, O'nu sorma ve O'na ulaştıracak yolları kollama, müteyakkız bir sâlikin her zamanki hâlidir ve böyle bir hak yolcusu ömür boyu Cenâb-ı Hakk'ın riayet ve inayeti altındadır.

Bu mansıbın en büyük kahramanı Hz. Sultanu'l-müteyakkızîn: *"Benim gözlerim uyur kalbim uyumaz."*[5] buyurarak böyle bir yakaza-i dâimîye işaret buyururlar. Dünyada bu hakikate kapalı yaşayanlara tembih sadedinde, o nur medresenin en mümtaz talebelerinden biri sayılan Hz. Ali de: *"İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar."*[6] sözleriyle yakazanın ayrı bir buuduna dikkatleri çeker.

اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهَكَ وَنَفَحَاتِكَ وَأُنْسَكَ وَقُرْبَكَ،
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِ الْمُقَرَّبِينَ مُحَمَّدٍ حَبِيبِكَ وَرَسُولِكَ وَعَلٰى اٰلِهِ
وَأَصْحَابِهِ الْمُشْتَاقِينَ إِلَيْكَ.

1 Yûsuf sûresi, 12/108.

2 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 12/423.

3 Bkz.: Tirmizî, *daavât* 91; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/147.

4 *"Güç ve kuvvet, ancak Allah'ın (elinde)dir."* (Buhârî, *meğâzî* 38, *deavât* 51, 68, *kader* 7, *tevhid* 9; Müslim, *zikir* 44-46).

5 Buhârî, *teheccüd* 16, *teravih* 1; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 125.

6 Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 7/52; Aliyyülkârî, *el-Masnû'* s.199.

Mücahede

İnsanın teşebbüslerinde ciddî olması, güç ve takatını tam olarak ortaya koyması diyebileceğimiz mücahede; gönül erbabınca, iradenin hakkını vermek, nefis ile savaşmak, onu yenebilme yollarını araştırmak, bedenin istekleriyle dinin emirleri –velev müstehab ve âdâb olsun– çakıştığında tercihlerini her zaman din istikametinde gerçekleştirmek; yemede, içmede, uyumada, konuşmada zarurî olanla iktifa edip, ibadet ü taat ve hayrât u hasenâtta iyiliğe doymamak demektir.

Öteden beri erbab-ı mârifetin; maddî mücahede, mânevî mücahede; diğer bir tasnifle "cihad-ı asgar", "cihad-ı ekber" diye tahlil edegeldiği mücahede, nefis ve şeytana karşı, mesavi-i ahlâk diyebileceğimiz fenâ huy ve fenâ davranışlara karşı ve kendi şartları içinde zarurî hâle gelince, düşmana karşı savaşın, direnmenin, tetikte olmanın, teyakkuzun ve hazırlıklı bulunmanın unvanı olmuştur. Nefis, şeytan ve mesavi-i ahlâka karşı; hatta iman, ibadet ve güzel ahlâk duygusunu yerleştirme istikametindeki gayretlerin bütünü "cihad-ı ekber", diğerleri de "cihad-ı asgar" olarak mütalâa edilmek suretiyle konu iki ana bölüme ircâ edilmiştir. İlim ve fikir yoluyla insanlara hizmet etmemiz, söz veya davranışlarımızla iman, İslâm hakikatlerini ve Muhammedî ahlâkı içimize sindirerek, vicdanlarımızda duyarak önce temsil sonra da tebliğ etmemiz, her iki cihad ruhunun da halitası olması itibarıyla, her iki mücahedeye ait husûsî meziyetlerin bütününü birden ihtiva eder.

Riyâzet, irşad, tebliğ veya maddî cihadla alâkalı yazılmış hemen her eserde وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ *"Allah uğrunda tam hakkını vererek cihad edin!"*[1] gibi âyetler serlevha yapılarak, mücahede bu umumî espri içinde ele alınmıştır. Ne var ki, burada biz daha çok cihad-ı ekber üzerinde durmak istiyoruz:

Cihad-ı ekber veya sofiyece mücahede –başta da işaret ettiğimiz gibi– nefs-i hayvanînin çirkin ve sevimsiz isteklerine, şeytanın sinsi vesveselerine, cismaniyet ve bedenin aşırı arzu ve "dayatma"larına karşı birer iradeli varlık olduğumuzu ortaya koymak, his, şuur, idrak ve kalb-i insanînin bir diğer unvanı sayılan "latîfe-i Rabbaniye"ye karşı da saygılı olma savaşını vermektir. Evet, işte bu mânâda bir cihad, cihadların en büyüğüdür; böyle bir büyüklüğü ihraz eden insan da Allah nezdinde, kadri yüce, O'nun maiyetine mazhar olma mânâsına çok büyük sayılabilir. Zira, nefis ve bedenin arzularına bu ölçüde baş

kaldırıp ömrünü, rıza hedefli, ihlâs yörüngeli, ibadet ü taat, zühd ü takva dairesi içinde devam ettirebilmek, düşman hattında, gülle, bomba altında hasımlarla yaka-paça olmaktan daha zor olsa gerek... İşte böyle bir zorluktan ötürüdür ki, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir gazâdan avdet ederken: رَجَعْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ *"Küçük cihaddan büyük cihada döndünüz."*[2] buyurarak, ashabını böyle çok önemli bir meselede irşad etmek istemiştir. Bir başka defa da; اَلْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي اللّٰهِ *"Gerçek mücahid, Allah rızası yolunda kendi nefsiyle mücahede eden kimsedir."*[3] tembihiyle, cihad-ı ekberin, şeytan ve hevâ-i nefisle mücadele etmekten ibaret olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Ayrıca, cihad-ı asgarın, ara sıra vacip olmasına karşılık, cihad-ı ekberde bir süreklilik söz konusudur. Dahası, cihad-ı asgardaki muvaffakiyet, büyük ölçüde cihad-ı ekberdeki başarıya bağlıdır. Bu itibarla her fert evvelâ, kendi içini temizleyip orada enfüsî âhengi tesis etmelidir ki, oturması, kalkması, düşünmesi, konuşması, işlemesi, başlaması da Allah için olsun; olsun da tesirin gerçek kaynağı bulunan ilâhî meşîeti yanına alabilsin. Zaten, böyle bir maiyyete mazhar olmaksızın başarı elde etmek de mümkün değildir.

Evet, imanla belli bir hedefe doğru yönlendirilmeyen, İslâmî ruhla disipline edilmeyen, ihsanla derinleşip Hak murâkabesine açılmayan kimselerin ne hakikat eri olmaları ne ihkâk-ı hak etmeleri ne de beşerî münasebetlerde tutarlı bir tavır sergilemeleri mümkündür. Evet, hayatlarını, yeme-içme-uyuma üçgenine bağlamış beden insanları, cismaniyetlerine söz geçiremedikleri gibi ruhlarını yükseltip ona zaferler yaşatmaları, Hak'la hemhâl olup O'na karşı vicdan menfezlerini açık tutabilmeleri de imkânsızdır.. ve hele bunların kinden, nefretten, iğbirardan bütün bütün sıyrılarak, Allah'tan ötürü topyekün varlığı kucaklamaları kat'iyen söz konusu değildir.

Kusursuz bir toplum ancak kusursuz fertlerden meydana gelir; böyle fertler de bugüne kadar hep, iyi bir ruhî terbiye eseri olagelmişlerdir. Bu itibarla da biz, fikrî, ruhî, zihnî bir sürü teşevvüş ve problemi olan insanlardan sağlam bir millet inşâ etme gayretlerini beyhude buluyoruz. Kâmil topluma gitmenin yolu kâmil fertlerden geçer; kâmil fertlerin ise ancak, yukarıdaki tarifler çerçevesinde, mücahede potasında kaynaya kaynaya şekillenebileceğini düşünüyoruz.

Böyle bir mücahedenin en önemli esası da hiç şüphesiz cismanî ve nefsanî

arzuları zabt u rabt altına alıp vicdan mekanizmasının manevra kabiliyetini artırmaktır. Kendi esasları içinde "seyr u sülûk-i ruhanî" bu ehemmiyetli işin bilinen en selâmetli yoludur. Şimdilik bu hususların tahlilini tayyederek, nefsin ne can alıcı bir hasım olduğunu Hakim Bûsîrî'nin:

كَمْ حَسَّنَتْ لَذَّةً لِلْمَرْءِ قَاتِلَةً......مِنْ حَيْثُ لَمْ يَدْرِ أَنَّ السَّمَّ فِي الدَّسَمِ

"Nefis insana, nice öldürücü lezzetleri şirin göstermiştir ki, kimse (onun) yağın içinde zehir (sunduğunu) bilememiştir." sözleriyle hatırlatıp, konuyu, Hüdâyî'nin, seyr u sülûke köprü sayılan bir manzumesiyle noktalayalım:

Ey nefs, yeter sehv ü zelel,
İnsafa gel, insafa gel!
Terk et gitsin tûl-i emel!
İnsafa gel, insafa gel!

Bu âdet ü bid'at nedir?
Bu şöhret-i ziynet nedir?
Bu kuru kermiyet[4] nedir?
İnsafa gel, insafa gel!
Bir gün eser bâd-ı ecel,
Ten bağına verir halel,
İhlâs ile eyle amel!
İnsafa gel, insafa gel!

Etme Hüdâîyâ inâd!
Fermana eyle inkiyâd!
Gel eyle kıl Mevlâ'yı yâd!
İnsafa gel, insafa gel!

اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهَكَ وَنَفَحَاتِكَ وَأُنْسَكَ وَقُرْبَكَ،
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِ الْمُقَرَّبِينَ مُحَمَّدٍ حَبِيبِكَ وَرَسُولِكَ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُشْتَاقِينَ إِلَيْكَ.

1 Hac sûresi, 22/78.

2 el-Beyhakî, *ez-Zühd* 2/165; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 13/523.

3 Tirmîzî, *fezâilü'l-cihâd* 2; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/20, 22.

4 Hummalı ve hararetli çalışma.

Çile

Zevk u sefadan bütün bütün el çekerek, beden ve cismaniyeti aşma istikametinde katlanılan sıkıntı, eziyet mânâlarına gelen çile; hak yolcusunun, nefis tezkiyesi ve ruh terbiyesi adına, asgarî kırk gün olmak üzere, çetin bir perhiz ve disiplin içinde yaşamasına denir ki, bu süre zarfında derviş, yeme-içme, uyuma-konuşma... gibi hususlarda zaruret sınırları içinde kalarak, vaktinin büyük bir bölümünde ibadet, zikir, fikir, murâkabe ve muhâsebe ile meşgul olur ve âdeta ölmeden evvel ölmüş gibi davranarak, sürekli ölüm temrinleriyle nefsanîliği açısından fenâ bulur ve ruhunun bütün menfezleriyle Hakk'a açık bir hakikat eri donanımıyla yeniden hayata "bismillâh" der ve Rabbine yürür.

Daha çok dervişlerin, tekye ve zaviyelerinin tenha bir köşesinde veya evlerinin âsûde bir hücresinde çekmeye çalıştıkları çile; riyâzet mülâhazasının hatırlattığı hususları çağrıştıran, hatta bazı yanları itibarıyla onun fonksiyonlarını edaya vesile olan bir Hakk'a kurbet hamlesi veya aktif bir vuslat beklentisidir. Asgarîsi kırk gün olması itibarıyla, kelimeyi Farsça aslına ircâ ederek "çile" dedikleri gibi, bazen de o kelimenin Arapça karşılığıyla "erbaîn" de demişlerdir. Kırk demek olan erbaîn, tam kırk gün demek değildir; bu süre bazen gün, bazen hafta, bazen ay, bazen de senelerce sürebilir.. bazen derviş, bütün bütün cismaniyetten sıyrılıp çıkmak ve nefs-i hayvanîsini aşabilmek için ömür boyu bile çile çıkarabilir; çile ile oturur kalkar.. kapılarını sürekli ızdıraba açık tutar.. dahası, Hak yolunda katlanılan şeyleri sevgilinin armağanı olarak kabul eder.. dertler, sıkıntılar, kederler ağırlaştıkça o, hayatı daha bir sever.. yaşadığını duyuyor olma neşvesi içinde musibetleri hoşâmedî ile karşılar ve Allah için başa gelen her şeyi aziz bir misafir gibi selâmlar; hatta bazı gönül erleri, onu belâ şeklinde insana ihsan edilmiş bir nimet kabul ederek, *"hel min mezîd"* deyip, artırılmasını bile istedikleri olmuştur. Fuzûlî, Mecnûn'u konuşturma sadedinde bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

" Az eyleme inâyetini ehl-i derdden,
Yani ki, çok belâlara kıl müptelâ beni."

Mevlâna, ızdırap ve çileleri, her sabah kapımızı çalan bir misafire benzetir ve bu aziz misafirin i'zaz edilmesi gerektiğini vurgular:

هَر دَمِي فِكرى چو مهمَانِ عَزِيز،......آيَـد اندَر سِينَه هَر رُوز نِيز

رَسُــولِ غَمِ اگــر آيَــد بَر تُو،......كَنَارَش گِير هَمچُون آشنَايِي

"Her an aziz bir misafir gibi gönlüne bir tasa, bir keder gelir çatar... Eğer sana bir gam elçisi gelirse, onu bir dost gibi karşıla, kucakla; zaten o da sana yabancı değil; yani, arada bir âşinalık var."

Mevlâna'nın bu düşüncelerini İbrahim Hakkı, çağının ifade urbasını giydirerek, şöyle seslendirir:

" Gelir çûn kalbine hüzün, elem, gam;
Çek onu sen, sana bil âşina hoş.
Nüzûl eyler kalbe havâtır Hak'dan,
Kabul et cümleyi, de: Merhaba hoş!
Müsafirdir gam, et izzet ona kim,
Gide senden Hudâ'ya her belâ hoş..
....
Cefâdan kaçma, nâmerd olma Hakkı,
Cefâdan merd-i Hak bulmuş safâ hoş."

Eşrefoğlu Rûmî ise, zehirin şeker-şerbet kabul edilmesini salıklar ve:

" Eşrefoğlu Rûmî, yâri sevenlerin budur kârı,
Ol dost için ağuları şeker gibi yutmak gerek." der.

Bu yolda, belâ ve musibetlerle içli-dışlı olmak, hiç olmazsa celâli-cemali bir bilmek, safâyı-cefâyı aynı görmek önemli bir esas kabul edilmekle beraber, halvethâne veya çilehâne hücrelerinde geçirilen "erbaîn"lerin kendine göre bazı usûl ve âdâbı vardır:

Dervişler dünyasında ana çizgileriyle çile; kırk gün veya birkaç tane kırk gün, meâlîye müştak hak yolcusunun duygu ve düşüncelerinin bulanmayacağı, kalb ufkunun kirlenmeyeceği müsait bir yerde, tamamen uhrevîliğe kilitlenerek, öteler ve öteler ötesi mülâhazalarıyla saflaşıp derinleşmesinin, kalb ve ruhun hayat seviyesine yükselerek ruhanîlerle aynı atmosferi paylaşmanın en kestirme yoludur ve bütün semavî olan-olmayan ya da semavî olduğu bilinmeyen din şeklindeki organizasyonlarda, ruha kendi gücünü kazandırma veya ruhun gücünü ortaya çıkarma mülâhazalarıyla başvurulagelen bir yöntemdir. Hem mistisizmi hem yogizmi hem de parapsikolojiyi alâkadar eden böyle bir konunun yeri Kalbin Zümrüt Tepeleri olmasa gerek.

Sofîler, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa'nın, Rabbiyle mülâkat hazırlığı adına kırk günlük tasfiye faslını,[1] "erbaîn" de diyebileceğimiz "çile"ye bir me'haz ve

mesnet kabul ettikleri gibi, İsrailoğulları'nın bir yerde zaaf gösterip, savaştan geri durmalarına karşılık, hem bir ceza hem de daha sonraki mücadeleleri adına bir hazırlık olması açısından, kırk yıllık "Tîh" hayatlarını[2] da önemli bir kaynak kabul ederler. Hıristiyanlık'ta da Paskalya öncesi kırk günlük bir perhiz dönemi vardır ki, işte bu, onlarda da farklı bir "erbaîn"in var olduğunu gösterir. Her din ve sistem taraftarı, erbaîn'i farklı yorumlayıp farklı yaşasa da, semavî dinler ve gayri semavî organizasyonların hemen hepsinde çilenin var olduğu söylenebilir. Hatta tam kırk gün olmasa da, Kitap ve Sünnet'le müeyyed bulunan itikâfı da böyle bir tecrid ve tecerrüd hamlesi içinde zikretmek mümkündür.

Ayrıca, bu konuda hem İslâm dünyasında hem Yahudilik ve Hıristiyanlık âleminde hem de Müslümanlar arasındaki farklı mezhep ve düşünce sistemlerinde ister çile unvanıyla, ister erbaîn nâmıyla, hem nefislerin tezkiyesi hem de ruhların terbiyesi adına, belli bir süre için bir tecrid ve tecerrüdden, bir halvet ve inzivadan hep bahsedilegelmiştir. Bizim dünyamızda böyle bir tasfiye ve tezkiye şimdiye kadar hep çilehâne veya halvethânelerde gerçekleştirilmiştir; başkalarınınki de, kendilerine mahsus mâbedlerin bir köşesinde...

Derviş, bağlı bulunduğu mürşidin rehberliğinde bu çilehâne veya halvethâneye girer.. orada tam bir inziva hayatı yaşar.. az yer, az uyur, az konuşur.. günlerini tamamen ibadetle geçirir.. her gününü, her gecesini farklı bir muhâsebe ile değerlendirir, farklı bir murâkabe ile derinleştirir.. sürekli zikirle kalbine hayat üfler, fikirle enfüs-âfâk arası seyahatten seyahate koşar.. kalbî ve ruhî hayata sıkı tutunarak bütün benliğinde Rabbini duymaya çalışır ve her zaman gönlünün bir yanından kendine aralanan kapının arkasını, halvette halveti, uzlette de vahdeti görmeye, duymaya çalışır.. bu yolda en küçük şafak emarelerini bile, kalbinin yamaçlarında gerçek birer tülû gibi müşâhede etme, rasat etme noktalarını araştırır.. imkânlarının sınırlılığını, iradesinin yetmezliğini acz ü fakr iniltileriyle dile getirir; getirir ve Hakk'ın sonsuz kudretiyle ümidini şahlandırır.. nâçâr kaldığı yerde kendisine sürpriz bir şekilde bir kapı aralanacağı recâsıyla, sık sık:

" Kerem kıl, kesme sultanım keremin bînevâlerden
Keremkâne yakışır mı kerem kesmek gedâlerden"
(M. Lütfî)

der ve en miskin bir dilenci gibi hâlini, o her şeye nigehbân Rabbine arz eder.

Mârifeti, muhabbeti arttıkça, o da Rabbiyle münasebetlerini daha bir derinleştirerek, sadece O'nu görüp, O'nu duyup, O'nu düşünmeye himmetini hasreder.. ve en zarurî ihtiyaçlarını dahi asgarîye indirerek, âdeta ruhanîler gibi, bütün bütün cismaniyetin üstüne çıkarak, evvelâ ahvâl ve evsâfında, sonra da zâtında semavîlere mahrem-i râz olur ve kurb-i sultanda üns esintileri teneffüs etmeye başlar.

* * *

Çile hep aynı olsa da, dervişler onu, biraz istidatları biraz da mukavemetlerine göre farklı farklı çıkarırlar. Kimileri, dünyevîlikten tamamen sıyrılarak, gece-gündüz demeden, yemez-içmez-uyumaz; bunlara ciddî ihtiyaç hissedince de, "def-i belâ" kabîlinden hepsini geçiştirir ve sürekli zikir, fikir ve ibadetle dopdolu yaşar.. kimileri, bedenî ve cismanî ihtiyaçlarını ölmeme çizgisinde götürür ve ötesini israf sayar.. kimileri, hayatın her saniye, salise ve âşiresini duyma gayreti gösterir ve zamanın en küçük bir parçasının bile kurbet yolunun dışında geçip gitmesine fırsat vermez. Saatler gelip geçer, haftalar birbirini takip eder, elemler ve ızdıraplar içinde mahrumiyetler uzar gider de, çileyi artık bir yaşam biçimi olarak duymaya başlamış derviş, "erbaîn"lerin bitmesini kat'iyen istemez. Gerçi sofiye usûlüne göre, kırk gün tamam olunca rüya ya da daha başka müşâhedelere binaen dervişin halvet durumu gözden geçirilir; iç dünyasının atlasına kalbî, ruhî hayat seviyesini aksettiren birinin, belli merasimlerle "erbaîn"leri sona erdirilir ve çileye bir nokta konur ama, tezkiye ve arınmanın tamamlanmamış olması mülâhazasıyla da, yeni erbaîn fasılları her zaman söz konusu olabilir.

Çile ile alâkalı Mevlevîlerin upuzun merasimleri olduğu gibi, Farsların, Azerîlerin, hatta bir kısım Bektaşîlerin de kendilerine göre bir hayli renkli merasim ve şölenlerinin olduğunu kitaplar yazıyor. Derviş, hangi yol ve hangi sisteme mensup olursa olsun, çileden maksat; nefsin tezkiyesi, ruhun tasfiyesi, ve onun kendi iç dünyasını keşfedip tanıması; tanıyıp nefis veya ruh mertebeleri itibarıyla her gün yeni yeni seyahatlerle daha farklı buudlara açılması ve kalbî hayat öne çıkarılarak bu rampadan sırra, hafîye, ahfâya yürünmesi, mürid-mürşid arası münasebetlerin teessüsü, emre itaatteki inceliklerin anlaşılması; ruha tevazu, mahviyet ve hacalet ahlâkı kazandırılarak, كُنْ عِنْدَ النَّاسِ فَرْدًا مِنَ النَّاسِ *"İnsanlar içinde insanlardan bir insan ol!"* düsturunun gönüllere yerleştirilmesi... gibi esaslardır. Çile ortamında, ister mürşid tarafından, ister

sâlikin kendi iç mülâhazalarından almak istediği ruh ve mânâ işte budur. Bütün bunlarla ulaşılmak istenen hedef de insan-ı kâmil olmaktır.

Ancak, böyle uzun merasimlere girmeden, iç dünyamızla bütünleşmiş acz ü fakr, şevk ü şükür mülâhazasıyla, vilâyet-i kübrâ vârisi bir rehberin gözetiminde; meşru dairedeki zevk ve lezzetlerden istifade ederek; ama şüpheli şeylerden de kaçınarak fevkalâde bir takva, fevkalâde bir zühd ve fevkalâde bir ihlâsla da aynı neticelere ulaşmak mümkündür. Elverir ki, haramlara girilmesin, şüpheli şeylere karşı hassas davranılsın ve helâl olan nesnelerde de ihtiyaç ölçüsüne bağlı kalınsın.

Aslında, dava-i nübüvvetin vârisleri için çile, halvethâne ve çilehânelerdeki uzlet-ibadet.. halvet-evrâd ü ezkâr.. terk-i râhat–ihtiyar-ı azap.. mâsivâdan kat-ı alâka–mânevî füyûzât hisleri... gibi, biraz da meşakkatli temrinat yerine, halk içinde Hak'la beraber olma.. İslâmî duygu, düşünce ve tavırlarla çevrede ibadet iştiyakı uyarma.. açıktan açığa dini en iyi şekilde temsil ederek, başkalarında da dinî hisleri harekete geçirme.. şahsî füyûzât arzu ve isteklerine karşılık, herkeste inanma duygularını geliştirmekten ibarettir ki, bu, aynı zamanda sahabe mesleğidir.

Bu mânâda çile, şahsî hayatımızın tekâmülü kadar, hatta onun da ötesinde ömrümüzü başkalarının elem ve lezzetlerine bağlayıp, tamamen onlar için yaşamanın adı ve ulü'l-azmâne diğergâmlığın da başka bir unvanıdır. Evet çile, hakikat erinin her gün birkaç kere ölüp ölüp dirilmesi, her zaman hayatı ve memâtı iç içe yaşaması, alâkadar olduğu daire içinde nereye ateş düşerse düşsün, yangını kendi sinesinde hissetmesi, maddî-mânevî her muzdaribin ızdırabını ruhunda duyması, "ızdırabı çekmeyen bilmez" bencilce mülâhazasına karşılık, uzak ve yakın çevrede yaşanan elem ve acıların hepsini kendi yaşıyormuşçasına iki büklüm olup kıvranması demektir.

İnkâr ve ilhad fırtınaları karşısında dişini sıkıp aktif bekleyişe geçmek en büyük çile.. cahiller arasında yaşamaya katlanıp, onları aydınlatmaya çalışmak muzaaf bir çile.. insanî ve İslâmî değerleri tanımayıp, dini, imanı hafife alan nâdânlarla uğraşmak mürekkep bir çile.. bütün bu çile vesilelerinin birden yaşandığı ve

" Dostun bî-vefâ, feleğin bî-rahm, devrânın bî-sükûn
Derdin çok, dermanın yok, düşmanın kavî, tali'in de zebûn"

olduğu bir atmosferde sürekli Hakk'ı soluklayıp durmak, hayatı zehir gibi

yudumlayarak yaşamak mük'ab bir çile ve hak yolcusunu amûdî (dikey) olarak semavîleştirecek bir hamledir.

Bu mânâdaki çile kahramanlarının merkezini enbiyâ-i izâm tutar; sağ ve sol cenahlarda ise evliyâ, asfiyâ yerlerini alır. أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ[3] bunu ifade eder ve musibetlerin şiddetiyle, çilekeşlerin salâbeti arasında tam bir münasebetin bulunduğunu hatırlatır.

Çilenin çile olması, biraz da onu çekenlerin azlığına bağlıdır. Herkesin, her zaman maruz kaldığı, biraz da ayağa düşmüş ızdırap ve sıkıntılara çile denmez. Ona çile demek çileye saygısızlıktır. Çile, yalnız duyulur, yalnız yaşanır; ve o, ancak çilekeşlerin azlığı ölçüsünde kendini tam hissettirir. Kuyuya atılmakla çilesi başlayan Hz. Yusuf (aleyhisselâm), hâlinden, yolundan ve dilinden anlamayan firavunlar ülkesinde onun muzaafını yaşamıştı; yaşamış, derken peygamberlik çerçevesi ve mukarrabîn ölçüsünde, müstakbel pâyesi adına birkaç defa tepeden tırnağa arınmıştı. Âdem Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ağlayarak çile atmaya çalışmış; Nuh Peygamber, kıyamet ölçüsündeki hâdiseleri göğüsleyerek.. Hz. Halil, farklı buudlarda hep bir ateş çemberi içinde dolaşarak.. Hz. Kelîm, gücün, kuvvetin tuğyanına karşı savaşarak.. Hz. Ruhullah, darağaçlarının ölüm edalı gölgeleri altında insanları Allah'a çağırarak.. ve Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm, bunların bütününe denk musibetler ağında ağlayarak, inleyerek ve başkalarını kurtarma adına ocaklar gibi yanarak, fakat gam izhar etmeyerek hep çilenin mük'abıyla içli dışlı olmuştu.

Dünden bugüne daha yüzlerce çilekeş, çektiklerini düşünmeyecek kadar teslimiyet içinde, belki de sermest olduklarından, en korkunç musibet ve ızdıraplarla yaka-paça olurken dahi, sadece yaşatmanın zevkini duymuş, belâları "eyvallah"la selâmlamış ve yollarına devam etmişlerdi. Çile ve ızdırabın en büyüğü fikir çilesi ve ızdırabıdır. Düşünme, düşündürme ve koskoca kâinatlar ağırlığındaki muammaların altına girerek, varlık bilmecesinin sırrını çözmeye çalışmak, en sarp uçurumlardan daha derin ve daha sarp meseleler karşısında pes etmeden sürekli uğraşmak ve düşünceyi vahyin semeresiyle buluşturmaya çalışmak; sonra da bu büyük terkibi, aç ve susuz gönüllerin hazmedebilecekleri ölçüde hulâsalandırarak, onlara da duyurup tattırmak, duyurup tattırmak ve bıkmadan, usanmadan bunu tekrar edip durmak.. evet işte, gözleri nebiler ufkunda, melekler kadar içten ve derin bu ızdırap süvarileri, zehirde panzehiri bulmuş, ateşte "berd ü selâm"a ermiş öyle bahtiyarlardır ki, onların ne erbaînlerinin sonu gelir ne de sonu gelen çileye

onlar razı olur. Aslında onları bu çile cennetlerinden uzaklaştırmaya kalkışsanız da uzaklaştıramazsınız; şayet uzaklaştırırsanız, ateşlerini söndürmüş ve onları da öldürmüş olursunuz.

Evet, işte hakikî dervişin ruhunu besleyen en temiz kaynak bu ölçüdeki çiledir.. ve o, hak erini sonsuza ulaştırmada en güçlü vesiledir.

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ،[4] رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ،[5] وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ قُدْوَةِ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الصَّابِرِينَ الصَّادِقِينَ.

1 Bkz.: Bakara sûresi, 2/51; A'râf sûresi, 7/142

2 Bkz.: Mâide sûresi, 5/26.

3 Tirmîzî, *zühd* 57; İbn Mâce, *fiten* 23; Dârimî, *rikak* 67.

4 Mümtahine sûresi, 60/4.

5 Bakara sûresi, 2/250.

Sohbet ve Musâhabe

Sohbet; Cenâb-ı Hakk'a yönlendiren yararlı konuşmalarda bulunma, söz ve düşünce ile başkalarının ufkunu açma, bir insanın kendisine karşı duyulan hüsnüzannı, gönülleri sonsuza yönlendirmede bir kredi gibi kullanma ve hep hayırhahlık mülâhazasıyla oturup-kalkmaya denir ki; zannediyorum Yunus da, *"Asayiş kılan cânı evliyâ sohbetidir."* diyerek, işte böyle yüksek hedefli musahabenin hayatiyetini vurgulamak istemişti..

Sofiyece, hakikate ulaştıran iki önemli yol vardır; bunlardan biri sohbet, diğeri de hizmettir. Hizmet, himmete mazhariyetin bir vesilesi ve yolu; sohbet de, zâhir ve bâtın duygularla hakikati duyma, hissetme, yaşama hâlidir ki, öteden beri hep ehemmiyetli bir "insibağ" sebebi addedilegelmiştir. Ne var ki, her insibağ, sohbetin merkez noktasını tutan zatın mertebesiyle mebsûten mütenasip (doğru orantılı) olduğundan, tezahür ve tesirlerinde de bir kısım farklılıklar söz konusudur. İnsanlığın İftihar Tablosu'nun, câmiiyyeti itibarıyla hak sohbeti sayesinde mazhar olduğu insibağ, en kâmil mânâdadır ve صِبْغَةَ اللّٰهِۚ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً *"Sen, Allah'ın boyasıyla boyan ve O'nun verdiği rengi tam al; (zaten) o ilâhî boyadan boyası daha güzel olan kimdir ki?"*[1] hakikatinin aşkın bir remzidir. Ondan sonra, O'nun metbûiyyetine bağlı bir tâbiiyyet içinde ve asliyetine nisbeten bir zılliyet mahiyetinde diğer bütün dava-i nübüvvet ve dava-i vilâyet vârislerinin insibağları gelir ki, verenin ve alanın istidadına göre çok farklı ve mütefâvittir ve bu konudaki ahz ü atâ da tamamen kabiliyetlere göre cereyan etmektedir.

" Herkesin istidadına vâbestedir âsâr-ı feyzi,
Ebr-i nisandan ef'i sem, sadef dürdane kapar."
(Mîrî)

Hizmet, ihlâs ve samimiyet içinde Hak rızasını aramak ve Hakk'ın hoşnut olduğu kimselerin terbiye ve vesayetinde bulunmak; sohbet ise, gönül kapılarını ardına kadar ilâhî vâridât ve mevhibelere açık tutarak, bir hak dostuna mülâzemette bulunup, onun Hak tecellîlerine açık o zengin atmosferini paylaşmak demektir. Sahabe, hizmette zirveleri tuttuğu gibi, sohbette de en yüksek şâhikaların üveyki olma pâyesiyle serfirazdır ki, bu, o toplumun musâhabesinde merkez noktayı tutan zatın bir tek nazarı –bu konu, *Nazar* başlığıyla ayrıca tahlil edilecektir– müstaid ruhları bir hamlede evc-i kemale

çıkarmasında aranmalıdır. Tabiî, kalblerini, iradelerini, hislerini, şuurlarını o Kutup Yıldızı'nın çevresinde dönmeye bağlamış bu aktif sabır kahramanlarının istidat ve performanslarının da nazardan dûr edilmemesi gerekir..

Her hak dostu, "Sıbğatullah"tan belli bir tasarruf mevhibesiyle şereflendirilmiştir; bu mevhibenin sınırları da, mum ışığı ölçüsündeki bir ziya ile himmet örfânesine iştirak eden herhangi bir hak erinden, kehkeşanların ışık kaynağı sayılan "Şemsu'ş-Şümûs"lara kadar olabildiğine geniştir. Ayrıca, daha önce de işaret edildiği gibi, bunda istidat ve kabiliyetlerin istifade ve istifazasının sınırlayıcılığı da söz konusudur ki, bu da, evliyâ ve asfiyâ adedince "Sıbğatullah tecellîsi ve insibağ keyfiyetinin var olduğunu gösterir." Evet, Hazreti "Nuru'l-Envâr"a bir mir'ât-ı mücellâ olan zattan, zılliyet ve cüz'iyet planında ona düz bir ayna olmaya çalışan en küçük bir sâlike kadar, birbirinden farklı pek çok sıbğ u insibağ mertebesi söz konusudur. Asliyet ve külliyet planında bu mazhariyetin ferd-i ferîdi olan zatın sohbet ve musâhabesi, umumî fazilette erişilmeyen öyle bir pâyedir ki, hiçbir kimse, hiçbir zaman, hiçbir "şeyr u sülûk" helezonuyla kat'iyen o mertebeye ulaşamaz. Düşünün ki, أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي *"Allah'ın haricî vucûd nokta-i nazarından varlık olarak en önce ortaya koyduğu, benim nurumdur."*[2] diyen Hz. Mazhar-ı "Nuru'l-Envâr"ın sohbetiyle şereflenmiş o bahtiyar kimseler, hakkın en birinci tâlipleri, Hak yolunun en müştak sâlikleri, Allah rızasının da en kusursuz müridleri oldukları hâlde, bu hususlardan herhangi biriyle değil de, sohbet pâyesiyle öne çıkarılarak, bu güzide topluluğa, "musâhabe kahramanları" mânâsına, "Ashab" denmiştir.

Her sohbet eri, musâhabe merkezinde bulunan zatın, Hazreti Ehad ü Samed'e imanını, irfanını, O'na muhabbetini ve O'nunla münasebetini –şuuru taalluk etsin, etmesin– onun her tavrında müşâhede ederek, asliyetteki bu aşkınlığı zılliyet planında duyup yaşaması açısından, hemen her zaman âsârı görülen, fakat yakalanıp değerlendirilemeyen, tarifi, teşhisi zor sırlı bir lâhûtî atmosfer içinde bulunur. Nisbet farklılığı mahfuz, bu durum, hemen her hâlis hakikat eri için de söz konusudur ki, Mevlâna'nın ifadesiyle; merkez noktayı tutan zatın ilelmerkez (merkezçek) câzibe-i kudsiyesi etrafında pervaz ederek "Şemsu'ş-Şümûs"a yürüyenler, hem onun irfan deryasından istifade eder hem de onun zincirinin halkaları olmaları itibarıyla, tebaiyyetin gerektirdiği edep içinde, onun uğradığı hemen her noktaya uğrayabilirler.

Bana göre, bazı feyiz kaynakları çevresinde halkalar teşkil ederek, belli yol

ve yöntemlere bağlılık içinde değişik ad ve unvanlarla müesseseleşmeye gitmenin arkasında da bu espri olsa gerek.. evet, işte bu mânâ ve bu esasa binaen çok erken dönemde sofiye, Cenâb-ı Feyyaz'la ferdî plandaki münasebetini, ötelere açık olduğuna inandığı bir heyet içinde daha da pekiştirmek niyetiyle hep tekye ve zâviyelere ya da o türden "bî kem u keyf" Hakk'ın rasat edilebileceği nurefşân evlere koşmuş ve "Mescid-i Nebevî'deki "Suffe"nin birer gölgesi kabul ettiği bu ışık komplekslerinde damlayı deryaya, zerreyi güneşe, cismanî zulmetleri de nura dönüştürme yollarını araştırmışlardır. İşin temel esprisi bu olduğuna göre, böyle bir telakkinin dinin ruhuna ters düştüğünü söylemek mümkün değildir. Bu şekildeki bir anlayışın dinin ruhuna münafi olması şöyle dursun, böyle bir yorum ve hamlede, ferdî plandaki zaaf ve boşluklara karşı, cemaat referansıyla Hak sıyanetine sığınma söz konusudur ki, böyle bir şeyi gerçekleştiren herhangi bir fert, artık bir kafa ile değil, pek çok akılla düşünür; mensubu olduğu o heyetin gönlüyle Allah'a yönelir, sesini-soluğunu onların âh u efgânıyla besleyerek, ferdî nağmelerini bir yüce koronun gür sadâsı hâline getirebilir ve Bediüzzaman'ın ifadesiyle, o insan, "iştirak-i âmâl-i uhreviye"ye ait tasavvurlarıyla, ibadet ü taatında bir aşkınlığa ulaşabilir.

Evet, aynı ruh, aynı duygu, aynı düşünce, aynı mefkûre etrafında kenetlenmiş kimselerin birlik içinde Hakk'a yönelişlerinde öyle bir derinlik, his ve şuurlarında öyle bir zenginlik, zikr ü fikirlerinde öyle bir enginlik vardır ki, en istidatlı fertler ve en kâmil insanlar bile, böyle bir heyet içindeki vâridlerin en küçüğünü dahi tek başlarına elde etmeleri mümkün değildir. Evet, sohbetin nuranî atmosferinde ifade de istifade de, ifaza da istifaza da, hissettirme de hissetme de, hep farklı buudlarda cereyan eder ve her şey, ferdîlikteki riyâzîliğe mukabil, hendesî açılıma bağlı bir keyfiyette gerçekleşir.

Aslında *bu sohbetlerde en önemli gaye,* imanın mârifet ufkuna ulaştırılması, mârifetin "yakîn"in değişik mertebeleri sürecine bağlanması, Hakikat-i Ahmediye vesayetinde kalb ve ruhun hayat mertebelerinde seyahatler gerçekleştirilmesi ve bu seyahatlerin de şuurlu temâşâ ile değerlendirilmesidir. Böyle bir seyahat ve temâşâda gönül erlerinin en önemli sermaye ve azıkları da, zikr ü fikir gibi kalb ve lisan amelleriyle letâifi harekete geçirmek, şevk ü şükürle de ilâhî mevhibelere karşı liyakatını ortaya koymaktır. Bu türlü mevhibelere mazhariyet umumiyet itibarıyla Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın risalet ve siyadetine baktığından, dahası, bu siyadet ve risaletin şahitleri ve

burhanları olduklarından, zılliyet planındaki memerri olmaktan daha çok, asliyet çerçevesindeki mazharı bulunan Hz. Sahib-i Kur'ân'ın hakkaniyetine birer hüccet sayılırlar. Bu, biraz da, muvakkat mümessillerin mahviyet ve tevazularına, ayrıca "nefs-i emmare"den sıyrılmalarına bağlıdır. Aksine, sohbet erleri, tabir-i diğerle, hakikat yolcuları eğer nefs-i emmarelerinden bütün bütün sıyrılamamış; sıyrılıp, hevâ ve heveslerinin yerine Hak rızasını tam ikame edememiş iseler, değişik mevhibelere mazhariyeti veya bazı letâifin inkişafını kendilerinden bilme gafletine düşerek, şükür makamında fahre girebilir ve gölgeyi asıl zannederek iltibaslar yaşayabilirler. Hele bir de, bazı ikram veya cezb ü incizablara memer iseler –bilhassa mazhar demiyorum– şatahat vadilerine yuvarlanarak; aslında bu kabîl başarı kulvarlarında iç içe kazançlar söz konusu olduğu hâlde onlar üst üste hasaretler yaşayabilirler.

Evet, seyahat ve musâhabeleri Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın mişkât-ı nübüvveti altında gerçekleştiremeyenler, dinin ruhundaki muvazeneyi her zaman tam koruyamayacaklarından, yer yer laubaliliklere girebilir, zaman zaman söz ve davranışlarıyla, seviyesinin huzuru sayılan makama saygısızlıkta bulunabilir; hatta bazen, vilâyeti nübüvvete tercih etme gibi küstahlıklara düşebilir; dolayısıyla da, pîrlerinin, pîr-i muganlarının söz, sistem ve vaz'ettikleri esasları peygamber yolunun esas, erkân ve âdâbına tercih ederek, güneşi bırakıp mum ışığına sığınma gibi hatalar irtikâp edebilirler. Vilâyeti nübüvvete tercih eden nâdânların, efendilerini, hakikî ve aslî sohbetin mümtaz talebeleri sayılan sahabeden üstün görme tavırlarından söz etmeyi zaid görüyorum... Eğer durum yukarıda arz etmeye çalıştığımız çerçevede –daha doğrusu, tam bir çerçevesizlikte– cereyan ediyorsa –ki, günümüzde bu çarpık anlayışın pek çok örnekleriyle karşılaşmak mümkündür– sohbetin yerini, onun dedikodusu almış.. mânâ kendi vizyonunda karartılmış.. lâhûtîliğe bağlı esaslar, yerlerini havâîliğe ve nefsanîliğe bırakmış.. câzibe-i kudsiye uçup gitmiş; gelip, onun o nur ufkuna nefsanî incizablar oturmuş..

" Er olan erimiş, yağ gibi gitmiş;
Şirin erler, zîr u türaba yatmış;
Sümbüller yerinde muğeylan bitmiş;
Petekler sönmüş, ballar kalmamış..!"
(M. Lütfî)

demektir ki, böyle bir ortamdaki musâhabenin insibağından da, hakikata ve hakikat-i Ahmediye'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) ulaştırmasından da asla

söz edilemez. Doğrusu, düşünülen, konuşulan şeyler itibarıyla kahvehanelerdeki sohbetleri hatırlatan tekye, zaviye ve halvethanelerdeki musâhabelerde ilâhî vâridâttan bahsetmek şöyle dursun, şeytanî şerarelerden endişe duyulmalıdır. Dolayısıyla da, ihsan ve ihlâs ufkundan uzaklaşmış bu mekânlardaki feyiz alış verişine benzeyen her muamele bir aldanma veya istidraç, buralarda Allah'ın husûsî iltifatına mazhariyet beklentisi bir vehim ve bu yerlerin cemaat görünümündeki müdavimleri de birer yığının ruhsuz parçalarından ibarettir. Hele bir de mesleklerinin revacı adına başkalarıyla uğraşıyor; gıybetlere, iftiralara giriyor ve suizan gibi bir küfür silahını kullanıyorlarsa, böylelerinin oturup kalktıkları yerler tekye değil, birer mahall-i takiyye, zaviye değil birer hâviye ve bu meclislerin merkez noktasını tutanlar da sofî değil, birer softadır. Her zamanki erbab-ı kemali tenzihle beraber itiraf etmeliyim ki, sohbet ve musâhabe meclisleri gibi, dünden bugüne en müteâl mazhariyetlerin meşcereliği veya helezonları sayılan müesseselerin, hiç olmazsa bunlardan bazılarının, yukarıdaki çerçeve içinde mütalâaya alınmaları çok acı ve şâyân-ı teessüftür. İhtimal, bu mekânlara uzayan yolların perişan olup, köprülerin göçmesinde ve bu eğilimi engin tavırların şiddetlenip bir kısım aşılmaz zorlukların ortaya çıkmasında kaderin tembih ve tenkil ifade eden gizli bir fetvası oldu ki,

" Bâd-i hazân esti, bağlar bozuldu;
Gülistanda katmer güller kalmadı..."
(M. Lütfî)

اَللّٰهُمَّ أَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا،
وَأَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْاٰخِرَةِ،[3]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِ الْأَنَامِ مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

[1] Bakara sûresi, 2/138.

[2] Bkz.: es-Suyûtî, *el-Hâvî* 1/325; el-Halebî, *es-Sîratü'l-Halebiyye* 1/240.

[3] Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/181; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2/33.

Seyr u Sülûk

Gezme, gezinme, temâşâ etme mânâlarına gelen “seyr” kelimesiyle; bir yola girme, bir kimseyi veya bir yönü takip etme, bir düşünce ve bir sisteme bağlanma anlamındaki “sülûk” sözcüğünden mürekkep olan “seyr u sülûk” ifadesi, belli bir usûl dairesinde hayvanî ve cismanî arzulardan uzaklaşıp kalb ve ruhun hayat çizgisinde gönül ayağıyla Allah’a yürümenin, O’na vâsıl olma yollarını araştırmanın ve böyle bir vuslata erebilmek için “mesâvi-i ahlâk” da diyebileceğimiz fenâ huylardan uzaklaşmanın ve Kur’ânî ahlâkla ittisaf etmenin unvanı olagelmiştir.

Ayrıca, “seyr u sülûk”la doğrudan doğruya alâkalı olmasa da, ilâhî tecellîler açısından ihtiva ettiği mânâlar itibarıyla, bu ruhanî yolculuğun değişik buudları sayılan şu hususu hatırlatmakta da yarar görüyoruz:

İlâhî tecellîler ve sâlikin bu tecellîlere mazhariyeti açısından “seyr” iki şekilde mütâlaa edilegelmiştir; seyr-i nüzûlî ve seyr-i urûcî.

Seyr-i nüzûlî: Mukayyet ve mümkün olan varlığın zuhur etmesi için, mutlak ve vacib olan vücudun tecellî ve feyiz ifazası mânâsına bir seyirdir ki, küllî dairede Vahidiyet-i Hakk’ın, cüz’î dairede de Hazreti Ehadiyet’in “bî kem u keyf” kesret ufkuna nüzûlünden ibarettir. Buna, Vacib’in imkân mertebelerine, Mutlak’ın mukayyet dairelerine doğru bir inbisât-ı tecellî ile inkişaf ve zuhuru da diyebiliriz. Bu seyir, taayyün-i evvelden, أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي *“Allah’ın ilk yarattığı Benim nurumdur.”*[1] mertebesine, ondan da topyekün kâinat ve insan mertebelerine kadar temadi eden bir tecellîdir.

Seyr-i urûcî ise; varlık ağacının en câmi meyvesi olan insanın, upuzun bir seyr u sülûk-i ruhanîyle yeniden irade, his, şuur ve latîfe-i Rabbaniye uğrunda mebdeine ve merciine yönelerek, Hazreti Vacibü’l-Vücud’un ziya-i vücudunda beden ve cismanî arzuları itibarıyla tamamen muzmahil olmasıdır ki; işte biz burada, mebdeden müntehâya, “seyr” unvanıyla dört mertebede bu ruhanî yolculuğu tahlil etmeye çalışacağız:

Birinci mertebe, *“seyr ilallah”* mertebesidir ve Hakk’a yürümenin başlangıcı olması itibarıyla buna *“sefer-i evvel”* de denir ki, Müsemmâ-i Akdes de diyebileceğimiz Hazreti Zât mülâhazası mahfuz, ef’âl âleminden isimler ufkuna, sonra da bu isimlerin gölgesinde mebde-i taayyün olan isme ulaşmakla nihayet bulan bir yolculuktur; sâliki çok, müdavimi ona nisbeten az,

herkese açık bir seyahat-ı kalbiye ve ruhiyedir. Bu seyahat ister "sülûk" unvanıyla "seyr-i âfâkî" olsun, ister "cezbe" namıyla "seyr-i enfüsî" şeklinde tecellî etsin, yolculuk sona erince sâlikin kalbinden "mâsivâ" alâkası büyük ölçüde silinir-gider ve hak yolcusu kendini "fenâ fillâh" gel-gitleri içinde bulur ki, erbabı bu mazhariyete "vilâyet-i suğrâ" diyegelmişlerdir.

İkinci mertebe, *"seyr fillâh"* mertebesidir ve yine bir hamle hazırlığı ihtiva ettiğinden dolayı da buna, ikinci yolculuk mânâsına *"sefer-i sânî"* dendiği gibi *"cem"* de denmiştir ki, –fâni, bâki gerçeği mahfuz– sâlikin beşerî sıfatlardan tecerrütle ilâhî sıfatlarla ittisaf etmesi, istidadı ölçüsünde esmâ-i ilâhiyeyi temsilen Kur'ân ahlâkıyla tahalluk ederek –buna Allah ahlâkı da diyebiliriz– "ufk-i a'lâ"ya ulaşmasıdır ki, bu yolculuğun son konağına erenlere büyük ölçüde varlığın perde arkası inkişaf eder ve onların gönüllerine "ilm-i ledün" akmaya başlar; başlar ve hak yolcuları isimler, sıfatlar, zâtî şe'nler âlemlerine ait mârifet şuâları karşısında eriye eriye nisbet-i tâmmenin zuhuruna ererler ki, böyle bir mazhariyete de "bekâ billâh" denegelmiştir.

Üçüncü mertebe, *"seyr maallah"* ve diğer namıyla *"sefer-i sâlis"* veya *"fark maa'l-cem"* mertebesidir ki, bir "vâsıl" için bu mertebede "bî kem u keyf" sadece O görülür, O bilinir, O duyulur; her yanı O'nun mârifet nurları sarar ve âdeta sübühât-ı vech her şeyi siler-süpürür-götürür de her tarafta

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍۚ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ

"Artık yeryüzünde olan her nesne fenâ bulmuş ve sadece senin Rabbinin zâtı bekâsını devam ettirmektedir."[2] hakikati nümâyân olmaya yüz tutar; yüz tutar da başka varlıklar, başka bilmeler, başka görmeler, başka duymalar sâlikin mârifet enginliği ve zevk çağlayanının debisi ölçüsünde itibarîleşmeye başlar, hatta mâsivâ hissedildiği nisbette kalbe sıklet verir ve zaman gelir, hak yolcusu zevk ve hâl enginliğine karşı bütün bütün kapılarını kapar, sürmeler ve zaten dava-i nübüvvetin vârislerinden de değilse halvet ve inzivalarla hep kendi sübjektif enginliklerinde yaşar. İşte bu ölçüde, hak erinin nazarında bütün zıtların yok olduğu böyle bir mertebenin nihayeti de "aynü'l-cem " unvanıyla yâd edilir. Nesimî bütün rüsûmun silinip gittiği bu zevkî ve ruhî hâli, derin bir istiğrak neşvesiyle şöyle ifade eder:

" Mekânım lâmekân oldu
Bu cismim cümle cân oldu
Nazar-ı Hak ayân oldu

Özüm mest-i likâ gördüm.
Bana Hak'tan nidâ geldi
Gel ey âşık ki mahremsin
Bura mahrem makamıdır
Seni ehl-i vefâ gördüm."

Bu makam aynı zamanda, kadehler gibi O'nun aşkıyla dolup boşalma, O'nu çılgınca sevme ve sevdirme makamıdır. Bu mertebenin vâridâtıyla şahlanmış bir gönül, O'ndan bahsetmeyen her sözü israf sayar, her mülâhazayı da saygısızlık. İster ki her sözün dibâce konusu O olsun, her meclisin hitamı O'ndan bahislerle noktalansın ve herkes âşıkâne sadece ve sadece O'ndan söz etsin. Taşlıcalı Yahya bu hissi ne hoş seslendirir:

" Keşke sevdiğimi sevse kamu halk u cihan;
Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânân olsa..!"

Dördüncü mertebe, *"seyr anillâh"* mertebesidir; bu seviyedeki "seyr"e *"sefer-i râbi'"* dendiği gibi *"telvin ba'de't-temkin"* de denegelmiştir. Bu pâyeyi ihraz eden bir vuslat eri, vahdetten sonra, yine vahdet yolunda, yeni yorumlarla kesrete yönelir. Tabir-i diğerle, vahdet ve izafî vuslatta duyup zevkettiği mânevî hazlarını, başkalarına da duyurmak, miraç nüzûlünün gölgesinde tenezzül üstüne tenezzül kendi hayatını, başkalarını kurtarmaya, "Hazîratü'l-Kuds"e yükseltmeye, erdiklerine erdirmeye, gördüklerini gördürmeye bağlar ve binlercenin ruhunda tutuşturacağı vuslat arzusuyla oturur-kalkar. Mütehayyirleri ufuk ötesine irşad etme; tâlipleri terbiye; râğipleri itminana ulaştırma; yoldakilere rehberlikte bulunma; zulmette bocalayıp duranlara nur gösterme; nura ermişleri mârifetle şahlandırma; mârifet şehsuvarlarını da zevk-i ruhanî yamaçlarında koşturma mefkûresiyle gerçekleşebilen böyle bir Hak'tan halka rücû, peygamberlerin has çıraklarına mahsus bir hâldir ve ilk donanımla teklif arasındaki tenasübe de iyi bir örnektir. Bu yüce pâyeyi, bazı tasavvuf erbabı "bekâ billâh maallah" veya "fark ba'de'l-cem" şeklinde isimlendirmişlerdir.

Bu ufka erenler, vahdeti kesrette, kesreti de vahdette görür, tek yüzlü iki derinliği birden yaşar, kendi maiyyetiyle beraber, maiyyete taşıdıklarının haz ve hazz-ı ruhanîsiyle her lahza ayrı bir vuslata "bismillâh" der.. ne iltibas ne şatahat ne de naz; niyazla oturur kalkar ve sürekli temkin soluklar.. "ilallah"ta "fillâh" esintilerini duyar; "maallah"ta "minallah" veya "anillâh" gerçeğini

müşâhede eder.. hem vâcid yaşar hem fâkid bulunur; hem mehcûr görünür hem vâsıl bulunur ve kurb-bu'du bir arada duyar.

Böyle bir hak yolcusu, yolcuların en kâmili, mürşidlerin en mütekâmili, tam bir terbiye üstadı ve irşad halifesidir. Kendisine teveccüh edenlerin sinelerinde iman, mârifet ve muhabbet duygularını coşturur; semtine uğrayan herkese sevdiğini sevdirir.. حَبِّبُوا اللّٰهَ إِلٰى عِبَادِهِ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ *"Allah'ı kullarına sevdirin ki Allah da sizi sevsin."*[3] fehvâsınca böyle bir vâsıl, zılliyet planında hem muhibtir hem de mahbub.. duygularındaki safvet, düşüncelerindeki derinlik, temsilindeki ciddiyet, hâl ve davranışlarındaki duruluk onu, hemen herkesin her hâlükârda başvuracağı öyle bir âb-ı hayat kaynağı, bir ümit meşalesi hâline getirmiştir ki her tâlib-i feyz-i Hudâ ona koşar, her âşık-ı nur-i Hudâ O'nun rehberliğine sığınır; sığınır zira:

" Menşe-i hüsn-ü ameldir hüsn-ü hâl,
Hüsn-ü hâlde oldu âsâr-ı kemâl."
(Anonim)

* * *

Sülûk; vuslata istidat kazanmak, vuslat temadisinin önemli bir vesilesi sayılan sürekli yolculuk mülâhazasıyla yaşamak, fenâ huylara karşı her zaman ciddî bir tavır içinde bulunmak, yaşaya yaşaya ahlâk-ı haseneyi tabiatının bir derinliği hâline getirmek, Hakk'ın kenzen bilindiği kalb evini, O'nun teveccühlerini konuk etmek için ağyâr duygu ve endişelerinden temizlemek ve iç âleminde her an, azizlerden aziz bir misafiri ağırlamaya hazır bulunmak demektir ki, İbrahim Hakkı bu mülâhazaları şöyle seslendirir:

" Dil beyt-i Hudâ'dır ânı pâk eyle sivâdan,
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde."

Başta da işaret edildiği gibi "sülûk" tabiri, böyle tek başına kullanıldığı gibi, "seyr u sülûk" şeklinde de kullanılagelmiştir. Bazen buna bir de "ruhanî" kelimesi ilave edilerek "seyr u sülûk-i ruhanî" denmiştir ki, bunların hemen hepsiyle anlatılmak istenen şey, Hakk'a vâsıl olmak için, O'ndan gayrı her şeyden –tabiî bu şeylerden kendi nefislerine ve bizim heveslerimize bakan yönleri itibarıyla– yüz çevirerek sadece ve sadece O'na yönelmek; O'na tahsis-i nazar etmek; yolunu sarpa uğratmayacak Kur'ân ve Sünnet mümessili zâhidlerin vesâyetinde bulunmak; vesvese, şüphe, tereddüt ve hayret hâllerinde onların irşadlarına başvurmak; acz, fakr ve ihtiyaçlarının şuurunda olarak her

hâlinde O'na muhtaç olduğunun idrakiyle yaşamak; gönlünü, aşk u şevkle; hissini, ilâhî tecellîlerin müşâhedesiyle; irade ve bütün latîfelerini istiğfarla –yani şer meyelanlarının köklerini kurutmak ve dua ile hayır temayüllerinin sürgünlerini güçlendirmekle– şahlandırmak, beslemek ve takviye etmek... gibi hususlardır.

İhlâs ve ihsan şer'î mânâlarıyla, seyr u sülûkün en önemli ayağı ve kuvvet kaynağıdırlar. Sâlikin gönlü, ihlâs hissi ve ihsan şuuruyla atarken, bazen sadece "Lâ ilâhe illallah" der, Esmâ-i Hüsnâ'dan birini veya birkaçını isbat makamında birden mülâhazaya alır ve "Lâ Hâlika, lâ Râzıka, lâ Musavvira... illallah" isbatıyla soluklar; bazen de tafsile açılarak her ismi ayrı bir mihrab-ı teveccüh kabul etmek suretiyle, Hazreti Vâhibu'l-Hayat'ın güzel isimleri adedince kalbinden menfezler açar ve ihsan şuurunun araladığı kapı arkasını temâşâya yönelir; yönelir, bazen eşyada tecellî eden renk, tat, koku, şive, âhenk, nağme ve hikmetlerin çehresinde; bazen de, kalbin vüs'atine göre, وُجُوهٌ يَومَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *"Yüzler vardır o gün pırıl pırıl (O Güzeller Güzeli) Rabbi'lerine bakakalmış..."*[4] ufkunda seyahat üzere seyahatler tertip ederek vuslat iştiyakıyla yanar-tutuşur; yanar-tutuşur ve hissin, aklın, fikrin âciz kaldığı sırlı ve derin bir müşâhede arzusuyla îmân rampasına dayanarak irfan semalarına yükselmeye çalışır; muhabbetini aşka çevirir.. aşkını şevkle besler.. cezb ü incizabın kanatlarıyla sonsuzun enginliklerine açılır.. melekler burcuna yükselir, ruhanîlerden hoşâmedîler alır.. erilmezlere erer.. görünmezleri görür; görür ama, aradığının şekil ve suretlerden münezzeh olduğu mülâhazasıyla gözüne ilişen ve hatırına dalaşan her fotoğrafı da şeytanî birer resim sayar ve

" Ne cism u ne arazdır, ne cevher ne mütehayyiz,
Yemez, içmez, zaman geçmez, berîdir cümleden Allah.
Tebeddülden, tağayyürden dahi elvân u eşkâlden
Muhakkak ol müberrâdır, budur selbî sıfâtullah."

hakikatlerine sımsıkı bağlı kalarak, mârifette hangi seviyeye ulaşırsa ulaşsın مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ mülâhazasıyla eğilir ve künh-i Bârî'nin nâkâbil-i idrak olduğunu haykırır; ne ölçüde kullukta bulunursa bulunsun مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ يَا مَعْبُودُ itiraflarıyla inler aczini seslendirir; ne kadar çok ve içten O'nu anarsa ansın مَا ذَكَرْنَاكَ حَقَّ ذِكْرِكَ يَا مَذْكُورُ sözleriyle zikirdeki yetersizliğini mırıldanır ve sürekli yüzü yerde yaşar.

Dinin emirlerine saygıyı Allah'a yaklaşmanın en birinci vesilesi sayar; takvayı da en bereketli bir yol azığı. Bu çerçevede bir yandan nefsini terbiyeye tâbi tutarken diğer yandan da ruhunu tasfiyede asla kusur etmez. Terbiyeyi de, tasfiyeyi de din kurallarına bağlılık içinde gerçekleştirmeye çalışır; şer'-i şerife uymayan her tezkiye ve temrin gayretini dinden uzaklaşma sayar ve böyle bir yolla elde edilmiş harikulâde hâlleri de istidraç kabul eder. Seyr u sülûkün her kademe ve derecesinde yol selâmetine fevkalâde ihtimam gösterir; yol selâmetini dinî esaslara bağlılıkta görür ve Allah indindeki kadr u kıymetini de takva derinliğinde bilir. Ona göre Allah'ı ancak müttakiler bulur; *"Müttakinin makamı Cennet, içtiği de kâfûr olur"* (Anonim).

Gülşen-i Tevhid sahibi bu mülâhazayı:

گَر اَمَان خَواهِي هَمَان تَقوى و دِين......شُـد زِهَر خَوفُ وخَطَر حِصنِ حَصِين

"Eğer eman istiyorsan din u takva bütün korku ve tehlikelere karşı en metin bir kaledir." sözleriyle ne hoş ifade eder!

Nefis terbiyesi, bütün dinî sistemlerde çok önemli bir esas kabul edilegelmiştir. Buradaki nefisten maksat, eskilerin ifadesiyle "nefs-i nâtıka" veya "nefs-i insanî"dir ki, Kur'ân'ın bir kısım işaretlerine dayandırılarak yedi ayrı mertebede ele alınmıştır:

Eğer nefs-i nâtıka sadece hayvanî ve cismanî arzularını yaşıyorsa, buna *"nefs-i emmare"* veya *"nefs-i hayvanî"*, din u takva yolunda yürümekle beraber, sık sık düşüp kalkıyor ve her defasında kendini sorgulayarak Rabbine yöneliyorsa, buna da *"nefs-i levvame"*, fenâlıklara karşı bütün bütün tavır alıp yüzü hep Rabbine müteveccih bulunuyor ve safveti ölçüsünde ilâhî mevhibelere de mazhariyet kazanıyorsa ona *"nefs-i mülheme"*, ihlâs-ı etem ve ubudiyet-i kâmile içinde Rabb'i ile münasebet ve muamelesi açısından vicdanı tam oturaklaşmış ise böylesi bir nefse *"nefs-i mutmainne"*, kendi muradâtından vazgeçip Hakk'ın muradının itirazsız mümessili hâline gelmiş ise artık bu da bir *"nefs-i râziye"* ve Hak hoşnutluğunu en büyük bir gaye hâline getirmiş ve her zaman o istikamette davranıyor, o hedefi gözetliyor رَضِيتُ وَارْضَ عَنّي "Ben razı oldum Sen de razı ol!" mülâhazalarıyla dolup boşalıyorsa bu da bir *"nefs-i mardıyye"*dir. Bunun ötesinde, istidadı elveren ve ilâhî sıfatlarla ittisafa açık peygamberâne azim sahibi bir nefse de *"nefs-i kâmile"* veya

“nefs-i sâfiye” denegelmiştir.

Nefs-i emmare mertebesinde bir mü’min, çok defa işlediği günahların ya farkında değildir ya da hayatını hesapsız yaşamaktadır. Hatta namazında, niyazında, evrâd u ezkârında olsa da, henüz kendi kendini kontrol etme ve iç murâkabe düşüncesi gelişmediği için, ne tam taatin şuurunda ne de mâsiyetin idrakindedir. Böyle birinin, her zaman elinden tutulmaya, havf u recâ dengesine uyarılmaya, mârifet, muhabbet ve mehâfet hisleri açısından derinleştirilmeye ihtiyacı vardır. Sâlikin, bu ilk mertebede nasihat dinlemesi, kusurlarını hafızasına nakşedip sık sık kendini sorgulaması, ibadet ü taatte kararlı davranıp günahlara karşı da dişini sıkarak dayanması “cihad-ı ekber”in mebdei sayılır. Böyle bir mebde yolcusu mübtedî sâlikin, mücâhedesini devam ettirdiği ölçüde, duygu ve düşüncelerinde bazı farklılaşmalar hissedilmeye başlar; bunların başında da, yaptığı en güzel amelleri dahi yeterli bulmama ve olumsuz davranışlarının en küçüğünü bile ciddî ciddî sorgulama hususları gelir ki; işte bu mertebe “nefs-i levvame” mertebesidir.

Nefs-i levvame mertebesindeki bir sâlik, limandan açılmış, rıhtımdan fırlamış ve O’na doğru yürümeye –bu yürüme kalbîdir ve tamamen sâlike ait bir keyfiyet sayılır– başlamıştır ama; o, yine de yer yer sapmalar yaşar.. kaymalara maruz kalır.. bazen hatalar gelir sevapların çehresini karartır ve hayatında güzellikleri çirkinlikler takip eder.. sık sık sürçer ve düşer; sonra da her defasında nedametle toparlanır.. istiğfarla hem günahlarından arınır hem de şer temayüllerinin kökünü kesmeye çalışır ve ümitle yoluna devam eder. Sadece bunları yapmakla da kalmaz; sürekli nefsini kınar.. vicdan azabıyla kıvranır.. zaman gelir iç ızdıraplarını gizli iniltilerle seslendirir ve zaman gelir halvet koylarına koşar, duygularını gözyaşlarıyla münacatlaştırır ve hep inler durur. Nefs-i levvame erbabı berzah yolcusu sayılır ve kalb ibreleri mihrab-ı tâmmı tespit heyecanıyla tir tir titrer, fikirleri âfâk ve enfüs arası gel-gitler yaşar, dilleri de ya “Lâ ilâhe illallah” der, “Lâ maksûde illallah” mülâhazasıyla O’na teveccüh ve iştiyakını ortaya koyar veya doğrudan doğruya O’nun “Maksud-u bi’l-hak” ve “Mâbud-u bi’l-istihkak” olduğunu mırıldanır durur.

Hâlin iç mülâhazalara ulaştığı, kadem ve nazarın aynı ufku paylaştığı seviyeye ulaşan nefs-i levvame yolcusunun gözünde en küçük hatalar zamanla en büyük günahlar gibi görünmeye, en küçük sürçmeler en büyük mâsiyetler gibi hissedilmeye başlar ki, o andan itibaren onun nazarında ak-kara daha bir

belirginleşir, iyi-kötü kendi renkleriyle birbirlerinden tam ayrılır ve o, günahların çirkin yüzünü tahayyül ettikçe hep tiksinti duyar; sevapları düşündükçe de, onlara gönlünce ulaşamamanın hacaletiyle kıvranır; ama her zaman ümitli, azimli ve kararlıdır. İşte böyle bir nefse Allah, وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ *"Biz, yolumuzda gayret gösterip mücahede edenleri, Bize ulaştıran yollara hidayet ederiz; şüphesiz Allah ehl-i ihsanla beraberdir."*[5] fehvâsınca, iyiyi, güzeli, marziyâtını ve marziyâtına ulaştıracak esasları ilham eder ki, mebdeden uzaklığı itibarıyla bu açıdaki bir nefis de "nefs-i mülheme" pâyesiyle şereflendirilmiş sayılır.

Nefs-i mülheme mertebesinde bir hak yolcusu, bütün etvâr ve ahvâliyle "Hû" der O'na yönelir.. her şeyde ve her yerde O'nun sun-u bediînin temâşâsıyla soluklanır.. her nesneyi bir hayret levhası gibi müşâhede eder.. ve her tabloda yeni bir hiss-i takdirle şahlanır.. dili "Lâ ilâhe illallah" derken, kalbi ve bütün letâifi "Lâ mâbûde illallah" hakikatini mırıldanır.. sürekli "Hû" zamirinin ıtlâkındaki derinlikle nefes alır-verir.. ve her nefes alışverişiyle âdeta, kalbinde bir kor, bir kıvılcım gibi uyuyan aşk u şevki körüklemeye başlar.. ruhu "ataş" der inler; dili,

" Ey sâki aşkın nârına yandıkça yandım bir su ver
Düşeli dilber derdine yandıkça yandım bir su ver"
(Gedâî)

nağmeleriyle arzuhâl eder.. ve artık, dünyevî matlupları, zatları itibarıyla talepten vazgeçtiği gibi, ukbâyı da Hazreti Zât'a bakmayan yönleriyle ikinci derece mülâhazaya alır.. düşüncelerinde, tahayyüllerinde sürekli O'nun konukluğuna koşar.. sözlerini O'nun iştiyakıyla süsler ve O'na iştiyak uyarmakla derinleştirir. Dolarken O'nun vâridâtıyla dolar ve her doluşuyla ruhunda petekleştirdiği ballar balını müştak gönüllere sunmaya koşar.. sık sık Lâmekânî Hüseyin Efendi gibi:

" Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü, gönlüne gönlün göz olunca
Efkârı ko, dil destisini ol çeşmeye tuttur
Ol âb-ı safâbahş ile ol desti dolunca..."

der ve dolma istikametinde azmini kamçılar. Dolunca da:

" Ey tâlib-i feyz-i Hudâ gel halkaya, gir halkaya.!
Ey âşık-ı nur-i Hudâ gel halkaya, gir halkaya!"

(M. Lütfî)

çığlıklarıyla bir velvele olur ve çevresine boşalır.

Bu noktaya eren bir sâlik, az yer, az içer, az uyur, hep hayret içinde bulunur ve dünya umuruyla da, sırf esbab dairesi içinde bulunduğundan ötürü meşgul olur. Bu pâyeye ait sorumluluklarını yerine getiren ve Hakk'ın mevhibelerine karşı şükrünü eda eden bir sülûk eri, bazen tecellî-i esmâ, bazen de tecellî-i ef'âl ile nefes alır verir. Ne var ki o, seyr u sülûk-i ruhanîsini, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın vesâyetinde ve Sünnet rehberliğinde sürdüremez ya da Kitap ve Sünnet mümessilleri rehberliğine sığınmazsa, ubûdiyetinde şatahata girebilir ve bazen de niyaz makamında nazlanma inhirafına düşebilir. Bu ise apaçık bir sukûttur.

Nefs-i mülhemenin nihayeti, aynı zamanda "ilme'l-yakîn"in zirvesi "ayne'l-yakîn"in de matlaı sayılır. Sâlik, bu noktaya ulaşacağı ana kadar, nazarî olarak öyle düşünmesi ve öyle demesi gerektiği için her şeyin Hak'tan olduğunu ifade eder; bu mertebenin zirvesine erdiği andan itibaren ise, bütün benliği ile: قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"De ki: Hepsi Allah'tan."*[6] mazmununu telaffuz etmeye başlar.. o, her telaffuzunda yepyeni itminan esintileri duyar.. ve dinin emredip Allah'ın da sevdiği her şeyi tabiatının bir buudu gibi zevketmeye başlar ki, böyle bir mazhariyeti de ancak, nefsinde itminana erenler hissedebilirler. Bunu duyan nefis bir "nefs-i mutmainne" ve bu makam da nefs-i mutmainne makamıdır.

Nefs-i mutmainne zirvesine ulaşan bir müntehî nazarında, kendi hususiyetleriyle bütün eşya, bütün elvân u eşkâl eriyip gider ve o, sürekli "Lâ ilâhe illallah" hakikatini düşünür, onu söyler; söylerken de hakikî ve aslî vücud olarak sadece O'nu duyar.. O'nun nur-u vücuduyla iç içe yaşar.. ve bütün varlığı, ilim ve vücudun birer tecellîsinden ibaret olarak zevkeder.. ve böyle bir ruh hâlinin gereği olarak da bütün varlığın, O'nun feyz-i vücuduyla meydana geldiğini ilan mânâsına لَا مَوْجُودَ فِي الْحَقِيقَةِ إِلَّا اللّٰهُ der. Bu mülâhaza ne bir vücud ne de şuhûd telakkisidir; bu öyle bir zevk ve duyuş hâletidir ki, tatmayan bilmez, bilenler de tam ifade edemez. Bu makama eren bir hak yolcusunun sinesinde O'ndan gayrı her şey, yine O'nun ziya-i vücuduyla silinir gider ve her yanda sadece ve sadece Hazreti Ef'âl, Hazreti Esmâ ve Hazreti Sıfât nümâyân olmaya başlar; başlar da, gözler ve gönüller sürekli onlarla dolar taşar. Böyle bir sermesti içinde her an ayrı bir vuslat bişaretiyle yol alan

hakikat eri, biraz da, "ayne'l-yakîn" derecesinde her şeyin O'na ait olduğunu duyması sonucu *"Ballar balını buldum varlığım yağma olsun."* diyerek sırtında ariye bir gömlek gibi gördüğü bütün varlığını infak etmeye koşar.

Artık böyle biri, kendinden "can" istendiğini hissetse, hemen kurbanlık koyun gibi boynunu uzatır. –Bu makamda, o asliyete göre bir zılliyet, o külliyete göre bir cüz'iyet şeklinde [7] فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ hakikatinin kahramanlarını hatırlayabiliriz.– Rikkat-i kalb bu pâyenin en bariz özelliğidir; sâlik her zaman: "Ağla ey gözlerim, hiç durma ağla!" der, gözyaşlarıyla nefes alır verir.. her şeyi sever, her şeyi koklar ve okşar ve hususiyle her biri birer mücellâ ayna olması itibarıyla insanlara karşı gönülden alâka duyar.. her renkte, her tatta, her kokuda, her seste, her şivede O'ndan tecellîlerle selâmlaşır.. her selâmlayışta çok farklı hislerle farklı düşüncelere girer; ama her defasında zevk u şevkini teyakkuz ve temkinle frenler.. hatta bazen bu ciddî teyakkuz ve temkin sayesinde, ruhunda köpüren ve dalga dalga bütün benliğini saran neşelerin, sevinçlerin ve hazların kendine ait olması mülâhazasıyla, herkesin uğrunda canlar feda ettikleri topyekün ruhanî zevklerden de sıyrılarak, "lillâh", "livechillâh", "lieclillâh" sözleriyle ifade edilen çerçeveye koşar ve Yunus diliyle *"Bana Seni gerek Seni"* der inler.

Bu esnada, bazı istidatlara sağanak sağanak ikramlar yağmaya başlar; başlar ve bu aynı zamanda keşiflerle, kerametlerle imtihana tâbi tutulma faslı demektir. Böyle bir makamda lütfedilen bütün keşifler, kerametler, muhlis bir sâlik nazarında –istidraç endişesi mahfuz– bir ilâhî armağan olmanın ötesinde herhangi bir kıymeti de haiz değildir. Basîretli bir sâlik, işte böyle kendisinde ikinci bir tabiat âsârının belirmeye başladığı ve onun gönül dünyasında her gün ayrı bir "feth-i mübîn"in yaşandığı, pinhânların ayân olduğu, gözden hicabın kaldırılıp, eşyanın perde arkası kendi renk ve çizgileriyle zuhur ettiği ve bazıları için başların dönüp bakışların bulandığı durumlarda o hep, Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın vesâyetine koşar.. düşünce ve tasavvurlarını Sünnet mihengine vurur.. beyanlarını "usûlüddin" mizanlarıyla çerçeveler.. ve yoluna: مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي[8] reflektörleri arasında devam eder. Hazreti Üstad-ı Küll ve Muktedâ-i Ekmel'den sonra yoldakilere rehberlik vazifesini, Kitap ve Sünnet'in aydınlık temsilcileri mürşid-i kâmiller yaparlardı. Onların olmadığı dönemlerde ise çokların yolu sarpa sardı ve yol mütehayyirleri, takılıp yollarda kaldı...

Evet, bu makam aynı zamanda; "seyr maallah" makamı olması itibarıyla,

hususî bazı vâridleri de vardır ve bazen de bu vâridler ifade yetersizliğinden “hulûl” ve “ittihad”a çekilebilecek biçimde seslendirilebilir. İşte böyle bir durumda sâlik, tam kazanma kuşağının zirvelerinde iken kaybetme çukurlarına yuvarlanabilir; yuvarlanabilir zira, zirvelerle çukurlar birbirlerine zıt oldukları hâlde hep yan yana bulunurlar. İhlâs kulesinin tepesinden düşecek birinin düz bir zemine değil de, derin bir çukura yuvarlanacağının hatırlatılması, değişik bir zaviyeden, zirvelerle çukurların bu beraberliğini vurgular. Onun içindir ki, seyr u sülûkta yolculuk ilerledikçe temkine, teyakkuza daha fazla ihtiyaç duyulagelmiştir. Öyle ki ufuk sezilip de her yanda kurbet esintileri duyulmaya başlayınca, hak yolcusu, daha derin murâkabelere dalagelmiş ve sık sık kendini sıfırlamış.. üzerindeki mevhibelerin gelip geçiciliğini düşünerek mahiyetinin bir mazhar değil de bir ayna olduğunu görmeye çalışmış ve “Yâ Hû” soluklarıyla o vâridât ve lütufların kaynağına yönelip Üveysî bir eda ile: *“İlâhi Sen Rab’sın bense abd; Sen Hâlık’sın bense mahlûk; Sen Rezzak’sın bense merzuk; Sen Malik’sin bense memlûk; Sen Aziz’sin bense zelil; Sen Ganî’sin bense fakir...”* demiş ve en büyük pâyenin kulluk pâyesi olduğunu hem de derin bir acz, fakr ve ihtiyaç hissiyle dile getirmiştir.

Bazı ehl-i hakikate göre, seyr u sülûkta en son mertebe “mutmainne” zirvesidir. Bu mertebeden sonra sözü edilen “râziye”, “marziyye”, “kâmile” veya “sâfiye” makamları, itminan mertebesinin değişik buudlarda zuhur ve inkişafından ibarettir ki, bunlara birer mertebe ve derece demekten daha ziyade “cezebât-ı Hak” tezahürleri demek daha uygun olsa gerek.

İster bir makam sayılsın, ister mutmainne mertebesinin inkişafı, bu noktadan sonra, “Yâ Hayy” ism-i şerifinin bir mazhar-ı tâmmı ve şeffaf bir aynası sayılan sâlik-i müntehî, Hak’tan hoşnut olmayı kendi tabiî derinliği gibi duyar ki, bu zirve “râziye” zirvesidir. Kahr u lütfun bir bilindiği bu ledünnî derinliğe eren hakikat kahramanında, beşeriyet sıfatları bütünüyle muzmahil olur gider ve her yanda yepyeni televvünlerle yepyeni bir var oluş başlar; “mahv”dan sonraki “sahv”, “fenâ”dan sonraki “bekâ”, “ilme’l-yakîn”den sonraki “ayne’l-yakîn”le gelen bir farklı var oluş. Böyle bir müntehînin nazarında her zerre bir lisan kesilir ve her hâliyle O’nu zikreder.. her ses O’ndan farklı şekilde akseden birer nağme gibi duyulur.. her renk “lâhut” ikliminin tebessümleri gibi gözlere gönüllere yağar.. ve o, gezip dolaştığı her yerde “Lâ maksûde illallah”, “Lâ mâbûde illallah” hakikatleriyle nefeslenir.. durumunun ve konumunun müsaadesi nisbetinde, kalbî ve ruhî hayatı adına bu mübarek cümleleri oksijen

gibi yudumlar; tabiat-ı beşeriye gereği cismaniyetinde oluşmaya yüz tutan her hevâîliği de karbondioksit gibi dışarı atar.. ve hevâ-i nefsin artıkları sayılan âsâb ve hassasiyeti yatıştırır.. mücadelenin kızıştığı yer ve zamanlarda iâne talebi ve istigâse gözyaşlarıyla ebedî mihrabına yönelir ve sızlar.. muvaffakiyet ve zaferlerini de birer Hak ihsanı olarak duyar ve

" Değildir bu bana lâyık bu bende
Bana bu lütf ile ihsan nedendir?"
(M. Lütfî)

sözleriyle mırıldanır.. hep içten ve derin, hep Hak'tan hoşnut ve memnuniyet içinde bulunduğunu ihsas eder.. kim bilir her gün kaç defa:

" Gelse celâlinden cefâ, yahut cemalinden vefâ
İkisi de câna safâ, senden hem o hoş, hem bu hoş"
(İ. Hakkı)

der, rıza düşüncesini yeniler.. hatta bazen o, gönül gözlerine cezb ü incizab semalarından akıp gelen bu güzelliklerin farkında bile olamaz.

İşte böyle bir anlayış ve duygu dünyasına otağını kuran bir hakikat eri –buna Hakk'ın kulu demek daha uygun olur zannediyorum– tecellî-i ef'âl ötesinde, tecellî-i esmâ ve sıfâta açılarak "ilme'l-yakîn"in en üst mertebelerine yürür ki, bunun ötesi, Hak hoşnutluğunun kendine has emareleriyle duyulup hissedildiği ve selim vicdanların şehadetiyle bilindiği "marziyye" şâhikasıdır. Muhakkikînce, bu pâyeye, "hakka'l-yakîn" televvünlü "ilme'l-yakîn" dendiği gibi "ehadiyet" mertebesi, "cem'ü'l-cem" makamı da denegelmiştir. Bu makam erbabı, seyrini daha çok "seyr anillâh" şâhikalarında sürdürür.. hâl-hayret-temkin ufkunda dolaşır durur; dolaşır durur ve artık Hak, onun gören gözü, işiten kulağı olur; hep doğruyu görür, doğruyu duyar ve insanlar arasında ilâhî ahlâkın mübarek bir temsilcisi gibi oturur kalkar.. başkalarında gördüğü kusurları affeder, ayıplara göz yumar, mü'minlere hüsnüzanda bulunur, herkesi şefkatle kucaklar ve Hak'tan ötürü her milletle barışık yaşar.. vicdanında duyduğu Hak hoşnutluğunu kalb imbiklerinden geçirerek kendi hoşnutluğu hâline getirir; gönül tezgâhlarında her şeyi şekere-şerbete çevirir ve bu ballar balını avuç avuç herkese tattırır.. ve hemen her yerde, her zaman "Hazreti Râzı"ya gönülleri yönlendiren bir rıdvan kıblenümâsı gibi hareket eder; Allah için sever, Allah için kucaklar, Allah için koklar ve sürekli hakikat-i Muhammediye makamının mebdei sayılan böyle bir pâyenin hakkını eda etmeye, O'nunla nisbetini derinleştirmeye çalışır.

İtminan mevhibesinin idrak edilme sınırlarını aşkın müntehâsını *"nefs-i kâmile"* mertebesi teşkil eder. Dört bir yanda ilâhî tecellîlerin bütün mâsivâyı kendi rengine boyadığı, renklerin, şekillerin, keyfiyetlerin kendi çerçevelerinde silinip gittiği zevkî ve nazarî iç içe istihalelerin yaşandığı ve "seyr"in, "seyr billâh" ufkunda sürdürüldüğü bu şâhika, vahdette kesretin, kesrette de vahdetin yaşandığı ilâhî sırlara açık öyle bir zirveler zirvesidir ki, asalet ve külliyet planında orada sadece enbiyânın sesi soluğu duyulur; zılliyet ve cüz'iyet dairesinde de dava-i nübüvvet vârislerinin.. *bu vârislerin en önemli hususiyetleri, yakazadır*; bunlar nerede, niçin, hangi misyonla vazifeli bulunduklarının şuurundadırlar. Küllü cüzden, küllîyi cüz'îden, aslî olanı zıllîden, metbûu da tâbîden tefrik eder ve kat'iyen iltibasa düşmezler. Ne şatahat ne naz, ne faikiyet ne de imtiyaz; mazhar oldukları her şeyi O'ndan bilir ve bu mazhariyetlerini koruma istikametinde ortaya koyacakları her cehdi, netice-i nimet-i sabıka olarak bir şükür esprisi içinde, fevkalâde bir tevazu ve mahviyetle ortaya koyar, mükâfat adına değil de, vazife ve sorumluluk hesabına *"hel min mezîd"* der dolaşırlar. Bu ölçüde safvete eren mutmain bir ruh, bütün mesuliyetlerini bir ibadet neşvesi içinde yerine getirir ve benliğinin derinliklerinde her lahza ayrı bir vuslat zevkiyle coşar. Onun, "nefehâtü'l-üns" esintilerinin aks-i sadâsı sayılan solukları, okşayıp geçtiği her yere sekîne aşılar geçer.. onun sükûtu, varlığı hallaç etme ölçüsünde mük'ab bir tefekkür, sözleri de Mezâmir'den akan hikmet kristalleridir. Gözler her yerde onu görme uğrunda açılır kapanır ve onun tavırları, davranışları Hakk'ı hatırlatır.. hatırlandığı her yerde gönüllere bir murâkabe kıvılcımı düşer ve tutuşan her gönül:

" Ey bülbül-ü şeydâ yine efgâna mı geldin.?
Azm-i gül edip zâr ile giryâna mı geldin?
Pervâne gibi ateşe dâim cân atarsın,
Yoksa bu aşk oduna sen yana mı geldin..."

der, mağmalar gibi köpürür, ocaklar gibi yanar ve giryâna gelenlere yanıp kül olmayı meşkeder.

Bundan başka sofiye, ruh için de bazı mertebelerden söz edegelmişlerdir. Ruhun iç yüzü diyebileceğimiz bâtınına "sır" denir. Sırrın bâtını ise "sırru's-sır" kabul edilir. Sırru's-sırrın en önemli bir buudu "hafî", en engin bir derinliği de "ahfâ"dır. Bâtından maksat, bir nesnenin özü, esası ve mayası demektir. Bu latîfelerden sadece biri âlem-i halktan, diğerleri âlem-i

emirdendir.. ve âlem-i emirden olan latîfelerin en derini, en zor erişileni ahfâdır. Ahfâ, diğer latîfeler itibarıyla merkezi tutuyor gibi bir hususiyet arz etmektedir. Hafî, âlem-i emre ait hususiyetleriyle tıpkı bir mahfaza gibi onu kuşatır; sırru's-sır, bir sur gibi bunların hepsini ihata eder ve ruh bir atmosfer gibi bütün latîfeleri kucaklar ve kalbe bağlar. Bu latîfelerin inkişaf ettirilmesi, kalbî ve ruhî hayatın, hayata hayat olmasına bağlıdır. Bu itibarla da, henüz cismaniyetten kurtulamamış, letâif-i insaniye ufkuna ulaşamamış bahtsızların, belli seviyedeki ruhlara akıp gelen bu mevhibeleri duymaları mümkün değildir. Bunları duyabilmenin asgarî şartları, evvelâ istidat, sonra o istidadı inkişaf ettirme adına sa'y u gayret ve daha sonra da usûlüne göre çile çekmek ve "erbaîn"lerle beden hâkimiyetinden kurtulabilmektir.

هَدَانَا اللّٰهُ وَإِيَّاكُمْ إِلَى الطَّرِيقِ الْقَوِيمِ،
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الرَّؤُفِ الرَّحِيمِ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 Bkz.: es-Suyûtî, *el-Hâvî* 1/325; el-Halebî, *es-Sîratü'l-Halebiyye* 1/240.

2 Rahman sûresi, 55/26-27.

3 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 8/90, 91; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 24/72.

4 Kıyâmet sûresi, 75/22-23.

5 Ankebût sûresi, 29/69.

6 Nisâ sûresi, 4/78.

7 *"İkisi de Hakk'a inkıyat edip teslim olunca o, kurban etmek üzere oğlunu yere serdi."* (Sâffât sûresi, 37/103)

8 Tirmîzî, *îmân* 38; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 8/152.

Derviş

Derviş; Farsçadaki derviz, dervij sözcükleri gibi fakir, yoksul mânâlarına gelen bir kelime. Dünyevî fakirlik, âcizlik, yoksulluk da aynı sözcükle ifade edilse de Allah'a karşı, aczinin, fakrının ve ihtiyaçlarının farkında olma anlamındaki böyle bir yoksulluk, bu kelimeye yüklenen has bir mânâ. Tasavvufta derviş dendiğinde, söz konusu olan da işte bu mânâdır. Hakikî anlamıyla fakirlik ve ihtiyaç, tese'ül ve dilenciliği hatırlatması açısından böyle bir mânâ hak yolunun yolcuları için bahis mevzuu olmasa gerek. Zira, kendini Allah'a adamış bir hakikat eri, aynı zamanda bir kanaat ve istiğna insanıdır. O, aç ve susuz kaldığı zamanlarda dahi, açarsa derdini sadece Allah'a açar ama kat'iyen halka arz-ı ihtiyaçta bulunmaz ve bulunmak da istemez. Dervişin, "kapı eşiği" mânâsına gelmesi, insanlara karşı zillet gösterme anlamı itibarıyla değil, Allah karşısındaki tevazuu, mahviyeti ve kendini sık sık sıfırlayarak, maddî-mânevî üzerinde taşıdığı değerlerin izafîliğini vurgulaması açısındandır. Onun, insanlara karşı aynı alçak gönüllülüğü göstermesi de Yaratan'dan ötürü, özü ve mahiyetindeki ilâhî cevherlerle başlı başına antika bir Hak sanatı olması itibarıyladır.

İşte bu mânâda, bazen çok kâmil kimselere bile "Falan falan zatın dervişidir." diyerek dervişliğin hem Hak nazarındaki hem de halk nazarındaki yeri hatırlatılmak istenmiştir. Ayrıca bazen, sade, mütevazi, kanaatkâr, tekellüfsüz rahat kimselere derviş dendiği gibi, çok büyük ve ârif kimselere de bazı vasıflar ilavesiyle *"derviş-i sultan dil: padişah gönüllü fakir"* denir ki, biz bu tabiri daha çok "gönlü çok zengin" sözcüğüyle, kanaatkâr kimseler hakkında kullanırız.

Tasavvuf erbabı arasında has mânâsıyla derviş; kalben mâsivâdan alâkasını kesip, hakikate ulaşma niyet ve cehdiyle, kendini Hakk'a kulluğa adamış, zühd, takva, sabır, ikdam, sevgi ve hoşgörü insanı demektir.

Derviş, *ilk adımını*, günahlardan uzaklaşıp, farz, vacip, sünnet... gibi sorumluluklarını yerine getirmekle; *ikinci adımını* herkesi sevip, herkese sinesini açarak, kâinata bir "mehd-i uhuvvet" nazarıyla bakmak ve ahlâk-ı Muhammediye (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakikat-i Ahmediyeyi (aleyhi ekmelüttehâyâ) istidadı ölçüsünde tam temsil etmekle; *üçüncü adımını* da, ihlâs ve ihsan ufku itibarıyla, nazarî bilgilerini, inanç ve kabullerini, hâlî, zevkî, şuhûdî derinliklere açılmakla atmış olur.

Birinci adımı itibarıyla derviş; takvanın mebdeine açılır, dini, Kur'ân'ı anlamaya namzet olduğunu ve vuslata tâlip bulunduğunu ortaya koyar; derken samimiyeti ölçüsünde de niyetinin mükâfatını görür ve yürür rıdvan tepelerine kadar Cennet'in derinliklerine..

" Hak Teâlâ eder müttakîdir ulunuz
Müttakînin makamı Cennet, içtiği kâfûr olur."
(Anonim)

sözleri mebdeden müntehâya bu kademin önemini vurgular.

İkinci adımı itibarıyla o, canlı-cansız bütün varlıkla münasebete geçer, herkese konumlarının gereği takdirlerini arz eder, her şeyi sever, her şeyi kucaklar; düşmanlıklara muhabbetle karşı koyar, kötülükleri iyiliklerle savar ve bu yolun darılma değil, dayanma yolu olduğunu düşünerek koşar hedeflediği rıza pâyesine ve hep Yunus gibi mırıldanır durur:

" Sövene dilsiz gerek, dövene elsiz gerek,
Derviş gönülsüz gerek; sen derviş olamazsın…"

Üçüncü adımı itibarıyla ise o, artık bir huzûr ve şuhûd insanıdır. Tamamen O'nu görme, O'nu duyma, O'nu bilme ve O'na enîs-i sadık olma yoluna girmiştir; girmiştir ve fark etmez artık dost vefasını ve düşman cefasını. Hele bir de duymuşsa Yâr sesini gayri duymaz ağyâr nefesini; sıyrılır bütün bütün mâsivâ (Allah'tan gayri her şey) kaydından ve bürünür ikinci bir tabiat ve mahiyete sırdan. Bilir bilinmesi gerekenleri ve kurtulur bilgi hamallığından.

Dervişlik; herkese açık bir kapıdır. O kapıya yönelen hiç kimseyi cevapsız bırakmaz ve geriye çevirmezler. Ne var ki, böyle bir kapıdan girişin de kendine göre bir kısım âdâbı vardır ki, ararlar onları gelip eşiğe dayananlardan ve onlara riayete bağlarlar içeriye alınmayı.

Tokâdîzâde Şekip:

" Bâb-ı Hak açıktır merd-i âgâha,
Cândan geçenlerdir eren Allah'a.
Hakikat yolunda ben bu dergâha,
İsteyerek gelmiş kurbanlar gördüm."

diyerek hem kapının her zaman açık bulunduğunu hem de bu yolun Cânân'a cân verme yolu olduğunu hatırlatarak ümitlerimizi şahlandırdığı aynı anda ihlâs ve ihsan çağrısında da bulunur.

Cân vermeden Cânân'a erilemeyeceğini hatırlatma bakımından Hz. İbrahim –

Kur'ân'ın da bu yönüyle onu nazara verdiği gibi– ne güzel örnektir: O, Hakk'a vuslat yolunda "nâr-ı Nemrud"u göğüsler.. yurdunu-yuvasını terk ederek gider çadırını –o çadıra köşklerimiz, villalarımız feda olsun– beyâbâna kurar.. Allah'a tefvîz-i umûr ederek götürür eşini, evlâdını insiz-cinsiz bir vadiye bırakır.. uzun yıllar devam edegelen şiddetli evlât arzusuna bahşedilmiş "semere-i fuâd"ını tereddüt etmeden bir kurban gibi Hakk'a sunar… Hâsılı, her hamlesinde öyle müthiş bir irade, bir azim ve bir kararlılık sergiler ki –İnsanlığın İftihar Tablosu'nun hususî durumu mahfuz- onun bir benzerini göstermek mümkün değildir.

" Cânân dileyen dağdağa-i câna düşer mi;
Cân isteyen endişe-i cânâna düşer mi"
(Seyyid Nigârî)

sözleri sanki böyle bir vuslat kahramanı için söylenmiş gibidir. İşte dervişlik, böyle bir vuslat kahramanlığına tâlip olma demektir ki; o da başta dinî hükümlerin mânâ, maksat ve gayesinin şuurunda olarak, bilâkaydüşart hayatını Allah'ın rızasına bağlamanın ayrı bir unvanıdır. Onu, özüne, sözüne, nefsine hâkim olarak aşk u şevk rehberliğinde Hakk'ı arama diye tarif edenler de olmuştur ki, minvechin ayrı bir önem arz eder. Merhum Rıza Tevfik'in melâmet urbası içinde sunduğu dervişlik, böyle bir mülâhazayı tenvir bakımından oldukça önemlidir:

" Dervişlik, özüne hâkim olmaktır,
Esîr-i nefs olan derviş değildir.
Aşkı rehber edip Hakk'ı bulmaktır,
Keşkül, teber, asâ, tığ, şiş değildir.

İbadet namına dalgın oturma!
Bağırma, tepinme, göğsüne vurma!
" Yâ Hû", "yâ Hay" diye köpürüp durma,
Zikr-i Hak hazm için geviş değildir.

Sırr-ı Hakk'ı gönlünden öğren,
Gönüldür aşk ile dîdârı gören;
Ârif-i âgâha o zevki veren,
Benk ü bâde, afyon, haşhaş değildir.

Keramet umma hiç Necef taşından,
Ayrılma insandan öz kardaşından;

Hakk'ı göremezsin Bağlarbaşı'ndan,
Gerçek er sultandır, keşiş değildir.

Ham ervah her yanda var yığın yığın,
Nedir onlarla verip aldığın!
Uzlete mail olan gönlüne sığın!
Cihan gönül kadar geniş değildir."

Dervişlikte, nazarî ilimleri takip *talebelik*; öğrenilen bilgileri hayata geçirip yaşamak *temsil*; bilinip yaşanılan şeyleri hâlen ve zevken daha derince duymak ise –farklılığı istidatlara bağlı bütün mertebeleriyle– *yakîn*dir. İsterseniz bunlardan *birincisine* nazarî şeriat, *ikincisine* amelî şeriat, *üçüncüsüne* de hakikat buudlu şeriat diyebilirsiniz.. dervişlik, mebdeden müntehâya bütün bu menzillerde, ayrı ayrı görünümler hâlinde karşımıza çıkan sâlikin hiç değişmeyen her zamanki unvanıdır.

Bir kısım hakikat erbabı, vuslat yolunda dervişliği "olmazsa olmaz" şeklinde kabul etmektedirler ki, onlara göre, bedenî rahatsızlıklarda hekim tavsiyesi istikametinde tedavi, perhiz, diyet ne ise, nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve ruhun mâverâîleşmesi adına da dervişlik aynı şeydir. Bedene ait rahatsızlıklarda, tabibin tavsiyeleri esas alınması gerektiği gibi mânevî rahatsızlıklarda da, bir mürşid, bir üstad ve bir bilgenin öğütlerini almaya ihtiyaç vardır. "Hastalık yok hasta var." mülâhazasında olduğu gibi denebilir ki, bu konuda da her insan âdeta başlı başına bir âlem gibidir ve onun rahatsızlıklarının tedavisi de –usûlde olmasa da– teferruatta farklı yöntemler gerektirmektedir:

Meselâ, bir türlü cismaniyet ve bedenin baskısından kurtulamayan, dolayısıyla da kalbî ve ruhî hayat seviyesine ulaşamayan bir sâlik için zühd çok önemlidir. Onun bu boşluğunu teşhis ve tespit eden ârif bir rehber, herhâlde böyle birinin tedavisini, kesben olmasa da kalben dünya ve mâfîhâyı (dünya ve içindekiler) terke bağlayarak ona sürekli "terk-i dünya" telkininde bulunacaktır. Aksine, bütün himmet ve gayretini uhrevî hazlara bağlayıp Hakikî Matlûb ve Maksûd'u ihmal eden bir hak yolcusuna da "terk-i ukbâ" temrini yaptıracaktır. İster dünya, ister ukbâ bir hakikat erini asıl hedefinden alıkoymuyorsa, hatta fâni şeylere bekâ rengi vermeye birer malzeme teşkil ediyorsa, böyle birine de dünya-ukbâ kapılarını ardına kadar açacaktır. Bu çerçevede düşüncelerini dile getiren Mevlâna: *"Dünya, Allah'tan gafil olmaktır; yoksa, gümüş, kumaş, evlâd u iyal sahibi olmak değildir. Dini ihya yolunda kullanılabilecek mal ve*

servet, Peygamberimiz'ce (sallallâhu aleyhi ve sellem) övülmüş ve: "Helâl mal, salih kimse için ne hoştur!"[1] *buyrularak meşru kazanç şâyân-ı takdir bulunmuştur. "Su geminin içine girerse onu batırır, altında kalırsa onu yüzdürür. Sen de, mal muhabbetini kalbine doldurmazsan, seyr u sülûk denizinde rahatlıkla yürüyebilirsin."* der ki, hakikî dervişlik de işte budur.

Hz. Âdem'den beri hakikî dervişler hep böyle düşündü ve böyle davrandılar. İsmi o şekilde konmamış olsa bile, Ashab-ı Suffe'yi her zaman bu ümmetin ilk dervişleri saymak mümkündür. Zira onlar, hiç kimseye nasip olmayacak şekilde, dünya-ukbâ muvazenesine riayet etmenin yanında, sürekli ilâhî hakları da gözeterek birer rıza kahramanı olmasını bilmişlerdir.

Ashab-ı kiramdan sonra, bazen zahitlik, bazen sofîlik, bazen de dervişlik unvanıyla değişik organizasyonlar şeklinde devam edegelen bütün seyr u sülûk erbabı idareye, siyasete karışmadan, himmetlerini îmân ve tevhidi ikameye hasrettikleri sürece, toplumlarının damarlarında kan ve can vazifesi görmüşlerdir. Aksine toplumlara zararlı olmanın yanında kendilerini de bitirmişlerdir.

Aslında, temeli, tevazu, mahviyet ve hacalete dayanan dervişliğin, dünyevî işlere alet edilmesi, ruhlarda öyle bir kirlenme vesilesidir ki, ihtimal böyle bir kirliliği hususî inayetten başka hiçbir şey temizleyemez.

Son sözü yine Mevlâna söylesin:

دَروِشَان رَا عَار بُوَدْ مُحتَشَمِي......دَر خَاطِرِ شَان بَارِ بُوَد مُحتَشَمِي

اَندَر رَهِ دُوست فَقرِ مُطلَق خُوشتَر......كَندَر رَهِ او خَار بُوَد مُحتَشَمِي

(Rubâiyât'tan) *"Dervişler için ihtişamlı bir hayat ayıptır. İhtişamlı hayat onların gönlünde bir yük gibidir. Dost yolunda yokluk (ona olan ihtiyacını duyma hissi) çok hoştur. Zira Dost yolunda saltanat ve ihtişam dikene benzer; dervişin ayağını incitir."*

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِي فِي دِينِيَ الَّذِي هُوَ عِصْمَةُ أَمْرِي، وَفِي اٰخِرَتِيَ الَّتِي إِلَيْهَا مَصِيرِي، وَفِي دُنْيَايَ الَّتِي فِيهَا بَلَاغِي،[2]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/197; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 8/6.

2 Bkz.: Müslim, *zikr* 71; el-Bezzâr, *el-Müsned* 3/198.

Sâlik

Bir hedefi takip eden, bir yolda yürüyen ve Allah'a ulaşma gayreti içinde bulunan hak yolcusu diyeceğimiz sâlik; usûlünce, Hakk'a ulaşma cehdi içinde bulunan herkese denir ki; her ferdin, istidat, kabiliyet ve mazhar olduğu/olacağı mevhibeler açısından farklı farklıdır: Kimileri, fevkalâdeden bir ihsan-ı ilâhî ile, seyr u sülûk-i ruhanîde gözetilmesi esas sayılan disiplinleri görüp gözetmeseler dahi, bir hamlede, bir nefhada Allah tarafından çekilip rıza ve muhabbet mertebesine ulaştırılırlar ki, bunlara cezbedilen (meczûbîn-i ilâhî) sâlikler denir. Bunlar başkalarının pek çok "erbaîn"lerle ulaşacakları hâl veya makamları, miracın gölgesinde birkaç dakika, birkaç saat veya birkaç günde elde edebilir, çarçabuk nefsanî kirlerden arınır, en hızlı şekilde kalb tasfiyesinden geçer ve hiçbir zaman sa'y u gayretlerle ölçülemeyecek bir süratle Matlûb, Maksûd ve Mahbub'larına ulaşarak, maiyyete mazhariyetin bütün ruhanî ezvâkını birden duyar ve zâhir u bâtının birleşik noktası sayılan "insan-ı kâmil" ufkunu ihraz etmiş olurlar. Bu mânâdaki "meczûbîn-i ilâhî", insanlar arasında Hak sırlarının gizli defineleri, ziya-i ilim ve vücudun yeryüzündeki nokta-i mihrakiyeleri ve mü'minlerin gönül hayatları adına, ebedî susuzluklarını giderecekleri Hızır çeşmesinin de sâkîleri sayılırlar. Sözleriyle ölü kalbleri ihya eder, nazar ve teveccühleriyle kör gözleri açar, atmosferlerine girenlerin de kalbî ve ruhî yaralarını iyileştirirler. Bunlar yer yer, ayrı bir mevhibe ve ayrı bir vâridâtla hep mest u mahmur yaşar, iç içe girmiş zâhir ve bâtınlarının alâim-i semasıyla çevrelerindeki tâliplere temâşâların en baş döndürücülerini yaşatır.. gözleri basîretlerinin emrinde, dilleri gönüllerine bağlı; bakıp gördükleri her şeyde O'na ait renk ve çizgilerle kendilerinden geçer.. ağızlarını açıp konuştuklarında hep inci-mercan saçarlar.. ve tabiî her zaman O'nun "nîm-u nigâh"ıyla olsun başları dönmüş mestler gibi yaşarlar ki, hâlden anlamayanlar onları mecnun veya sarhoş sanırlar. Bu türden sâliklerin hâlini Bağdatlı Rûhî:

" Sanman bizi kim şîre-i engür ile mestiz,
Biz ehl-i harâbattanız mest-i elestiz."[1]

diyerek ne hoş dile getirir!

Kimileri, ilk işaret ve işaretçilerle muvakkaten cezbeye gelip kendilerinden geçseler de, mahiyetlerindeki programın gereği hemen kendilerine gelir, yakazanın temkin zeminine sığınır ve gözleri açık olarak Hakk'a vuslat

yolculuğunu sürdürürler ki; bunların duygu, düşünce, söz ve davranışlarında insanları iltibasa sevk edecek hiçbir şeye rastlanmaz; ne şatahat ne naz ne de laubalilik, hep مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى *"O'nun gözü ne kaydı ne de şaştı."*[2] atmosferinde veya serasında yürürler O'na güvenerek rıza ufkuna doğru…

Kimileri, seyr u sülûk-i ruhanîlerini, bu ulvî seyahatin disiplinlerine riayet ederek tamamlar; inayet televvünlü cezbe ufkuna ulaşır ve iradelerinin kudsî bir incizab merkezine bağlandığını hisseder gibi olur ve daha sonraki hayatlarını da, âdeta kendilerini bir akıntıya salmışçasına hep o câzibe-i kudsiyeye bağlı sürdürürler. Artık nefisleri adına yokluğa kanat açmış bu kimselerde ne telâş ne endişe ne gam ne de keder; "Dost" der, Dost'la hemdem olur ve O'nun huzuruyla bütün huzursuzluklardan azade yaşarlar.

Niyazi-i Mısrî'nin şu meşhur mısraları, bir zaviyeden işte bu ufku işaretlemektedir:

" Dünya gamından geçip,
Yokluğa kanat açıp,
Şevk ile her dem uçup,
Çağırırım Dost Dost."

Kimileri de mebdeden müntehâya kadar her zaman sa'y u gayret içinde bulunur.. herhangi bir beklentiye girmeden hâlisâne bir kulluk sergiler.. ne cezbe görür ne incizab duyar.. ne naz bilir ne gider kuruntulara yaslanır. Dişini sıkar ve iradesinin hakkını vererek Hakk'a kulluğun en ince âdâbına riayetle, gösterişsiz, âlâyişsiz tam bir sebat ve ikdam kahramanı olduğunu ortaya koyar. İşte böyle biri, inanıp Müslümanca yaşamayı bütün ezvâk ve keramâta tercih ettiği/edeceği gibi Cennet ve ötesini de kat'iyen Hakk'a kulluğunun hedefi saymaz. İmanı ve ubûdiyeti Rabb'in en büyük ihsanı bilerek bu büyük ihsana mazhariyetin şükran hisleriyle her zaman iki büklüm yaşar. Mevlâna kendi üslûbuyla, böyle bir mazhariyeti şöyle resmeder:

بَازِ سَعَادَت رَسِيد دَامَنِ مَارَاكَشِيد
بَر سَرِي گَردُونِ رِديم خَيمَه وَ اَيوَان خِوِيش
دَروِيش مَرَاگُفت يَارچُون اَز اِين رُوزگَار
چُون بُوَد آنكَس كِه دِيدَ دَولَتِ خَندَان خِوِيش

آن شَكَرِي رَاكِه هِيچ مِصر نَدِيدَش بَخَواب
شُكر كِه مَن يَا فتَم دَرِين دِندَان خِوِيش

“Mutluluk ve saadet gelip eteğimizi çekti ve götürüp çadırımızı gökyüzüne kurdu. Dün de o sevgili bana: ‘Bu vefasız dünyanın elinden ne hâldesin?’ diye sordu. (Ben de) gülen devletin gülen bahtını gören nasıl olur (dedim). Mısır’ın, rüyasında bile göremediği şekeri, şükürler olsun ben dişimin dibinde buldum.”

Sâlikin ilk işi, sağlam bir niyetle, istidat, kabiliyet ve seviyesine göre, “tevbe”, “inâbe”, “evbe” unvanlarıyla yâd edilen, Allah’ın sevmediklerinden sevdiklerine, istemediklerinden istediklerine, hayvanî ve cismanî hayattan kalbî ve ruhî hayata hicrete azmetmesidir. Böyle ciddî bir niyet, nefis tezkiyesi, kalb tasfiyesi ve ahlâk tehzibiyle desteklendiği sürece, sâlikin zamanla zâhiri de bâtını da farklılaşır ve daha bir mâmur hâle gelir; gelir de ufukları bir bir aydınlanır.. ihlâs ve samimiyetinin derinliği ölçüsünde vicdan mekanizması itibarıyla bir nuranîleşme ve davranışları açısından da apaçık bir istikamet örneği sergilemeye başlar. İmanın, tam bir iz’ana inkılâp etmesi, iz’anın mârifetle derinleşmesi, mârifetin muhabbete dönüşmesi, muhabbetin alev alev aşk hâlini alması, aşkın gidip ta hayrete ulaşması yoluyla, topraktan, balçıktan yaratılan insan âdeta sema ehlinin matmah-ı nazarı hâline gelir ve melekûttaki “sâcidîn”, “râkiîn” esnâfına bir kıblenümâ olur. Artık ona teveccüh eden doğruya yönelmiş, ona tutunan da sağlam bir ipe sarılmış sayılır.

Mevsimi gelince, iç derinlikleri itibarıyla bir “menba-ı feyz” hâline gelen bu “nüsha-i kübrâ”, bir mevhibeler merkezi ve bir vâridât mahzenine dönüşerek herkese âb-ı hayat sunan bir mübarek sâkî durumuna yükselir; yükselir ve kâse kâse semtine uğrayanlara kevserler sunar. Böyle hâlden hâle intikal ederek yürüyen ve yükselen sâlikin, birbirinden farklı uğradığı her menzile “hâl”, kendi istidat ve kabiliyetinin nihaî inkişaf noktası sayılan, bizim hak yolcusunun “arş-ı kemalât”ı diyeceğimiz hakikî ve izafî müntehâya da “makam” denir. *“Herkesin istidadına vâbestedir âsâr-ı feyzi.”* Her hak yolcusu yolculuğunu belli bir zirve ile noktalar ve ulaştığı bu burç veya şerefeden bütün mülk ve melekûtu temâşâ eder. Umum ehl-i kemalâtın, kendine göre ulaşacağı son nokta onun için bir zirvedir ve bütün bu zirvelerin hepsi de izafîdir. Fânileri Bâkî’den ayıran imkân-vücûb arası ve “ev ednâ” sözcüğüyle işaretlenen hakikî bir zirve de vardır ki, o da Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’a (aleyhi ekmelüttehâyâ)

mahsustur. O’nun dışındaki bütün “ebrâr” ve “mukarrabîn”le alâkalı, “daha yüksek”, “daha âlî”, “daha büyük”… gibi sözcükler tamamen izafîdir ve herkesin istidat sermayesi ve mazhar olduğu ilâhî mevhibeler itibarıyladır.

Ne olursa olsun, bir sâlik, kendi kemal ufkuna kadem basıp da kalbini “feyz-i akdes” ve “feyz-i mukaddes”lere mücellâ bir ayna hâline getirince, ona nazar-ı Hak ayân olur.. gönlü üfül üfül ilham esintileriyle tanışır ve seviyesine göre varlığı daha değişik duyup yorumlamaya başlar. Her şeyi farklı görür, farklı duyar.. ve görüp duyduklarını gösterip duyurmanın heyecanıyla –istidadı el veriyorsa– yanar tutuşur..

Ve oturur kalkar “el-Mâbudu Hüvallah” der.. gerilir, koşar “el-Maksûdu Hüvallah” hakikatını soluklar.. âfâkı, enfüsü didik didik ederek düşünür “el-Mârûfu Hüvallah” sözcükleriyle nefes alır verir.. ve her şeyi esmâ ve sıfât yörüngesinde “Zât” hakikatine bağlayarak gaybî imanın enginliğini zevkî ve hâlî bir çerçevede kalben şuhûdî hâle getirir ve Hâkânî’nin dediği gibi:

“ Lâyık oldur ki hemen sâlik-i râh,
Diye “lâ na’büdü illâ iyyâh”

der, hâlî ve kâlî Hakk’a kulluğu, Cennet ve rü’yet-i Cemalullah neşvesi içinde duyar.. ve O’nun istek, dilek ve rızasına tam uygun olmadığı kanaatinde bulunduğu –bunların bir kısmı bazı uhrevî mülâhazalar da olabilir– her şeyi geriye çeker, sadece ve sadece O’nu düşünür ve O’nun, düşünülmesine geçit verdiği alanlarda –gerek duymaya göre– tefekkühte bulunur. Müntehî bir sâlik için, “Hüve” unvanıyla sadece ve sadece O söz konusudur. O’nun söz konusu olması “evvelen ve bizzat”, “mâsivâ” mülâhazası ise, O’nun izni dairesinde “sâniyen ve bi’l-araz”dır. Böyle bir mülâhazada dünya ve ukbânın birbirinden farkı da yoktur; tevhid-i kıble ufkuna ulaşmış bir sâlik için, biricik Matlûb ve Maksûd, O ve O’nun rızasıdır.

Burada bir kere daha Mevlâna’yı konuşturalım:

اَي طَالِبِ دُنـيَا مز دُورِي......وَي عَاشِقِ خُلدِ اَز اِين حَقِيقَت دُورِي

وَي شَـاد بَهَر دُو عَالَم اَز بِيخَبَرِي......شَـادِئِي غَمَش نَدِيَدَه ئي مَعذُورِي

“Ey dünya tâlibi, sen bu âlemde bir gündelikçi gibisin.! Ey Cennet âşığı, sen de hakikatten çok uzaksın.! Ey hakikatten bîhaber ve iki âlemle sevinen

kimse, sen de Dost uğrundaki gam zevkini duymamışsın; sen de mazur sayılırsın…"

Hâsılı, hedefini iyi belirlemiş ve bulunduğu ufkun farkında olan bir sâlik; dert kaynağı sayılan canı da, teni de teneşir tahtasına bırakır ve bütün varlık sermayesini gönül kapısının önüne saçar. Yol kesen her türlü ağyâr düşüncesinden sıyrılarak kalbine yönelir ve onun dilini anlamaya çalışır. Göz ve kulaklarını basîretinin emrine vererek, fizik ötesi saf mülâhazalar âlemine dalar. Böyle bir mazhariyetle bazen bir hamlede lâmekânîliğe yükselir ve ikinci hamlede de sesini bütün semavât ehline duyurur.

Gönlün bütünüyle cân hâtifine çevrildiği bu nokta, bir sıçrayışla insanı sonsuzluk kapısına fırlatacak bir rampa gibidir. Böyle bir rampada çevkâna dönen boyunlar, bir adım sonra baş ve ayağın aynı noktada bir araya gelmesiyle bu arşiye ve ferşiye kahramanını bir halkaya dönüştürür ki, işte böyle bir an dilek kuşunun uçurulması gerektiği andır.. evet böyle bir durumda sadece kalbin ılık nefesleri duyulur.. bütün dilin-dudağın sesi kesilir.. baş daha bir bükülme gayreti göstererek, sırtını kalbe verir.. ve kendi kendine وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ *"Sana ölüm, yakîn âvâzıyla gelip çatıncaya kadar Rabbi'ne ibadete devam et!"*[3] duygularını mırıldanır.

اَللّٰهُمَّ أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُنِي إِلٰى حُبِّكَ،[4]
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ وَسَلِّمْ عَلٰى حَبِيبِكَ وَرَسُولِكَ الْمُصْطَفٰى وَعَلٰى اٰلِهِ
وَأَصْحَابِهِ ذَوِي الْقَدْرِ وَالْوَفَاءِ.

1 *"Bizi üzüm suyu ile sarhoş olmuş sanmayınız; biz ezelden mest olmuş harâbat ehli olanlardanız."*

2 Necm sûresi, 53/17.

3 Hicr sûresi, 15/99.

4 Bkz.: Tirmizî, *tefsîru sûre* (38) 4; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/243.

Seyr u Sülûkte Bir Başka Çizgi

Seyr u sülûk-i ruhanîde; letâif-i aşere (on latîfe) veya yedi nefis mertebesine bağlı olarak kalbî ve ruhî hayat derecesini elde etme, erbabınca mütearef bir yöntemdir ve çile disiplini dahil bugüne kadar insan-ı kâmil olmanın biricik yolu kabul edilegelmiştir. Ancak, hem seyr-i ruhanî hem de onun içinde önemli bir yer işgal eden çile vasıtasıyla kazanılmış mertebe, derece, mevhibe ve vâridâta ulaşmanın başka alternatiflerinin bulunduğu da bir gerçek. Bilhassa bu alternatifler arasında, bir mânâda, peygamberlik hakikatinin tecellîsi ve sahabi mesleğinin inkişaf ettirilmesi yolu da diyebileceğimiz farklı yöntemler de vardır:

Esbab açısından, çok şeye güç yetirememe şuurunda olma mânâsında *acz*; her nesne ve her varlığın hakikî sahibi, maliki Allah olduğu gerçeğini kavrama anlamında *fakr*; herkesi ve her nesneyi O'ndan ötürü kucaklama şeklinde yorumlayacağımız *şefkat*; her gün yepyeni bir heyecanla âfâk ve enfüsü hallaç etme vüs'atinde, disiplinli düşünme diyeceğimiz *tefekkür*; ayrıca bu çerçevede sürdürülen hizmette hiç sönmeyen bir *aşk u iştiyak*, sonra da bu mazhariyetlerin şuurunda olarak, bütün bunlara, söz, tavır ve davranışlarla mukabelede bulunma mânâsına gelen kesintisiz *şükür* böyle bir alternatif yöntemin temel esaslarıdırlar.

Bediüzzaman Hazretleri'ne göre bu yol, daha kestirme, daha selâmetli ve daha emindir; *acz*; aşkın yanında, hatta önünde mahbûbiyet ufkuna uzanan öyle ışıktan bir helezondur ki, âcizliğin kavranılması ölçüsünde insan bu yöntemle her yoldan daha süratli matlubuna ulaşabilir. *Fakr*; şuurdaki derinliği ölçüsünde, en disiplinli cehd ü gayretlerin bile önünde öyle tükenmez bir sermayedir ki, hak yolcusu onunla bir hamlede rahmâniyetin vesayetine sığınır ve Kudreti Sonsuz'un her şeye yeten gücüne ulaşır ve dayanır. *Şefkat*; aşktan daha derin, daha içten öyle bir duygudur ki; rahîmiyetin tezahürü böyle bir duyguyu taşıyan hiçbir yolcu şimdiye kadar yolda kalmamıştır. *Tefekkür*; âfâk ve enfüsün tetkik u temâşâsıyla her şeyi hikmete bağlayan aydınlık ruhların yolu.. *şevk*; her zaman nokta-i istinad ve nokta-i istimdadının şuurunda olan, dolayısıyla da hiçbir zaman ümitsizlik ve inkisara düşmeyenlerin hâli.. *şükür* de; iç içe hiçlere terettüp eden bunca nimete karşı şuurlu mukabelenin ayrı bir unvanıdır.

Mevzu, temel esprisi itibarıyla: "Ben âcizim, Sen Muktedir; ben fakirim, Sen

Ganî; ben muhtac u muztarrım, Sen Rahîm; ben bir mütehayyir ve müteharriyim, Sen ise her yerde aranan, her şeyden sorulan Biricik Hedef ve Gayesin." esasları üzerine cereyan ettiğinden, herhangi bir âciz u fakir, muhtaç u mütehayyirin kendi nefsini müzekkâ görmesi ve ona bir pâye vermesi ya da daha bugünden unutulma damgasını yiyeceğini bile bile Allah'a karşı belli ölçüde de olsa, nisyan yaşaması; sa'y u gayretine terettüb eden başarıları kendinden bilmesi, fenâlıkları kadere mâletmeye çalışması ve kendini, bir çeşit müstakil bir mevcut telakki etmesi kat'iyen söz konusu değildir.

Konuyu bu şekilde temellendirince; Bediüzzaman Hazretleri'nin tasnifi çerçevesinde şu dört ana husustan –iç içeliği ile beraber– birbirinden farklı dört ayrı hareket noktası ve dört temel disiplin ortaya çıkar.

Bunları:

1. Nefsin mahiyet ve cibilliyetinde bulunan kendini müzekkâ görme temayüllerine rağmen onu tezkiye etmeme ve aklamama gayreti.

2. Kendini unutması gereken hususlarda unutma azmi, hatırlaması icap eden yerlerde de hatırlama cehdi.

3. İyiliklerin ve kötülüklerin gerçek kaynakları belirlenerek her başarı ve hezimetin onlara bağlanması ve mazhariyetlerde, fahirlenme yerine hamd u şükür soluklanması, fenâlıklarda da teessür ve nedametlerin yaşanması.

4. Hak yolcusunun hemen her menzil, her hâl ve her makamda kendini ve meziyetlerini Hakk'ın ziya-i vücudunun bir gölgesi veya gölgesinin gölgesi bilip varlığını, varlığıyla alâkalı hususiyetlerini Hazreti İlm u Vücud'un bir ayine-i tecellîsi görmesi şeklinde hulâsa etmek mümkündür.

Şimdi bu hususları, Hz. Pir'in temel düşüncesine sadık kalarak biraz daha açalım:

Birinci durum ve hareket noktası açısından konu şöyle özetlenebilir: Nefis, mahiyet ve cibilliyeti itibarıyla fevkalâde kendine tutkundur. O her şeyden önce kendini sever; başkaları ile olan irtibatını da yine kendine bağlar: Öyle ki o bazen, inanmış bir gönlün, Mâbud-u Mutlak ve Maksud-u Bi'l-istihkak'a teveccüh etmesi ölçüsünde kendine yönelir, kendine perestiş eder; dolayısıyla da hiçbir kusuru, hiçbir kabahati kabule yanaşmaz; yanaşmaz ve kendini hep müzekkâ görür. Onun bu olumsuz tavırlarına karşı "cihad-ı ekber" çerçevesinde, kararlı bir mücâhede ile nefsin sürekli sorgulanması, murâkabe ve muhâsebe izâbehânelerinde eritilip yumuşatılması, yoğrulup

şekillendirilmesi ve ne pahasına olursa olsun kat'iyen onun aklanmasına gidilmemesi; aklanmasına gidilmemesi bir yana, tezkiye edilmeme azim ve kararlılığının bir aklanma kurnası kabul edilmesi gerekir ki, özündeki insanî derinlikler inkişaf ettirilebilsin.. evet eğer biz, sürekli tezkiye-i nefs etmemek suretiyle bir temizlenme arayışına bağlı kalabilirsek, melekler de, ruhanîler de nezafet ve nezahetimize gıptalar yağdıracak ve bir hadisin işaretiyle, *dört bir yandan bu yolun yolcularıyla musafahaya koşacaklardır*[1]; aksine, onu hep paka çıkarma ve müzekkâ görme gafletine düşersek, cinleri de, şeytanları da ürkütecek menfur bir mahiyetin mümessilleri hâline gelmemiz kaçınılmaz olacaktır. Evet –Mevlâna'nın da dediği gibi– bazen insan, şeytanî duyguların tesirinde âdeta bir İblis olur; bazen de, kalbî ve ruhî hayatın zirvelerinde meleklerle atbaşı hâle gelir..

İkinci durum ve disiplin açısından şunlar söylenebilir: Tezkiyesiz "nefs-i emmare"si bulunması itibarıyla insan, bir lahza bile gönlünden çıkarmaması gereken en hayatî mevzuları sık sık unutabilir, hatta bazen onları hatırlamak dahi istemez; buna mukabil, hiç hatırlanmaması gerekli olan hususları da bir türlü gönlünden söküp atamaz. Hâlbuki o, her zaman, Allah rızası istikametinde hizmeti, amelde ciddiyeti, çevresindeki kimselere karşı sorumluluğunu, ölümü ve ölüm ötesini düşünmeli; buna mukabil, her türlü kini, nefreti, ihtirası, nefsanî haz ve arzuları ruhundan söküp atmalıdır ki; içindeki ruhanîliği söndürmesin, şeytanîliği de hortlatmasın.

Evet, yoldakiler olarak bizim için her zaman, Allah'a îmân ve O'nun rızası çizgisinde yaşamayı ganimet bilmemiz; bütün duygu, düşünce ve davranışlarımızla O'nu memnun etmeye yönelmemiz; her yerde ve her zaman hayatımızı O'nun maiyyetine bağlamamız ve bu sırlı maiyyet sayesinde –ki اینجَاکَسِست پنهَان، خوددلا مَگِیرتَنهَا *"Burada gizli biri var, ey gönül, kendini yalnız sanma."*(Mevlâna) fehvâsınca– her lahza ayrı bir münasebet bulup O'nunla gönül irtibatımızı sıkı tutarak, sınırlılığımızı aşıp sınırsızlığa yürümemiz, damlayı deryaya döndürüp cüz'de küllün esrarına tâlip olmamız bizim için birer esastır. Hayatımızı bu esaslar dairesinde sürdürebildiğimiz ölçüde, olmaz gibi görünen şeyler zamanla birer birer aşılır, cüzler küllün aks-i sadâsı ve aynası hâline gelir; yoklar varlık rengine bürünür; reşha kamerin önüne geçer; toprak semalar kadar ulvîleşir ve zerre gibi çok küçük mahiyetler kâinatlar kadar genişler.

Âşıklar Sultanı Mevlâna bu mülâhazayı ifade sadedinde:

خُم كِه اَز دَريَا رَاهِي شَوَد......رودها پيش او به سجده رود

“Denizin yolunu bulmuş bir küpün önünde, ırmaklar secdeye varırlar.” der ve bize kendi varlık hendesemizi aşmamızı, ruhumuzun o sırlı potansiyel vüs’atine ulaşmamızı salıklar.

Üçüncü durum ve disiplin açısından şu mülâhazalar zikredilebilir:

Seyr-i âfâkî ve seyr-i enfüsî ile henüz tam inkişaf etme yoluna girememiş bir nefis, iyilikleri kendinden, fenâlıkları da ya esbab ya da çarpıttığı o yanlış kader telakkisinden bilir; mazhariyetleriyle coşup şükürle gürleyeceğine, ucub, gurur, fahir gibi iç çöküntü ve çözülmelere girerek hamd ü senâ hislerini öldürmenin yanında ufkunu da bu fenâ huyların isiyle-pasıyla kirletip varlık yolunda her zaman yokluğa düşebilir. Ama eğer o, bütün iyilikleri Allah’tan birer mevhibe, fenâlıkları da kendi iradesinin ürünü görebilirse, en olumsuz durumlarda dahi iç içe vâridlere mazhar olup çok değişik güzellikleri birden duyabilir. Elverir ki o, hemen her zaman kemalini kemalsizliğe bağlayıp, sürekli Hak karşısında iki büklüm bulunsun; kudretini âcizliğinin semeresi, servetini de fakirliğinin lâzımı bilerek şevk u şükürle gürleyebilsin.

Evet, bir mü’min olarak her zaman, bütün meziyetlerimizin Allah’tan, bütün rezilelerimizin de nefisten kaynaklandığını bilmemiz, bu mülâhazaya bağlı iç kontrol sistemimizi sürekli hareket hâlinde bulundurmamız çok önemlidir. Hak yolcusu, bu disiplinlere bağlı kalarak iç dünyasını canlı ve hareketli tutabildiği takdirde, en verimsiz ortamlarda bile hep meyve verir ve hep yeşile yürür. Aksine onun ruh dünyasında değişik erozyonlarla çoraklaşma başladığı andan itibaren de, en münbit zeminlerde dahi o, sadece dikenlere dâyelik eder ve viranelerin yasçısı baykuşlar gibi inler durur.

Eğer insan, sırf bir bedenden ibaret olsaydı, cismanî dünyasıyla alâkalı kaygılarının da bir anlamı olabilirdi. Aslında bu mükerrem varlığı sırf bir beden ve cesetten ibaret görmek, onu çürüyen, kokuşan, mikro varlıklara yem olan bir mevcut derekesine düşürmek demektir ki bu da, en eşref bir varlığa karşı hakaretlerin en büyüğü sayılır. Oysaki insan, yaratılışı, donanımı, ilk mevhibeleri itibarıyla meleklerden de ulvîdir.. evet o, beden ve cismaniyetin çok çok üstünde ve ötesinde kalbi, ruhu, sırrı, şuuru, idraki, aklı, zekâsı ve daha değişik zâhirî-bâtınî derinlikleriyle, görülen çerçevesini çok aşkın bir değerler enmûzecidir. O, bu ölçüdeki enginlik ve zenginliğiyle kâh kanatlanır, meleklerin kıvanç duyacağı semalarda pervaz eder; eder ve gider fânileri

sonsuzluktan ayıran zirvelere ulaşır. Kâh akıl, mantık ve muhakemesini sonuna kadar kullanarak aya, güneşe, yıldızlara seyahatler düzenler; radyo, televizyon, internet vasıtasıyla en uzak mesafelerdeki ses, görüntü ve değişik bilgi malzemelerini yatak odalarımıza kadar getirir ve sesi aşkın, ışığa yakın bir süratin diliyle bize "tekârub-i zaman", "tekârub-i mekân"dan ne besteler ne besteler sunar.

Ne var ki, bu engin istidat ve mahiyetine rağmen bazen onun; kinlerin, nefretlerin, hırsların, şehvetlerin ağına düşerek en sefil varlıklardan daha sefil hâle geldiği de bir gerçek. İşte bu yanıyla da o, efendiliği içinde bir köle, sultanlığı yanında bir dilenci, semavîliğe namzet olmasına karşılık da âdeta yerlerde sürüm sürüm bir solucandır. Bu ölçüde esnek ve her şey olmaya müsait insanoğlu, bütün iç dinamizmiyle Allah'a yönelerek iyilikleri ve güzellikleri O'ndan bilip şükürle şahlanabildiği, fenâlıkları da nefsine bağlayıp her zaman ciddî bir teyakkuzla onu kontrol altına alabildiği, her gün birkaç defa muhâsebe ve murâkabe kurnaları altında arınarak fıtrî safvetine ulaşabildiği ölçüde her akşam, her sabah birkaç kez kötü duygu ve tutkuların enkazı üzerinde hakikî insan olma otağlarını kurabilir; mütevaziâne fakat içten, üst üste başarılarıyla, ama mahviyet içinde kendini ifade edebilir. Bu, aynı zamanda onun her hamlede yeniden bir kere daha kendini keşfetmesi, kendi derinlikleriyle kendini duyması ve her lahza yeni bir "ba'sü ba'de'l-mevt"e ermesidir ki, biz buna, Mevlâna'nın ifadesiyle: *"Can ayağının ten prangasından kurtulması ve ruhun semavîliğe yönelmesi."* diyoruz. Aslında bu ölçüde semavîleşmiş bir ruh, aynı zamanda bütün şuur ve idrak gücüyle kendi iç derinliklerine yönelir.. sık sık kendini ikmal eder.. her dakika ayrı bir üslûpla nefsinin eksik ve gediklerini sorgular.. hayatını tamamiyete bağlı götürmeye çalışır.. yer yer varlığın perde önünde, zaman zaman da her şeyin ötesinde dolaşır.. gönlünün enginliklerini her temâşâ edişinde kendinden geçer.. her temâşâ onda yeniden bir şahlanma arzusu uyarır.. her arzu onun ruhunda kendini yenileme iştiyakına dönüşür.. derken gönlünü bir "Beyt-i Hudâ" gibi görür ve dudaklarından

" Dil Beyt-i Hudâ'dır, ânı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde"

sözleri dökülmeye başlar; başlar da yönelir kalbine ve onu, değişik kirli tasavvur ve kirli hayallerden temizlemeye koyulur.. sırrını mârifetle süsler, hafîsini aşk u şevk çerağıyla aydınlatır, ahfâsını sadakat iniltileriyle

seslendirir.. ve oturur-kalkar Ebedî Sevgilinin dertlisi olduğunu, O'nun kurbanı olmaya âmâde bulunduğunu mırıldanır –ah o ne tatlı derttir ki, anılınca bütün dermanlar unutulur! O ne enfes heyecan ve yorgunluktur ki, gerçek rahatın derinliği de ancak onun atmosferinde duyulur.– bîkarar gezer çölden çöle, dert peşinde ve O'nunla dertleşecek koy arar. Kim bilir şimdiye kadar bu yolda niceleri:

Derd-i derûnuma derman arardım,
Dediler derttir dermanın senin.
Dergâh-ı dildâra kurban arardım,
Dediler ki kurbandır cânın senin.
(M. Lütfî)

deyip inlemiş.. ve niceleri:

Derman arardım derdime,
Derdim bana derman imiş.
Pinhân arardım aslıma,
Aslım bana pinhânmış.
(Niyazi)

hisleriyle boşalmış; boşalmış ve bize, benliklerinin her parçası, bir ney gibi O'nun derdi, O'nun tutkusu ve O'nun iştiyakıyla iç içe ne hasret ve vuslat fasılları sunmuşlardır...

Mevlâna, bu ince faslı:

"Ey gönül, bir sen, bir de O'nun derdi var; ah O'nun dertlisi olmak ne hoştur! Aslında o dert, senin dermanındır. Bundan ötürü de sen, O'ndan gelen ızdırap ve sıkıntıları çek de sakın şikâyet etme; zira O'nun fermanı budur. Eğer cismanî arzularını ayaklar altına alabilmişsen, o zaman nefis kelbini öldürmüş olursun ki, işte asıl öldürülecek de odur." sözleriyle seslendirir ve mevzua kendi ufkunun rengini katar.

Dördüncü disiplin ve hareket noktası olarak konuyu şöyle açmak mümkündür: Nefis kendini bizzat müstakil bir mevcut gibi görür veya öyle görme istidadındadır. Bu konuda bazen o, öylesine temerrüde girer ve bayağılaşır ki, her hâli, Mâbuduna karşı isyan buudlu bir düşmanlığa dönüşür, hâlbuki hiçbir varlığın kendi kendine ve bizzat mevcudiyeti söz konusu değildir. Aksine, canlı-cansız her varlık, mazhar olduğu hayat mertebesi itibarıyla, sadece ve sadece Yüce Yaratıcı'nın isimlerine şöyle-böyle

âyinedarlık etmektedir. Gerçi o, belli bir keyfiyeti haiz, belli bir derinliğe sahiptir ama, varlığı O'ndan, çerçevesi O'ndan; hususiyetleri O'ndan, muhtevası da O'ndandır.. ve her hâlükârda her zaman O'nunla kâimdir. Bu açıdan da nefsine bakan yönleriyle o, sonsuz karşısında bir sıfır, hakikî mevcut yanında bir hiç, asla nisbeten de bir gölgeden ibarettir. Onun kendini böyle yorumlaması, hakikî varlığa erme adına olumlu bir hamle, aksi ise ölüm ürperticiliğinde bir tökezlemedir. Evet insan gaflet edip kendini, dinamikleri kendinden bir varlık gördüğünde, yuvarlanır başaşağı yokluğa gider; benliğinden vazgeçip Hakk'ın mücellâ bir aynası olduğunu düşündüğü takdirde de, sonsuzluğun üveyki hâline gelir; gelir, kendi dar çerçevesini yokluğa fırlatarak, Hakikî Mevcud'un ziya-i vücuduna erer ve bütün darlıklardan kurtulur.

Merhum İkbâl bu mülâhazayı:

"Senin özünde Hakk'ın varlığından bir cevher ve O'nun tecellîsinden bir şule var. Bilmiyorum ki, elde edilen bu inci O'nun deryası olmasaydı nerede bulunurdu." sözleriyle seslendirir ki, bir meçhul beyan üstadı da:

" Bil kendini sen, Allah'ı bilmekse muradın,
Kim nefsine ârifse odur ârif-i billâh"

diyerek, getirir konuyu مَـنْ عَرَفَ نَفْسَـهُ فَقَـدْ عَرَفَ رَبَّهُ *"Kendi benliğinin sırlarına vâkıf olan Rabbinin esrarına da vâkıftır."*[2] özlü sözüne bağlar..

Hazreti Mevlâna ise mevzuu şöyle özetler:

تَـا بَندَه زِخُـود فَانِئِ نَشَـوَد......تَوحِيد بَنـزَد او محقق نَشَوَد

تَوحِيد حلول نِيسـت نَابُودَنِ تُسـت......وَرني بگزاف باطِلِي حق نَشَوَد

"Kul benlik ve enaniyet cihetiyle yok olmadıkça, onun için hakikî tevhid ve Hakk'a ulaşmak imkânsızdır. Tevhid hulûl değildir; o, benlikten kurtulmak, (cismanî ve nefsanî arzular itibarıyla) yok olmak demektir. (Bu böyledir) başka türlü boş sözlerle de bâtıl hak olamaz."

Netice itibarıyla diyebiliriz ki; seyr u sülûk-i ruhanî de, aşk, çile ve emsali yol erkânının yanında, takip edilecek kestirme bir yol varsa o da, acz ü fakr, şefkat ve tefekkür yoludur. Aczinin şuurunda olan her hak yolcusu: *"Tut beni elimden tut ki edemem sensiz."* der, bütün benliğiyle Kudreti Sonsuz'a yönelir.. fakrını her düşündükçe daha bir içten Hakk'ın servet ve gınâsına teveccüh eder; teveccüh eder ve üzerindeki bütün mevhibeleri O'ndan bilir;

âlemin fahr ve şatahatla tökezlediği aynı noktalarda hamd ü senâlarla oturur kalkar, şükr ü şevkle soluklanır.. evet, hayatını acz ü fakre bağlamış mütefekkir bir hakikat eri, ne iyilikleri kendinden bilmenin fahrini yaşar ne de fenalıkları kader ya da esbaba havale ederek fikrî ve ruhî teşevvüşe düşer. Aksine bütün mazhariyetlerini Hak'tan bilir, O'na dayanır ve O'na nisbetin hazlarını duyar; her zaman fenâlıkları da nefsine bağlayarak tevbe, inâbe ve evbe atmosferinde, diğer bir ifade ile sürekli hasretin son sınırında ve vuslatın serhadlerinde dolaşır. Varlığını, Hakk'ın ziya-i vücudunun bir gölgesi saydığından, ne şahsî vücud mülâhazalarına girer ne de şuhûd arayışı ihtiyacını duyar. "Varlığım O'ndan, hususiyetlerim O'ndan, varsa mevhibelerim O'ndan." der, her zaman ayrı bir maiyyet huzuruyla, hiç olmazsa böyle bir huzur ümidiyle yaşar ve bu yolda bulunuyor olmanın şevk u şükrüyle oturur kalkar; ama kat'iyen laubaliliğe, şatahata ve bâlâpervâzâne iddialara girmez.

Fakir, bu alternatif yolun temel esaslarını biraz da sulandırarak, şiir şeklindeki bir manzumede şöyle ifade etmeye çalışmıştım:

Arkadaşlar, arkadaşlar,
Şevk mezhebi yoldur bize!
İmana doymuş yoldaşlar,
Dikenler hep güldür bize!

Şükür, gördük Hak yüzünü,
Bulduk özlerin özünü,
Minhâc ettik her sözünü,
Beyanı burhandır bize.

Kuvvet O'nun biz güçlüyüz;
O'nun namıyla ünlüyüz..
Zirveler aşar yürürüz;
Zorluklar âsândır bize.

Malımız yok pek ganiyiz;
O'nun ile olduk aziz.
Tefekkürdür mesleğimiz;
Yaş-kuru irfandır bize.

Ova-oba, bütün çöller,
Her yanda zikreden diller,
Rengârenk açılmış güller,

Herbiri beyandır bize!

Şevkle hizmet şiârımız,
O’nu düşünmek kârımız,
Evvel-âhir âvâzımız:
Kitabı imamdır bize!

O’nu bilip onu bulduk,
Hüzn ü yeisten kurtulduk;
Bulanıktık.. ve durulduk,
Rahmeti ummandır bize.

رَبِّ تَقَبَّلْ تَوْبَتِي وَاغْسِلْ حَوْبَتِي وَأَجِبْ دَعْوَتِي وَثَبِّتْ حُجَّتِي وَاهْدِ قَلْبِي وَسَدِّدْ لِسَانِي وَاسْلُلْ سَخِيمَةَ صَدْرِي،[3]

وَصَلِّ وَسَلِّمِ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِي وَسَنَدِي مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Müslim, *tevbe* 12-13; Tirmîzî, *kıyâmet* 59; İbn Mâce, *zühd* 28.

2 el-Münâvî, *Feyzu’l-kadîr* 1/225, 4/399, 5/50; el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/343.

3 Tirmizî, *daavât* 102; Ebû Dâvûd, *vitr* 25; İbn Mâce, *duâ* 2.

Kâb-ı Kavseyni ev Ednâ

'*İki yay aralığı kadar ya da daha yakın'* demek olan bu tabir; esasında Efendimiz'in Miraç münasebetiyle Allah'a yakınlığının derecesini ifade için şerefnüzûl olmuştur.[1] *Tasavvufî yaklaşımla*, daire-i ef'âl ve esmâ ufkunu aşarak, sıfatlar zirvesi veya daha ötesine ulaşma demektir ki, birinci mülâhaza itibarıyla buna "Kurb-u Sıfâtî", son kayıt itibarıyla da "Kurb-u Zâtî" demişlerdir. Tabiî, bu kurb, her şeye her şeyden daha yakın Zât'a karşı bizimle alâkalı bir kurbdur ve sâlikte zevkî ve hâlî olarak ikilik zâil olup –hakikat-i eşyanın sübut ve temyizi mahfuz– istiğrak buudlu bir izmihlâldir ki, Hazreti Vücud'un şuaâtı karşısında müstağrak bulunan hak yolcusu O'ndan başka bir şey göremez, duyamaz ve bilemez. Veya, gördüklerini Hakk'ın gördürmesi, duyduklarını Hakk'ın duyurması, tuttuklarını Hakk'ın tutturması ve elde ettiklerini de Hakk'ın atâsı şeklinde duyar; vücudunun bütün zerrâtıyla O'nun beliğ bir lisanı hâline gelir ve hep O'nu haykırır.

Bu, bir urûc semeresidir; asliyet ve külliyet planında varlığı hilkatin gayesi Zât'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) ait bir hususiyet; zılliyet ve cüz'iyet planında da, derecelerine göre O'nun mişkât-i nübüvveti altında yolculuk yapan seyr-i ruhanî erbabına bir fazl-ı ilâhîdir. Urûc; madde-i asliyesi taş, toprak, çamur, balçık, hava, su... veya daha küçük element ve parçacıklardan ibaret olan insanın, "insan-ı kâmil" olma yolunda iman, amel-i salih, ihlâs ve Hakk'a tahsis-i nazar etme gibi hususlarla, varlığını teşkil eden cevherlerin kesif hususiyetlerinden sıyrılarak; diğer bir ifade ile, beden ve cismaniyet mahbesinden çıkıp, kalb ve ruhun hayat ufuklarında ısrarlı seyahatlerde bulunmak suretiyle, ayrılığı ve uzaklığı kendisine ait bir vahşet ve yalnızlıktan kurtulup, "üns billâh" ufkuna ulaşması demektir ki, daha önce O'ndan geldiği gibi –buna 'mebde' de denir– yeniden O'na rücû etmesinin –buna da 'mead' denir– unvanıdır. Mebde'den meada böyle bir hareket-i devriyede iki kavsin bir noktada birleşmesi gibi bir resim söz konusu olduğundan ve bu hareket aynı zamanda bir daireye benzediğinden, nihayeti itibarıyla buna "kâb-ı kavseyn" denmiştir.

İmkân-vücub arası bir nokta sözcüğüyle ifade edebileceğimiz "ev ednâ"ya gelince o, tamamen Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a mahsus bir pâyedir. Aslında potansiyel olarak her insanda biri iniş, diğeri de çıkış olmak üzere iki hareket söz konusudur. İniş, tasavvuf erbabınca "kavs-i nüzûl", çıkış veya yükseliş de

"kavs-i urûc" olarak adlandırılmıştır. Felsefeciler bunları "sudûr" ve "zuhur" nazariyelerine bağlı birer devir gibi görmüş iseler de, aksine bu tamamen, bir nefha-i ilâhî olan insan ruhunun, iman, amel-i salih, ihlâs ve nefis mücâhedesi, nefis tezkiyesi ile inkişaf ettirilip, Hakk'a bir mir'ât-ı mücellâ hâline getirilmesinden başka bir şey değildir.. ve insan-ı kâmil olmanın da ayrı bir unvanıdır. Nâdirî, bu hususu enfes mütalâalarıyla:

" Matla-i a'lâyı ev ednâyı cây etsek n'ola
Tir veş ettik makam-ı 'kâb-ı kavseyn'i güzâr"

şeklinde seslendirir ki, bu yolun herkese açık olmasını ifade bakımından fevkalâde güzeldir.

1 Bkz.: Necm sûresi, 53/9.

İnsan-ı Kâmil

Yetkin insan demek olan insan-ı kâmil; Allah'ın ef'âl, esmâ, sıfât, hatta şuûnât-ı zâtiyesinin en parlak aynası demektir. "Mutlak zikir kemaline masruftur." esprisi açısından, insan-ı kâmil denince, ilk akla gelen hakikat-i Muhammediye'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem). Sonra da diğer enbiyâ, gavs, kutup ve derecelerine göre evliyâ, asfiyâ, ebrâr ve mukarrabîn.. bu konuda böyle bir farklılığı kabullenmek, Kur'ân ve Sünnet-i Sahiha açısından mahzursuz olduğu gibi, akla, mantığa, hiss-i selime de aykırı değildir.

Bir kısım mülâhazalara bağlayarak bazı felsefeci ve kelâmcılar insan-ı kâmili, "*akl-ı evvel*", "*akl-ı küll*", "*kelime-i câmia*", "*nokta-i câmia*", "*nokta-i vahdet*", "*sırr-ı ilâhî*", "*âyine-i sırr-ı ilâhî*", "*vesile-i uzmâ*"; bazı sofiler de *pîşuva*, *hâdî*, *mehdî*, *dânâ-i kâmil*, *mükemmil*, *bâliğ*, *tiryak-i ekber*, *iksir-i âzam*.. şeklinde birbirinden farklı kelime ve tabirlerle yorumlamış iseler de, bütün bu mülâhazaların hepsini câmi bir hususa irca etmek de mümkündür; o da, insan-ı kâmilin âyine-i vücud-u Hak ve "dû kevn" olması gerçeğidir. Evet o, varlığın özü, usâresi, dili, tercümanı olarak bütün kevn ü mekânlardaki "kenz-i mahfî"yi ifadenin yanında, her şeyi Zât-ı Hakk'a bağlar; bağlar ve O Zât'ı hem vicdanın enginliği hem de muhtevalı mahiyetinin diliyle seslendirir.

Aslında insan-ı kâmil, öyle bir mir'ât-ı mücellâdır ki, her dakika kim bilir kaç defa, şuûnât-ı zâtiye onda "bî kem u keyf" tecellî eder, tecellî eder de, işte böyle bir arzlıdan ötürü yerküre semaların önüne geçer. Zira insan-ı kâmil, âdeta bütün varlığın aklı, kalbi ve ruhu mesabesindedir; onsuz hiçbir şey doğru anlaşılamaz, hiçbir ilim mârifete dönüşemez ve hiçbir şeyin hayat esrarı tam hissedilemez. Onun bakış zaviyesine bağlanamamış bütün bir fizik âlemi ruhsuz, ve onunla şöyle-böyle aydınlanamamış bütün zaman parçaları da nursuzdur.. tabiî böyle bir boşlukta yaşayan insanlar da kalbî ve ruhî ufukları itibarıyla fetret insanı sayılırlar. Muahezeye maruz kalmayacakları mânâsına fetret insanı değil, mahiyet-i insaniyelerini inkişaf ettirememiş olma anlamında fetret insanı.

Bugüne kadar insanların arızasız Hakk'a yönelmeleri hep insan-ı kâmillerce gerçekleştirilegelmiştir; kitleler onların rehberliğinde ebedî mihraplarını bulmuş, Hakk'a yönelmiş ve onların neşrettiği nurlar sayesinde varlık ve hâdiseleri isabetli yorumlayabilmişlerdir. Bu itibarla da denebilir ki, onları bulan dolayısıyla da hakkı hakikati bulmuş ve onları iç dünyalarıyla müşâhede

eden de, mazhar ve tecelligâhın şeffafiyeti, vüs'ati ölçüsünde Hak cemalini temâşâ etmiş sayılır.

İnsan-ı kâmil, din ve diyanet adına örnek bir tiptir. İman, islâm, ihsan onun yol ve yörüngesi, Allah rızası hedefi, Hakk'ı sevip sevdirmek vazifesi, Cennet ve Cemalullah da –kulluğunu onlara bağlamama kaydıyla– bu mübarek düşünce ve aksiyonun sürpriz semeresidir.

İnsan-ı kâmil, her zaman başkalarına yararlı olma emelinde ve mârifet ufkunu yükseltecek bilgi peşindedir. Ahlâk-ı haseneye bağlı yaşadığından, hep güzellik sergiler durur.. güzel görür, güzel düşünür, güzel ve faydalı sözler söyler.. güzel işler yapar, güzelliklere ve güzellere peyrev olur.. her davranışını Hak hoşnutluğuyla irtibatlandırarak, hep O'nunla oturur-kalkar.. O'nu düşünür.. O'nu konuşur.. her tavrı ve her beyanıyla O'nu hatırlatır ve hakkın-hakikatin en talâkatli bir lisanı olarak yaşar. Kâmil insanların en kâmili İnsanlığın İftihar Tablosu, bu yüce evsâfın birinci kahramanıydı. İslâmiyet'in özündeki ilâhî sırrı görebilmek için, onu bir kerecik olsun –önyargısız ve insaflı olmak şartıyla– temâşâ yetiyordu. Cîlî'nin de dediği gibi; varlık âleminde, Hz. Muhammed Mustafa (sallallâhu aleyhi ve sellem) ölçüsünde kemalât-ı insaniye ile tanınmış bir ikinci şahsı göstermek mümkün değildir.

Eğer kemalden maksat; Hakk'ın hiçbir zaman yanıltmayan vahiy ve ilhamlarıyla ruhların tasfiye edilmesi, nefislerin tezkiyesi, insanî latîfelerin inkişafı; ve bunların yanında cismanî isteklerin, bedenî arzuların aşılması, derken Hak'la tam mukayyet hâle gelinmesi ve bekâ-i ehadiyetle bekâ bulup, bütün esmâ, sıfât ve şuûnât-ı ilâhiye adına mücellâ bir mir'ât seviyesine ulaşılması ise, –ki öyledir– bu yüce evsâfı mahiyetinde cem etmiş bulunan ve kulluğunu "kâb-ı kavseyni ev ednâ" ufkunda sürdüren Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ), kemal ehlinin en kâmili ve Bediüzzaman'ın ifadesiyle, şeref-i nev-i insan ve divan-ı nübüvvetin de hâtemidir.. evet O Zât, kemaliyle ferîd-i kevn ü zaman ve bihakkın fahr-ı kâinattır. *Sofiye ıstılahında, insan-ı kâmil*; ilâhî ve kevnî, aslî ve zıllî, cüz'î ve küllî, cevherî ve arazî, maddî ve mânevî bütün âlemleri özünde cem etmiş bulunan bir asıl cevher, bir hulâsa, bir usâre ve bir fihristtir. Seyyid Şerif'e göre, beşerin medar-ı fahri olan Zât; "Kadri, kıymeti fevkalâde yüksek sırlı bir kitap ve ilâhî, kevnî hakikatleri câmi öyle bir risaledir ki, bedenî ve cismanî kirlerden arınmış olan tali'lilerden başkası O'nu tam idrak edemez."[1] Aklın zâhirî nazarında âlem-i kebir kâinattır; hakikatte ve Allah katında ise kebir olan insandır. Hz. Ali'nin

yaklaşımıyla, *onun mahiyeti meleklerden de ulvîdir; avâlim onda pinhândır, cihanlar onda matvîdir*. (Türkçesi Âkif'e aittir.) İnsan-ı kâmil, Cenâb-ı Hakk'ın, zâtî şuûnâtının tam bir mazharı ve O'nun varlığının da câmi bir aynası olması itibarıyla, *bâtını* esmâ, sıfât ve şuûnât-ı zâtiyenin nokta-i mihrakiyesi, *zâhiri* de kelime kelime, satır satır, paragraf paragraf bütün varlık ve eşyanın kısmen sarahaten, kısmen de remzen ve işareten tam bir hulâsası, bir fihristi, hiç olmazsa ana başlıklarıyla eşya ve hâdiselerin câmi bir indeksidir. Hazreti Vücud, onda küllî ve tafsilî bir şekilde tecellî ettiğinden, yani icmalen de olsa o her şey ve her nesneden bir çizgi, bir kelime, bir satır taşıdığından, bir mânâda her varlık onun âyine-i vücudunda mündemiç, Zât-ı Hak da kalbinde kenzen mütecellîdir. Her hâlde ilk insan-ı kâmile meleklerin secde ile emredilmesinin hikmetlerinden biri de, işte onun bu zâhirî-bâtınî donanımı ve potansiyel zenginliğiydi! Böyle bir zenginlik, aynı zamanda bu ölçüdeki hususî teveccühe ciddî bir teveccühle mukabeleyi gerektiriyordu ki, o da din şeklinde sistemleştirilen ilâhî ahlâk ve kevnî kanunların temsilinden ibaret olan diyanetti. Evet, eğer Hakk'ın gözü bizim üzerimizde ise –ki öyle olduğu açıktır– bizim gözümüz de dini, hayata hayat kılma cehdiyle hep O'nda olmalıydı..!

Varlık ve hâdiselerle münasebet ve müdahalesi açısından insan-ı kâmil, yeryüzünde Allah'ın tam halifesidir. Bu itibarla da o, ilâhî icraatı temâşâ, herkes ve her şeye nezaret etme konumuyla Hakk'ın gören gözü, işiten kulağı, tutup destekleyen eli olmakla şereflendirilmiştir. O, şefkatle görülüp gözetilme, himaye edilip korunma durumunda bulunan herkesi, bir anne gibi kucaklayıp bağrına basan tam bir merhamet insanıdır. Evet o, her zaman çevresini şefkatle süzer.. damarlar içinde dolaşan kan gibi, içtimaî bünyenin her yanında bulunur.. zararlılara karşı o bünyeyi korur.. ihtiyaca göre onu görür-gözetir ve besler.. bir ruh gibi onun bütün faaliyetlerini kontrol eder.. ve her hâliyle onun varlığının en sağlam teminatı olduğunu gösterir. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Başka değil, Biz seni bütün âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik."*[2] mazmununca insan-ı kâmil, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm itibarıyla bilasale, diğerleri açısından da bittebeiye, ins-cin, canlı-cansız her şeye ve herkese rahmettir. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا *"Biz seni bütün insanlara rahmetimizin müjdecisi, azabımıza karşı da uyarıcı olarak irsal ettik."*[3] işaretiyle de bütün insanlığa rehber, rehnümâ, hâdî, mehdî, nezîr

ve beşîrdir.

İnsan-ı kâmilin bütün varlık ve eşyaya tekvînî emirler açısından nezareti, onların ruhlarına feyiz ifazası, mahiyetlerinin şerh u izahı ve beyanı uygun burhanlarla değerlendirip irfana bağlamak; şuurlu varlıklar zaviyesinden görüp gözeticiliği de, irşad, pişdarlık, onların ruhlarının tasfiyesi, nefislerinin tezkiyesi ve insanî latîfelerinin Hakk'a uyarılması şeklindedir. Evet o, halk içinde, tesbit-i kıble, tevhid-i kıble adına bir pusula ve olgunlaşmaya açık ruhları da insanî kemalâta yönlendirip yükselten bir mürebbidir. O'nu tanıyıp atmosferine girebilen herkes, istidadı ölçüsünde Hakk'a ulaşmış ve O'nu bulma yoluna girmiş sayılır. Gerçi Hak, cisim, cevher, araz olmadığı gibi, zamandan, mekândan, mesafeden, hayyizden de münezzehtir; "ulaşma", "bulma" gibi kelimeler O'nun hakkında birer mecazdır. Bunlarla kastedilen şey ise, bize her şeyden yakın O Zât'a karşı mahiyetimizdeki uzaklığı aşmak, kalben, hissen, zevken O'nun yakınlığını duymaktır.. evet, hayvaniyetten sıyrılıp cismaniyeti aşan hemen herkes, kabiliyeti ölçüsünde, "bî kem u keyf" kalben O'nun yakınlığını duyar, basîretiyle temâşâsı zevkine erer ve ruhuyla da her zaman üns yudumlayabilir. Bu mevzuda, herkesin belli şeyler duyup hissetmesi söz konusu olsa da, tam mazhariyet, sürekli aynadarlık ve kusursuz aksettirme, O'nun küllî tecellîsinin mazhar-ı tâmmı olan insan-ı kâmile mahsustur.

Bütün varlık, esrar-ı ulûhiyeti insan-ı kâmilde duyup hissettikleri gibi, Hazreti Zât da, başka aynalardaki tecellî ve zuhuru, has bir mânâda bu mir'ât-ı mücellâda temâşâ buyurur. Bu itibarla da insan-ı kâmil, fâniler arasında Bâkî'yi gösteren câmi öyle bir aynadır ki, onu gören Hakk'ı görmüş, onu seven Hakk'ı sevmiş, ona uyan Hakk'a ubûdiyet neşvesine ermiş olur. Aslında bütün bunlar, asliyet planında ve külliyet çerçevesinde hakikî insan-ı kâmille alâkalı hususlardır. Zılliyet dairesinde ve cüz'iyet çizgisinde kemal sahiplerine gelince onlar, bittebeiye bu pâyeyi ihraz ederler. Bunlar, ilim, irfan, muhabbet, aşk u şevk, cezb u incizab hususunda hakikî insan-ı kâmilin mirasçılarıdırlar ve mevhibeleri, misyonları itibarıyla da aynı sofranın davetçileri ve davet edilenleri sayılırlar.

Hak, her zaman değişik aynalarda kendini temâşâ edip ettirmesi ve insan-ı kâmilin de bu temâşâ edilen şeyler arasında en şeffaf, en berrak ve Rahmâniyet şuûnatını tam aksettiren câmi bir ayna olması itibarıyla o, yeryüzünde görme ve gösterme vazifesi açısından çok önemli bir unsurdur ve ondan hâlî bulunan mekânlar, zamanlar da min vechin yetimdirler. Bu itibarla da her mekân

parçasının, her zaman diliminin su kadar, hava kadar insan-ı kâmile ihtiyacı vardır. Evet eğer Hak, insan-ı kâmilde, câmi ve tafsilî bir planla mütecellî ise –ki öyle olduğunda şüphe yoktu– bu mazhariyetteki kimselerin her zaman ve her mekânda bulunmaları bütün bir varlık için çok önemlidir; zira böyle birinin zâtı, Hazreti Zât'ın aynası; ilmi, ilminin lem'ası ve o da, varlık içinde Hak sırlarının sırlı bir anahtarıdır.

Onu bulup onunla aynı atmosferi paylaşan biri, başkalarının hiçbir zaman ulaşamayacağı pek çok esrara, envâra ulaşır ve bir feyiz kaynağı hâline gelir. İnsan-ı kâmil, her zaman kendi konumunun farkındadır. O, kendini bir meclâ, bir memer ve en fazla da bir mazhar telakki eder; eder de ne kendini ne sıfatlarını ne de zatî gibi görülen kabiliyetlerini kat'iyen kendinden bilmez; aksine, nefsini فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ *"Siz onları kendiniz olarak öldürmediniz; onları Allah öldürdü."*[4] mazmununa bağlı görür ve her zaman وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Attığında da sen atmadın; onu Allah attı."*[5] hakikatini vicdanında duyarak, hep memerriyet ve mazhariyet mülâhazalarıyla oturur-kalkar; ne ittihad ne hulûl; her şeyi O'ndan bilir ve üzerindeki fevkalâdelikleri de O'nun ekstradan tecellîleri sayarak,

" Değildir bu bana lâyık bu bende
Bana bu lütf ile ihsan nedendir?"
(M. Lütfî)

der; sevinç ve sorumluluklarını değişik taaccüblerle daha bir derince duyar. Aslında hulûl ve ittihad, bizzat mevcut iki şey arasında cereyan eder. Hak karşısında insan-ı kâmil müstakil bir mevcut değildir ki, hulûl ve ittihad söz konusu olabilsin. Zât-ı Hak, bilasale bir mevcud, insan ise, O'nun ziya-i vücuduyla kâimdir. İster insan-ı kâmil isterse bir başkası, vücudu mümkün ve yaratılmış olan muhtaç birini büyütme adına böyle bir tasavvur, dalâletten başka bir şey değildir.

İnsan-ı kâmil, her şeyin Hak'tan geldiği şuuruyla kendi mahlûkiyet ve kulluk sınırlarını korumada fevkalâde hassas hareket eder ve ne mazhariyetlerini şatahat vesilesi yapar ne de âyinedarlığında ayniyet iltibasına düşer. Kendisindeki mevhibeleri kâmilâne aynadarlık yapma ölçüsünde, ilâhî sıfât ve zâtî şe'nlerin bir tecellîsi ve ehadiyet-i ilâhiyenin de bir mazhar-ı tâmmı olarak duyar, zevk eder ve mehâbetle iki büklüm olur. İnsan-ı kâmilde böyle bir hâl, onun nefis ve enaniyeti açısından yok olup, kalbî ve ruhî hayatı itibarıyla yeni

bir mevcudiyete ermesi hâlidir ki; buna, bizzat var olmayan birinin, O'nun vücuduyla hakikî var olmayı zevk etmesi de diyebiliriz. Mevlâna, Divan-ı Kebir'inde, bu mazhariyet ve bu pâyenin kahramanlarıyla alâkalı olarak şöyle der:

هَست محو و محوست آنجا پدید آمد مرا

تا بدیدم از ورایی آن جهان جان صفت

ذَرّه ها اندر هوایش از وفاو از صفا

"O makamda var olan bana yok göründü, yok olan da var. Bir câna benzeyen dünyanın ötesinde, O'nun sevdasıyla başları dönmüş varlıklar gördüm. Hepsi de, tertemiz vefa ve safâ içindeydiler."

İnsan-ı kâmil, Zât-ı Hak adına bir mücellâ ayna ve başkaları hesabına da, çevresinde peyklerin dönüp durduğu bir Kutup Yıldızı'dır. O, kendi etrafında döndüğü aynı anda, bir yandan sürekli olarak kendi yörüngesinde O'na merbûtiyetini soluklayarak pervaz ederken, diğer yandan da وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ *"Yol bulmada Allah size ne emareler ne emareler vaz'etti.. ve o yıldızla da onlar, dosdoğru yollarını bulurlar."*[6] işaretiyle, âleme yolunu, yönünü gösterir ve hep bir işaretçi gibi hareket eder. Aslında o, her zaman bir mihrap, bir kapı, bir köprü vazifesi görür; doğruya yönelmeyi sağlar, doğruyu görmeye menfezler açar ve insanları, kendi dünyalarının darlığından sonsuzluk ikliminin genişliğine ulaştırır. İnsanlar, onun atmosferine girince üns esintileri duymaya başlar; o kapının önüne varınca öteden çağrılarla ürperir ve o köprüden geçince de, Hazreti Zât-ı Ehad ü Samed'le, en kâmil mânâda bir abd-Mâbud münasebeti ufkuna yükselirler. Bu ufuk, külliyet planında ve vahidiyet çizgisi itibarıyla istivâ-i arş televvünlü, cüz'iyet dairesinde ve ehadiyet yörüngesi açısından da latîfe-i rabbâniye buudludur. Bu ufkun yolcularının en önemli yol azıkları ve bir mânâda zâd u rahîleleri ise, kalbin her zaman lebriz edilerek pak ve temiz tutulması, başkalarının, ahvâlimize muttali olamayacağı kutlu vakitler sayılan gecelerin o sihirli dünyasında da, secdelerle pusuya yatıp tecellî avlamaktır. İbrahim Hakkı:

Dil beyt-i Hudâ'dır, ânı pak eyle sivâdan,
Kasrına nüzul eyleye Rahmân gecelerde.

diyerek, yol alma adına gecelerin o serin ve ufku açık iklimini salıklar bizlere. Kenz-i Mahfî'ye uzanan gece koridoru veya helezonuyla alâkalı şu hoş söz de

Mevlâna'ya ait:

نيك اختريت باشد گر چون قمر نخسيى......گر شهريار خواهي اندر سفر نخسيى

در سايهء خدا خسبند نيكبختان......زنهار اي برادر جاي دگر نخسيى

"Eğer sen O Eşsiz Padişah'ı istiyorsan ve eğer O'nun yolunda sefere çıkmış isen, bu yolculukta uyumamak gerekir. İyi ve bahtiyar kimseler, Allah'ın sevgi ve merhamet gölgesinde uyurlar. Kardeşim, sakın başka yerde uyuma!" Uyuma ve insanı engin düşüncelere, lâhûtî mülâhazalara çeken geceleri ya *kıyam edebi* ya *rükû tâzimi* ya *secde mahviyeti* ya da evrâd u ezkâr tazarruu ile geçir.

Bazı mutasavvifîne göre, her şeyin bir açık olan yanı vardır ki; ona zâhir denir; bütünüyle bu âlem, işte o zâhirdir. Bir de kapalı yanı vardır ki, ona da bâtın denir; o da mânevî, uhrevî ve bütün metafizik dünyalardan ibarettir. Bunlardan başka bir de, bu iki cepheyi câmi ve âlem ile esmâ arasında, zuhurun butûndan, butûnun da zuhurdan ayrılma noktasında berzahî bir âlem vardır ki, o da insan-ı kâmil âlemidir. Hakk'ın kendi zâtına ilmi, bilasale kendisine aynadır. Zât-ı Hak da, tasavvurlarımızı aşkın bir mânâ ile o aynada müteayyindir. İnsan-ı kâmilin ilmi de, bittebeiye ve zılliyet planında kendi aynasıdır. O da, bu ilim aynasında müteayyindir. Ne var ki, onun bütün sermayesi mevhibedir ve vâhid-i kıyasî zaviyesinden Hazreti Zât'ta bulunan şeylere birer delil ve birer emare mesabesindedir..

Evet, insanın zatı, Zât-ı Hakk'a, sıfatları da sıfât-ı sübhaniyeye dayandığı gibi, bunlardaki izafîlik ve sınırlılık ya da zılliyet ve cüz'iyet de tamamen, Cenâb-ı Hakk'ın evsâfındaki hakikîliğe, nâmütenâhîliğe, asliyet ve külliyete delâlet etmektedir veya delâlet etmek içindir.

Zât-ı Hak'la bu çerçevedeki münasebet açısındandır ki, insan-ı kâmil mertebesine ulaşan müstaid bir müntehî, aynı zamanda *hilâfet-i tâmme* mertebesine de yükselmiş sayılır. Bunun üstünde ise, vücub-imkân arası bir nokta diyebileceğimiz "ev ednâ" pâyesi vardır. Ve o pâyenin de, gelmiş-gelecek bütün insan-ı kâmiller arasında bir tek mümessili olmuştur; o da mertebe-i ekmel veya Hazreti Ehadiyet'in *tecellî-i etemm*ine mazhar bulunan Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dır (sallallâhu aleyhi ve sellem). O'nun bu ölçüde

“aksa’l-meratib”i ihraz buyurması, yüksek ahlâkı; davranışlarındaki istikameti; Rabbiyle münasebetlerindeki derinliği; dünyevî-uhrevî konulardaki dengesi; ilâhî ve kevnî hakikatlerin esrarına nüfuzdaki ısrar ve kararlılığına lütfedilmiş peşin bir teveccüh-ü Rahmânîdir. Bu itibarla da, O’nun dışındaki bütün kâmillerin kemalâtı O’na nisbeten izafî, tâlî ve O’na tebaiyete bağlıdır. Evet, sema-i risaletin ayları ve güneşleri sayılan başımızın tâcı bütün o büyük insanların nur ve ziyası, Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın içinde bulunmadığı zaman itibarıyladır. Bûsîrî:

فَإِنَّهُ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا......يُظْهِرْنَ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ[7]

diyerek, O Zât’ın, güneşin üstünlüğünü haiz olduğunu, diğerlerinin ise, O’na nispette peykler mesabesinde bulunduğunu ve O’nun olmadığı dönemlerde çevrelerine nurlar saçıp etraflarını aydınlattıklarını söyler ki, yerinde bir tespittir.

Her şeyden evvel, Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ), varlığın hem çekirdeği hem de meyvesi olması itibarıyla, hilkat ağacı mebdeden müntehâya hemen her faslında sürekli O’nunla münasebet içinde olmuş ve O’na bağlı gelişmiştir. Aslında O, meyvenin de ötesinde, hilkat ağacının özü, usâresi ve ruhudur. İsterseniz, O’na (aleyhi salavâtullahi ve selâmuhû) varlık bulamacının en temel unsuru da diyebilirsiniz.

“ Hilkat-i âlemden maksad-ı a’lâ
Dünyaya gelmiş ol mihr-i muallâ..”

Evet, Cenâb-ı Hakk’ın esmâsının bütününden ibaret olan mahiyet-i mücerrede-i vücudun âyinedarlığından arz ve semanın ictinab etmeleri, taayyünlerinin bunu aksettirmeye tam müsait olmayışındandı. İnsanın taayyünü ise, bilkuvve bunu aksettirecek donanımda idi. İşte, insanoğlu, böyle önemli bir gayeyi gerçekleştirmek için vücud-u haricî ile şereflendirildi. İnsanların bazıları itibarıyla, böyle önemli bir âyinedarlık vazifesini tam temsil edememeden ötürü bir zulüm ve cehalet söz konusu olsa da, o potansiyel cehalet ve zulme düşmeme de, yine böyle bir âyinedarlığa terettüp eden duyarlılık, sorumluluk ve temsilden geçiyordu. Yani insan, mahiyetindeki zulüm ve cehalet açığını vahy-i semaviyle harekete geçireceği vicdan mekanizmasıyla kapatacak ve kaybetme alanını kazanma pazarı hâline getirecektir. İnsanların bir bölümü itibarıyla da bu, böyle oldu. İşte

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْض وَالْجبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا

وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

"Biz, emaneti (teşriî açıdan değil, tekvînî zaviyeden) göklere, yere, dağlara teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve böyle bir sorumluluktan korktular. (Mahiyet ve donanımı itibarıyla) bu emaneti insan üzerine aldı. Doğrusu (pek çoğu itibarıyla) insanoğlu, (bu emanetin hakkını gözetemediğinden), çok zalim ve çok cahil bir duruma düştü."[8] âyeti, bu umumî serencamenin esrarlı bir tercümanıdır. Arz, sema ve bütün eşyanın hakikat-i uzmâyı görme, gösterme ve aksettirmede zarurî birer eleman olan kalb, irade, şuur, his ve bunların "latîfeler" unvanıyla diğer fakülteleri bulunmadığından, o yüce hakikat adına ne tam temessül kabiliyetleri ne de temsil aktiviteleri vardır; zira, taayyünleri fevkalâde dardır. Dolayısıyla da, ayna olacakları şeyi mahiyet-i insaniye ölçüsünde zengince ifade edebilmeleri mümkün değildir. Ancak insandı ki, tekvînî donanımı teşriî emirlerin temsiliyle derinleştirerek bu misyonu edaya yeterli olduğunu ortaya koyuyordu.. ve bu misyonu ortaya koyabilenler de, zulümden ve cehaletten kurtuluyordu.

Evet, her insanın bu vazifeyi yerine getirmediği veya getiremediği gerçekti ama; yaratılış gayesinin şuurunda olan ve insan-ı kâmil olma yolunda teşriî dairede rehabiliteden rehabiliteye koşan bir kısım müstesna fertler de bulunacaktı. Ki bunlar, istidatlarını inkişaf ettirme ve bilkuvve kemallerini bilfiile çevirme istikametinde her zaman insanoğlunun yaratılmasına gaye teşkil eden "iman-ı billâh", "mârifetullah", "muhabbetullah", "aşk u şevk", "cezb u incizab", "zevk-i ruhanî"... gibi dairelerde ebediyetlerin dantelasını örecek ve bu ilâhî maksadı gerçekleştireceklerdi. İşte, dünya ve ukbâ âlemlerinin birleşik noktasına taht kurmuş bu gönül sultanları, mahiyetleri mahiyet-i beşeriyeyi aşkın, canları Cân'ın nefahâtıyla dipdiri, ufukları üns esintileriyle üfül üfül hep kemal yolunda kemal soluklamada ve berzahî vücudlarıyla her an yeni bir çerçeveye oturmaktadırlar. Mevlâna, her zamanki o sehhâr ifadesiyle, kemal semasının bu üveyiklerini şöyle resmeder:

مردان رهش زنده بجان دگرند......مرغان هواش ز آشیان دگرند

منگر تو بدین دیده بدشان کایشان.....بیرون ز دو کون درجهان دگرند

"Hak yolunun erleri, bu candan başka bir can ile diridirler. Onun havasından kanat çırpıp uçan kuşların ayrı bir yuvası vardır. Beyhude bu gözle bakma, onları göremezsin; onlar, iki dünya ötesinde başka bir

âlemdedirler.”

Allah, ef’âl ve esmâsıyla mâlumdur; esmânın tecellî alanı da, varlık ve hâdiselerdir. İnsan ise, varlığın hem nüvesi hem de meyvesidir. İnsan-ı kâmile gelince o, her şeyin özü, usâresi ve ruhudur. Öyle ise, mebde itibarıyla varlığı mülâhazaya almadan, insanı düşünmeden, insan-ı kâmil ufkuna yönelmeden, Allah’ı kâmil mânâda bilmek de mümkün değildir. Zira insan-ı kâmil, Zât, sıfât, esmâ ve ef’âl dairesiyle alâkalı câmi bir lisandır.. ve vücud mertebesinin en son halkasını teşkil etmesi açısından, bütün vücud mertebelerinin enmûzeci mahiyetindedir. Bu itibarla da diyebiliriz ki, Cenâb-ı Hak, kendi azamet ve celâline uygun şekilde ancak insan-ı kâmille bilinir.. onunla görülür, onunla işitilir ve onunla duyulur. Diğer taraftan, insan-ı kâmil de, her şeyi O’nunla görür, O’nunla bilir, O’nunla tutar ve O’na bağlayarak münasebete geçer. Ne var ki, bu görmelerin, duymaların, işitmelerin, işlemelerin, başlamaların ve münasebette bulunmaların asliyet planında bir tek mümessil ve kahramanı vardır; o da, hakikat-i Muhammediye’dir (sallallâhu aleyhi ve sellem). Zira O’nun hakikati, bütün hakikatlerin câmii bulunan vahidiyet hakikatine dayanmaktadır. “Allah” ism-i zâtı, O’nun –mürebbisi mânâsına– Rabb-i hâssıdır. Ve bu ism-i şerif, bilmutabaka, bililtizam ve biddelâle bütün esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı sübhaniyeyi de tazammun ettiğinden, Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhi ekmelüttehâyâ), hem esmâ-i ilâhiyeye hem sıfât-ı sübhaniyeye hem de şuûnât-ı Zâtiye’ye mücellâ bir ayna olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bu itibarla da, *“Mir’ât-ı Muhammediye’den Allah görünür dâim.”* sözü mübalâğa değil, vâkıa tam muvafıktır. Diğer bütün büyükler bu ölçüde bir mazhariyete sahip olamadıklarından – ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ *“Bu Allah’ın bir fazlıdır, onu dilediğine verir.”*[9]– onların mir’âtiyetleri de izafîdir.

Evet, bu büyüklerden her biri, birkaç ism-i şerifin ya da sıfat-ı sübhaniyenin mazhar u meclâsı ise de, her isimden nasibi aynı ölçüde değildir. *“Herkesin kabiliyetine vâbestedir âsâr-ı feyzi.”* fehvâsınca, sema-i risalet ve vilâyetin ayları, güneşleri sayılan bu insanlar, ne ölçüde büyük olurlarsa olsunlar, yine de kendi istidat ve kabiliyetleriyle mukayyettirler. Bunlar, kendi arş-ı kemalâtları itibarıyla müntehî, Hz. Ekmel-i Kümmelîn’e (Kâmiller Kâmili) nisbetle mütevassıt ve mübtedîdirler; vazife ve misyon açısından değil, mir’âtiyet ve meclâiyet açısından mübtedîdirler. Ârifler, iman-ı billâh, mârifetullah, muhabbetullah ve zevk-i ruhanîde derece derece birbirlerinden farklı oldukları gibi, esmâ-i ilâhiyenin mütefavit derecedeki tecellîlerine

mazhariyet açısından da insan-ı kâmil mertebeleri hep farklı farklı olagelmiştir. Evliyâ, asfiyâ, ebrâr, mukarrabînin, dinin yoruma açık yanlarıyla alâkalı, yani fürûâtta ortaya koydukları teviller, tefsirler de, o kâmil insanlara dair böyle bir farklılığın tezahürüdür.

Enbiyâ ve mürselîn arasındaki farklılık ise: تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Biz, bilinen bu peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık."*[10] mazmununca, ilâhî takdire bağlı olmak üzere, yine esmâ-i ilâhiyenin farklı dalga boyundaki tecellîlerinden kaynaklanmaktadır. Hz. Âdem'in mazhar olduğu icmalî "ilim", Hz. İbrahim ve İsmail'deki "ilim"le beraber "hilm", Hz. Mesih'deki "kudret", başkalarına nisbeten ileri seviyededir ve bu yüce kâmetlerin hususiyeti gibidir. Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'da (aleyhi ekmelüssalâti ve etemmütteslîmât) ise, bütün enbiyâ ve mürselînde icmal edilen esmâ ve sıfât-ı sübhaniyenin tafsîlî bir şekilde ve âzam derecede tecellîsi söz konusudur.

Herkes kendi çerçevesinde kâmildir ve kemali de onun istidat ve mârifet gayretiyle mebsuten mütenasip'tir (doğru orantılı). Evet, bütün kâmil insanlarda beyan ve burhanın yanında irfan da önemli bir derinlik ve zenginliği teşkil etmektedir. Bu hususlardan herhangi birindeki bir kusur, kemal adına da ciddî bir eksiklik sayılır. Kur'ân ve Sünnet temel yörünge; mantık ve akılla istidlâl, beyana bağlı bu konunun bir burhan ayağı; irfan ise, böyle bir istikametin semeresidir.

Son söz:

" Savm u salât u hac ile zahid işin biter sanma
İnsan-ı kâmil olmaya lâzım olan irfan imiş."
(Niyazi)

يَا رَبَّنَا يَا سَيِّدَنَا وَيَا غَايَةَ رَغْبَتِنَا، أَسْأَلُكَ يَا اَللّٰهُ أَنْ لَا تَشْوِيَ خَلْقِي بِالنَّارِ،[11]

نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عَذَابِ النَّارِ، نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْفِتَنِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ،[12]

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا وَشَفِيعِ ذُنُوبِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ كُلَّ مَا اخْتَلَفَ الْمَلَوَانِ وَتَعَاقَبَ الْعَصْرَانِ وَكَرَّرَ الْجَدِيدَانِ وَاسْتَقْبَلَ الْفَرْقَدَانِ.

1 Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* s.56.

2 Enbiyâ sûresi, 21/107.

3 Sebe sûresi, 34/28.

4 Enfâl sûresi, 8/17.

5 Enfâl sûresi, 8/17.

6 Nahl sûresi, 16/16.

7 *"O bir fazilet güneşi, diğerleri ise yıldızdır. Yıldızlar insanlara ışıklarını ancak geceleri sızdırırlar."* (el-Bûsîrî, *Dîvânü'l-Bûsîrî* s.242).

8 Ahzâb sûresi, 33/72.

9 Cum'a sûresi, 62/4.

10 Bakara sûresi, 2/253.

11 el-Hâkim, *el-Müstedrek* 1/729; el-Beyhakî, *ed-Daavâtü'l-kebîr* 1/154.

12 Müslim, *cennet* 63; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/17, 7/456.

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); ***el-Müsned,*** I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (v. 1162); ***Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs,*** I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1988.

Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/ 1606); ***el-Masnû fî mârifeti hadîsi'l-mevdû',*** *[Tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde],* Mektebü'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.

___________; ***er-Raddü ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd,*** *[Tahkik: Ali Rıza b. Abdillah b. Ali Rıza],* Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dimaşk, 1415/1995.

Bediüzzaman, Said Nursî; ***Tarihçe-i Hayat,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); ***ed-Daavâtü'l-kebîr,*** *[Tahkîk: Bedr b. Abdullah el-Bedr],* Menşûrâtü Merkezi'l-mahtûtât, Küveyt, 1414/1993.

___________; ***el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd,*** Dâru'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut, 1401 h.

___________; ***es-Sünenü'l-kübrâ,*** Mektebetü dâri'l-bâz, I-X, Mekke, 1414/ 1994.

___________; ***ez-Zühdü'l-kebîr,*** *[Tahkîk: Âmir Ahmed Haydar]* Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1996.

el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık (215-292 h.); ***el-Müsned,*** I-IX, *[Tahkik: Mahfûzurrahman Zeynullah],* Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân/Müessesetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Beyrut/Medine, 1409 h.

el-Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); ***Sahîhu'l-Buhârî,*** I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

el-Bûsîrî, Ebû Abdillah Şerefeddün Muhammed b. Saîd b. Hammad, (695/1296); ***Dîvânü'l-Bûsîrî,*** Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1393/1973.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816 h.); ***et-Ta'rîfât,*** *[Tahkik: İbrahim el-Ebyârî],* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

el-Cürcânî, Ebu'l-Kasım Hamza b. Yusuf b. İbrâhim (v. 427/1036); ***Târîhu Cürcân,*** Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1401/1981.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân (181-255 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); ***es-Sünen,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (v. 430 h.); ***Delâilü'n-nübüvve,*** I-II, *[Thk: Muhammed Ravvas Kal'acî Abdulberr Abbas],* Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1991.

___________; ***Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,*** I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsılî et-Temîmî (v. 307 h.); ***el-Müsned,*** I-XIII, *[Tahkik: Hüseyin Selim Esed],* Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dimaşk, 1404/1984.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); ***İhyâu ulûmi'd-dîn,*** I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

__________; ***el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi meâni esmâillâhi'l-hüsnâ,*** *[Tahkik: Besam Abdulvahhab el-Cabî],* el-Cifan ve'l-Câbî, Kıbrıs, 1407/1987.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (v. 405 h.); ***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,*** I-IV, *[Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. el-Hasen, ***Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl,*** I-IV, *[Tahkîk: Abdurrahman Amîra],* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412/1992.

el-Halebî, Ali b. Burhaneddin (v.1044 h.); ***es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsanü'l-uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn),*** I-III, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1400.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekr (393-463 h.); ***Târîhu Bağdâd,*** I-XIV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, tsz.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah (v. 571/1176); ***Târîhu Dimaşk,*** I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/ 1996.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 235 h.); ***el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,*** I-VII, *[Tahkik: Kemal Yusuf el-Hût],* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 h.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (v. 630/1233); ***el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâir,*** I-II, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1995.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr Eyyûb ez-Züreî (691-751 h.); ***Medâricü's-sâlikîn,*** I-III, *[Tahkik: Muhammed Hamid el-Fakî],* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1393/1973.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); ***Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,*** I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1401 h.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman İbn Ahmed el-Hanbelî (v. 795/1393); ***Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kelim,*** *[Tahkik: Şuayb el-Arnavut],* Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1417/1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (v.230 h.), ***et-Tabakâtü'l-Kübrâ,*** I-VIII, Dâru sâdır, Beyrut, tsz.

el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali (v. 821 h.); ***Subhu'l-a'şâ fî sınâati'l-inşâ,*** I-VIII, Vüzâratü's-sekâfe, Dimaşk, 1981.

el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (v. 380/990); ***et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf,*** Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1400 h.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/ 1622); ***Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmii's-sağîr,*** I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); ***Sahîhu Müslim,*** I-V, *[Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); ***es-Sünen,*** I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

__________; ***es-Sünenü'l-kübrâ,*** I-VI, *[Tahkîk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1991.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/ 1497); ***el-Makâsıdü'l-hasene,*** *[Tahkik: Muhammed Osman]* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî (ö. 771/1370); ***Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ,*** I-X, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1983.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. el-Kemâl Celâleddîn (849-911 h.); ***el-İtkân fî ulûmi'l-Kurân,*** I-II, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire, 1317/ 1899.

___________; ***el-Hâvî li'l-fetâvâ,*** I-II, *[Tahkik: Abdüllatif Hasan Abdurrahman]* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2000.

___________; (Abdulğani ve Fahru'l-Hüsn ed-Dehlevî ile birlikte) ***Şerhu Süneni İbni Mâce,*** Kadîm-i kütüphane, Karaçi, tsz.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); ***el-Mu'cemü'l-evsat,*** I-IX, *[Tahkik: Tarık b. Ivazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî],* Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.

___________; ***el-Mu'cemü'l-kebîr,*** I-XXV, *[Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî],* Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsa b. Sevre (209-279 h.); ***el-Câmiu's-Sahih,*** I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

182001-20110510